

MEĐUNARODNI BESTSELER

Richard Wilkinson i Kate Pickett

JEDNAKOST

ZAŠTO SU DRUŠTVA VEĆE JEDNAKOSTI BOLJA DRUŠTVA

Richard Wilkinson i Kate Pickett

JEDNAKOST

ZAŠTO SU DRUŠTVA VEĆE JEDNAKOSTI BOLJA DRUŠTVA

Sarajevo, 2016.

<i>Naslov:</i>	Jednakost: Zašto su društva veće jednakosti bolja društva
<i>Naslov originala:</i>	The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger
<i>Autori:</i>	Richard Wilkinson i Kate Pickett
<i>Izdavač:</i>	Forum lijeve inicijative
<i>Za izdavača:</i>	Emina Abrahamsdotter
<i>Prevod:</i>	Aida Spahić i Selma Asotić
<i>Lektura:</i>	Sandra Zlotrg
<i>DTP:</i>	Filip Andronik
<i>Tiraž:</i>	500 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.344.2

WILKINSON, Richard

Jednakost : zašto su društva veće jednakosti bolja društva / Richard Wilkinson, Kate Pickett ; [prevod Aida Spahić, Selma Asotić]. –
Sarajevo : Forum lijeve inicijative, 2016. - 329 str. : graf.
prikazi ; 35 cm

O autoru i autorici: str. 329. - Bibliografija: str. 290-328.

ISBN 978-9958-9949-1-3

1. Pickett, Kate

COBISS.BH-ID 22902790

RICHARD WILKINSON I KATE PICKETT

JEDNAKOST

ZAŠTO SU DRUŠTVA VEĆE JEDNAKOSTI
BOLJA DRUŠTVA

Sarajevo, 2016.

SADRŽAJ

ČINJENICE IZ GRAFIČKIH PRIKAZA: KAKO ČITATI GRAFIKONE U OVOJ KNJIZI	7
PRVI DIO: Materijalni uspjeh, društveni neuspjeh	11
1 Kraj jedne ere	13
2 Siromaštvo ili nejednakost?	25
3 Kako se nejednakost uvuče pod kožu.....	41
DRUGI DIO: Cijena nejednakosti.....	57
4 Život u zajednici i društveni odnosi.....	59
5 Mentalno zdravlje i zloupotreba droga.....	74
6 Fizičko zdravlje i životni vijek.....	83
7 Pretilost: veća razlika u prihodima, veći obim struka.....	98
8 Obrazovni rezultati	113
9 Maloljetnička trudnoća: obnavljanje siromaštva	128
10 Nasilje: zasluzivanje poštovanja	138
11 Zatvarati i kažnjavati.....	153
12 Društvena mobilnost: nejednake prilike	165
TREĆI DIO: Bolje društvo.....	177
13 Disfunkcionalna društva.....	179
14 Naše društveno naslijede	204
15 Jednakost i održivost.....	223
16 Izgradnja budućnosti.....	239
DODATAK.....	279
STATISTIKE.....	288
IZVORI PODATAKA ZA INDEKSE ZDRAVSTVENIH I DRUŠTVENIH PROBLEMA	284
REFERENCE.....	290
O AUTORU I AUTORICI	329

O GRAFIKONIMA

ČINJENICE IZ GRAFIČKIH PRIKAZA: KAKO ČITATI GRAFIKONE U OVOJ KNJIZI

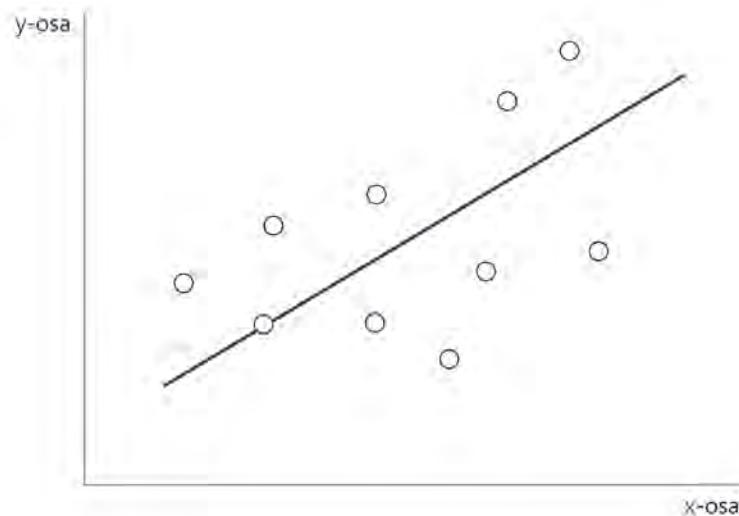
Većina grafikona koje koristimo u ovoj knjizi su dijagrami koji povezuju nejednakost u prihodima sa različitim zdravstvenim i društvenim problemima. Oni pokazuju bilo (1) međunarodne odnose, poredeći bogate zemlje, ili (2) odnose u SAD-u, poredeći različite američke države.

Na svim grafikonima nejednakost u prihodima prikazana je duž donje horizontalne ose (x-ose), tako da su društva manje nejednakosti bliža lijevoj strani grafikona, dok su društva sa visokim nivoom nejednakosti bliža desnoj strani grafikona.

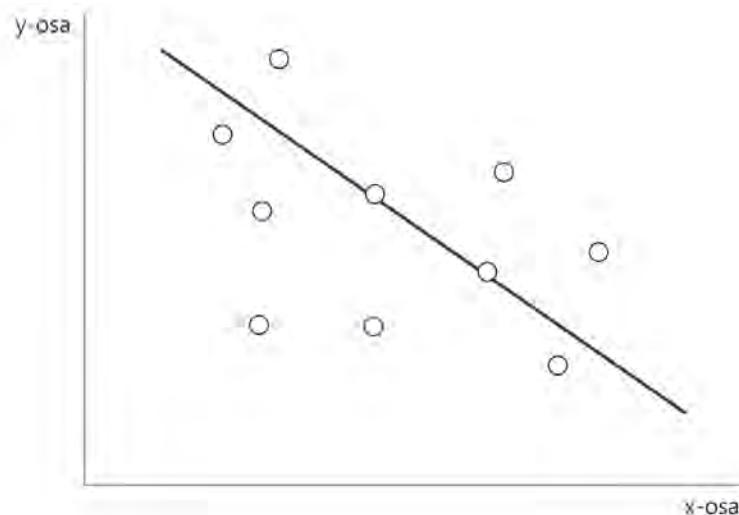
Različiti zdravstveni i društveni ishodi prikazani su na vertikalnoj osi (y-osi) sa lijeve strane grafikona.

Većina grafikona ima dva elementa. Prvi je raspršenost tački, bilo za bogate zemlje ili za zemlje SAD-a, kako bi čitatelji i čitateljice mogli vidjeti kako zemlje stoje u odnosu jedna na drugu. Drugi element je postojanje takozvane regresione linije koja pokazuje odgovarajući odnos između nejednakosti u prihodima i ishoda na određenom grafikonu. Ovu liniju nismo birali – ona je izračunata pomoću statističkog softvera kako bismo dobili liniju koja na najbolji način prikazuje trend primjećen u podacima. Također je moguće izračunati kolika je vjerovatnoća da je prikazani odnos rezultat puke slučajnosti. Ako grafikon nema liniju trenda, to znači da nema dokaza o povezanosti.

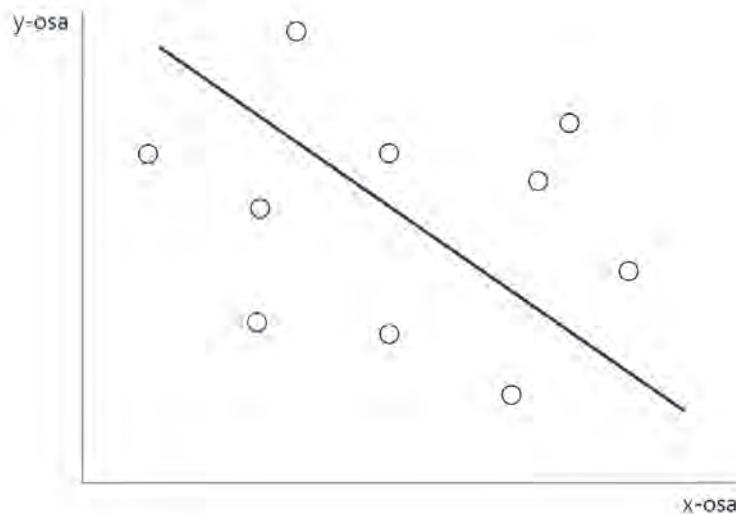
Ako se linija oštro uspinje slijeva nadesno, to znači da su zdravstveni ili društveni ishodi češći u društвima veće nejednakosti. Ovaj se obrazac pojavljuje kod fenomena koje smatramo lošim, kao što je nasilje:

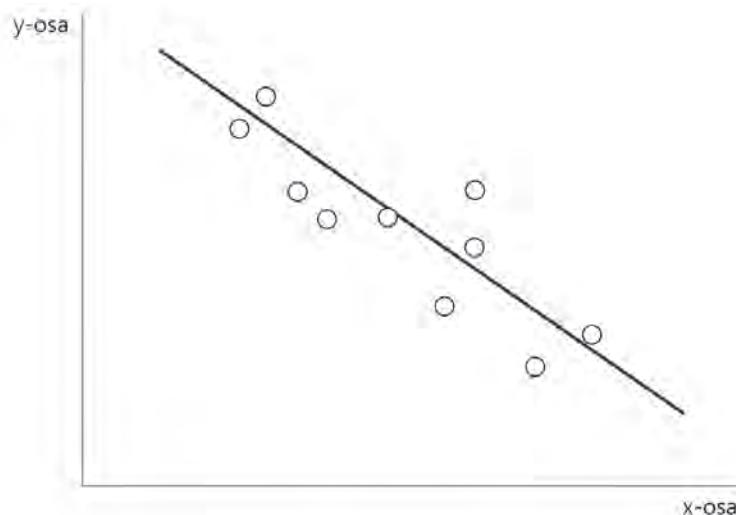
Ako se linija oštro spušta slijeva nadesno, to znači da je zdravstveni ili društveni ishod mnogo rjeđi u društвima veće nejednakosti. Ovaj obrazac primjećujemo kod fenomena koje smatramo dobrom, kao što je povjerenje:

Šira rasprostranjenost tački na grafikonu znači da na ishod utiču i drugi bitni faktori. To ne mora značiti da nejednakost nema snažan uticaj, već prosto da su i drugi faktori značajni:

Uža rasprostranjenost tački znači da postoji izuzetno bliska veza između nejednakosti i ishoda, te da je nejednakost odličan predskazatelj ishoda:

Više detalja o našim metodama možete naći na: www.equalitytrust.org.uk

PRVI DIO

MATERIJALNI USPJEH, DRUŠTVENI NEUSPJEH

1

KRAJ JEDNE ERE

Eh vidim, blago da imade silnu moć
Jest, dragim dijeli, troškom tijelo može spast.
Kad bolest hrupi; al o hrani radi li se
Za danak jedan, malo vrijedi, - čovjek sit,
I bogat i siromah, jednak ima dijel.

Euripid, *Elektra*

Nevjerovatan je paradoks da smo, dosegnuvši vrhunac ljudskog materijalnog i tehničkog postignuća, postali anksiozni, skloni depresiji, preokupirani tuđim mišljenjima, nesigurni u svoja prijateljstva, prisiljeni na potrošnju i bez malo ili nimalo iskustva života u zajednici. U nedostatku opuštene društvene interakcije i emocionalnog ispunjenja za kojima svi vapimo, tražimo utjehu u prejedanju, opsесivnoj kupovini i trošenju, ili postajemo žrtve opijanja, psihoaktivnih lijekova i zabranjenih droga.

Kako je moguće da smo stvorili toliko mentalne i emocionalne patnje uprkos stepenu bogatstva nezapamćenom u ljudskoj historiji? Često mislimo kako nam je potrebno samo malo više vremena da provodimo u društvu prijatelja, ali izgleda da čak ni to ne možemo postići. Vlastite živote opisujemo kao stalnu borbu za psihološko preživljavanje, borbu protiv stresa i emocionalne iscrpljenosti, a zapravo su luksuz i ekstravagancija naših života dosegli takve razmjere da predstavljaju prijetnju planeti.

Rezultati istraživanja (koje je naručila fondacija Merck Family Foundation) provedenog na Institutu za javno zdravlje Harwood u SAD-u pokazuju da ljudi za nemogućnost ispunjenja svojih društvenih potreba krive ‘materijalizam’. Izvještaj pod nazivom *Yearning for Balance* (Žudeći

za ravnotežom), zasnovan na anketi provedenoj širom zemlje, zaključuje da je odnos Amerikanaca prema "bogatstvu i materijalnoj koristi iznimno ambivalentan".* Velika većina ljudi izrazila je želju da se "društvo odmakne od pohlepe i preobilja ka životu koji bi bio više fokusiran na vrijednosti, zajednicu i porodicu". No, također su izrazili uvjerenje da većina njihovih sugrađana ne smatra da su ove stvari prioritetne, te da su Amerikanci postali "veoma atomizirani, sebični i neodgovorni". Zbog toga se često osjećaju izoliranim. Međutim, kada su stavljeni u fokusne grupe kako bi raspravljali o ovim pitanjima, izvještaj pokazuje da su ljudi bili "iznenađeni i sretni što i drugi dijele njihovo mišljenje". Umjesto da nas nelagoda koju osjećamo zbog gubitka društvenih vrijednosti i stalne potrebe da jurimo za materijalnom dobiti ujedini u zajedničkom cilju, mi je često doživljavamo kao posve privatnom, ambivalentnom stvari koja nas udaljava od drugih.

Vodeće političke struje više se ne bave ovim pitanjima i odustalo se od svakog pokušaja da se pruži zajednička vizija koja bi nas nadahnula da stvaramo bolje društvo. Kao glasači i glasačice, izgubili smo svaki tračak kolektivnog uvjerenja da društvo može biti drugačije. Umjesto težnje za boljim društvom, svi razmišljaju isključivo o unapređivanju vlastitog, individualnog položaja unutar postojećeg društva.

Diskrepancija između materijalnog uspjeha i društvenog neuspjeha u mnogim bogatim zemljama predstavlja važan putokaz. Ona nam pokazuje da je za daljnja poboljšanja stvarnog kvaliteta života potrebno prebaciti fokus sa materijalnog standarda i ekonomskog razvoja na poboljšanje psihološkog i društvenog blagostanja čitavih društava. Ali, čim se spomene bilo šta vezano za psihologiju, sva rasprava se obično počne vrtjeti isključivo oko individualnih rješenja. Političko razmišljanje najednom zakazuje.

Sada je moguće na jedan nov, ubjedljiv, koherentan način pokazati kako možemo oslobođiti društva od silnog disfunkcionalnog ponašanja. Istinsko razumijevanje svega što se dešava moglo bi transformisati politiku i kvalitet

---

* Brojevi u eksponentu odnose se na reference izlistane na kraju knjige.

života svih nas. Promjena bi uticala na naš doživljaj vanjskog svijeta, naše glasačke navike, kao i na zahtjeve koje stavljamo pred naše političare.

U ovoj knjizi ćemo pokazati da kvalitet društvenih odnosa počiva na materijalnim temeljima. Raspon razlika u prihodima snažno utiče na naše međusobne odnose. Umjesto da krivicu svaljujemo na roditelje, religiju, vrijednosti, obrazovanje ili kazneni sistem, pokazat ćemo da je stepen nejednakosti jedno veoma moćno sredstvo politika koje utiče na psihološko blagostanje svih nas. Baš kao što je u prošlosti bilo potrebno uraditi studije mjerjenja kilaže djece kako bi se pokazalo da je interakcija sa brižnim skrbnikom od presudnog značaja za razvoj djeteta, tako su i studije stope smrtnosti i raspodjele prihoda objelodanile društvene potrebe odraslih i pokazale kako ih društva mogu ispuniti.

Mnogo prije nego što je finansijska kriza uzela maha krajem 2008. godine, britanski političari bi, komentarišući propadanje zajednice i porast različitih formi antisocijalnog ponašanja, često govorili o ‘slomljenom društvu’. Finansijski kolaps preusmjerio je svu pažnju na slomljenu ekonomiju čiji se krah uglavnom pripisivao bogatima, dok je krah društva pripisivan ponašanju siromašnih. Potaknuti mogućnošću dobijanja sve većih plata i bonusa, čelnici nekih od najpouzdanijih finansijskih institucija odlučili su zaboraviti na svaki oprez i počeli su graditi kuće od karata koje su se mogle održati samo unutar jednog tankog, spekulativnog mjehurića. No, istina je da su i slomljeno društvo i slomljena ekonomija zapravo rezultat porasta nejednakosti.

KUDA VODE DOKAZI

Najprije ćemo izložiti dokaze koji pokazuju da smo iscrpili sve dobrobiti ekonomskog razvoja. Hiljadama godina, podizanje materijalnog standarda bio je najbolji način da se poboljša kvalitet života. Sve dok je postojala opasnost od gladi, sretna vremena su jednostavno bila vremena izobilja. Ali za većinu ljudi u bogatim zemljama, glavni životni problemi više se ne vrte oko

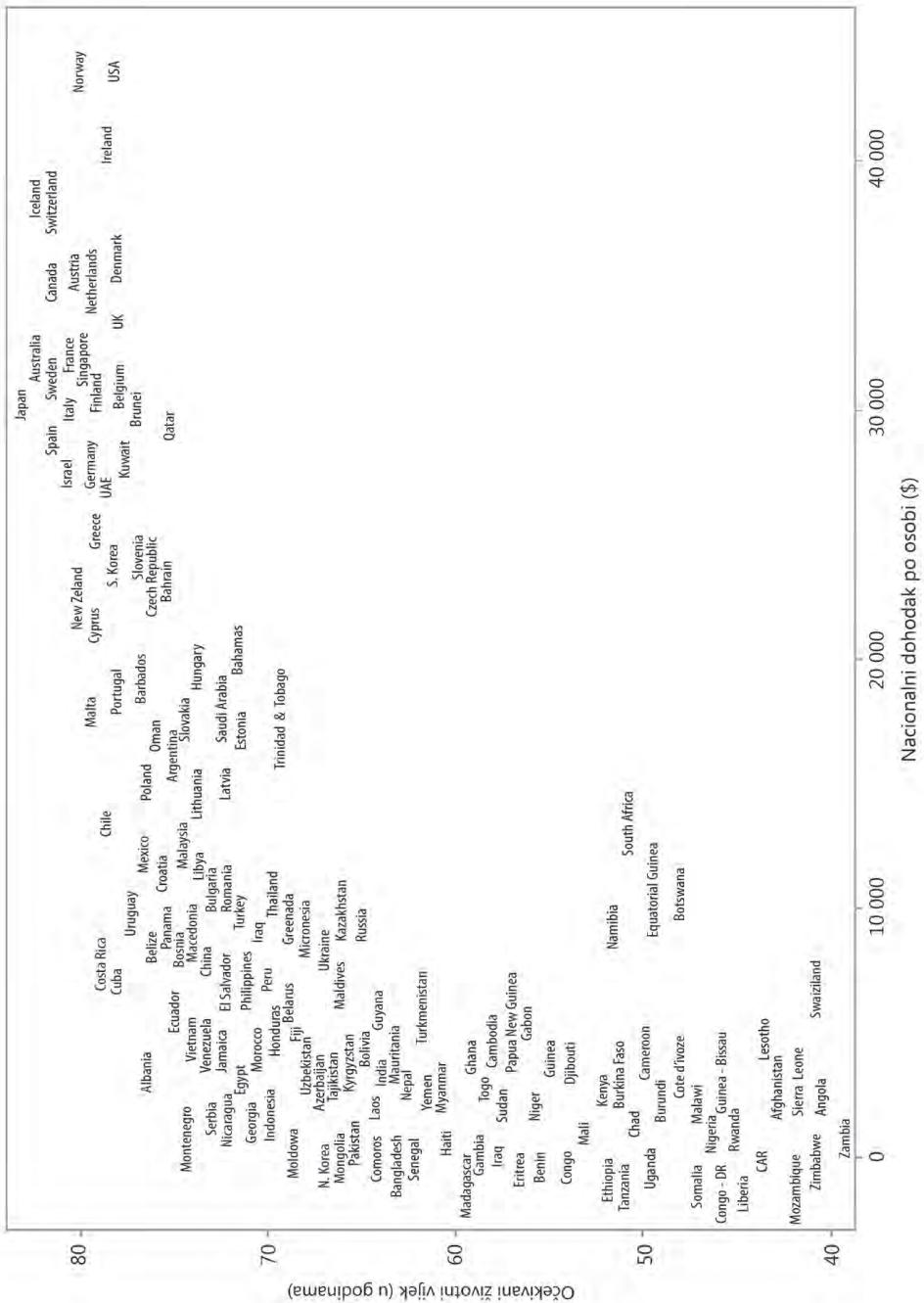
prehranjivanja, pristupa čistoj vodi ili grijanja. Mnogi od nas bi sada željeli jesti manje, a ne više. I prvi put u historiji, siromašni su u prosjeku deblji od bogatih. Ekonomski razvoj, koji je tako dugo bio glavni pokretač napretka, u bogatim zemljama uglavnom je završio svoj posao. Ne samo da ekonomski razvoj više sa sobom ne povlači i porast blagostanja i sreće, već je uz akumulaciju bogatstva u imućnim društvima došlo do dugoročnog porasta stope anksioznosti, depresije i drugih društvenih problema. Populacije bogatih zemalja stigle su do kraja jednog dugog historijskog putovanja.

Tok našeg putovanja može se vidjeti na slici 1.1. Ona pokazuje stopu očekivanog životnog vijeka u odnosu na bruto društveni proizvod po glavi stanovnika u zemlji, u različitim fazama ekonomskog razvoja. U siromašnjim zemljama očekivani životni vijek naglo se povećava u ranim fazama ekonomskog razvoja, da bi onda, počinjući sa zemljama sa srednjim dohotkom, ovo poboljšanje počelo opadati. Porast životnog standarda i sve veće bogatstvo zemalja dovodi do slabljenja veze između ekonomskog razvoja i očekivanog životnog vijeka. Ta veza naposljetu nestaje u potpunosti i krivulja na slici 1.1 postaje horizontalna, pokazujući nam da dodatno obogaćivanje već bogatih zemalja uopće ne doprinosi produživanju očekivanog životnog vijeka. Ovo se već desilo u nekim tridesetak najbogatijih zemalja koje su blizu gornjem desnom uglu na slici 1.1.

Krivulja na slici 1.1 ne postaje ravna zato što smo dostigli krajnju granicu očekivanog životnog vijeka. Čak i u najbogatijim zemljama vremenom dolazi do značajnih poboljšanja u sferi zdravlja. Promjena zapravo leži u tome što ova poboljšanja više nemaju nikakve veze sa prosječnim životnim standardom. Svakih deset godina, očekivani životni vijek se u najbogatijim zemljama produžava za dvije ili tri godine. Do ovog rasta dolazi bez obzira na ekonomski razvoj, tako da zemlja bogata kao SAD u ovom pogledu ne pokazuje veći napredak od Grčke ili Novog Zelanda, zemalja koje su dvostruko manje bogate. Umjesto ravnomjernog kretanja duž krivulje na slici 1.1, zapravo vremenom dolazi do pomjeranja krivulje naviše: isti nivoi prihoda povezani su sa dužim očekivanim životnim vijekom. Uzimajući u obzir ove podatke, ne možemo a da ne zaključimo sljedeće: što zemlje postaju bogatije,

to povećanja prosječnog životnog standarda imaju sve manje pozitivnog uticaja na zdravlje.

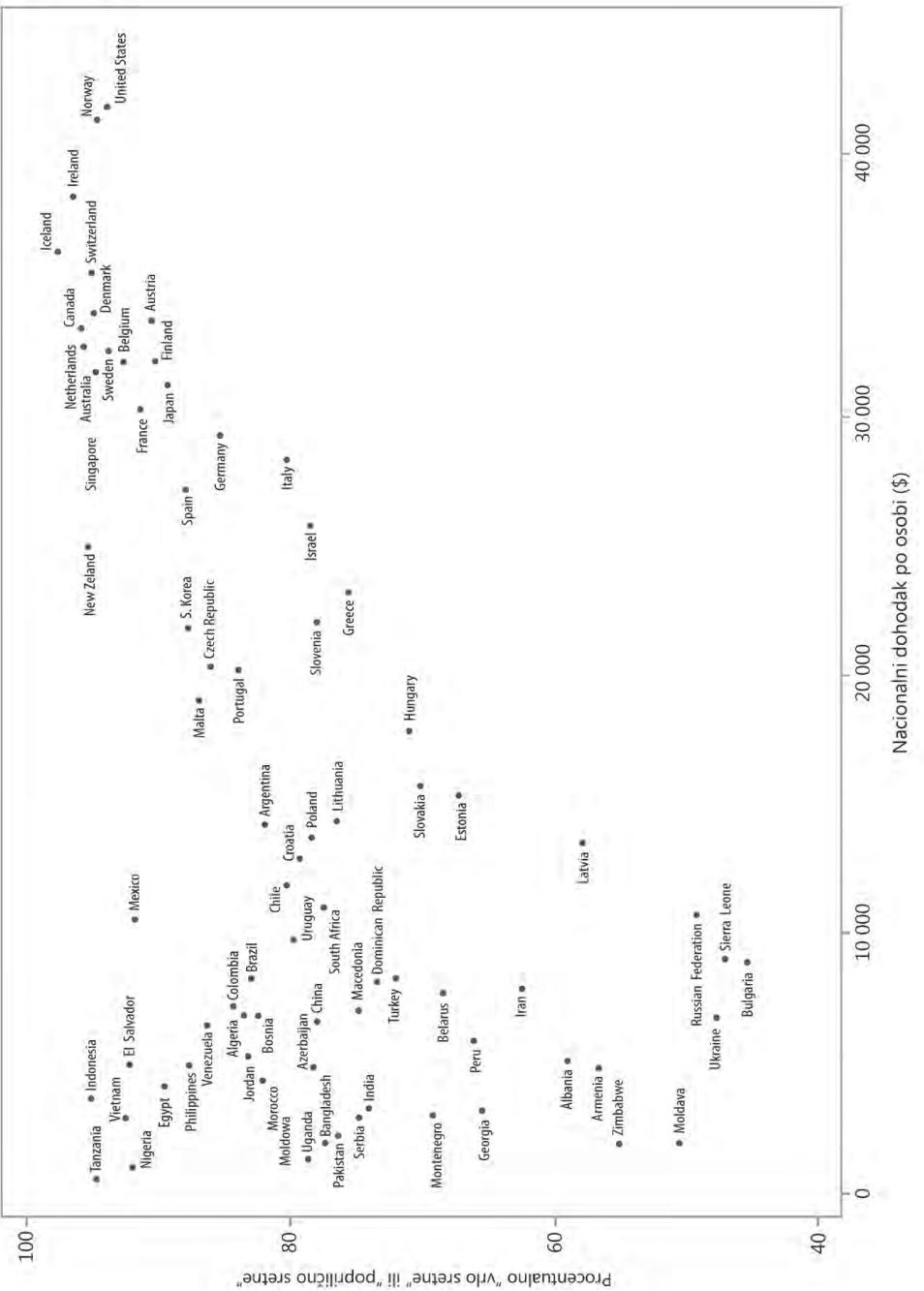
Iako su dobro zdravlje i dugovječnost važni, kvalitet života ovisi i o drugim faktorima. No, veza između ekonomskog razvoja i sreće, baš kao i veza između ekonomskog razvoja i zdravlja, počela je opadati. Baš kao što je to slučaj i sa zdravljem, nivo sreće raste u ranim fazama ekonomskog razvoja da bi potom stagnirao. Ekonomista Richard Layard posebno ističe ovu činjenicu u svojoj knjizi o sreći.³ Procjene sreće u različitim zemljama vjerovatno zavise od kulture. U nekim društvima, reći da si nesretan može biti protumačeno kao priznavanje poraza, dok u drugim priznati da si sretan može zvučati samodopadno. No, uprkos poteškoćama, slika 1.2 pokazuje da ‘krivulja sreće’, baš kao i krivulja očekivanog životnog vijeka, u bogatim zemljama prestaje rasti. U oba slučaja, važan napredak se ostvaruje u ranim fazama ekonomskog razvoja, ali što je zemlja bogatija, to akumulacija bogatstva sve manje doprinosi sreći populacije. Na ovim grafikonima, krivulje sreće i očekivanog životnog vijeka prestaju rasti oko podioka koji označava prihod od 25.000 dolara po glavi stanovnika, ali postoje naznake da se vremenom poravnjanje ovih krivulja dešava na višim nivoima prihoda.⁴

Dokaz da nivo sreće prestaje rasti kako bogate zemlje postaju još bogatije nismo našli samo poređenjem različitih zemalja u određenom trenutku (kao što je to prikazano na slici 1.2). U nekoliko zemalja kao što su Japan, SAD i Britanija, moguće je pratiti promjene u nivou sreće dovoljno dug vremenski period da bi se moglo utvrditi da li on raste zajedno sa bogatstvom određene zemlje. Podaci pokazuju da se nivo sreće nije povećao čak ni u vremenskom periodu dovoljno dugom za udvostručenje realnog prihoda. Istraživači su primijetili da se ista stvar dešava i sa drugim indikatorima blagostanja, kao što su ‘stepen ekonomskog blagostanja’ ili ‘indikator stvarnog napretka’ kojima se pokušavaju izračunati neto dobiti rasta tako što će se uzeti u obzir i štetne posljedice kao što su saobraćajne gužve i zagađenost.

Dakle, bez obzira da li je riječ o zdravlju, sreći ili nekom drugom indikatoru blagostanja, slika koju dobijamo je ista. U siromašnim zemljama, ekonomski razvoj još uvjek je iznimno važan za ljudsko blagostanje. Porast materijalnog životnog standarda rezultira znatnim poboljšanjem kako objektivnih indikatora blagostanja, kao što je očekivani životni vijek, tako i subjektivnih indikatora kao što je sreća. Ali kada neka zemlja postane razvijena zemlja, dodatni rast prihoda postaje sve manje bitan.

Ovo je već predvidljiv obrazac. Što se više bogatimo u nečemu, svaki novi dodatak onome što već imamo – bilo da su to vekne hljeba ili auta – sve manje doprinosi našem blagostanju. Ako smo gladni, vekna hljeba znači nam sve, ali kada je glad zadovoljena, veliki broj dodatnih vekni nije nam od velike pomoći. Štaviše, nagomilane vekne koje počinju buđati mogu postati prepreka.

Slika 1.2 Sreća i prosječni prihodi (podaci za UK nisu dostupni).⁵

Prije ili kasnije u dugoj historiji ekonomskog rasta, zemlje neizbjegno dostignu nivo bogatstva kada dolazi do ‘opadanja dobiti’ i kada sve veći prihod može kupiti sve manje dodatnog zdravlja, sreće ili blagostanja. Niz razvijenih zemalja do sada je imalo već 150 godina neprekidnog rasta prosječnog prihoda i dodatno bogatstvo više nije korisno kao što je nekad bilo.

Ovo objašnjenje potvrđuju i trendovi u različitim uzrocima smrti. Kada zemlje počinju da se bogate, bolesti siromašnih su prve koje počinju nestajati. Velike zarazne bolesti – kao što su tuberkuloza, kolera ili beginje – koje su još uvijek česte u najsiromašnijim zemljama današnjice, postepeno prestaju biti najčešći uzrok smrti. Kada one nestanu, ostaju nam takozvane bolesti bogatstva – degenerativna kardiovaskularna oboljenja i rakovi. I dok se zarazne bolesti siromaštva uglavnom pojavljuju u djetinjstvu a često ubijaju i u najboljim godinama života, bolesti bogatstva većinom se pojavljuju u poznjim godinama.

Imamo još jedan dokaz koji potvrđuje da je razlog poravnavanja krivulja na slikama 1.1 i 1.2 taj što su zemlje dostigle određenu granicu materijalnog životnog standarda nakon koje dobiti daljnog ekonomskog rasta gube na važnosti. Naime, bolesti koje su se nekada nazivale bolestima bogatih u imućnim društvima postaju bolesti siromašnih. Srčana oboljenja, moždani udar i pretilost u prošlosti su češće pogađale one bogate. Za bolesti srca govorilo se da su bolesti poslovnih ljudi, dok je pretilost bila karakteristična za bogate, a mršavost za siromašne ljudе. Ali od 1950-ih, razvijene zemlje su redom iskusile potpunu promjenu ovog obrasca. Društvena raspodjela ovih bolesti u potpunosti je preokrenuta, pa su oboljenja nekada tipična za bogatije članove društva sada postala češća među siromašnima.

EKOLOŠKE PREPREKE RAZVOJU

Baš kada su bogate zemlje počele iscrpljivati stvarne dobiti ekonomskog razvoja, postali smo prinuđeni suočiti se sa problemima globalnog zagrijavanja i ekoloških prepreka razvoju. Drastična smanjenja emisije ugljičnog

dioksida koja su potrebna da bi se spriječile neobuzdane klimatske promjene i porast nivoa mora mogla bi značiti da je čak i sadašnji nivo potrošnje neodrživ – osobito ako životni standard u siromašnijim zemljama u razvoju naraste onoliko koliko bi trebalo. U poglavlju 15, vidjet ćemo kako se perspektiva predstavljena u ovoj knjizi uklapa u politike namijenjene smanjenju globalnog zagrijavanja.

RAZLIKE U PRIHODIMA IZMEĐU I UNUTAR DRUŠTAVA

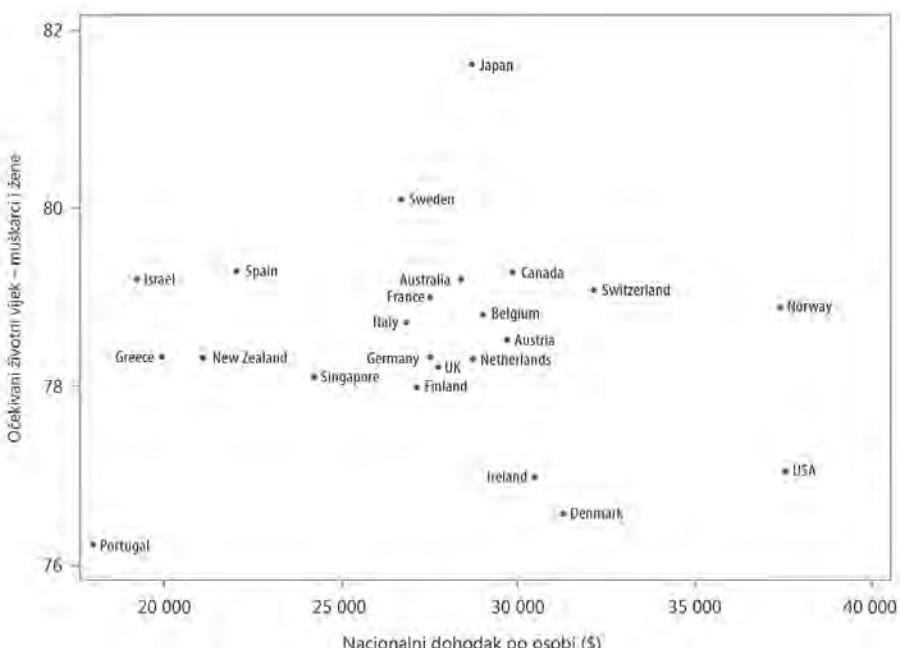
Mi smo prva generacija koja mora iznaći nove načine da poboljša stvarni kvalitet ljudskog života. Na šta da se oslonimo ako ne na ekonomski razvoj? Jedna od najboljih smjernica za rješavanje ovog pitanja leži u činjenici da smo na veoma različite načine pogođeni razlikama u prihodu unutar našeg društva s jedne, i razlikama u prosječnom prihodu između bogatih društava, sa druge strane.

U poglavljima 4–12 govorit ćemo o nizu zdravstvenih i društvenih problema kao što su nasilje, mentalne bolesti, maloljetnička trudnoća i propusti obrazovnog sistema, o problemima koji su u svakoj zemlji češći među siromašnom populacijom. Stoga se često čini kako bi veći prihodi trebali osloboditi ljude ovakvih problema. Ipak, kada uporedimo različita društva, rezultati pokazuju da su ovi društveni problemi u skromnoj mjeri ili nikako povezani sa nivoom prosječnog prihoda u jednom društvu.

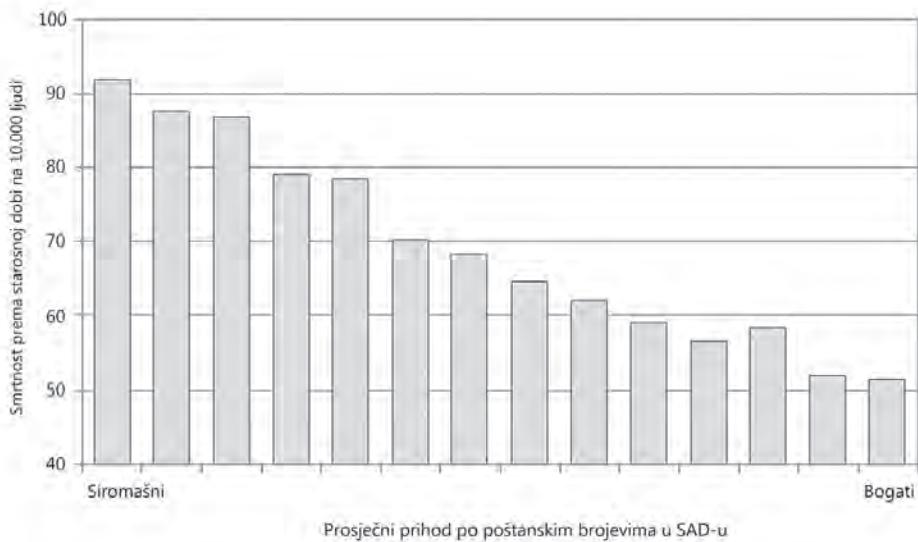
Uzmimo, naprimjer, zdravstvo. Umjesto da gledamo očekivani životni vijek i u bogatim i u siromašnim zemljama na slici 1.1, fokusirajmo se zasada samo na najbogatije zemlje. Slika 1.3 prikazuje samo bogate zemlje i potvrđuje da neke od njih mogu biti skoro duplo bogatije od ostalih bogatih zemalja bez ikakvog poboljšanja u očekivanom životnom vijeku. S druge strane, *unutar* svake od njih, stopa smrtnosti je usko i sistemski vezana uz prihod. Slika 1.4 prikazuje odnos stope smrtnosti i visine prihoda u SAD-u. Stope smrtnosti su za ljude u različitim područjima klasificirane prema

visini prosječnog prihoda po domaćinstvu na području gdje žive. Desno su prikazana bogatija područja sa nižom stopom smrtnosti, dok su lijevo ona siromašnija sa većom stopom smrtnosti. Iako ovdje kao ilustrativni primjer koristimo podatke za SAD, slični gradijenti različitih vrijednosti mogu se pronaći u skoro svim društвima. Veći prihodi povezani su sa nižim stopama smrtnosti na svim nivoima društva. Važno je primjetiti da se ovdje ne radi samo o tome da siromašni imaju lošije zdravlje od svih ostalih. Ono što zapanjuje na slici 1.4 upravo je konzistentnost gradijenta zdravlja kroz čitavo društvo – svi smo podjednako pogodjeni njime.

U svakoj zemlji, zdravlje ljudi i njihova sreća povezani su sa prihodom. Bogatiji ljudi su u prosjeku zdraviji i sretniji od siromašnih unutar jednog te istog društva. Ali kada međusobno poredimo jednu bogatu zemlju sa drugom, činjenica da su ljudi u jednom društvu u prosjeku duplo bogatiji od ljudi u drugom društvu ne igra nikakvu ulogu.

Slika 1.3 Očekivani životni vijek nije povezan sa razlikama u visini prosječnog prihoda između bogatih zemalja.⁶

Slika 1.4 Stopa smrtnosti usko je povezana sa razlikama u prihodu unutar društava.⁷

Kako objasniti ovaj paradoks – da razlike u visini prosječnog prihoda ili životnog standarda između čitavih populacija ili zemalja uopće nisu bitne, dok su razlike u prihodima unutar tih istih zemalja itekako bitne? Postoje dva moguća objašnjenja. Jedno je da u bogatim zemljama visina vašeg stvarnog prihoda ili životnog standarda možda i nije toliko bitna koliko je bitno kako stojite u odnosu na druge članove istog društva. Možda prosječni standardi nisu važni, možda je važno samo to da li se nalazite u boljoj ili lošijoj poziciji u odnosu na druge ljude – dakle, koje mjesto zauzimate na društvenoj ljestvici.

Druge objašnjenje je da gradijent zdravlja društva prikazan na slici 1.4 nije rezultat uticaja prosječnog prihoda ili društvenog statusa na zdravje, već uticaja društvene mobilnosti koja odvaja zdrave od nezdravih. Možda su oni zdraviji skloni napredovanju na društvenoj ljestvici, dok oni manje zdravi završavaju na samom dnu.

Ovo pitanje riješit ćemo u narednom poglavlju. Vidjet ćemo da li je smanjivanje, ili uvećavanje, razlika u prihodima u jednom društvu bitno. Da li društva sa većim i društva sa manjim stepenom jednakosti podjednako pate od zdravstvenih i društvenih problema?

2

SIROMAŠTVO ILI NEJEDNAKOST?

Siromaštvo nije neka mala količina dobara, niti je samo odnos između sredstva i cilja; prije svega, ono je odnos između ljudi. Siromaštvo je društveni status ... Ono je preraslo ... u podlu razliku među klasama...

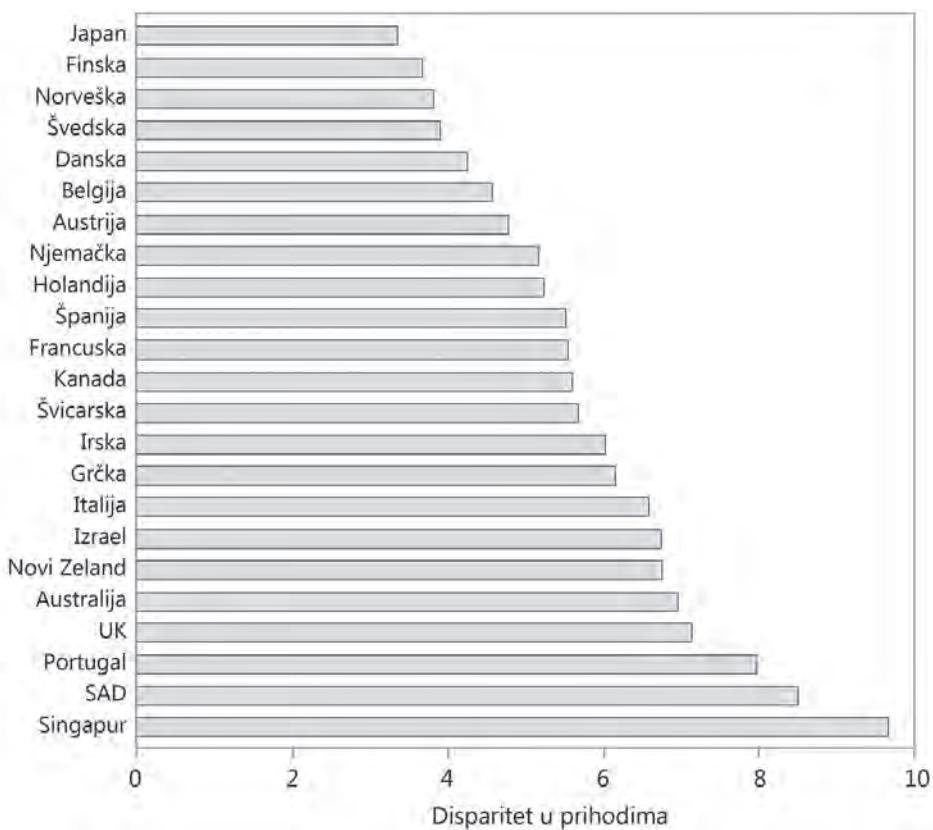
Marshall Sahlins, *Ekonomija iz kamenog doba*

KOLIKO NEJEDNAKOSTI?

U prošlom poglavlju vidjeli smo da su ekonomski razvoj i rast prosječnog prihoda prestali značajnije da utiču na blagostanje ljudi u bogatim zemljama. No, vidjeli smo i to da su zdravlje i društveni problemi unutar društava još uvijek snažno povezani sa nivoom prihoda. U ovom poglavlju istražit ćemo da li je u jednom društvu važan stepen nejednakosti u prihodima.

Slika 2.1 pokazuje kako se disparitet u količini prihoda razlikuje od jedne razvijene zemlje do druge. Na vrhu se nalaze zemlje sa najvećim stepenom jednakosti, dok su na dnu one u kojima je nejednakost najizraženija. Dužina vodoravnih crta pokazuje za koliko je 20 posto najbogatijeg stanovništva u svakoj zemlji bogatije od 20 posto najsramašnjih. U zemljama kao što su Japan i neke skandinavske zemlje koje se nalaze na vrhu grafikona, onih 20 posto najbogatijih skoro su četiri puta bogatiji od 20 najsramašnjih. Na dnu grafikona se nalaze zemlje u kojima su ove razlike dvostruko veće (u najboljem slučaju), uključujući i dvije zemlje u kojima 20 posto najbogatijih imaju oko 9 puta više prihoda u odnosu na najsramašnije. Među zemljama sa najizraženijom nejednakosću su Singapur, SAD, Portugal i Ujedinjeno

Kraljevstvo. (Ove brojke se odnose na prihod po članu domaćinstva, nakon što se oduzmu porezi i naknade.)

Slika 2.1 *Koliko je 20 posto najbogatijih bogatije od 20 posto najsirošnjih u svakoj od zemalja?*²

Postoji mnogo načina da se mjeri nejednakost u raspodjeli prihoda i svi su toliko povezani da u većini slučajeva nije važno koji se koristi. Umjesto da poredimo 20 posto najbogatijih i najsirošnjih, mogli bismo porediti najbogatijih i najsirošnjih 10 ili 30 posto. A mogli smo uzeti kao mjerilo ukupan dio svih prihoda koji idu siromašnjem dijelu stanovništva. Obično najsirošniji sloj stanovništva dobija 20 ili 25 posto ukupnog prihoda, dok oni najbogatiji dobijaju preostalih 75 ili 80 posto. Među drugim, profinjenijim načinima mjerjenja je i takozvani Ginijev koeficijent. Njime

se mjeri nejednakost na nivou čitavog društva, a ne samo na nivou poređenja dva ekstrema. Kada bi sav prihod išao samo jednoj osobi (apsolutna nejednakost) a drugi da ne dobiju ništa, vrijednost Ginijevog koeficijenta bila bi 1. Kada bi prihod bio ravnomjerno raspodijeljen i kada bi svi dobili istu količinu prihoda (apsolutna jednakost), onda bi vrijednost Ginijevog koeficijenta bila 0. Što je niža vrijednost koeficijenta, to je veća jednakost u društvu. U većini slučajeva, koeficijent se kreće između 0,3 i 0,5. Još jedan način mjerjenja nejednakosti zove se indikator Robin Hood jer nam govori koliko se društvenog prihoda treba uzeti od bogatih i dati siromašnima kako bi se ostvarila absolutna jednakost.

Kako bismo izbjegli optužbe da koristimo samo one mjere koje nama odgovaraju, odlučili smo u ovoj knjizi koristiti mjere koje nude zvanične agencije, a ne izračunavati vlastite. Za poređenje nejednakosti u različitim zemljama koristili smo odnos između prihoda koji dobija 20 posto najbogatijih i 20 posto najsiromašnjih: ovu mjeru je lako razumjeti i jedna je od gotovih mjera koje se mogu preuzeti od Ujedinjenih nacija. Za mjerjenje nejednakosti u SAD-u koristili smo Ginijev koeficijent: to je mjera koju preferiraju i najčešće koriste ekonomisti, a dostupna je i preko američkog Ureda za popis stanovništva. U mnogim akademskim istraživanjima, mi i drugi istraživači koristili smo dvije različite mjere nejednakosti kako bismo pokazali da izbor metode mjerjenja rijetko ima značajan uticaj na rezultate.

DA LI JE STEPEN NEJEDNAKOSTI BITAN?

Sada kada ekonomski razvoj više ne može doprinijeti poboljšanju životnog standarda i kada se suočavamo sa ekološkim problemima, kakav efekt imaju nejednakosti prikazane na slici 2.1?

Godinama se već zna da su loše zdravlje i nasilje mnogo češći u društvima u kojima je nejednakost velika. No, u toku našeg istraživanja, shvatili smo da su skoro svi problemi koji se češće javljaju na dnu društvene ljestvice

učestaliji u društvima sa većim stepenom nejednakosti. Ne radi se samo o lošem zdravlju ili nasilju već, a to ćemo pokazati u kasnijim poglavlјima, i o nizu drugih društvenih problema. Skoro svi oni doprinose dosta raširenom osjećaju zabrinutosti da su moderna društva, uprkos svom bogatstvu, zapravo socijalni promašaji.

Kako bismo utvrdili da li su ovi problemi učestaliji u zemljama sa većim stepenom nejednakosti, sakupili smo međunarodno uporedive podatke o zdravlju, kao i o što većem broju društvenih problema za koje smo mogli pronaći pouzdane podatke. Lista koju smo na kraju dobili uključivala je:

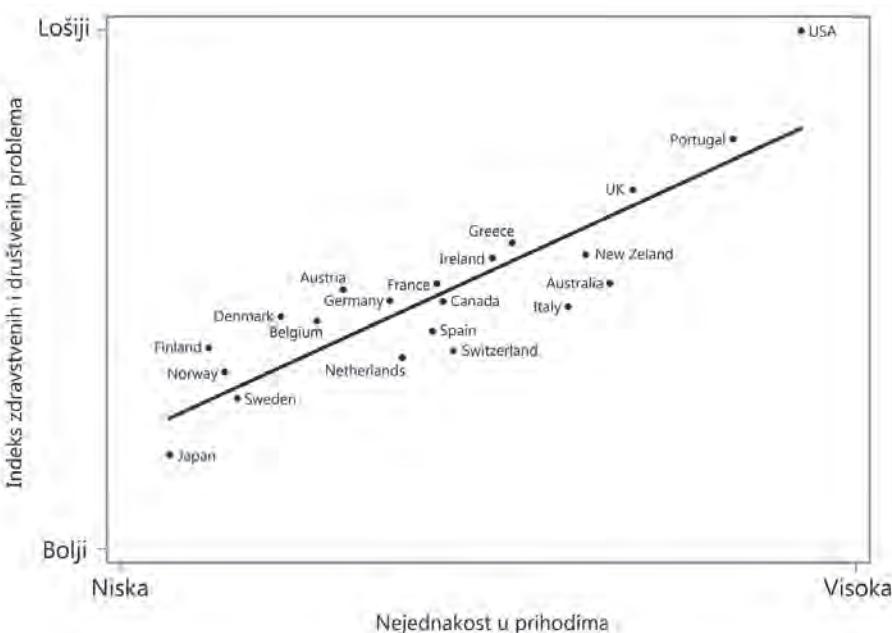
- stepen povjerenja
- duševne bolesti (uključujući ovisnost o drogi i alkoholu)
- očekivani životni vijek i smrtnost novorođenčadi
- pretilost
- školske rezultate djece
- maloljetničku trudnoću
- ubistva
- stopu zatvorske populacije
- društvenu pokretljivost (podaci nisu dostupni za države SAD-a).

Ponekad se nasumično mogu pojaviti prividne i lažne veze između različitih stvari. Kako bismo se uvjerili da su naši zaključci valjani, također smo sakupili podatke za iste – ili bar u najvećoj mogućoj mjeri slične – zdravstvene i društvene probleme za svaku od pedeset država SAD-a. Tako smo mogli provjeriti da li u ova dva odvojena okruženja postoji konzistentna veza između navedenih problema i nejednakosti. Kako je Lyndon Johnson jednom rekao, “Amerika nije samo nacija, već nacija nacija”.

Da bismo predstavili cjelovitu sliku, objedinili smo sve podatke o zdravstvenim i društvenim problemima za svaku zemlju, i za svaku državu SAD-a posebno, u jedan indeks zdravstvenih i društvenih problema za svaku zemlju i državu SAD-a. Svaka stavka u ovim indeksima ima istu vrijednost i težinu – npr. indikator mentalnog zdravlja podjednako utiče na konačno rangiranje društva kao i indikator stope ubistva ili maloljetničke trudnoće.

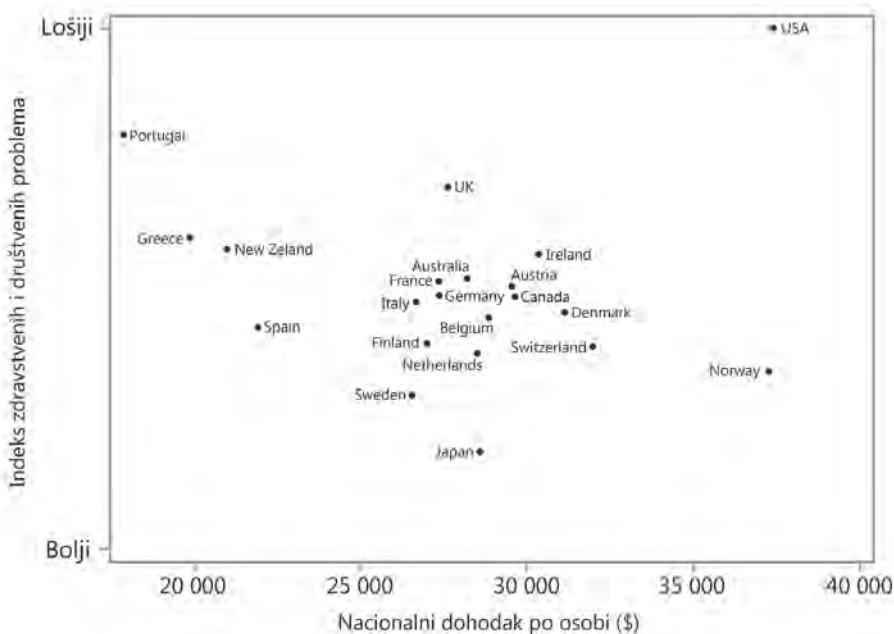
Na kraju smo dobili indeks koji nam pokazuje koliko su česti ovi zdravstveni i društveni problemi u svakoj od zemalja i država SAD-a. Stvari kao što je očekivani životni vijek bodovane su obrnuto tako da za svaku mjeru bolji rezultati odražavaju gore ishode. Kada pogledamo slike, vidimo da je pozicija neke zemlje na indeksu zdravstvenih i društvenih problema obrnuto proporcionalna situaciji. (Više o tome kako smo odabrali zemlje prikazane na grafikonima možete vidjeti u Dodatku.)

Krenut ćemo od slike 2.2 na kojoj se vidi jasna tendencija da zemlje sa većim stepenom jednakosti imaju manje zdravstvenih i društvenih problema. Što je nejednakost veća (kretanje nadesno duž vodoravne ose), to je viša i pozicija na našem indeksu zdravstvenih i društvenih problema. Zdravstveni i društveni problemi zaista se češće javljaju u zemljama sa većim stepenom nejednakosti. Ova dva fenomena vrlo su usko povezana – puka slučajnost nikada ne bi mogla proizvesti dijagram na kojem su zemlje ovako poredane.

Slika 2.2 *Zdravstveni i društveni problemi usko su povezani sa nejednakostju u bogatim zemljama.*

Kako bismo naglasili da je učestalost lošeg zdravlja i društvenih problema u cijelim društvima zaista povezana sa nejednakosti a ne sa prosječnim životnim standardom, na slici 2.3 donosimo isti indeks zdravstvenih i društvenih problema, ali ovaj put prikazan u odnosu na prosječan prihod (nacionalni dohodak po stanovniku). Ona pokazuje da u bogatim državama ne postoji podjednako jasan trend poboljšanja. Time se potvrđuje ono što smo mogli vidjeti na slikama 1.1 i 1.2 u prvom poglavlju. Ipak, pored toga što znamo da su zdravstveni i društveni problemi češći među siromašnjom populacijom u svakom društvu (kao što je i pokazano na slici 1.4), sada znamo da su općenito ovi problemi mnogo gori u društвima sa većim stepenom nejednakosti.

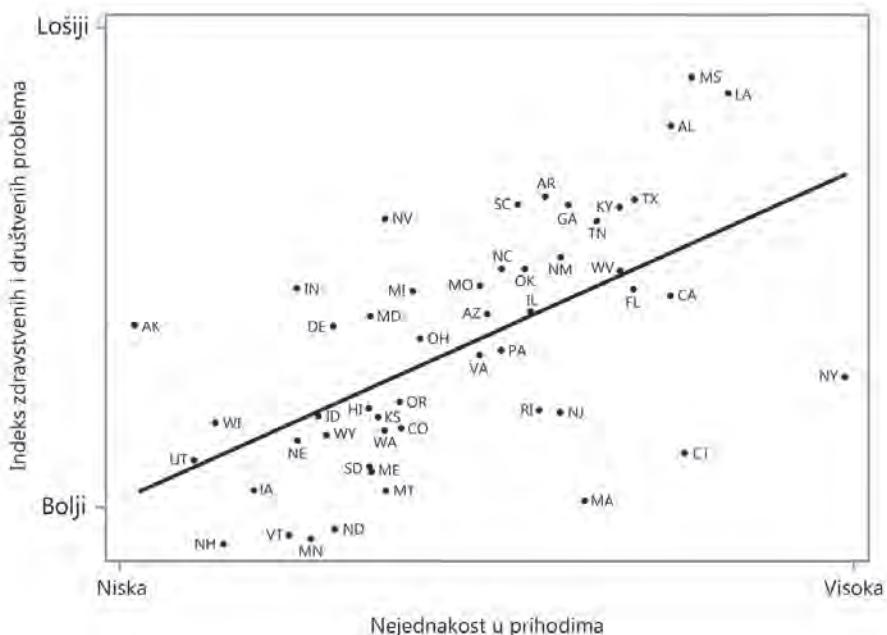

Slika 2.3 Veza između zdravstvenih i društvenih problema i prosječne visine prihoda u bogatim zemljama.

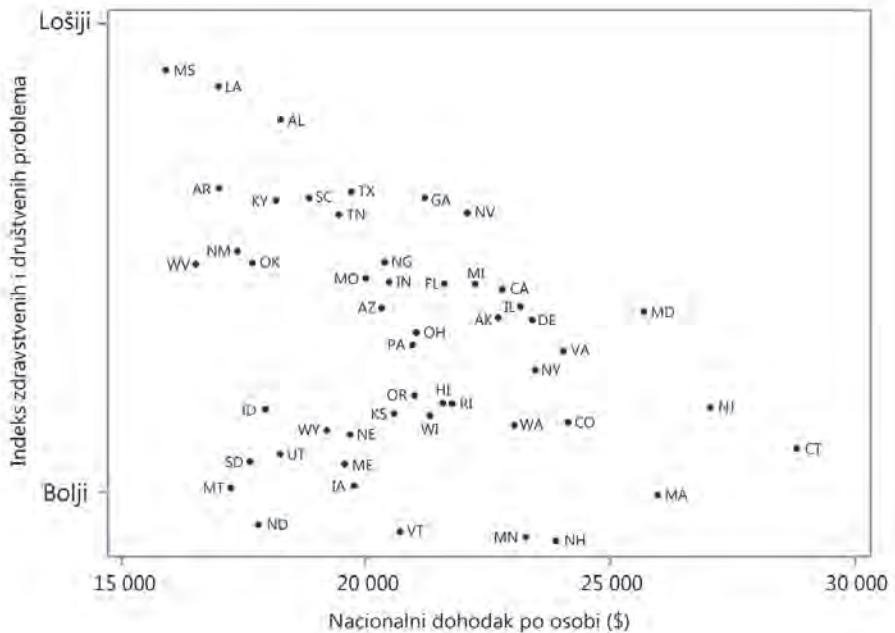
Kako bismo se uvjerili da ovi rezultati nisu puka slučajnost, provjerit ćemo da li slični obrasci postoje i u pedeset država SAD-a. Uspjeli smo pronaći podatke o skoro istim zdravstvenim i društvenim problemima u saveznim

državama Amerike koje smo koristili i u našem međunarodnom indeksu. Slika 2.4 pokazuje da je indeks zdravstvenih i društvenih problema usko povezan sa stepenom nejednakosti u svakoj državi, dok slika 2.5 pokazuje da ne postoji jasna veza između ovih problema i visine prosječnog prihoda. Podaci iz SAD-a potvrđuju situaciju koju smo dobili na međunarodnom nivou. Položaj SAD-a na međunarodnom grafikonu (slika 2.2) pokazuje da visina prosječnog prihoda u cijelom SAD-u ni na koji način ne doprinosi smanjenju zdravstvenih i društvenih problema u odnosu na druge zemlje.

Potrebno je napomenuti da je uska povezanost našeg indeksa u kojem smo kombinirali podatke za deset različitih zdravstvenih i društvenih problema sa nejednakošću djelomično rezultat upravo našeg kombiniranja kojim se naglašavaju sličnosti a umanjuju razlike između ovih problema. U poglavljima 4–12 ispitati ćemo da li je svaki od ovih problema – sagledan pojedinačno – povezan sa nejednakošću te ćemo predstaviti brojne dokaze koji ukazuju na to da su oni možda prouzrokovani nejednakošću.

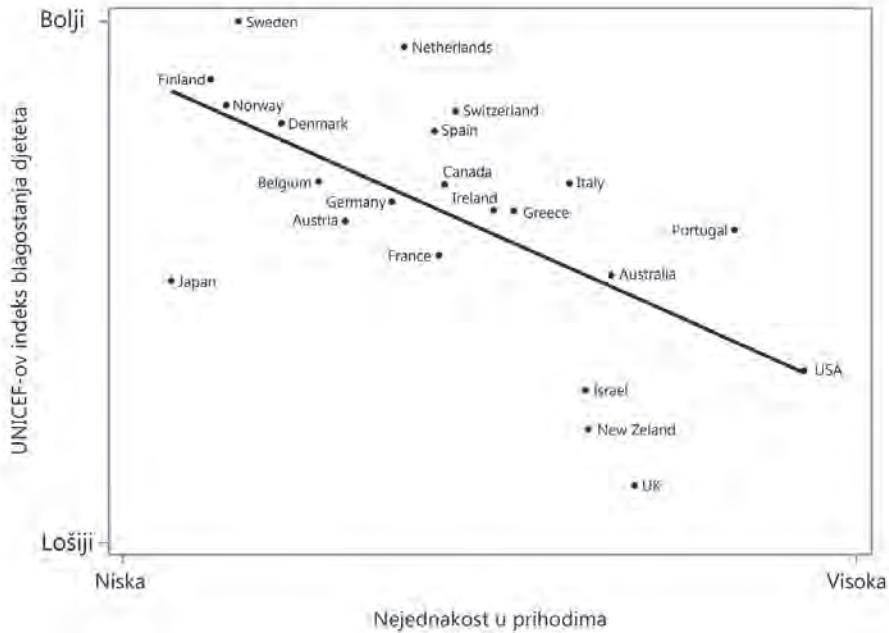
Slika 2.4 Zdravstveni i društveni problemi povezani su sa nejednakostu u Sjedinjenim Američkim Državama.

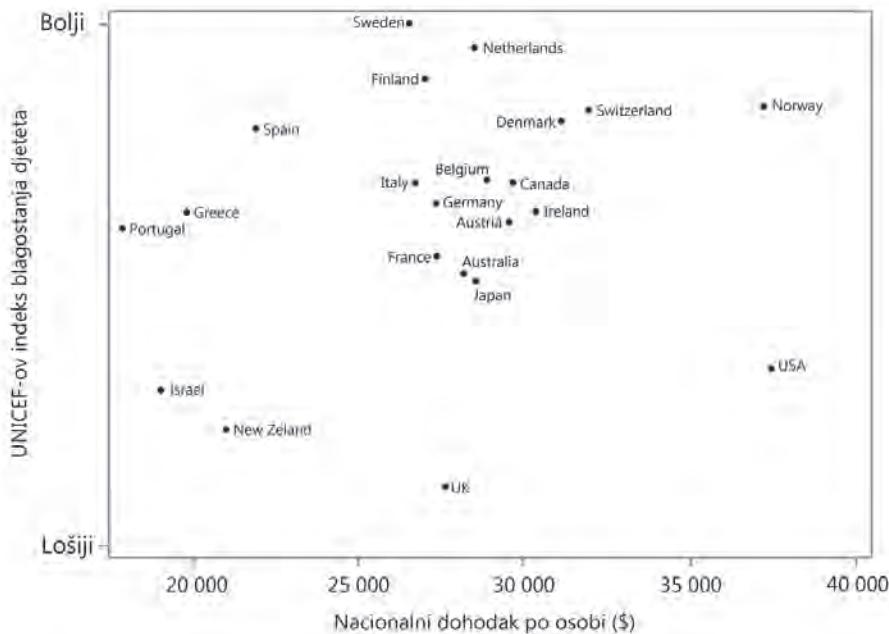
Slika 2.5 *Zdravstveni i društveni problemi pokazuju slabu povezanost sa visinom prosječnog prihoda u Sjedinjenim Američkim Državama.*

Za ove se dokaze ne može reći da su puki statistički trik namijenjen da obmani i zavara. Jako snažna korelacija prikazana na slici 2.2 govori nam da je zajednički element učestalosti zdravstvenih i društvenih problema upravo stepen nejednakosti u svakoj od zemalja. Svi podaci dolaze iz najpouzdanijih izvora: Svjetske banke, Svjetske zdravstvene organizacije, Ujedinjenih nacija i Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) te mnogih drugih.

Je li moguće da su ove veze rezultat nereprezentativnog odabira problema? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, također smo koristili i ‘indeks o blagostanju djece u razvijenim zemljama’ koji je objavio UNICEF. U indeksu je objedinjeno četrdeset različitih indikatora za čitav niz različitih aspeaka blagostanja djece. (Iz indeksa smo uklonili mjeru relativnog siromaštva djeteta jer je ona sama po sebi usko povezana sa nejednakošću.) Slika 2.6 pokazuje da je blagostanje djeteta usko povezano sa nejednakošću, a slika 2.7 pokazuje da uopće nije povezano sa visinom prosječnog prihoda u zemljama.

Slika 2.6 UNICEF-ov indeks blagostanja djeteta u razvijenim zemljama povezan je sa nejednakošću.

Slika 2.7 UNICEF-ov indeks o blagostanju djece nije povezan sa bruto nacionalnim dohotkom po glavi stanovnika u razvijenim zemljama.

DRUŠTVENI GRADIJENTI

Kao što smo spomenuli na kraju prethodnog poglavlja, postoje dvije vjero-vatno najraširenije pretpostavke zašto ljudi bliži dnu društvene ljestvice imaju više problema. Ili okolnosti u kojima ljudi žive stvaraju ove probleme, ili ljudi završe na dnu društvene ljestvice zato što su skloni problemima koji ih vuku ka dnu. Dokazi koje smo razmotrili u ovom poglavlju rasvjetljavaju ova pitanja.

Razmotrimo najprije tvrdnju da je društvo jedan veliki sistem za raz-vrstavanje u kojem se ljudi kreću prema vrhu ili dnu društvene ljestvice u skladu sa ličnim osobinama ili nedostacima. Iako vam loše zdravlje, loši rezultati u školi, djeca koju ste dobili još u tinejdžerskim godinama i slične stvari umanjuju šanse da napredujete na društvenoj ljestvici, samim prin-cipom razvrstavanja ne može se objasniti zašto društva sa većim stepenom nejednakosti pate od ovih problema više nego društva u kojima nejednakost nije toliko izražena. Društvena mobilnost može djelomično biti odgovor na pitanje da li se problemi gomilaju na dnu društvene ljestvice, ali se time ne može objasniti zašto društva sa većim stepenom nejednakosti općenito imaju više problema.

Uvjerenje da su društveni problemi direktno prouzrokovani lošim ma-terijalnim uslovima kao što su loši stambeni uslovi, neadekvatna prehrana, nedostatak obrazovnih prilika itd. implicira da će bogatija, razvijena društva bolje prolaziti od ostalih. No, ovo je daleko od istine: neke od najbogatijih zemalja zapravo pokazuju najgore rezultate.

Nevjerovatno je da svi ovi indikatori zdravstvenih i društvenih problema u dva različita okruženja dovode do istih zaključaka kao i indikatori blago-stanja djece u bogatim zemljama. Problemi u bogatim zemljama nisu pro-uzrokovani time što društvo možda nije dovoljno bogato (ili je prebogato), već prevelikim materijalnim razlikama između ljudi unutar svakog društva. Bitna je naša pozicija u odnosu na druge ljude u našem društvu.

Naravno, čak i u najbogatijim zemljama mali broj onih najsiromašnijih često nema dovoljno novca ni za hranu. Ipak, ankete rađene sa 12,6 po-sto Amerikanaca koji žive ispod federalne linije siromaštva (apsolutni nivo

prihoda, a ne relativni standard kao što je polovina prosječnog prihoda) pokazuju da 80 posto njih ima klima-uređaj, skoro 75 posto ima makar jedno auto ili džip, a 33 posto ima računar, mašinu za pranje suđa ili još jedno auto. Ovi podaci govore nam sljedeće: kada ljudi nemaju dovoljno novca za osnovne potrepštine kao što je hrana, obično je to odraz njihove silne želje da žive po općeprihvaćenim standardima. Možda ćete, recimo, misliti da je jako bitno izgledati dobro, pa ćete trošiti više novca na odjeću, a škrtariti na hrani. Poznat nam je slučaj jednog nezaposlenog mladića koji je potrošio mjesecnu platu na novi mobitel jer djevojke, kako je sam rekao, ignorišu momke koji nemaju prave stvari. Riječima Adama Smitha, važno je moći društvu predstaviti ugledno lice, lišeno stida i stigme koju sa sobom očigledno nosi siromaštvo.

Baš kao što gradijent zdravlja presijeca cjelokupno društvo od vrha do dna, tako i pritisak nejednakosti i želje da se drži korak sa ostalima nije ograničen samo na malu manjinu koja je siromašna. Štaviše, posljedice se – kao što ćemo i vidjeti – osjećaju u cjelokupnom stanovništvu.

RAZLIČITI PROBLEMI – ISTI UZROCI

Kreatori politika imaju običaj tretirati zdravstvene i društvene probleme za koje smo mi utvrdili da su povezani sa nejednakostu kao da su u potpunosti odvojeni i da im trebaju odvojena rješenja. Doktore i medicinsko osoblje plaćamo da liječe zdravstvene probleme, policiju i zatvore da stanu ukraj kriminalu, školske psihologe da se pozabave obrazovnim pitanjima, a socijalne radnike, centre za rehabilitaciju ovisnika o drogama, psihijatrijske usluge i zdravstvene eksperete da se obračunaju sa nizom drugih problema. Sve ove usluge su skupe, a niti jedna nije u potpunosti djelotvorna. Kada je, naprimjer, riječ o vjerovatnoći da se osoba uopće zarazi bolešću opasnom po život, razlike u kvalitetu medicinske skrbi manje utiču na očekivani životni vijek ljudi od društvenih razlika. A čak i kada se različite institucije pokazuju uspješnim u zaustavljanju ponovnih kriminalnih djela, u liječenju raka,

liječenju ovisnika ili ispravljanju propusta obrazovnog sistema, svjesni smo da naša društva u svakoj novoj generaciji ponovo stvaraju iste probleme, i tako do u beskraj. Uz to se svi ovi problemi najčešće javljaju u najsiromašnjim dijelovima našeg društva, a višestruko su učestaliji u društvima sa većim stepenom nejednakosti.

ŠTA NAM GOVORI NEJEDNAKOST U PRIHODIMA?

Prije nego što u poglavljima koja slijede počnemo propitivati na koji način je razmjer razlika u prihodima povezan sa drugim problemima, trebali bismo najprije reći šta nam, po našem mišljenju, razlike u prihodu govore o našem društvu. Ljudska bića živjela su u svim vrstama društava, od najegalitarnijih prethistorijskih društava lovaca-sakupljača, do najekstremnijih plutokratskih diktatura. Iako savremene tržišne demokratije ne spadaju ni u jedan od dva ekstrema, razumno je pretpostaviti da se razlikuju u stepenu hijerarhijske ustrojenosti. Smatramo da nejednakost u prihodima mjeri upravo to. Tamo gdje su razlike u prihodima velike, socijalna distanca i stratifikacija postaju izraženije.

Bilo bi lijepo imati mnogo različitih indikatora koji pokazuju stepen hijerarhijskog ustrojenja u različitim zemljama – onda bismo mogli uporediti nejednakosti ne samo u prihodima već i u bogatstvu, obrazovanju i moći. Bilo bi također zanimljivo vidjeti na koji način su nejednakosti povezane sa socijalnom distancom, različitim indikatorima (društvenog) statusa kao što su izbor odjeće, muzike i filmova, ili sa značajem hijerarhije i društvene pozicije. Moguće je da će ova dodatna mjerena na osnovu kojih bismo mogli porebiti zemlje biti dostupna u budućnosti, ali zasad se moramo osloniti samo na nejednakost u prihodima. No, iznenadujuće je koliko nam toga već i ovaj indikator govorí.

Dva su bitna razloga zašto posmatrati razlike u prihodima na ovaj način. Prvi je da samo zdravstveni i društveni problemi sa snažnim klasnim gradijentima – tj. problemi koji postaju izraženiji što se više spuštamo niz

hijerarhijsku ljestvicu – postaju učestaliji u društvima sa većim stepenom nejednakosti. Izgleda da je ovo općeprisutan fenomen: što je strmiji gradijent nekog problema u društvu, to će on snažnije biti povezan sa nejednakosću.⁸ Ovo se ne odnosi samo na svaki problem pojedinačno – naprimjer, stopu maloljetničke trudnoće ili loše rezultate djece u školi – već se, po svemu sudeći, odnosi i na spolne razlike unutar svakog problema. Kasnije ćemo vidjeti da razlog zbog kojeg je stopa pretilosti kod žena bliže povezana sa nejednakosću nego stopa pretilosti kod muškarca, leži u činjenici da je socijalni gradijent pretilosti strmiji među ženskom populacijom. Zdravstveni problemi kao što je rak dojke, koji obično nisu učestaliji među siromašnjom populacijom, nisu povezani sa nejednakosću.⁹

Drugi dokaz da je nejednakost u prihodima ogledalo hijerarhijske ustrojenosti jednog društva postao je očigledan nakon što smo pregledali skoro 170 akademskih članaka koji su govorili o različitim istraživanjima o vezi između nejednakosti i zdravlja.¹⁰ Veličina područja na kojem su istraživači mjerili nejednakost znatno se razlikovala. Neki su računali stepen nejednakosti u određenim lokalnim susjedstvima i pokušali utvrditi da li je ona povezana sa prosječnom stopom smrtnosti. Drugi su kao osnovne jedinice za mjerjenje nejednakosti uzimali čitave gradove i varoši. Drugi su pak istraživali regije i države, ili su provodili međunarodne studije u kojima su poredili čitave zemlje. Kada smo prošli kroz sva ova istraživanja, pred nama se pojavio jasan obrazac. Kada se nejednakost i zdravlje mjerilo na velikim područjima (regijama, državama ili čitavim zemljama), obilje dokaza pokazivalo je da su ove dvije mjere povezane, ali rezultati mjerjenja nejednakosti na manjim, lokalnim područjima bili su znatno manje uvjerljivi.

Ovo postaje savršeno logično ako se prisjetimo zašto je nivo zdravlja obično lošiji u zapostavljenim, manjim zajednicama. Susjedstva gdje je zdravlje loše – i gdje očekivani životni vijek može biti čak deset godina kraći od životnog vijeka u najbogatijim četvrtima – ne ističu se toliko nejednakosću koja postoji u njima, koliko činjenicom da su nejednaki – ili zapostavljeni – u odnosu na ostatak društva. Zapravo je najvažniji faktor stepen nejednakosti u čitavom društvu.

Zaključili smo da nam razmjer razlika u prihodima u jednom društvu ne otkriva neki do sada nepoznati faktor koji utiče na zdravlje (i društvene probleme), već nam govori o društvenoj hijerarhiji uzduž koje se javljaju gradijenti mnogih društvenih problema. Pošto gradijenti zdravlja i društvenih problema odražavaju razlike u kulturi i ponašanju uslovljene razlikama u društvenom statusu, izgleda da je materijalna nejednakost najvjerovaljnije ključ tih razlika.

Možda bismo na stepen materijalnih nejednakosti trebali gledati kao na svojevrsni kostur ili okvir oko kojeg se formiraju klasne i kulturno-razlike. Vremenom, šture razlike u bogatstvu prekrivaju se razlikama u odjeći, estetskom ukusu, obrazovanju, osjećanju ličnog identiteta i svim drugim pokazateljima klasnog identiteta. Pomislimo kako će, naprimjer, relativno nova pojava ogromnih razlika u prihodima uticati na klasnu strukturu Rusije. Nakon što djeca ruskih oligarha odrastu u vilama, završe privatne škole i propuštu svijet, poprimit će sva obilježja više klase. Jednom je jedan britanski političar opisao drugog britanskog političara iz Konzervativne stranke kao čovjeka koji "mora sam kupovati svoj namještaj". Iako su uviđek postojale predrasude prema novopečenim bogatašima, novac ipak ne ostaje vječito nov: kada se namještaj naslijedi, postaje stari novac. Čak i u 18. stoljeću kada su ljudi smatrali da više slojeve društva određuje njihovo rođenje i odgoj, u slučaju da izgubite svoj imetak mogli ste nakratko zadržati svoj status 'otmjenog siromaha', ali nakon otprilike jedne generacije zaista vas skoro ništa ne bi razlikovalo od ostatka siromašnih. Štaviše, posljedice stupanja u brak iz ljubavi umjesto iz novčanih interesa mogle su biti veoma ozbiljne bez obzira na visoko ili nisko rođenje, kao što je to pokazala Jane Austen u romanima *Mansfield Park* i *Razum i osjećaji*. Bilo da stičete ili gubite materijalno bogatstvo, bez njega ne možete dugo biti 'osoba od značaja'. Mora da ljudi, upravo zbog činjenice da materijalne razlike predstavljaju temelj na osnovu kojeg se razvijaju društvene distinkcije, često smatraju da nejednakost razara društvo.

KVALITETAN ŽIVOT ZA SVE I NACIONALNI STANDARDI USPJEHA

Sada kada smo iscrpili sve ono što nam veći materijalni životni standard može ponuditi, mi smo prva generacija koja mora iznaći nove načine poboljšavanja stvarnog kvaliteta života. Svi dokazi pokazuju da je umanjivanje nejednakosti najbolji način poboljšavanja kvaliteta društvenog okruženja, a samim tim i stvarnog kvaliteta života, za sve nas. Ovo uključuje i one bogate, kao što ćemo vidjeti u poglavlju 13.

Veća jednakost, kao i unapređivanje blagostanja cjelokupnog stanovništva, očigledno su od ključne važnosti za nacionalne standarde uspješnosti te rezultate zemalja na različitim poljima. Kada su početkom 1980-ih zdravstvene nejednakosti prvi put doobile istaknuto mjesto u politikama javnog zdravlja, ljudi su se ponekad pitali zbog čega se diže tolika halabuka oko nejednakosti. Tvrđili su da je zadatak zaposlenih u sektoru za javno zdravlje podići ukupan standard zdravlja što je prije moguće. Stoga, zdravstvene nejednakosti smatrane su se sporednim, beznačajnim problemom. Sada vidimo da je situacija možda upravo suprotna. Nacionalni standardi zdravlja, kao i drugi bitni faktori o kojima će biti riječi u narednim poglavljima, u znatnoj su mjeri uslovljeni stepenom nejednakosti u društvu. Ako želite saznati zašto jedna zemlja prolazi bolje ili lošije od druge, prva stvar koju treba pogledati je stepen nejednakosti. Ne postoji odvojene politike za umanjivanje nejednakosti na polju zdravlja ili obrazovnih rezultata djece i za podizanje nacionalnog standarda uspješnosti. Umanjivanje nejednakosti najbolji je način da se postigne oboje. I ako jedna zemlja želi, naprimjer, podići prosječni nivo školskog uspjeha među djecom, mora se pozabaviti nejednakošću koja predstavlja sam temelj problema i koja stvara strmiji društveni gradijent obrazovnog uspjeha.

ZEMLJE U RAZVOJU

Prije nego što završimo sa ovom temom, trebamo naglasiti da iako je pitanje nejednakosti važno i za zemlje u razvoju, razlozi tome mogu biti višestruki i raznovrsni. Sada je u bogatim zemljama najbitnija simbolička važnost bogatstva i imetka. Često nije bitna sama roba, već šta kupljene stvari govore o identitetu i statusu. Grubo rečeno, pretpostavka je da drugorazrednu robu kupuju drugorazredni ljudi.

Svuda su dobra koja ljudi posjeduju oznake njihovog statusa, ali među siromašnjim društvima, gdje dobar dio potrošnje još uvijek odlazi na osnovne potrepštine, razlog zbog kojeg društva sa većim stepenom jednakosti bolje prolaze možda i nema toliko veze sa društvenim statusom koliko sa činjenicom da je broj ljudi koji nemaju pristup hrani, čistoj vodi ili krovu nad glavom manji. Zdravlje i blagostanje više nisu povezani sa bruto nacionalnim dohotkom po glavi stanovnika samo u najbogatijim zemljama. U siromašnjim zemljama još uvijek postoji potreba podizanja životnog standarda, osobito među najsiljama. U takvim društvima, napraviti pravedniju raspodjelu sredstava znači smanjiti broj ljudi koji žive u divljim naseljima, sa zagađenom vodom i nestaćicom hrane, ili pokušavaju preživjeti radeći za crkavicu na neadekvatnim zemljoposjedima.

U narednom poglavlju malo ćemo detaljnije razmotriti zbog čega su ljudi u razvijenim zemljama osjetljivi na nejednakost u tolikoj mjeri da je njen uticaj na psihološko i socijalno blagostanje modernih populacija postao iznimno snažan.

3

KAKO SE NEJEDNAKOST UVUČE POD KOŽU

Izvjesno je da svaki čovjek u svom oku nosi oznaku svog položaja na velikoj ljestvici čovječanstva, i mi se stalno učimo kako je prepoznati.

Ralph Waldo Emerson, *The Conduct of Life*
(Provođenje života)

Kako to da nejednakost i naš položaj u društvu imaju na nas tako snažan uticaj, kao što smo mogli razabrati iz podataka predstavljenih u prethodnom poglavlju? Prije nego što u narednih devet poglavlja pređemo na istraživanje odnosa između nejednakosti i širokog spektra društvenih problema, uključujući i one iz našeg indeksa zdravstvenih i društvenih problema, najprije želimo ponuditi odgovor na pitanje zašto su ljudska bića toliko osjetljiva na nejednakost.

Pošto je nejednakost jedan aspekt šire strukture društva, objasniti njene učinke znači ujedno pokazati i kako društvena struktura utiče na pojedince. Pojedinci – a ne sama društva – imaju loše zdravlje, postaju nasilni, ili postaju maloljetni roditelji. Iako pojedinci nemaju raspodjelu prihoda, imaju relativni prihod, društveni status ili klasni položaj unutar cjelokupne strukture društva. Stoga ćemo u ovom poglavlju pokazati kako naša individualna osjetljivost na širi društveni kontekst objašnjava zašto život u društvima sa većim stepenom nejednakosti ostavlja tako duboke posljedice.

Da bismo razumjeli zašto nas nejednakost čini tako ranjivim, ne možemo a da ne govorimo o nekim našim zajedničkim psihološkim osobinama. Kada govorimo ili pišemo o ovim pitanjima, ljudi isuviše često pogrešno protumače naš cilj. Mi ne pokušavamo reći da problem zapravo leži u individualnoj

psihologiji ili da je ljudska osjetljivost, a ne stepen nejednakosti, ono što se zaista treba mijenjati. Rješenje problema prouzrokovanih nejednakosću nije u masovnoj psihoterapiji koja bi nas sve učinila manje ranjivim. Najbolji način da se odgovori na štetu koju velika nejednakost nanosi jeste da se sama nejednakost umanji. Mi ne tražimo masovnu psihoterapiju ili da se u vodovodni sistem ubace lijekovi protiv anksioznosti. Naprotiv, ovdje ćemo se baviti pokazateljima koji govore da umanjivanje nejednakosti dovodi do poboljšavanja blagostanja i kvaliteta života svih nas. Moguće je ispraviti dojam da društveno blagostanje i kvalitet društvenih odnosa nezaustavljivo i neizbjegno opada. Kada bismo razumjeli posljedice nejednakosti to znači da bismo odjednom dobili politiku za uređivanje blagostanja čitavih društava.

Moćni mehanizmi koji čine ljude osjetljivim na nejednakost ne mogu se razumjeti samo kroz prizmu društvene strukture ili individualne psihologije. Individualna psihologija i društvena nejednakost povezani su jedno sa drugim kao brava i ključ. Jedan od razloga što nismo pravilno razumijevali posljedice nejednakosti jeste taj što dosad nismo uspjeli razumjeti ovaj odnos.

PORAST ANKSIOZNOSTI

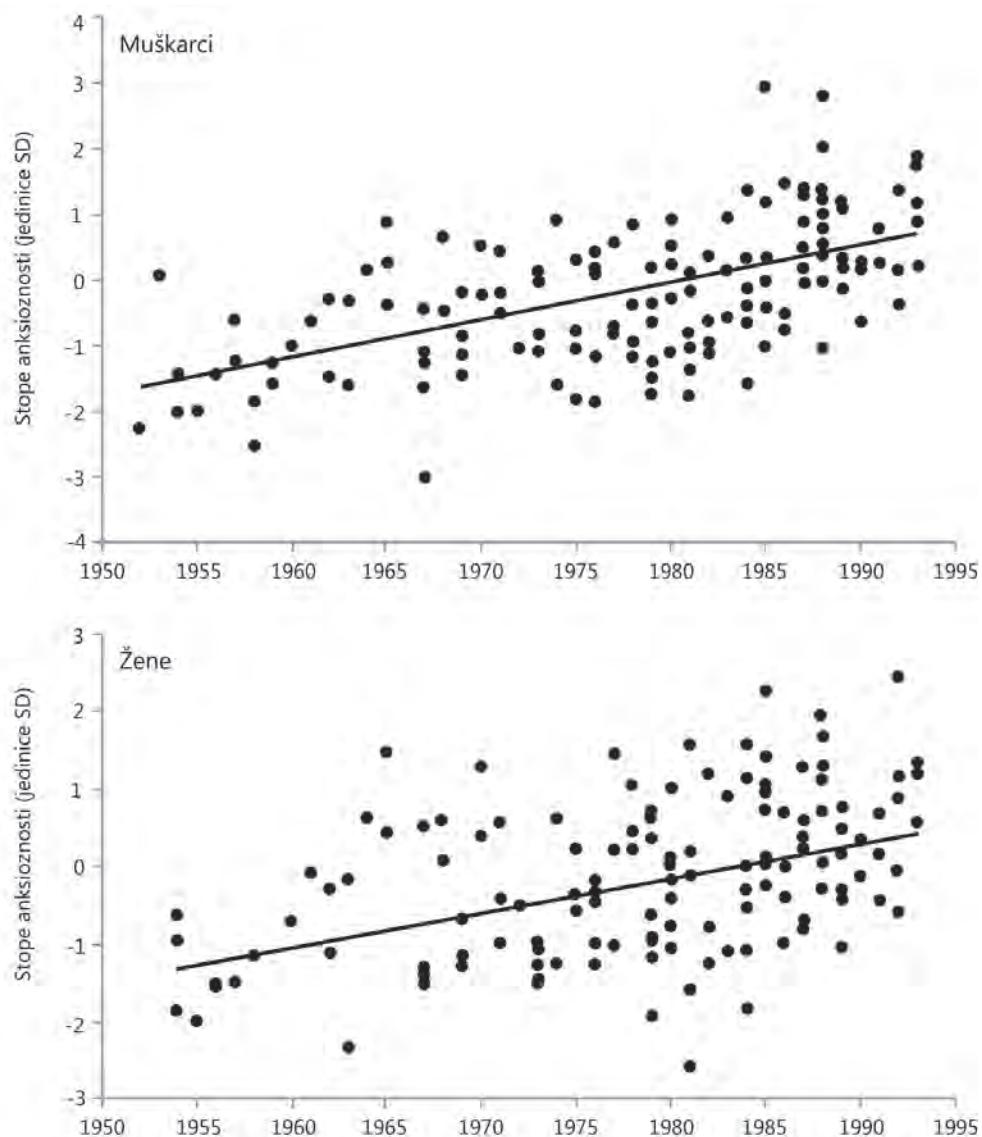
Uzimajući u obzir nezapamćene materijalne blagodeti i fizičke pogodnosti modernih društava, čini se razumnim biti skeptičan kada ljudi počnu da se pretjerano žale na stres, kao da jedva preživljavaju. No, Jean Twenge, psihologinja sa Državnog univerziteta u San Diegu, sakupila je impresivne podatke koji pokazuju da zaista jesmo puno anksiozniji nego ranije. Analiziravši veliki broj studija o nivou anksioznosti u društvu iz različitih vremenskih perioda, uspjela je zabilježiti vrlo jasne trendove. Pronašla je 269 uporedivih studija o nivou anksioznosti u SAD-u rađenih u periodu između 1952. i 1993. godine.¹¹ Preko 52.000 ljudi obuhvaćeno je ovim istraživanjima. Studije su pokazale kontinuirani trend rasta anksioznosti tokom ovog četrdesetogodišnjeg perioda. Slika 3.1 pokazuje njene rezultate za muškarce

i žene. Svaka tačka na grafikonu označava prosječan nivo anksioznosti zabilježen u studiji predstavljen naspram datuma kada je studija rađena. Trend rasta pokazan u tako velikom broju studija je nepogrešiv. Bilo da su u pitanju djeca ili studenti, Twenge je svuda pronašla isti obrazac: prosječan student je na kraju jednog vremenskog perioda bio anksiozniji nego 85% stanovništva na početku istog vremenskog perioda, a još nevjeroatniji podatak govori da je krajem 1980-ih prosječno američko dijete bilo anksiozniye od djece koja su 1950-ih bila psihijatrijski pacijenti.

Ovi dokazi rezultat su primjene standardizovanih mjerjenja anksioznosti na uzorke stanovništva. Ne može ih se zanemariti objašnjnjem da su ljudi jednostavno postali svjesniji anksioznosti. Trend pogoršanja također se slaže sa svim što znamo da se dešava u posljednje vrijeme sa sličnim stanjima kao što je depresija.

Depresija i anksioznost usko su povezani: ljudi koji pate od jedne obično pate i od druge, a psihijatri ponekad liječe ove dvije bolesti na slične načine. Do sada je objavljen veliki broj studija koje pokazuju značajno povećanje stope depresije u razvijenim zemljama. U nekim studijama, promjene koje su se desile u posljednjih pedesetak godina analizirane su kroz poređenje iskustava različitih generacija; pritom su se pokušale izbjegći uobičajene zamke kao što je povećana svijest koja uzrokuje učestalije prijavljivanje depresije.¹² Drugi su poredili stope depresije u studijama gdje su praćeni reprezentativni uzorci stanovništva rođenog u različitim godinama. Naprimjer, u Britaniji je utvrđeno da je depresija dvostruko češća kod ljudi u srednjim 20-im iz studije od oko 10.000 ispitanika rođenih 1970. nego što je bila u sličnoj, ranijoj studiji ispitanika u srednjim 20-im rođenih 1958. godine.¹³

Nakon pregleda ovih istraživanja može se zaključiti da su ljudi u razvijenim zemljama doživjeli značajan rast anksioznosti i depresije. Ovaj trend je kod adolescenata popraćen i povećanom učestalošću problema u ponašanju, uključujući kriminal, alkohol i drogu.^{12, 14} Njima su pogodene "i ženske i muške osobe, u svim društvenim klasama i svim tipovima porodica."¹³

Slika 3.1 Rast nivoa anksioznosti među studentima u SAD-u u periodu 1952–93. Podaci iz 269 uzoraka koji obuhvataju 52.000 ispitanika.¹⁵ (Preuzeto uz dopuštenje Jean M. Twenge.)

Važno je razumjeti šta znači ovaj porast anksioznosti prije nego što razjasnimo odnos između anksioznosti i nejednakosti. Ne pokušavamo reći

da je izazvan porastom nejednakosti. Ta se mogućnost može odbaciti jer po svemu sudeći anksioznost i depresija počinju rasti mnogo prije nejednakosti koja je u mnogim zemljama počela rasti tokom posljednje četvrtine dvadesetog stoljeća. (Moguće je pak da su trendovi iz 1970-ih i 1990-ih pogoršani rastom nejednakosti.)

SAMOPOŠTOVANJE I DRUŠTVENA NESIGURNOST

Važno objašnjenje za trendove u mentalnom zdravlju nalazimo u dokazima koji pokazuju da je te trendove pratio neočekivani rast nečeg što se isprva smatralo samopoštovanjem. Poređenje standardnih mjerena samopoštovanja iz različitih vremenskih perioda, identično trendovima anksioznosti prikazanim na slici 3.1, pokazalo je veoma jasan dugoročni trend rasta. Izgledalo je da su ljudi vremenom i uprkos porastu nivoa anksioznosti počeli pozitivinije misliti o sebi. Bili su, naprimjer, skloniji reći da su ponosni na sebe; bili su skloniji složiti se sa izjavama tipa 'Ja sam osoba koja nešto vrijedi'; i činilo se da su raskrstili sa nedostatkom samopouzdanja i osjećajem da su 'beskorisni' ili da 'ničemu ne vrijede'. Jean Twenge kaže da se 1950-ih samo 12 posto tinejdžera složilo sa izjavom 'Ja sam bitna osoba', no ovaj se procenat do kasnih 1980-ih popeo na 80 posto.

Šta se moglo desiti u međuvremenu? Nema smisla da su ljudi počeli imati puno više samopouzdanja istovremeno kada su postali puno anksiozniji i depresivniji. Odgovor zapravo glasi da smo u situaciji sve veće zabrinutosti oko toga kako nas drugi vide i šta misle o nama razvili neku vrstu odbrambenog mehanizma podupiranja vlastitog samopouzdanja kako bismo izašli na kraj sa ovom nesigurnošću. Taj mehanizam podrazumijeva vrstu egoizma koji se zasniva na samoreklamiranju i nesigurnosti i koji se lako može pogrešno protumačiti kao samopoštovanje. Možda se čini da je ovaj kompleksni spoj problema teško objasnjav, osobito jer govorimo o općim trendovima unutar čitavih populacija. No, pogledajmo nakratko dokaze

koji su se nagomilali nakon pokreta samopoštovanja iz 1980-ih, a koji nam pokazuju šta se dešavalo.

Mnoge grupe istraživača koji su proteklih godina sinhronijski analizirali individualne razlike u samopoštovanju (umjesto dijahronijskog analiziranja prosječnih trendova u čitavim populacijama) primijetili su da postoje dvije grupe ljudi koje bilježe visoke rezultate. U jednoj od njih, veliko samopoštovanje pratili su pozitivni ishodi i ono se povezivalo sa srećom, samopouzdanjem, sposobnošću da se prihvati kritika, stvore prijateljstva itd. No, uz ove pozitivne ishode, studije su opetovano pokazivale da postoji još jedna grupa ljudi sa visokim nivoom samopoštovanja. Ti su ljudi ispoljavali sklonost nasilju, rasizmu, bili su neosjetljivi prema drugima i loši u međusobnim odnosima.

Bilo je potrebno osmisliti psihološke testove kako bi se mogla povući linija između ljudi sa zdravim i onih sa nezdravim samopoštovanjem. Zdrava vrsta samopoštovanja kod ljudi zasniva se na opravdanom osjećaju samopouzdanja, uz realnu procjenu vlastitih sposobnosti u različitim situacijama kao i mogućnosti da se prepoznaju sopstvene slabosti. Druga vrsta se uglavnom odnosi na defanzivno samopoštovanje kojim se poriču vlastite slabosti. To je svojevrsni pokušaj internog samoohrabrivanja i očuvanja osjećaja sopstvene vrijednosti u situaciji kada je samopoštovanje ugroženo. A ono je (i ostat će) krhko, te ne podnosi kritiku. Ljudi sa nesigurnim samopoštovanjem obično su beščutni prema drugima i pokazuju nezdravu preokupaciju sobom, uspjehom kao i dojmom koji ostavljaju na druge ljude. Ovakvo visoko, nezdravo samopoštovanje često se naziva ‘ugroženim egoizmom’, ‘nesigurnim visokim samopoštovanjem’, ili ‘narcisoidnošću’. Jean Tweng je pokazala da je tokom relativno kratkog vremenskog perioda, za koji imamo podatke na osnovu kojih možemo porebiti trendove u narcisizmu a da ga ne mijesamo sa stvarnim samopoštovanjem, došlo do jasnog trenda rasta. Ona je otkrila da su do 2006. godine dvije trećine američkih studenata u izmjerrenom narcisizmu prevazišli prosječan bodovni nivo narcisizma iz 1982. godine. Zapravo smo svjedočili porastu nesigurnog narcisizma – osobito među mladim ljudima – a ne porastu istinskog samopoštovanja, i ta je činjenica danas općeprihvaćena.

PRIJETNJE DRUŠTVENOM BIĆU

Uvjerili smo se da samopoštovanje zapravo ne raste paralelno s nivoom anksioznosti. Sada je poprilično jasno da je porast anksioznosti popraćen porastom narcisizma i da i jedno i drugo imaju iste korijene. Prouzrokovao ih je rast nečega što se naziva ‘strah od društvene osude’. Sada imamo poprilično dobre naznake o tome šta su glavni uzroci stresa u modernim društvima. Pošto se danas stres smatra lošim po zdravlje, istraživači su dugo proučavali kako se tijelo nosi sa stresom te koji su najvažniji uzroci stresa na planu cijelog društva. U mnogim istraživanjima fokusiralo se na glavni hormon stresa koji se zove kortizol i koji se lako može izmjeriti u pljuvački i krvi. Naš mozak počinje otpuštati kortizol kako bismo se psihološki pripremili za potencijalno prijeteće i hitne situacije. Urađeno je dosta laboratorijskih eksperimenata gdje se dobrovoljcima mjerio nivo kortizola u pljuvački dok su oni bili izloženi nekoj stresnoj situaciji ili zadatku. Različiti eksperimenti koristili su različite okidače stresa: neki su od dobrovoljaca tražili da urade niz aritmetičkih zadataka – ponekad javno poredeći njihove rezultate sa rezultatima drugih ispitanika; u nekima su dobrovoljci bili izloženi glasnim zvukovima ili se od njih tražilo da pišu o neugodnom iskustvu, ili ih se snimalo dok su radili zadatak. S obzirom na to da su se u ovim eksperimentima koristili najraznovrsniji okidači stresa, Sally Dickerson i Margaret Kemeny, psihologinje sa Univerziteta California u Los Angelesu, shvatile su da bi mogle iskoristiti rezultate svih ovih eksperimenata kako bi saznale koje vrste okidača stresa najpouzdanije dovode do povećanja nivoa kortizola.¹⁶

Sakupile su rezultate iz 208 objavljenih izvještaja o eksperimentima gdje su mjereni nivoi kortizola kod ljudi izloženih eksperimentalnom okidaču stresa. Napravile su klasifikaciju svih vrsta okidača stresa i došle do sljedećeg saznanja: “zadaci koji su sadržavali strah od društvene osude (npr. prijetnju samopoštovanju ili društvenom statusu), gdje je postojala mogućnost da drugi negativno ocijene izvođenje zadataka, osobito kada se ishod izvođenja zadatka nije mogao kontrolirati, izazvali su veće i ustaljenije promjene nivoa kortizola nego okidači stresa koji nisu sa sobom nosili ovakve prijetnje” (str.

377). Zaista, zaključile su da "ljudska bića pokreće želja da očuvaju svoje društveno biće i ona budno prate sve prijetnje koje mogu ugroziti njihov društveni ugled ili status" (str. 357). Strah od društvene osude prisutan je u onim situacijama gdje postoji mogućnost gubitka ugleda. Obično su ovakve situacije uključivale prisustvo publike zadužene da ocijeni zadatak, mogućnost negativnog društvenog poređenja kao što je osvajanje manjeg broja bodova od nekog drugog, ili snimanje i bilježenje izvođenja zadataka, što je omogućavalo kasniju evaluaciju. Najveći nivoi kortizola zabilježeni su u zadacima gdje je strah od društvene osude bio kombiniran sa nemogućnošću ispitanika da izbjegnu neuspjeh – zato što je, naprimjer, zadatak napravljen tako da bude nemoguć, ili zato što nije bilo dovoljno vremena ili se ispitanicima reklo da će doživjeti neuspjeh bez obzira šta učinili.

Saznanje da je strah od društvene osude onaj okidač stresa koji nas najviše pogađa u skladu je sa dokazima o rastućoj anksioznosti praćenoj narcisističkom odbranom jedne nesigurne slike o sebi. Kako kažu Dickerson i Kemeny, "društveno biće" koje pokušavamo odbraniti "odražava ugled i status osobe, i uglavnom se zasniva na tuđoj procjeni naše vrijednosti" (str. 357).

Jedna potpuno odvojena struja zdravstvenih istraživanja potvrđuje i dopunjava ovu sliku. U posljednje vrijeme prepoznata je iznimna važnost psihološkog stresa, što predstavlja jedan od najznačajnijih razvoja u našem razumijevanju faktora koji najviše utiču na zdravlje u bogatim zemljama. U šestom poglavlju donosimo prikaz tjelesnih posljedica česte i/ili dugotrajne izloženosti stresu, njenog djelovanja na mnoge fiziološke sisteme, uključujući imuni i kardiovaskularni sistem. Ali u ovom poglavlju najviše nas interesuje činjenica da se najveći uzroci stresa pogubnog po zdravlje mogu razvrstati u tri krajnje društvene kategorije: nizak društveni status, nedostatak prijatelja i stres u ranim fazama života. Mnoge vrlo kontrolirane studije pokazale su da su sva tri uzroka veoma štetna po zdravlje i dugovječnost.

Najbolje objašnjenje zašto opetovano nailazimo na iste markere stresa u modernim društvima je to što oni utiču na – ili odražavaju – stepen (ne)lagode i (ne)samopouzdanja koje osjećamo kada smo s drugim ljudima. Nesigurnosti prouzrokovane stresom doživljenim u ranim fazama života

u neku ruku su slične nesigurnostima prouzrokovanim niskim društvenim statusom i mogu se međusobno zaoštravati. Prijateljstvo djeluje kao zaštita jer se osjećamo sigurnije i udobnije u društvu prijatelja. Prijatelji vas cijene, vole provoditi vrijeme sa vama, uživaju razgovarati sa vama – sviđate im se. S druge strane, ako nemamo prijatelja i ako se osjećamo da nas drugi izbjegavaju, onda će malo nas imati dovoljno snage da ne počnemo sumnjati u sebe, da se ne počnemo brinuti da smo ljudima neprivlačni i dosadni, te da oni misle da smo glupi i smotani u društvenim interakcijama.

PONOS, SRAM I STATUS

Psihoanalitičar Alfred Adler jednom je rekao: "Biti ljudsko biće znači osjećati se inferiorno." Možda je trebao reći: "Biti ljudsko biće znači biti iznimno osjetljiv na to da nas neko smatra inferiornim." Baš zbog naše osjetljivosti na ovakva osjećanja, lako je razumjeti krajnje suprotne efekte koje visok ili nizak društveni status ima na samopouzdanje. Veoma je bitno kako nas drugi vide. Iako je naravno moguće biti dio više klase a osjećati se krajnje neadekvatno, ili pripadati nižoj klasi a pucati od samopouzdanja, općenito govoreći, izgleda da stvari stoje ovako: što je vaša pozicija na društvenoj ljestvici bolja, to će vam svijet više pomoći da ne počnete sumnjati u sebe. Ako na društvenu hijerarhiju gledamo kao na rangiranje ljudske rase po sposobnostima – što obično i jeste slučaj – onda su vanjska obilježja uspjeha ili neuspjeha (bolji posao, veća primanja, obrazovanje, stambeno stanje, auto i odjeća) veoma bitna.

Teško je zanemariti društveni status jer on skoro pa definira našu vrijednost i to koliko nas drugi cijene. Imati dobar život ili biti uspješan skoro da je sinonim za napredovanje na društvenoj ljestvici. Viši status skoro uvijek povlači konotaciju da ste bolji, uspješniji ili sposobniji. Nizak društveni status ne mora po svaku cijenu značiti da ćete se osjećati nebitnim, nesposobnim, potcijenjenim i inferiornim, ali što ste bolje pozicionirani na društvenoj ljestvici to će vam biti lakše osjećati se ponosno, dostojanstveno

i imati samopouzdanja. Onda ćete u društvenim poređenjima uvijek ispadati bolji – bilo da je riječ o bogatstvu, obrazovanju, poslu, mjestu življenja, odmorima ili bilo kojim drugim markerima uspjeha.

Ne samo da reklamna industrija obilato iskorištava našu osjetljivost na društvena poređenja, znajući da smo skloni kupovati stvari koje će nam pomoći da nas drugi vide u pozitivnom svjetlu, već ćemo u desetom poglavlju vidjeti i da se veća stopa nasilja u društвima sa većim stepenom nejednakosti umnogome može objasniti činjenicom da je nasilje često prouzrokovano gubitkom obraza i poniženjem, onda kada ljudi osjete da se prema njima ophodi sa nipođaštanjem i nepoštovanjem. Time što se poigrava sa našim strahom da će nas drugi smatrati manje vrijednim bićima, reklamna industrija možda čak i doprinosi stopi nasilja u društvu.

Thomas Scheff, profesor emeritus sociologije na Univerzitetu California u Santa Barbari, rekao je da je sram društvena emocija.¹⁷ Istu stvar su na drugačiji način izrekle i Dickerson i Kemeny kada su ustavile da je ‘strah od društvene osude’ najpouzdaniji okidač stresa. Sramom se ovdje označava čitav niz emocija povezanih sa dojmom da ste blesavi, glupi, smiješni, neadekvatni, puni mana, nestručni, čudni, izloženi, ranjivi i nesigurni. Sram i njegova suprotnost, ponos, imaju porijeklo u procesima putem kojih internaliziramo kako nas drugi vide. Scheff je nazvao sram društvenom emocijom jer nam ponos i sram pružaju povratnu informaciju o društvenoj osudi dok sebe pokušavamo vidjeti onako kako mislimo da nas drugi vide. Ponos je zadovoljstvo, a sram bol i kroz njih se socijaliziramo kako bismo se još od ranog djetinjstva naučili ponašati na društveno prihvatljive načine. Ali se taj proces ne završava u djetinjstvu: naša osjetljivost na sram je temelj konformizmu tokom cijelog našeg života. Ljudi često osjete takvu sramotu čak i zbog najsitnijih kršenja društvenih normi u prisustvu drugih da često kažu kako bi najradije nestali ili propali u zemlju.

Iako su u svojoj studiji Dickerson i Kemeny zaključile da je izloženost strahu od društvene osude najsigurniji okidač povećanog nivoa hormona stresa, to nam ne otkriva koliko često ljudi pate od takvih strahova. Da li su oni sastavni dio života ili se dešavaju samo ponekad? Odgovor na to

pitanje pronaći ćemo u zdravstvenim istraživanjima koja pokazuju da su nizak društveni status, nedostatak prijatelja i nesretno rano djetinjstvo najvažniji markeri psihosocijalnog stresa u modernim društvima. Ako je naše tumačenje ova tri faktora ispravno, to znači da su upravo ovi tipovi društvene anksioznosti i nesigurnosti najčešći uzroci stresa u modernim društvima. Helen Lewis, psihoanalitičarka koja se bavila emocijama povezanim sa sramom, veoma često je uočavala behavioralne naznake srama ili stida – u situacijama koje bismo mi možda smatrali samo prolaznim trenutkom neugodnosti ili smetenosti – kada bi se njeni pacijenti nervozno nasmijali ili počeli zastajkivati u određenim trenucima dok su govorili na način koji je odisao blagom nervozom.¹⁸

OD ZAJEDNICE DO MASOVNOG DRUŠTVA

Zašto ova društvena anksioznost bilježi tako dramatičan rast u posljednjih pedeset godina – kao što se može zaključiti iz studije Jean Tweng koja pokazuje porast nivoa anksioznosti, te porast krhkikh, narcisističkih ega? Zašto je strah od društvene osude tako značajan? Jedno moguće rješenje leži u raspadu nekadašnjih uređenih zajednica. Ljudi su nekada čitav život provodili uz manje-više istu grupu ljudi koju su poznavali i koja je poznavala njih. Iako se geografska mobilnost povećava već nekoliko generacija, do njenog izuzetno brzog rasta došlo je u posljednjih pola stoljeća. Na početku ovog perioda, još uvijek je bilo uobičajeno da ljudi – bilo iz ruralnih ili urbanih sredina – nikada ne odu puno dalje od granica svog grada ili seoske zajednice. Braća i sestre koji su stupali u brakove, roditelji i bake i djedovi, obično bi nastavili živjeti u blizini i zajednica se sastojala od ljudi koji su se poznavali skoro čitav život. No, sada kada se veliki broj ljudi odseljava iz rodnih mjesta, postalo je uobičajeno da ne upoznajemo svoje susjede nikako ili da o njima znamo veoma malo. Nekada su se ljudi identificirali sa zajednicom kojoj su pripadali, identitet im se temeljio na istinskom poznavanju drugih, a sada je neusidren u moru anonimnosti masovnog društva. Poznata lica zamijenio je

stalni protok stranaca. Zbog toga je sam identitet, ko smo kao osobe, postao stvar vjećitog preispitivanja.

Problem postaje očigledan čak i u našoj nemogućnosti da lako razlikujemo koncept ugleda koji imamo ili nemamo pred drugima, i našeg sopstvenog samopoštovanja. Dokazi naše osjetljivosti na strah od društvene osude, zajedno sa dokazima Jean Tweng o dugoročnom porastu anksioznosti i narcisizma, govore nam da smo – po standardima bilo kojeg društva iz prošlosti – postali puni kompleksa, opsjednuti time šta drugi misle o nama, puni straha da ostavljamo dojam osobe koja je neprivlačna, dosadna, glupa i slično, i da stalno pokušavamo kontrolisati utisak koji ostavljamo na druge ljude. U srcu naših interakcija sa strancima nalazi se naša zabrinutost o društvenim sudovima i procjenama koje o nama donose: kako su nas ocijenili, da li smo se dobro predstavili? Ova ranjivost dio je modernog psihološkog stanja i direktno potiče konzumerizam.

Poznato je da ovi problemi osobito teško padaju adolescentima. U periodu kada je njihovo poimanje vlastitog identiteta krajnje nesigurno, moraju izaći na kraj sa hiljadu ili više svojih vršnjaka u školi. Nije ni čudo da pritisak vršnjaka postaje tako značajan faktor u njihovom životu, da je toliko njih nezadovoljno svojim izgledom ili da ih toliko podlegne depresiji i samopovređivanju.

NEJEDNAKOST POVEĆAVA STRAH OD DRUŠTVENE OSUDE

Iako porast anksioznosti izazvane strahom od društvene osude prethodi porastu nejednakosti, nije teško uvidjeti kako su na njega uticali rastuća nejednakost i sve veće razlike u društvenom statusu. Daleko od toga da je riječ o dvije potpuno odvojene sfere, status i bogatstvo koje ljudi ostvare – od nekvalificiranih, loše plaćenih poslova do uspjeha, novca i visokog društvenog statusa – ne samo da se odražava na vlastito samopoimanje, već ono uslovjava i to kako nas prijatelji i porodica vide. Iz potrebe da se osjećamo

kao cijenjena i sposobna ljudska bića, stalno težimo pozitivnim reakcijama i često se ljutimo čak i na implicitnu kritiku. Društveni status nosi najsnažniju poruku o superiornosti ili inferiornosti, a na društvenu mobilnost obično se gleda kao na proces kojim se ljudi razvrstavaju prema sposobnosti. U procesima zapošljavanja i promaknuća, gdje je diskriminacija na osnovu starnosne dobi, spola, rase ili religije izričito zabranjena, zadatak onih koji vode intervju jeste da razvrstaju ljude isključivo po sposobnosti – i da zaključke o nečijoj sposobnosti ne donose na osnovu nečijeg roda, boje kože i slično.

Veća nejednakost pojačava strah ljudi od društvene osude jer potencira važnost društvenog statusa. Umjesto da prihvatimo da smo jedni drugima jednaki zato što posjedujemo istu, zajedničku ljudskost, kao što bi bio slučaj u okruženju sa većom jednakošću, postaje nam važnije procjenjivati druge zbog sve izraženijih razlika u društvenom statusu. Društveni položaj u našim očima postaje jedna od najvažnijih značajki nečijeg identiteta. U susretu dva stranca, društveni položaj često je i najdominantnija karakteristika. Riječima američkog filozofa, Ralphe Walda Emersona: "Izvjesno je da svaki čovjek u svom oku nosi oznaku svog položaja na velikoj ljestvici čovječanstva, i da se mi stalno učimo kako je prepoznati."¹⁹ I zaista, psihološki eksperimenti su pokazali da obično prosuđujemo društveni status drugih ljudi u prvim sekundama susreta sa njima.²⁰ Nije ni čudo da je prvi utisak toliko bitan, i da nas je toliko strah društvene osude!

Ako je nejednakost velika, pa vrijednost nekih ljudi postaje ogromna dok je vrijednost drugih ljudi skoro nikakva, naše pojedinačno mjesto na toj skali postaje veoma bitno. Veću će nejednakost najvjerovaljnije pratiti i veća borba za društveni status te veća anksioznost oko tog istog statusa. Ne radi se samo o tome da će svako od nas biti zabrinutiji za svoj položaj u društvu kada su ulozi veći već je izvjesno da ćemo u procjeni drugih ljudi više pažnje posvećivati društvenom statusu. Ankete su pokazale da će pri odabiru potencijalnih bračnih partnera ljudi u zemljama sa većim stepenom nejednakosti više uzimati u obzir finansijske izglede, status i ambicioznost nego ljubavne interese.²¹

SAMOPROMOCIJA JE ZAMIJENILA SAMOKRITIČNOST I SKROMNOST

Rezultati istraživanja u kojima su poređeni Japan i SAD, tj. dvije bogate tržišne demokratije sa najmanjim i najvećim stepenom nejednakosti (vidi sliku 2.1), otkrivaju bitne razlike u načinu na koji ljudi iz ovih zemalja vide sebe i kako se drugima predstavljaju. U Japanu, ljudi se drugima predstavljaju sa puno više autoironije i samokritičnosti, što je suprotno američkom stilu samopromocije. Dok su Amerikanci skloniji svoje uspjehe pripisivati vlastitim sposobnostima, a svoje neuspjehe vanjskim faktorima, kod Japanaca je potpuno suprotno.²² U više od dvadeset studija rađenih u Japanu, nije pronađena niti najmanja naznaka sebičnog pripisivanja zasluga tako čestog u SAD-u. U Japanu, ljudi su svoj uspjeh obično pripisivali sretnim okolnostima, a ne svojoj prosudbi, dok su svoje neuspjehe tumačili kao vlastitu nesposobnost. Isti japanski obrazac pripisivanja zasluga primijećen je i u Tajvanu i Kini.

Da se ne bismo zapetljali u psihološku terminologiju, bolje je da na ovo gledamo kao na različite načine kako ljudi vrednuju ličnu skromnost i radije održavaju društvene odnose ne iskorištavajući vlastiti uspjeh da se prikažu kao sposobniji od drugih. Pošto veća nejednakost za sobom povlači i veću borbu za društveni status te veći strah od društvene osude, ego se mora učvrstiti strategijama samopromocije i samouzdizanja. Skromnost veoma lako postaje žrtva nejednakosti: uslijed veće izloženosti strahu od društvene osude, gradimo grub i nemilosrdan spoljašnji izgled, ali smo iznutra – što su pokazale i studije o narcisizmu – vjerovatno puno ranjiviji, nesposobniji da prihvativimo kritiku, manje vješti u ličnim odnosima i nesposobniji da priznamo vlastite mane.

SLOBODA, JEDNAKOST I BRATSTVO

Zahtjev za ‘slobodom, jednakošću i bratstvom’ iz doba Francuske revolucije dokaz je koliko dugo se već govorio o svim ovim pitanjima o kojima smo do sada raspravljadi. Ovim su sloganom naglašene dimenzije društvenih odnosa

koje su najbitnije za stvaranje pravednijeg društva i poboljšavanje stvarnog kvaliteta naših života. ‘Sloboda’ je značila ne pokoravati se feudalnom plemstvu i zemljoposjedničkoj aristokraciji. Bilo je to oslobođenje od feudalnih okova potčinjenosti. Na sličan način je i ‘bratstvo’ odražavalo želju za većim reciprocitetom u društvenim odnosima. I mi stavljamo u prvi plan iste ove zahtjeve kada govorimo o zajednici, društvenoj koheziji i solidarnosti. Njihov značaj za blagostanje ljudi dokazan je bezbroj puta u istraživanjima koja su nam pokazala koliko su prijateljstvo i učešće u životu zajednice dobro po naše zdravlje. ‘Jednakost’ je ovdje nužan preduslov za ostvarivanje druga dva zahtjeva. Ne samo da velika nejednakost uzrokuje sve probleme povezane sa društvenim razlikama i klasnim predrasudama već ćemo u kasnijim poglavljima pokazati da ona također slabi život u zajednici, uništava povjerenje i doprinosi povećanom nasilju.

DRUGI DIO

CIJENA NEJEDNAKOSTI

4

ŽIVOT U ZAJEDNICI I DRUŠTVENI ODNOSI

Među novim stvarima koje su mi privukle pažnju tokom mog boravka u Sjedinjenim Američkim Državama, nijedna nije na mene jače uticala od jednakosti uslova. Mogu lako zamisliti ogroman uticaj koji ova činjenica ima na djelovanje društva.

Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*
(Demokratija u Americi)

U augustu 2015. godine, uragan Katrina pogodio je obalu Golfskog zaliva na jugu Sjedinjenih Američkih Država, devastirao gradove u državama Mississippi i Louisiana, preopterećujući sisteme zaštite od poplava, te ostavio 80 procenata grada New Orleans pod vodom. U gradu je izdata naredba za obaveznu evakuaciju dan prije udara oluje, ali već tada većina javnog prevoza nije radila, niti su gorivo i rentani automobili bili dostupni. Gradske vlasti su uspostavile 'mesta posljednjeg utočišta' za ljude koji nisu uspjeli izaći iz New Orleansa. Jedno od njih je i Superdome, ogromna sportska arena u kojoj je na kraju zbrinuto oko 26.000 osoba uprkos činjenici da je oluja pootkidala dijelove krova. U uraganu je poginulo najmanje 1836 osoba, a 700 je nestalo i nije pronađeno.

Ono što je privuklo pažnju svjetskih medija nakon oluje u jednakoj mjeri kao fizičko razaranje – kuće sravnjene sa zemljom, preplavljenе ulice, propale autoceste i razbijene naftne platforme – bio je osjećaj potpunog sloma civilizacije u gradu. U sedmicama koje su uslijedile nakon uragana, desila su se brojna hapšenja i pucnjave. Televizijske vijesti su prenosile izjave očajnih

građana koji mole za pomoć, za hranu za bebe, lijekove, a nakon toga su se prebacivale na snimke trupa koje u čamcima plove preplavljenim ulicama, ne da bi evakuirali ljudi, ne da bi im dostavili namirnice, već da potpuno naoružani automatskim puškama traže pljačkaše.

Ovakva reakcija na haos u New Orleansu izazvala je mnogo kritike i osuđivanja širom SAD-a. Mnogi su navodili da nedostatak povjerenja između tijela za provođenje zakona i vojnih snaga, s jedne strane, i uglavnom siromašnih, crnih građana New Orleansa, s druge, **odražava dublje rasne i klasne probleme**. Tokom televizijski izuzetno popraćenog dobrotvornog koncerta za žrtve uragana, muzičar Kanye West je prasnuo: "Ne podnosim način na koji nas mediji prikazuju. Kada vidite bjelačku porodicu, to znači 'Traže hranu'. Kada vidite crnačku porodicu, to znači 'Pljačkaju'." Kako su trupe mobilizirane da uđu u grad, guvernerka države Louisiana, Kathleen Blanco, rekla je: "Imaju M16-ke na gotovs. To su trupe koje znaju pucati i ubiti, što i očekujem."

Nedostatak povjerenja koji je izbio na površinu tokom akcija spašavanja u New Orleansu naišao je i na otvorenu međunarodnu osudu. Države širom svijeta nudile su pomoć i podršku, dok su njihove vijesti bile preplavljenе kritikama. Možemo uporediti način na koji su trupe u New Orleansu, kako se činilo, primarno korištene za kontrolu stanovništva sa brzim raspoređivanjem nenaoružanih vojnika u misije spašavanja i pomoći u Kini nakon razornog zemljotresa 2008. godine, što je bila reakcija koju je međunarodna zajednica u velikoj mjeri hvalila i pozdravljala.

JEDNAKOST USLOVA

Jedan od najranijih posmatrača Amerike nudi potpuno drugačiju viziju. Alexis de Tocqueville putovao je širom Sjedinjenih Američkih Država 1831. godine.²³ Upoznavao je predsjednike i bivše predsjednike, gradonačelnike, senatore i sudije, kao i obične građane, a gdje god je išao bio je impresioniran "jednakošću uslova" (str. 11), "stapanjem društvenih statusa i ukidanjem privilegija" – na način da društvo predstavlja "jednu jedinstvenu masu" (str.

725) (makar za bijele ljude). Pisao je da se "Amerikanci svih životnih dobi, uslova i odlika konstantno ujedinjuju" (str. 596), da se "stranci spremno okupljaju na istim mjestima i ne osjećaju ni opasnost ni prednost u tome što jedni drugima otvoreno govore šta misle", dok je njihovo ophođenje "prirodno, otvoreno i nerezervirano" (str. 656). De Tocqueville također naglašava na koji način Amerikanci jedni druge podržavaju u vrijeme nevolje:

Kad se desi neka nepredviđena nesreća na autocesti, ljudi sa svih strana trče da pomognu unesrećenoj osobi; kad se nekoj porodici desi da se nenadano nađe u nevolji, na hiljade nepoznatih osoba spremno odriješe kesu . . . (str. 661)

De Tocqueville je vjerovao da je jednakost uslova pomogla u razvoju i održavanju povjerenja među Amerikancima.

KAKVE VEZE IMA POVJERENJE?

Da li nejednakost zaista nagriza povjerenje i pravi podjele među ljudima – dijeli vlasti od građana, bogate od siromašnih, manjine od većine? U ovom poglavlju ćemo pokazati da kvalitet društvenih odnosa slabi u manje jednakim društvima.

Ne iznenađuje da je nejednakost snažno sredstvo za društvene podjele, moguće zbog toga što svi nastojimo koristiti razlike u životnim standardima kao markere statusnih razlika. Težimo prijatelje birati iz redova nama jednakih, a malo se miješamo sa onima koji su mnogo bogatiji ili mnogo siromašniji od nas. A kada imamo malo interakcije sa drugim grupama ljudi, teže nam je imati povjerenja u njih. Naša pozicija u društvenoj hijerarhiji utiče na naše shvatanje ko pripada u našu grupu, a ko je van nje – mi i oni – čime utiče na našu sposobnost da se s drugim ljudima identificiramo i suošjećamo. Kasnije u knjizi ćemo pokazati da nejednakost ne samo da utiče na način na koji mi s visine gledamo druge jer imaju manje nego mi,

već utiče i na druge oblike diskriminacije, poput rasizma i seksizma, gdje se stavovi ponekad pravdaju izjavama poput “oni jednostavno ne žive kao mi”.

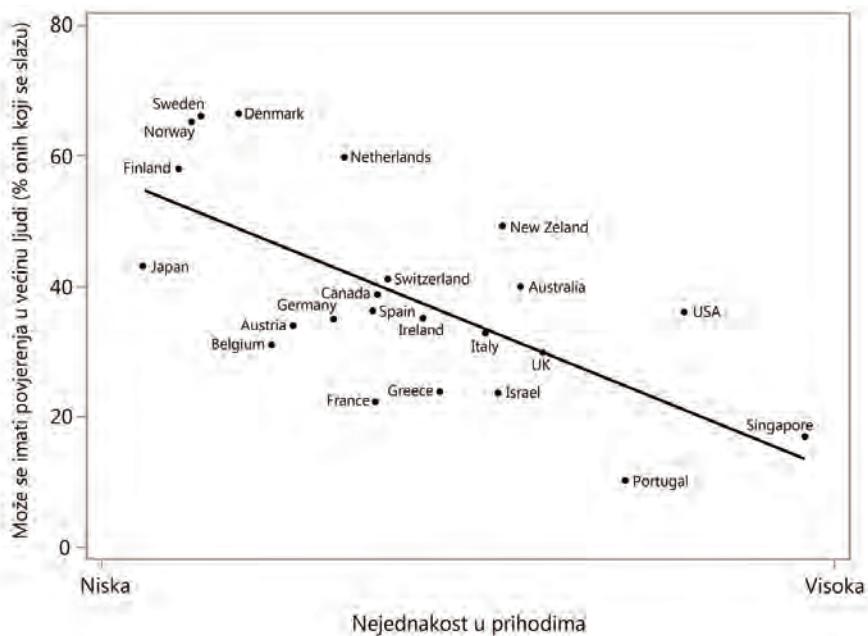
De Tocqueville je to razumio. Kao cjeloživotni protivnik ropstva, pisao je o isključivanju Afroamerikanaca i Indijanaca iz koncepata slobode i jednakosti u kojima su ostali Amerikanci uživali.²³ Smatrao je da se ropstvo može održati samo zbog toga što se Afroamerikanci smatraju “drugima”, do te mjere da je “Evropljanin drugim rasama ono što je sam čovjek životinjama” (str. 371). Empatija se osjeća samo prema onima koje smatramo jednakim sebi, “to isto osjećanje jednih prema drugima ne postoji između različitih klasa” (str. 650). Predrasuda, smatrao je de Tocqueville, predstavlja “zamisljenu nejednakost” koja prati “stvarnu nejednakost proizvedenu bogatstvom i zakonom” (str. 400).

Rani socijalisti i drugi smatrali su da materijalne nejednakosti predstavljaju prepreku sveobuhvatnijoj ljudskoj harmoniji, univerzalnom ljudskom bratstvu, sestrinstvu i drugarstvu. Podaci predstavljeni u ovom poglavlju ukazuju na to da je ova ideja utemeljena: nejednakost stvara podjele, a čini se da čak i male razlike predstavljaju važne razlike.

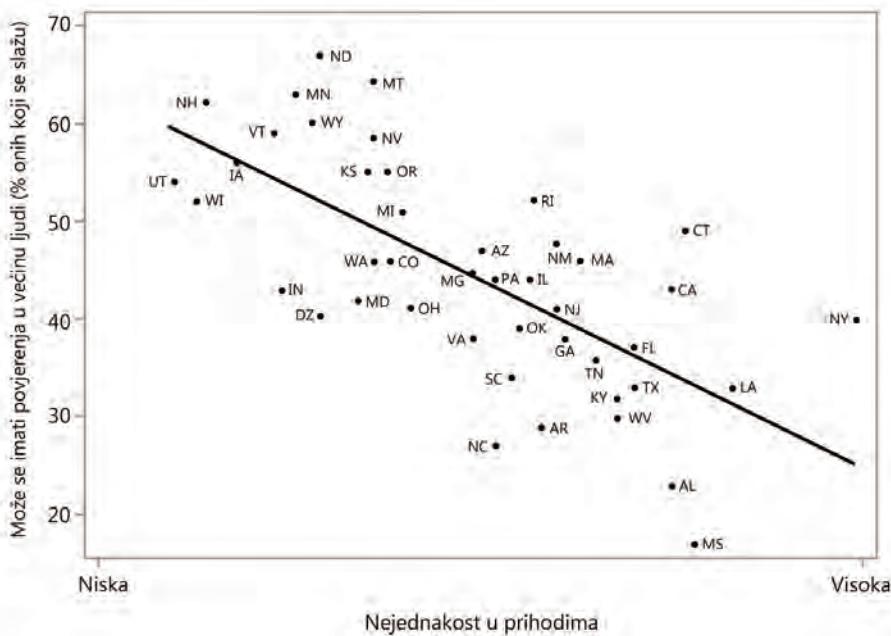
NEJEDNAKOST U PRIHODIMA I POVJERENJE

Slike 4.1 i 4.2 pokazuju da su stepeni povjerenja među pripadnicima javnosti niži u državama i zemljama u kojima su veće razlike u prihodima. Ti odnosi su dovoljno snažni da možemo biti sigurni da nisu slučajni. Međunarodni podaci o povjerenju prikazani na slici 4.1 dolaze iz studije Istraživanje o evropskim i svjetskim vrijednostima (*European and World Values Survey*), koja je osmišljena da omogući međunarodno poređenje vrijednosti i normi. U svakoj zemlji su pitali nasumičan uzorak stanovništva da li se slažu sa sljedećom izjavom: “Može se imati povjerenja u većinu ljudi.” Velike su razlike u odgovorima po različitim državama. Ljudi najviše vjeruju jedni drugima u skandinavskim zemljama i u Holandiji; Švedska ima najveći stepen povjerenja, sa 66% ljudi koji smatraju da mogu vjerovati drugima. Najniži stepen

zabilježen je u Portugalu, gdje samo 10% stanovništva smatra da može imati povjerenja u druge. Samo u ovim bogatim tržišnim ekonomijama postoje do šest puta veće razlike u stepenima povjerenja, a visoki stepeni povjerenja, kako pokazuje grafikon, povezani su sa niskim stepenima nejednakosti.

Slika 4.1 *Procenat ljudi koji se slažu da se "može imati povjerenja u većinu ljudi" veći je u zemljama veće jednakosti.*

Slika 4.2 U državama veće jednakosti više ljudi se slaže da se “može imati povjerenja u većinu ljudi”. (Podaci dostupni samo za četrdeset i jednu državu SAD-a.)

Podaci o povjerenuju u SAD-u, prikazani na slici 4.2, preuzeti su iz Općeg društvenog istraživanja (*General Social Survey*) savezne vlade, koja već više od četvrt stoljeća prati društvene promjene u Americi.²⁴ U ovom, kao i u međunarodnim istraživanjima, postavljeno je pitanje da li se ispitanici slažu da je moguće imati povjerenja u većinu ljudi. U SAD-u, razlike u povjerenuju među državama su četverostrukе. Sjeverna Dakota ima stepen povjerenja sličan Švedskoj – 67% smatra da mogu vjerovati drugima – dok tako misli samo 17% stanovništva u Mississippiju. Kao što je slučaj sa međunarodnim podacima, nizak stepen povjerenja u Sjedinjenim Državama povezan je sa visokim stepenom nejednakosti.

Važna poruka u ovim grafikonima o povjerenuju i nejednakosti je ta što oni ukazuju na to da ljudi na drugačije načine poimaju život u različitim društvima. Zamislite da živite negdje gdje 90% stanovništva nema povjerenje

u svoje sugrađane te što to znači za kvalitet svakodnevnog života – interakcije među ljudima na poslu, na ulici, u prodavnicama, u školama. U Norveškoj nije neobično da vidite kafiće sa stolovima i stolicama izbačenim na pločnik i sa dekama iznesenim da ih koriste ljudi kojima je hladno dok piju kafu. Niko se ne brine da će mušterije ili prolaznici ukrasti deku. Mnogo ljudi osjeća nostalgiju za prošlim vremenima, kada su ostavlјali otključana vrata i vjerovali da će im neko vratiti izgubljeni novčanik. Od svih velikih gradova u SAD-u, New Orleans je jedan od onih sa najvećom nejednakostu. To je bio kontekst za tenzije i nepovjerenje u scenama haosa nakon uragana Katrina koje smo ranije opisali.

KOKOŠ ILI JAJE?

U SAD-u je došlo do pada povjerenja sa 60% 1960. godine na manje od 40% do 2004. godine.²⁴ Međutim, da li nejednakost stvara nisko povjerenje ili nepovjerenje stvara nejednakost? Šta proizlazi iz čega? Politolog Robert Putnam sa Univerziteta Harvard pokazuje u svojoj knjizi *Kuglati sam Bowling Alone* (Kuglati sam) na koji način je nejednakost povezana sa ‘društvenim kapitalom’, pod čim misli na zbir ukupne uključenosti ljudi i život zajednice.²⁵ On kaže:

Zajednica i jednakost se međusobno osnažuju . . . Društveni kapital i ekonomski jednakost su se kretali u tandemu tokom većine dvadesetog stoljeća. Kada govorimo o raspodjeli bogatstva i prihoda, Amerika je tokom 1950-ih i 1960-ih bila egalitarnija nego u prethodnih sto i više godina . . . u tim desetljećima desio se i vrhunac društvene povezanosti i građanskog angažmana. Rekordne razine jednakosti i društvenog kapitala su se poklopile . . . Nasuprot tome, posljednja trećina dvadesetog stoljeća bila je period rastuće nejednakosti i erozije društvenog kapitala . . . Upečatljiv je tajming ova dva trenda: Nekada u periodu 1965–70. Amerika je obrnula smjer i

počela nazadovati kako ekonomski tako i u smislu društvene i političke povezanosti. (str. 359)

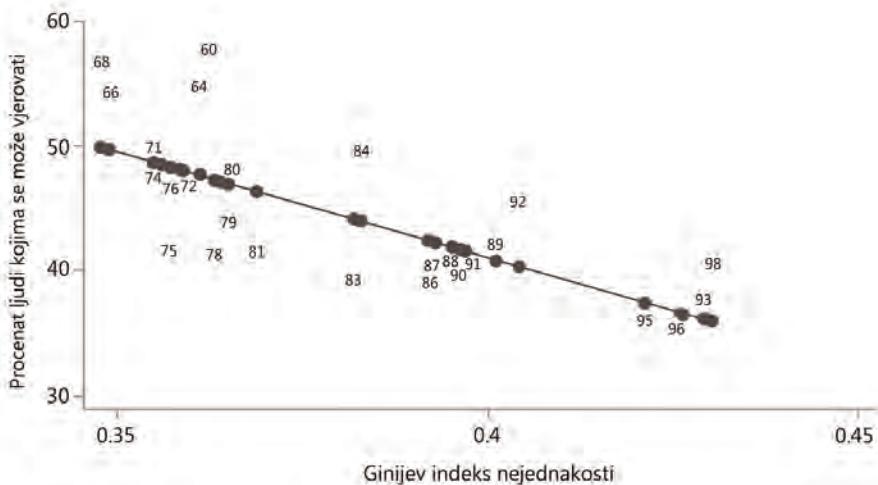
U drugom članku, Putnam navodi:

... uzročno-posljedične strelice vjerovatno idu u oba smjera, jer postoji veća vjerovatnoća da građani u državama visokog društvenog kapitala čine više da se nejednakosti smanje, a same nejednakosti najčešće prave društvene podjele.²⁶

Zauzimajući definitivnije stajalište u svojoj knjizi *The Moral Foundations of Trust* (Moralni temelji povjerenja), politolog Eric Uslaner sa Univerziteta u Marylandu, smatra da nejednakost utiče na povjerenje, a ne obratno.²⁷ Ako živimo u društvu sa više društvenog kapitala, znamo više ljudi kao prijatelje i komšije i to može povećati naše povjerenje u ljude koje poznajemo, ljudе za koje smatramo da su slični nama. Ali Uslaner naglašava da istraživanja poput *European and World Values Survey* (Istraživanje o evropskim i svjetskim vrijednostima) mjere vrstu povjerenja koja podrazumijeva povjerenje prema neznancima, ljudima koje ne poznajemo, ljudima koji često nisu po-put nas. Koristeći brojne podatke iz različitih izvora, on pokazuje da su ljudi koji vjeruju drugima optimisti i imaju snažan osjećaj kontrole nad svojim životima. Na povjerenje koje pokazujemo prema drugima također utiče i odgoj kroz koji smo prošli.

U studiji koju je proveo sa saradnikom Bo Rothstein, Uslaner je, koristeći statistički test uzročnosti, pokazao da nejednakost utiče na povjerenje, ali da ne postoji "direktan efekat povjerenja na nejednakost; prije da uzročni smjer počinje od nejednakosti".²⁸, str. 45 Uslaner navodi da "povjerenje ne može rasti u nejednakom svijetu" te da je nejednakost u prihodima "glavni pokretač" povjerenja, jer ima uticaj na povjerenje u većoj mjeri nego stopi nezaposlenosti, inflacija i ekonomski rast.²⁷ Ne stvaraju povjerenje prosječni nivoi ekonomskog blagostanja, već ekonomska jednakost. Uslanerov grafikon pokazuje da je došlo do pada povjerenja u SAD-u tokom perioda u kojem je

došlo do rapidnog povećanja nejednakosti, kako je prikazano na slici 4.3. Brojke ne grafikonu za svaku godinu (1960–98) pokazuju odnos između stepena povjerenja i nejednakosti u toj godini.

Slika 4.3 *Kako raste nejednakost, pada povjerenje.*^{27,str. 187}

Promjene u nejednakosti i povjerenju zajedno nastaju tokom godina. Što je veća nejednakost, ljudi manje brinu jedni za druge, manje je uzajamnosti u odnosima, ljudi se moraju brinuti za sebe i pribaviti sebi što mogu – tako da neizbjegno dolazi do smanjenja povjerenja. Nepovjerenje i nejednakost međusobno se osnažuju. Kako je de Tocqueville potcrtao, manja je vjerovatnoća da ćemo suošćeati s onima koje ne smatramo sebi ravnim; materijalne razlike se koriste za stvaranje društvenih podjela.

POVJERENJE JESTE VAŽNO

I Putnam i Uslaner naglašavaju da povjerenje vodi saradnji. Uslaner pokazuje da je veća vjerovatnoća da će ljudi u SAD-u koji vjeruju drugima uložiti vrijeme i novac u pomoć drugim ljudima. Oni koji imaju povjerenja također

u većoj mjeri vjeruju u zajedničku kulturu, da Ameriku na okupu održavaju zajedničke vrijednosti, da sa svakim treba postupati sa poštovanjem i tolerancijom. Također podržavaju pravni poredak.

Povjerenje utiče na blagostanje pojedinih osoba, kao i na dobrostanje građanskog društva. Visok stepen povjerenja znači da se ljudi osjećaju sigurno, da imaju manje briga, druge vide kao osobe za saradnju a ne kao konkurenте. Niz uvjerljivih studija u SAD-u povezuje povjerenje sa zdravlјem – osobe sa visokim stepenom povjerenja žive duže.²⁹ Ustvari, osobe koje vjeruju drugima izvlače korist od života u zajednicama u kojima općenito postoji visok stepen povjerenja, dok osobe koje manje vjeruju drugima dosta gore prolaze u takvim susjedstvima.³⁰

Povjerenje, odnosno nedostatak povjerenja, bilo je od životne važnosti za neke ljude zahvaćene haosom nakon uragana Katrina. Povjerenje je bilo ključno za preživljavanje toplotnog vala u Chicagu 1995. godine. Sociolog Eric Klinenberg je u svojoj knjizi o toplotnom valu³¹ pokazao kako su siromašni Afroamerikanci, koji su živjeli u područjima sa niskim stepenom povjerenja i visokom stopom kriminala, bili previše uplašeni da bi otvorili prozore i vrata ili napustili svoj dom da odu u lokalne centre za rashlađivanje koje su uspostavile gradske vlasti. Komšije se nisu međusobno obilazile i stotine starijih i ranjivih ljudi je preminulo. U jednako siromašnim latino-američkim kvartovima, karakterističnim po visokom stepenu povjerenja i aktivnom životu u zajednici, rizik od smrtnosti bio je dosta niži.

AVIONI, KAMIONI

Možda je dodatni marker nagriženih društvenih odnosa i nedostatka povjerenja među ljudima rapidni rast popularnosti SUV terenaca (*Sport Utility Vehicle*) tokom 1980-ih i 1990-ih godina. Ova vozila se u UK-u nazivaju pogrdnim imenom ‘Chelsea traktori’ jer je Chelsea bogati dio Londona, a ime ukazuje na glupost da se glomazni terenci voze po prometnim urbanim područjima. A sama vozila nose imena koja označavaju lovce ili općenito muškarce koji

provode mnogo vremena vani i na terenu – *Outlander*, *Pathfinder*, *Cherokee*, *Wrangler* (pronalažač, izviđač, Čeroki, kauboj) itd. Neka imena se odnose i na snažnije i jače koncepte, vojнике i ratnike, poput *Trooper*, *Defender*, *Shogun*, *Raider* i *Crossfire* (vojnik/policajac, branitelj, zapovjednik, napadač, unakrsna vatrica). To su vozila za ‘urbanu džunglu’.

Ne samo da je popularnost SUV vozila ukazivala na preopterećenost grubim izgledom, već je odražavala rastuće nepovjerenje i potrebu da se ljudi osjećaju sigurni u odnosu na druge. Josh Lauer, u svom radu *Driven to extremes* (Dovedeni do ekstrema), postavlja pitanje zašto je vojna glomaznost postala cjenjenija od brzine i elegancije te šta popularnost SUV vozila govori o američkom društvu.³² Zaključio je da taj trend odražava američke stavove prema kriminalu i nasilju i divljenje grubom individualizmu te pokazuje koliko je važno zatvoriti se i nemati kontakt s drugima – nepovjerenje. Nisu to velika vozila koja su nastala iz kooperativnog javnog raspoloženja i želje da se omogući više mjesta za autostopere – stopiranje se počelo smanjivati kada je nejednakost počela rasti 1970-ih. Kako je primijetio jedan antropolog, ljudi se pokušavaju štititi od prijetnji grubog i nepovjerljivog društva “vozeći se u SUV terencima koji izgledaju kao da su oklopni i pokušavajući izgledati što više zastrašujuće potencijalnim napadačima”.³³ Analitičar Michael Adams pisao je o kontrastnim vrijednostima SAD-a i Kanade i potcrtao da se u Kanadi na dva minivana proda jedan SUV, dok je taj omjer obratan u Americi (a Kanada je naravno društvo veće jednakosti u odnosu na Ameriku).³⁴ Uz porast prodaje SUV terenaca razvijali su se i drugi znakovi sve veće američke nelagode i straha ljudi od drugih: rastući broj ograđenih naselja³⁵ i povećanje prodaje sigurnosnih sistema za domaćinstva.³² U posljednje vrijeme, zbog brzog povećanja cijene goriva došlo je do pada prodaje SUV terenaca, ali ljudi i dalje teže tom grubom izgledu – i dalje raste prodaja manjih, opasnih ‘cross-over’ vozila.

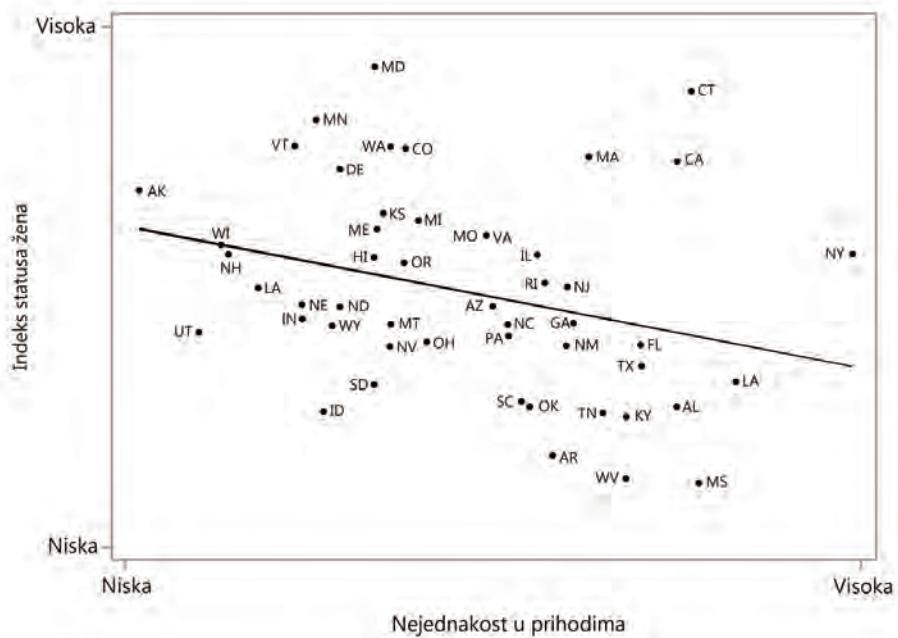
STATUS ŽENA

U mnogo pogleda, društva veće nejednakosti čine se više maskulinim, makar kada govorimo o stereotipima. Kada smo testirali ovu hipotezu, ispostavilo se da nejednakost utiče na status žena na isti način na koji utiče na stepene povjerenja i društvenih odnosa.

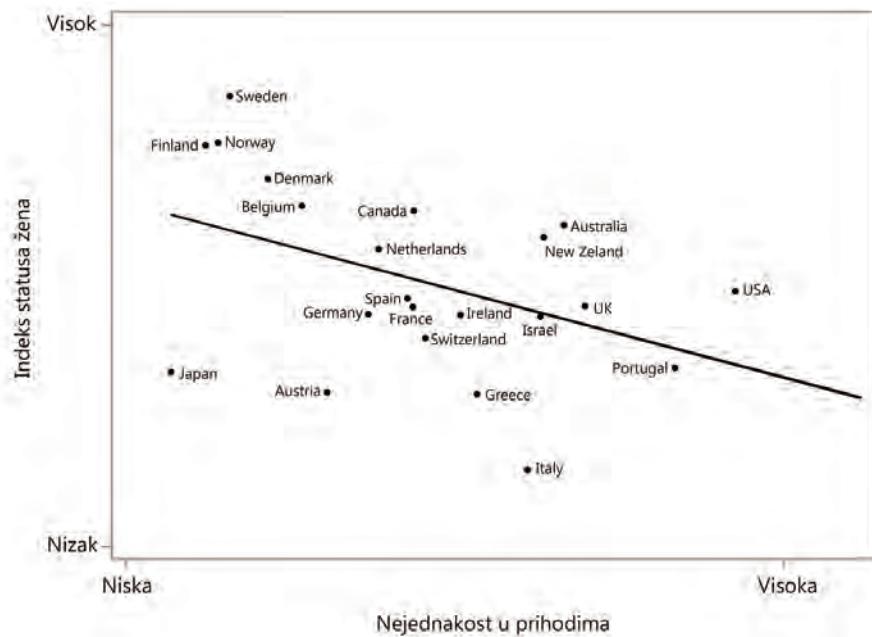
U SAD-u, Institut za istraživanje ženske politike mjeri indikatore statusa žena. Koristeći ta mjerena, istraživači na Univerzitetu Harvard pokazali su da je status žena povezan sa nejednakosću u prihodima na nivou države.³⁶ Rađena su tri mjerena: učešće žena u politici, zaposlenost i zarada žena i socijalna i ekonomski nezavisnost žena. Kada se te mjere konsolidiraju za sve države SAD-a i stave u korelaciju sa nejednakim prihodima na državnom nivou, možemo zaključiti da je status žena značajno gori u državama manje jednakosti, iako ovo nije naročito snažan odnos (slika 4.4). Poprilično veliki raspon tačkica oko linije na grafikonu pokazuje da postoje faktori koji pored nejednakosti utiču na status žena. Ipak, postoji tendencija koja se ne može svesti na slučajnost, a to je da manje žena glasa i obnaša javne funkcije, da žene manje zarađuju i rjeđe završavaju fakultet u državama veće nejednakosti.

Isto vrijedi i za međunarodni nivo a taj odnos pokazujemo na slici 4.5. Kada sjedinimo mjerena procenta žena u zakonodavnoj vlasti, razlike u prihodima između muškaraca i žena i procenat žena koje završavaju visoko obrazovanje da bismo dobili indeks statusa žena, utvrđujemo da je situacija značajno bolja u zemljama veće jednakosti.

Japan je ovdje upadljiv među zemljama sa najvećom jednakosću jer imaju niži status žena od onog koji bismo očekivali imajući na umu njihov stepen nejednakosti; Italija također ima gori status žena od očekivanog, a Švedska pak bolji. Isto kao i u slučaju razuđenih tačkica na grafikonu koji se odnosi na Ameriku, i ovdje se vidi da drugi faktori također utiču na status žena. U Japanu i Italiji žene tradicionalno zauzimaju niži status od muškaraca, dok u Švedskoj postoji duga tradicija ženskih prava i osnaživanja. Međutim, veza između nejednakosti u prihodima i statusa žena ne može se objasniti slučajnošću, a postoji i tendencija da status žena bude bolji u zemljama veće jednakosti.

Slika 4.4 Status žena i nejednakost u državama SAD-a.

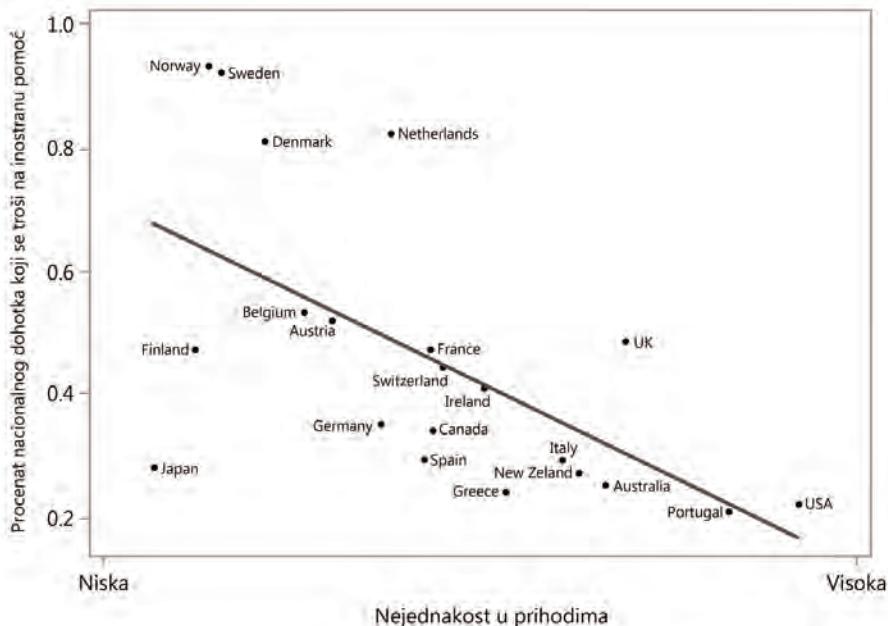

Slika 4.5 Status žena i nejednakost u bogatim zemljama.

Epidemiolozi su utvrdili da su u državama SAD-a u kojima je status žena bolji niže stope smrtnosti i muškaraca i žena,³⁶ a čini se da je status žena bitan za sve žene, bogate i siromašne.³⁷

POVJERENJE PREKO GRANICA

Ne iznenađuje da zemlje veće jednakosti pokazuju više velikodušnosti prema siromašnjim zemljama, baš kao što je veća vjerovatnoća da će osobe koje vjeruju ljudima davati novac u dobrovorne svrhe. Ujedinjene nacije su postavile cilj da potrošnja na inostrani razvoj iznosi 0,7% bruto nacionalnog dohotka.

Slika 4.6 Potrošnja na inostranu pomoć i nejednakost u bogatim zemljama.

Samo Norveška, Švedska, Danska i Holandija ispunjavaju taj cilj, ustvari, te države su velikodušnije od očekivanja Ujedinjenih nacija a, kako smo pokazali na slici 4.6 koristeći podatke OECD-a,³⁸ zemlje veće nejednakosti troše značajno niže procente svog dohotka na inostranu pomoć. Japan i

UK mogu se smatrati odstupanjima na ovom grafikonu. Moguće je da potrošnja Japana koja je manja od očekivane odražava povlačenje Japana sa međunarodne scene nakon Drugog svjetskog rata, a potrošnja Ujedinjenog Kraljevstva koja je viša od očekivane odražava historijske i kolonijalne veze koje ima sa brojnim zemljama u razvoju.

ŠTA SMO NAUČILI

U ovom poglavlju smo pokazali da su nivoi društvenog povjerenja povezani sa nejednakosti u prihodima ali, naravno, utvrditi korelaciju nije isto što i utvrditi kauzalnost.

Postoji niz razloga zbog kojih smatramo da je jednakost preuslov za veće povjerenje (iako među njima gotovo sigurno postoji sistem povratne sprege). Jedan faktor je jačina odnosa, koja je prikazana opadajućim linijama na slikama 4.1 i 4.2. Veća je vjerovatnoća da će ljudi u Švedskoj imati povjerenja jedni u druge nego u Portugalu. Bilo kakvo alternativno objašnjenje moralo bi biti jednakojako, a u našim statističkim modelima nismo ustanovili da siromaštvo i prosječni životni standardi mogu objasniti naše nalaze. Također uvidamo dosljednu povezanost među SAD-om i razvijenim zemljama. Ranije u tekstu smo opisali kako su Uslaner i Rothstein koristili statistički model da pokažu poredak nejednakosti i povjerenja: nejednakost utiče na povjerenje, a ne obratno. Odnosi između nejednakosti i statusa žena, kao i nejednakosti i inostrane pomoći također pokazuju koherentnost i vjerodstojnost naše tvrdnje da nejednakost povećava socijalnu distancu između različitih grupa ljudi, zbog čega smo manje spremni smatrati ih “našim”.

Ukratko, možemo povjerenje smatrati važnim markerom načina na koje veća materijalna jednakost doprinosi stvaranju kohezivne i kooperativne zajednice na dobrobit svih.

5

MENTALNO ZDRAVLJE I ZLOUPOTREBA DROGA

Nije mjerilo zdravlja biti dobro prilagođen u duboko bolesnom društву.

Krishnamurti

MENTALNE BOLESTI U UK-U I SAD-U

Mentalno zdravlje djece tema je koja dominira naslovincama novina, naprimjer, britanskog *Daily Maila*, sa naslovima poput “POREMEĆENA GENERACIJA”. Procjenjuje se da je milion britanske djece mentalno bolesno – jedno od deset u dobi između 5 i 16 godina.³⁹ Navodi se da u svakoj srednjoj školi sa 1000 učenika, postoji 50 ozbiljno depresivnih, 100 anksioznih, 10 do 20 boluje od opsesivno-kompulsivnog poremećaja, a 5 do 10 djevojčica ima poremećaj ishrane.⁴⁰ Ovo potvrđuje izvještaj iz 2008. godine zasnovan na nezavisnoj istrazi o dobrom djetinjstvu (*Good Childhood Inquiry*) koju je naložila organizacija Children’s Society (Dječije društvo).⁴¹ U istraživanju je učestvovalo hiljade djece i izvještaj navodi da sve veći broj djece ima probleme sa mentalnim zdravljem, a više od četvrtine njih redovno se osjeća depresivnim, uglavnom zbog raspada porodica i vršnjačkog pritiska.

U SAD-u, kod 6% djece dijagnosticiran je poremećaj pažnje sa hiperaktivnošću (ADHD – *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*), bihevioralni sindrom koji karakterizira ozbiljna rastresenost, impulsivnost i nemir.⁴² Jedno nacionalno istraživanje je pokazalo da gotovo 10% djece u dobi od 3 do 17 godina ima umjerene ili ozbiljne poteškoće u “području emocija,

koncentracije, ponašanja ili sposobnosti slaganja sa drugim osobama”.⁴³ A kakva je situacija sa odraslima u ova dva društva? U UK-u, nacionalno istraživanje provedeno 2000. godine pokazalo je da 23% odraslih osoba ima neurotični ili psihotični poremećaj, ovisnost o alkoholu ili drogama, a 4% odraslih pati od više od jednog poremećaja.⁴⁴ Ljekari u Engleskoj su samo u 2005. godini propisali 29 miliona recepata za antidepresive, koji su Nacionalnu zdravstvenu službu koštali preko 400 miliona funti.⁴⁵ U SAD-u, jedna od četiri odrasle osobe imala je mentalno oboljenje u proteklih godinu dana, a skoro četvrtina tih epizoda bila je ozbiljna: tokom životnog vijeka, više od polovine ljudi će patiti od mentalne bolesti.⁴⁶ U SAD-u je 2003. godine potrošeno 100 milijardi dolara na liječenje mentalnih bolesti.⁴⁷

MENTALNA DOBROBIT

Prije nego što pređemo na mentalne bolesti u drugim društvima, treba postaviti pitanje – šta je to zdrav um?

MIND, Nacionalna asocijacija za mentalno zdravlje u UK-u, objavljuje pamflet pod nazivom *Kako unaprijediti svoju mentalnu dobrobit (How to Improve Your Mental Wellbeing)*. Počinje sljedećom premisom:

Dobro mentalno zdravlje nije ono što imate, već ono što radite. Da biste bili mentalno zdravi, morate sebe cijeniti i prihvpatati.⁴⁸

Zaključuje da su ljudi koji su mentalno dobri u stanju brinuti o sebi, sebe smatrati vrijednim ljudima i sebe prosuđivati prema razumnim, a ne nerealnim standardima. Ljudi koji sebe ne cijene boje se odbijanja, druge drže na distanci i upadaju u začarani krug usamljenosti.

Važno je također napomenuti da iako ljudi sa mentalnim oboljenjem ponekad imaju promjene u nivoima određenih hemikalija u mozgu, niko nije dokazao da su te promjene uzroci depresije, već da su one uzrokovane depresijom. Također, iako genetska podložnost može biti osnova za mentalno

oboljenje, ona sama ne može objasniti ogroman porast bolesti u proteklim desetljećima – naši se geni ne mijenjaju tako brzo.

BABE I ŽABE?

Možemo li zaista porediti nivoe mentalnih oboljenja u različitim zemljama? Zar nemaju različite zemlje različite nazive za mentalna oboljenja, kao i različite standarde normalnosti i drugaćiju toleranciju prema različitostima?

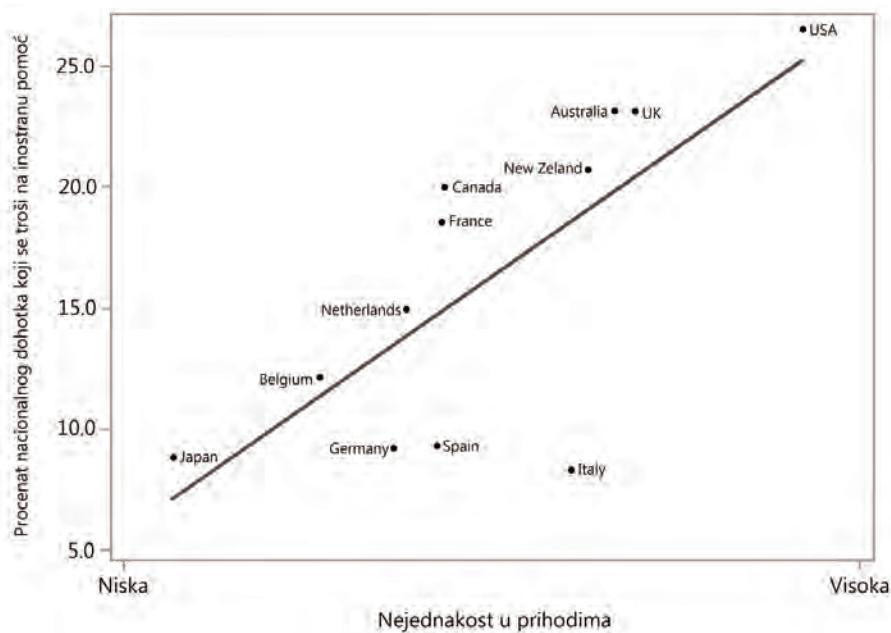
Zar nisu ljudi u različitim društвima više ili manje spremni priznati emotivne probleme ili zloupotrebu droga ili bilo koje stigmatizirano stanje?

Ne iznenađuje podatak da nije uvjek bilo jednostavno dobiti komparativna mјerenja broja ljudi koji pate od mentalnih oboljenja u različitim zemljama. Situacija je postala lakšа 1980-ih kada su istraživači razvili dijagnostičke intervjue – setove pitanja koja mogu postaviti osobe koje nisu psihijatri i psiholozi, što je istraživačima omogućilo da u velikim razmjerima mijere broj ljudi koji ispunjavaju dijagnostičke kriterije za različite mentalne bolesti.

Svjetska zdravstvena organizacija je 1998. godine osnovala Konzorcij za istraživanje svjetskog mentalnog zdravlja (*World Mental Health Survey Consortium*) u pokušaju da se procijeni broj ljudi koji u različitim zemljama boluje od mentalnih oboljenja, ozbiljnost njihove bolesti i obrasce liječenja. Iako njihove metode nisu u potpunosti rješile problem kulturnih razlika u tumačenju i odgovaranju na data pitanja, makar se radilo o istim pitanjima koja su postavljana na isti način na različitim mjestima. Od bogatih razvijenih zemalja, istraživanja Svjetske zdravstvene organizacije provedena su u devet: Belgija, Francuska, Njemačka, Italija, Japan, Holandija, Novi Zeland, Španija i SAD.⁴⁹⁻⁵⁰ Iako nisu potpuno uporediva, nacionalna istraživanja daju procjene udjela odraslog stanovništva sa mentalnim oboljenjima u dodatne tri zemlje – Australiji,⁵¹ Kanadi⁵² i UK-u.⁴⁴

NEJEDNAKOST U PRIHODIMA I MENTALNE BOLESTI

Na slici 5.1 koristimo podatke iz ovih istraživanja u bogatim zemljama da bismo pokazali povezanost nejednakosti u prihodima i udjela odraslih koji su imali mentalno oboljenje u dvanaest mjeseci prije intervjeta. Snažna je ta veza: značajno veći procenat stanovništva pati od mentalnih bolesti u zemljama veće nejednakosti. To nije slučajno, zaista imamo skoro savršen poredak zemalja, gdje samo Italija iskače kao zemlja sa nižim nivoima mentalnih bolesti od onih koje bismo očekivali na osnovu nejednakosti u prihodima.

Slika 5.1 Više ljudi pati od mentalnih oboljenja u zemljama veće nejednakosti.

Baš kao što smo prikazali nivo povjerenja u prethodnom poglavljju, postoje velike razlike među zemljama po pitanju broja ljudi sa mentalnim oboljenjima (od 8 do 26 procenata). U Njemačkoj, Italiji, Japanu i Španiji, manje od jedne od deset osoba je u proteklih godinu dana patilo od mentalnog oboljenja; u Australiji, Kanadi, Novom Zelandu i UK-u brojke ukazuju

na više od jedne od pet osoba; a u SAD-u, kako smo gore naveli, više od jedne od četiri osobe. Generalno govoreći, čini se da se razlike u nejednakosti podudaraju sa više nego trostrukim razlikama u procentima ljudi sa mentalnim oboljenjima u različitim zemljama.

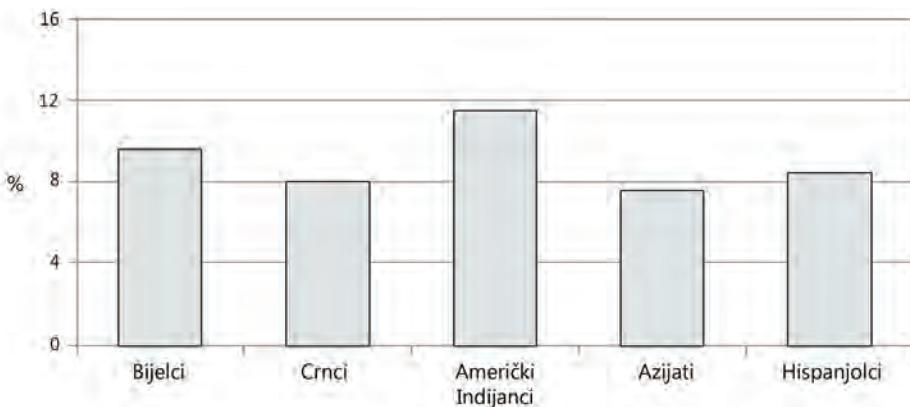
U devet spomenutih zemalja u kojima je rađeno istraživanje Svjetske zdravstvene organizacije, možemo posmatrati i podtipove mentalnih bolesti, posebice anksiozne poremećaje, poremećaje raspoloženja, poremećaje kontrole impulsa i ovisnosti, kao i mjerena ozbiljnih mentalnih oboljenja. Anksiozni poremećaji, poremećaji kontrole impulsa i ozbiljna oboljenja usko su povezana sa nejednakošću, dok je ta povezanost manja za poremećaje raspoloženja. Vidjeli smo u trećem poglavlju kako se anksioznost povećavala u razvijenim zemljama tokom proteklih desetljeća. Anksiozni poremećaji predstavljaju najveću podgrupu mentalnih oboljenja u svim zemljama. Zaista je sam procenat svih mentalnih oboljenja koja predstavljaju anksiozne poremećaje značajno veći u zemljama veće nejednakosti. Nažalost, ne postoje međunarodni izvori uporedivih podataka o mentalnom zdravlju djece i adolescenata.

Da se osvrnemo sada na naš drugi testni slučaj, pedeset država SAD-a, gdje smo otkrili nešto poprilično iznenađujuće. Kao izuzetak od brojnih zdravstvenih i društvenih problema koje ispitujemo u ovoj knjizi, nismo utvrdili nikakav odnos mentalnih oboljenja odraslih muškaraca sa nejednakošću u prihodima između država SAD-a. Procjene o mentalnim oboljenjima po pojedinačnim državama prikupljale su se za Studiju o nadziranju bihevioralnih faktora rizika u SAD-u (*United States Behavioral Risk Factor Surveillance Study*) i za Nacionalno istraživanje o zloupotrebi droga i zdravlju (*National Survey on Drug Use and Health*), ali u oba ova izvora dosljedno ne postoje odnosi između nejednakosti u prihodima i mentalnih oboljenja među muškarcima.

Međutim, nejednakost u prihodima povezuje se sa mentalnim oboljenjima odraslih žena. Nije to posebno snažan odnos, ali je dovoljno snažan da se ne može odbaciti kao slučajnost. Postoji sličan odnos i kada govorimo o mentalnom zdravlju djece. Nacionalno istraživanje o zdravlju djece

(*National Survey of Children's Health*) daje procjene o postotku djece u svakoj državi koja pate od "umjerenih ili ozbiljnih poteškoća u području emocija, koncentracije, ponašanja i slaganja sa drugima".⁴³ Iako odnos sa nejednakostu države nije naročito snažan, kao i u slučaju odraslih žena, mentalno zdravlje djece u značajnoj je vezi sa stepenima nejednakosti u prihodima po državama.

Postoji niz vjerodostojnih objašnjenja za nedostatak povezanosti između dostupnih mjerjenja mentalnog zdravlja odraslih muškaraca i nejednakosti. Općenito, problemi povezani sa nejednakostu imaju opadajuće socijalne gradijente (koji postaju uobičajeniji na nižim nivoima društvene ljestvice).⁸ Neki indikatori ukazuju na to da mentalno zdravlje u SAD-u ne pokazuje dosljedan socijalni gradijent. Bilo da objašnjenje za ovu pojavu možemo naći u metodama prikupljanja podataka, rodnim razlikama u prijavljivanju mentalne bolesti, očiglednoj otpornosti etničkih manjina na mentalne bolesti (vidi sliku 5.2) ili u kašnjenju u uočavanju efekata rastuće nejednakosti, važno je imati na umu da su, iz međunarodne perspektive, nivoi mentalnih oboljenja u SAD-u u cjelini upravo onakvi kakve možemo očekivati s obzirom na visok sveukupni stepen nejednakosti.

Slika 5.2 Odrasli u SAD-u koji su prijavili česte mentalne smetnje, 1993–2001.⁵³

VISIMO NA LJESTVICI

Zašto je više ljudi podložno problemima sa mentalnim zdravljem na mjestima veće nejednakosti? Psiholog i novinar Oliver James koristi analogiju sa infektivnim bolestima da objasni tu povezanost. Virus “affluenza” (slivenica od riječi affluence – bogatstvo i influenza – gripa), prema Jamesu, predstavlja “set vrijednosti koje povećavaju našu ranjivost na emotivnu uznemirenost”, za koji smatra da je uobičajeniji u imućnim društvima.⁵⁴ Podrazumijeva prisimanje velike vrijednosti sticanju novca i imovine, reputaciji među drugim ljudima i želji da se postane poznata osoba. Takve vrijednosti pospješuju rizike od depresije, anksioznosti, zloupotrebe opojnih droga i poremećaja ličnosti, i usko su povezane sa rizicima o kojima smo govorili u poglavljju 3. U drugoj nedavno objavljenoj knjizi na istu temu, filozof Alain de Botton opisuje “statusnu anksioznost” kao “brigu toliko opasnu da može na duge staze ozbiljno uništavati naše živote”. Kada ne uspjevamo održavati našu poziciju u socijalnoj hijerarhiji “osuđeni smo na to da uspješne posmatramo sa ogorčenošću, a sebe sa stidom”.⁵⁵

Ekonomista Robert Frank razmatra istu pojavu i naziva je “luksuzna groznica”.⁵⁶ Kako nejednakost raste, a super bogati na vrhu troše sve više i više na luksuznu robu, želja za takvim stvarima spušta se niže na skali prihoda i mi ostali se borimo da ih sustignemo. Reklamna industrija to iskorištava i tjeran nas da se osjećamo nezadovoljni onim što imamo, istovremeno ohrabrujući zavist u socijalnim poređenjima. Jedan drugi ekonomista, Richard Layard, opisuje našu “ovisnost o prihodima” – što više imamo to više osjećamo da trebamo i više vremena trošimo stremeći za materijalnim bogatstvom i posjedovanjem, nauštrb porodičnog života, odnosa i kvaliteta života.³

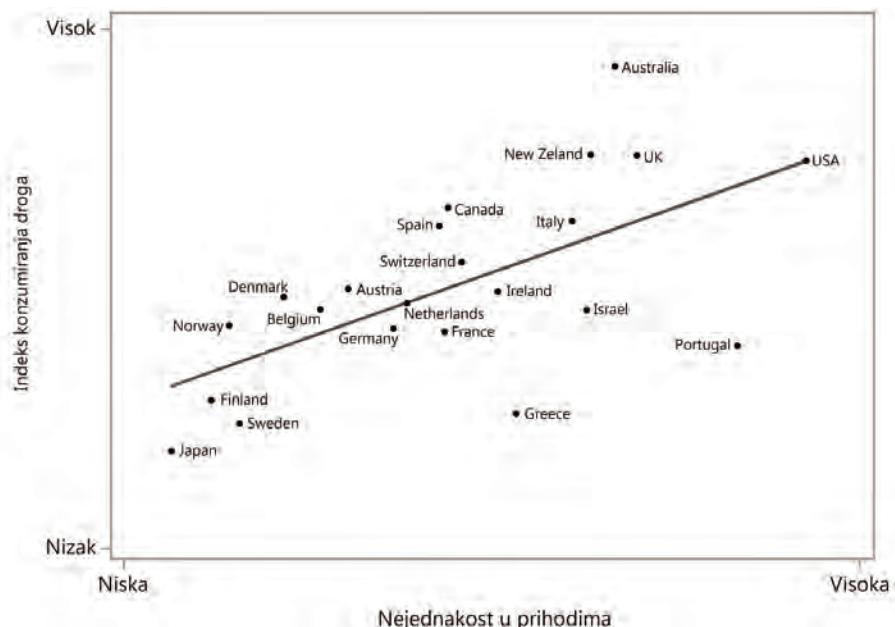
Imajući na umu značaj društvenih odnosa za mentalno zdravlje, ne čudi da društva u kojima je stepen povjerenja niži i život u zajednici slabiji imaju gore mentalno zdravlje.

NEJEDNAKOST I NELEGALNE DROGE

Niska pozicija u hijerarhiji socijalnog statusa većini ljudi teško pada, tako da ne čudi da je zloupotreba nelegalnih droga, poput kokaina, marihuane i heroina, češća u društвima veće nejednakosti.

Na međunarodnom nivou, Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminal (*United Nations Office on Drugs and Crime*) objavljuje Svjetski izvještaj o drogama (*World Drug Report*),⁵⁷ koji sadrži zasebne podatke o korištenju opijata (poput heroina), kokaina, kanabisa, ekstazija i amfetamina. Kombinirali smo te podatke i napravili jedinstven indeks u kojem smo svakoj kategoriji droge pripisali istu težinu tako da nam korištenje pojedinačnih droga ne dominira ciframa. Ovaj indeks koristimo na slici 5.3 na kojoj je pokazano da je snažna tendencija ka upotrebi droga češća u zemljama u kojima je nejednakost veća.

U Sjedinjenim Američkim Državama također postoji tendencija da je veća ovisnost o nelegalnim drogama i da je veća smrtnost od predoziranja u državama u kojima je nejednakost veća.⁵⁸

Slika 5.3 Korištenje nelegalnih droga je češće u zemljama u kojima je nejednakost veća.

MAJMUNSKA POSLA

Značaj socijalnog statusa za našu mentalnu dobrobit odražava se u hemijskom ponašanju našeg mozga. Serotonin i dopamin spadaju u hemikalije koje igraju važnu ulogu u reguliranju raspoloženja: kod ljudi, niski nivoi dopamina i serotonina povezivani su sa depresijom i drugim mentalnim poremećajima. Iako moramo biti pažljivi u proširivanju njihove primjene na ljudska bića, studije o životinjama su pokazale da nizak socijalni status utiče na nivoe različitih hemikalija u mozgu, kao i na reakcije na te hemikalije.

U jednom pametnom eksperimentu, istraživači na Medicinskom fakultetu Wake Forest u Sjevernoj Carolini uzeli su dvadeset makak majmuna i držali ih neko vrijeme u zasebnim kavezima.⁵⁹ Nakon toga su smjestili životinje u grupe od po četiri i bilježili koje su životinje dominantne, a koje podređene. Skenirali su mozak majmuna prije nego što su ih smjestili u grupu i nakon toga. Onda su naučili majmune da sami sebi daju kokain pritiskom ručice i mogli su ga uzimati koliko su htjeli.

Rezultati ovog eksperimenta bili su izvanredni. Majmuni koji su postali dominantni imali su više dopaminske aktivnosti u mozgu nego što su pokazivali u fazi prije postajanja dominantnim, dok majmuni koji su postali podređeni, kada su ih smjestili u grupe, nisu pokazivali hemijske promjene u mozgu. Dominantni majmuni su uzimali mnogo manje kokaina od podređenih majmuna. Posljedica toga bila je da su podređeni majmuni sebe drogirali protivno svom niskom socijalnom statusu. Ova vrsta eksperimentalnih dokaza kod majmuna doprinosi vjerodostojnosti našeg zaključka da je nejednakost uzročno povezana sa mentalnim bolestima.

Na početku ovog poglavlja spomenuli smo ogroman broj recepata za lijekove kojima se mijenja raspoloženje u UK-u i SAD-u; kada ih dodamo broju korisnika ilegalnih droga, jasno vidimo bol koju uzrokuje nejednakost velikih razmjera.

6

FIZIČKO ZDRAVLJE I ŽIVOTNI VIJEK

Tužna duša ubija brže od bacila.

John Steinbeck, *Travels with Charley*
(Putovanja sa Čarlijem)

MATERIJALNE I PSIHOSOCIJALNE ODREDNICE ZDRAVLJA

Kako društvo postaje bogatije i naše prilike se mijenjaju, tako se mijenjaju i bolesti od kojih bolujemo, odnosno najvažniji uzroci zdravlja i bolesti.

Historija javnog zdravlja je pojam koji se mijenja po pitanju uzroka bolesti.^{60–61} U devetnaestom stoljeću, reformisti su počeli prikupljati statističke podatke koji su bili pokazatelji lošeg zdravlja i prerane smrti siromašnih u gradskim sirotinjskim četvrtima. To je dovelo do velikih reformi sanitarnog pokreta. Odvodni i kanalizacioni sistemi, sakupljanje otpada, javna kupatila i pristojni smještaj, sigurniji uslovi rada i bolja higijena hrane, sve je to doprinijelo poboljšanju zdravlja stanovništva, a životni vijek se produžavao kako se popravlja materijalni standard života ljudi.

Kao što smo opisali u prvom poglavlju, kada su zarazne bolesti prestale biti glavni uzrok smrti, industrijalizirani svijet je doživio promjenu poznatu pod nazivom ‘epidemiološka tranzicija’, a hronične bolesti poput srčanih oboljenja i raka zamijenile su zaraze kao glavnog uzročnika smrti i lošeg zdravlja. Tokom većeg dijela dvadesetog stoljeća, preovladavajući pristup poboljšavanju zdravlja stanovništva bio je kroz ‘izbor načina života’ i ocjenu

‘faktora rizika’ kako bi se spriječila ta hronična stanja. Pušenje, ishrana bogata mastima, tjelovježba i alkohol bili su u centru pažnje.

Ali u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, istraživači počinju da otkrivaju iznenadujuće stvari o odrednicama zdravlja. Počeli su vjerovati da je stres uzročnik hroničnih bolesti, posebno srčanih oboljenja. Tada su se srčana oboljenja smatrala direktorskom bolešću, uzrokovanom prevelikim stresom koji doživljavaju poslovni ljudi na odgovornim pozicijama. Studija Whitehall I, dugoročna studija praćenja muškaraca državnih službenika, pokrenuta je 1967. godine kako bi se istražio uzrok srčanih oboljenja i drugih hroničnih bolesti. Istraživači su očekivali najveći rizik od srčanih oboljenja među muškarcima sa najviše rangiranim poslovima; međutim, prepoznali su jaku inverznu vezu između pozicije u državnoj službi i hijerarhije državne službe i stope smrtnosti. Muškarci na najnižim pozicijama (kuriri, portiri, itd.) imali su tri puta veću stopu smrtnosti nego muškarci na najvišim pozicijama (administratori).^{62–63}

Kasnije studije u sklopu Whitehall I, a i kasnija studija o državnim službenicima, Whitehall II, koja je uključivala i žene, pokazale su da niže rangirani posao ne samo da je povezan sa većim rizikom od srčanog oboljenja nego je povezan i sa nekim vrstama raka, hroničnim plućnim bolestima, gastrointestinalnim bolestima, depresijom, samoubistvima, bolovanjima, bolom u leđima i samoprocijenjenim zdravljem.^{64–66} Stoga, da li je sama niže rangirana pozicija uzrokovala lošije zdravlje, ili se ove razlike mogu objasniti različitim načinima života državnih službenika u zavisnosti od ranga posla koji obavljaju?

Nižerangirani službenici su zaista bili pretili, pušili su i imali su viši krvni pritisak, i pri tome su bili manje fizički aktivni. Ovi faktori su objašnjavali samo 1/3 uvećanog rizika od smrti izazvane srčanim oboljenjima.⁶⁷ Jasno je da faktori poput potpunog siromaštva i nezaposlenosti ne mogu objasniti rezultate studije, jer su svi učesnici studije bili u plaćenom radnom odnosu. Od svih faktora koje su proučavali istraživači koji su radili na studiji Whitehall, stres na poslu i osjećaj kontrole nad poslom čini se da imaju najveći uticaj. Sada postoje brojne studije koje ukazuju naisto, u različitim

društvima i za većinu različitih vrsta bolesti, niži društveni status ima jasan uticaj na fizičko zdravlje, i to ne samo za ljude koji su na samom dnu društvene ljestvice. Pored naglašavanja značaja društvenog statusa, ovo je druga značajna poruka istraživanja Whitehall. Postoji društveni gradijent zdravlja koji se proteže kroz društvenu ljestvicu, i bitno je kako stojimo u odnosu na druge ljude; oni iznad nas su boljeg zdravlja, oni ispod nas lošijeg, i tako od samog dna do vrha.⁶⁸ Ako razumijemo ove gradijente možemo razumjeti i zašto viši administratori žive duže od onih iz profesionalnih i izvršnih nivoa; u isto vrijeme možemo razumjeti i lošije zdravstvene profile siromašnih.

Pored osjećaja kontrole nad životnim okolnostima, drugi faktori koji utiču na naše fizičko zdravlje uključuju sreću, da li smo optimistični ili pesimistični i da li smo agresivni ili neprijateljski nastrojeni prema drugim ljudima. Naše psihološko blagostanje izravno utiče na naše zdravlje, a teže ćemo imati osjećaj kontrole nad životnim okolnostima, biti sretni, optimistični itd. ako smo na nižem društvenom položaju.

Na naše zdravlje ne utiču samo društveni status i psihološko blagostanje. Odnosi koje imamo sa drugim ljudima su također značajni. Ova ideja počinje još od Emilea Durkheima, jednog od utemeljivača sociologije, i njegovog rada na samoubistvima krajem devetnaestog stoljeća.⁶⁹ Durkheim je pokazao kako je stopa samoubistava u različitim zemljama povezana sa činjenicom koliko dobro su ljudi integrirani u društvo i da li društva prolaze kroz ubrzane promjene i nemir ili ne. Ali su tek 1970-ih epidemiolozi počeli sistematski istraživati kako društvena povezanost ljudi utiče na njihovo zdravlje, ukazujući pri tome na činjenicu da su ljudi sa manje prijatelja izloženi većem riziku od smrti. Prijatelji, brak, pripadnost nekoj vjerskoj skupini ili nekom udruženju i ljudi koji mogu pružiti podršku, sve su elementi koji štite zdravlje.⁷⁰⁻⁷¹

Društvena podrška i društvena povezanost također su povezani i sa pojavom kardiovaskularnih bolesti kao i oporavkom od srčanog udara. U jednom upečatljivom eksperimentu, istraživači su također pokazali da će ljudi koji imaju prijatelje kasnije kupiti prehladu pri izlaganju virusu prehlade; štaviše, što više prijatelja imaju to su otporniji.⁷² Eksperimenti su također

pokazali da fizičke rane brže zacjeljuju ako su ljudi u dobim odnosima sa svojim intimnim partnerima.⁷³

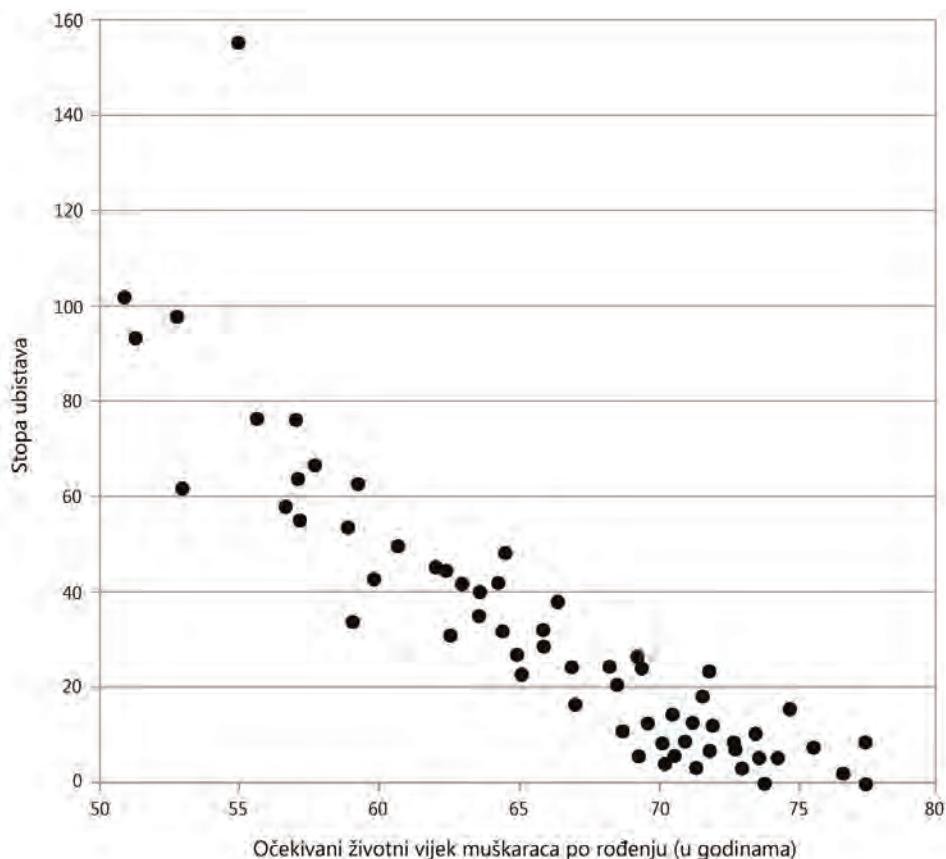
Društveni status i društvena integracija sada su dobro postavljeni kao važne determinante zdravlja ljudi, a istraživači, u sve većem broju, zaključuju da stres u ranom životu, u utrobi kao i u ranom djetinjstvu ima značajan uticaj na zdravlje ljudi u toku života.⁷⁴⁻⁷⁵ Stres u ranom životu utiče na (fizički) rast, emocionalni, društveni i kognitivni razvoj, kao i na kasnije zdravlje i odnos prema zdravlju. Društveno-ekonomski status porodice u kojoj djeca žive također određuje njihovu životnu putanju zdravlja i razvoja.⁷⁶

Kada se posmatraju zajedno, društveni status, društvena povezanost i stres u ranom djetinjstvu ono je što naučnici označavaju kao ‘psihosocijalni faktori’ a oni su od sve većeg značaja u bogatim, razvijenim zemljama gdje je standard života, kao što smo opisali u prvom poglavljtu, sada dovoljno visok kako više ne bi predstavljao izravnu odrednicu zdravlja stanovništva.

ŽIVOT JE KRATAK KADA JE BRUTALAN

Evolucionarne psihologe, Marga Wilsona i Martina Dalyja, zanimalo je da li prihvatanje impulzivnijih i riskantnijih strategija predstavlja evoluirani odgovor na stresnije okolnosti zbog kojih je život vjerovatno kraći. Stoga, u gorim okolnostima, nesmotrenije strategije su vjerovatno neophodne kako bi se osigurao status, povećao broj seksualnih mogućnosti i uživalo u barem kratkoročnom zadovoljenju. Možda samo u opuštenijim uslovima, u kojima se osigurava duži život, ljudi sebi mogu priuštiti da planiraju dugoročnu budućnost.⁷⁷ Kako bi ispitali tu hipotezu, sakupili su podatke o stopi ubistava za sedamdeset sedam zajednica u Chicagu, a zatim su prikupili podatke o stopi smrtnosti za isto područje, umanjujući broj za broj ubistava. Kada su uporedili ta dva broja, mogli su primijetiti nevjerovatno blisku vezu, kao što je prikazano na slici 6.1 – područja sa visokom stopom ubistava su također bila područja u kojima su ljudi umirali mlađi od drugih uzroka. Izgledalo je da nešto u ovim područjima utiče i na zdravlje i na nasilje.

U poglavlju 4 pokazali smo kako se različite razvijene zemlje i savezne države Amerike razlikuju po stepenu društvenog povjerenja koje ljudi osjećaju. Primijećene su šestostrukе razlike u stepenima povjerenja između razvijenih zemalja i četverostrukе razlike između američkih saveznih država. Spomenuli smo da je stepen povjerenja povezan sa zdravljem stanovništva i da se istraživanje društvene kohezije i društvenog kapitala umnogostručilo tokom posljednjih desetak godina. Više od četrdeset radova o vezi između zdravlja i društvenog kapitala objavljeno je do sada.⁷⁸

Slika 6.1 Stopa ubistava je povezana sa očekivanim životnim vijekom muškaraca u sedamdeset sedam područja u Chicagu. (Proračun životnog vijeka je uključivao sve uzroke smrti osim ubistva.)⁷⁷

U Sjedinjenim Američkim Državama, epidemiolog Ichiro Kawachi i saradnici na Fakultetu javnog zdravstva na Harvardu istraživali su stopu smrtnosti u trideset i devet država u kojima je u kasnim osamdesetim godinama provedeno Opće društveno istraživanje.⁷⁹ To istraživanje im je omogućilo da izbroje koliko ljudi je u svakoj državi bilo član volonterskih organizacija, poput crkvenih grupa i sindikata. Ovakvo mjerjenje članstva u grupama ispostavilo se kao jak elemenat u predviđanju smrti od svih faktora zajedno, kao i smrti od koronarnih srčanih bolesti, raka i smrti novorođenčadi. Što je veći broj članstava to je manja stopa smrtnosti.

Robert Putnam je razmatrao društveni kapital u odnosu na indeks zdravlja i zdravstvene njege za SAD.²⁵ Taj indeks je uključivao podatke kao što su procentualni broj beba rođenih sa malom porođajnom težinom, procentualni broj majki koje primaju pretporodajnu pomoć, razlike stope smrtnosti, troškovi za zdravstvenu njegu, broj ljudi koji boluju od AIDS-a ili raka, stopa imunizacije, upotreba pojaseva u autu, i, između ostalog, broj bolničkih kreveta. Indeks zdravlja je bio usko povezan sa društvenim kapitalom; države poput Minnesota i Vermonta imale su visok nivo društvenog kapitala i imale su visok indeks zdravlja; dok su države poput Louisiane i Nevade imale loše rezultate na oba. Jasno je da za zdravlje nije značajan samo naš lični društveni status nego i veze između nas.

ZDRAVLJE I IMANJE

Uzmimo u obzir zdravlje dvaju beba rođenih u dvama različitim društvima.

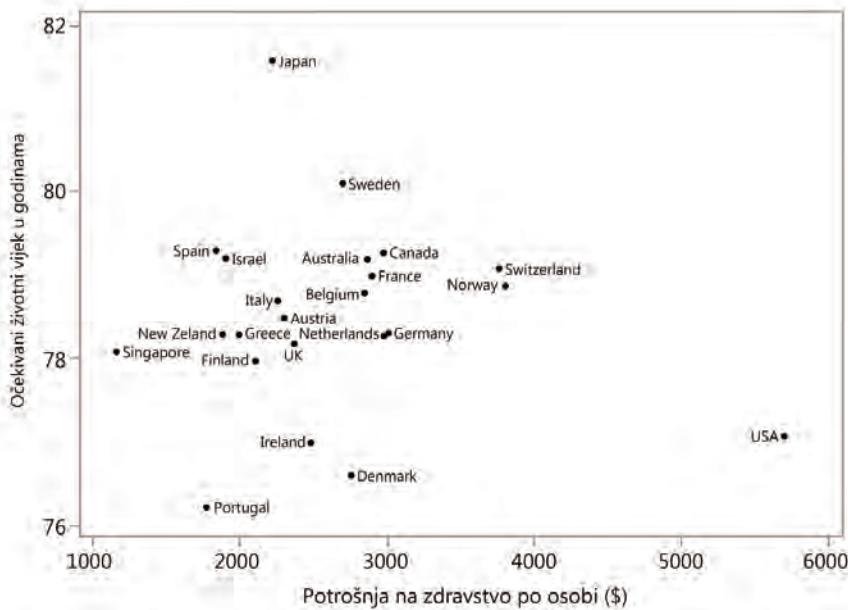
Beba A je rođena u jednoj od najbogatijih zemalja na svijetu, SAD-u, u kojoj živi više od polovine svjetskog broja milijardera. To je zemlja koja troši negdje između 40 i 50 procenata svjetskog iznosa novca koji se troši na zdravstvo, iako ima manje od 5 procenata svjetskog stanovništva. Prilično mnogo novca se troši na liječenje lijekovima i na opremu visoke tehnologije za snimanje. Doktori u ovoj zemlji zarađuju skoro dvostruko više nego doktori u drugim zemljama, a zdravstveni sistem se često opisuje kao najbolji na svijetu.

Beba B je rođena u jednoj od siromašnijih zapadnih demokratskih zemalja, Grčkoj, gdje prosječni dohodak nije puno veći od pola prosječnog dohotka u SAD-u. Dok Amerika troši oko 6000 dolara po osobi na zdravstvenu njegu, Grčka troši manje od 3000. Ovo su stvarne cifre, kada se uzmu u obzir različiti troškovi zdravstvene njegе. Pri tome Grčka ima šest puta manje uređaja za snimanje zasnovanih na visokoj tehnologiji po osobi nego SAD.

Jasno je da su šanse za dug i zdrav život bebe B gore od onih kod bebe A?

Ustvari, beba A, rođena u SAD-u, ima očekivani životni vijek kraći za 1,2 godine od bebe B, rođene u Grčkoj. Također, beba A ima 40% veći rizik od smrti tokom prve godine života od bebe B. Među razvijenim zemljama, postoje još veći kontrasti od poređenja koje smo mi ovdje koristili: za bebe rođene u SAD-u postoji dvostruko veća vjerovatnoća da će umrijeti u prvoj godini života nego bebe rođene u Japanu, a razlika u očekivanom životnom vijeku između SAD-a i Švedske je tri godine, dok između Portugala i Japana iznosi preko pet godina. Neka poređenja su još šokantnija: 1990. godine, Colin McCord i Harold Freeman, na Odsjeku za hirurgiju pri Univerzitetu Columbia, izračunali su da je manja vjerovatnoća da će crnci u Harlemu doživjeti 65 godina starosti nego muškarci u Bangladešu.⁸⁰

Između ostalih stvari, naše poređenje između bebe A i bebe B pokazuje da trošenje novca na zdravstvenu njegu i dostupnost medicinske njegе na visokom tehnološkom nivou nisu povezani sa zdravlјem stanovništva. Slika 6.2 pokazuje da, u bogatim zemljama, ne postoji veza između iznosa novca koji se troši po osobi i očekivanog životnog vijeka.

Slika 6.2 Očekivani životni vijek nije povezan s novcem koji se troši na zdravstvenu njegu u bogatim zemljama (valute su konvertirane kako bi pokazale kupovnu moć).

“VELIKA IDEJA”

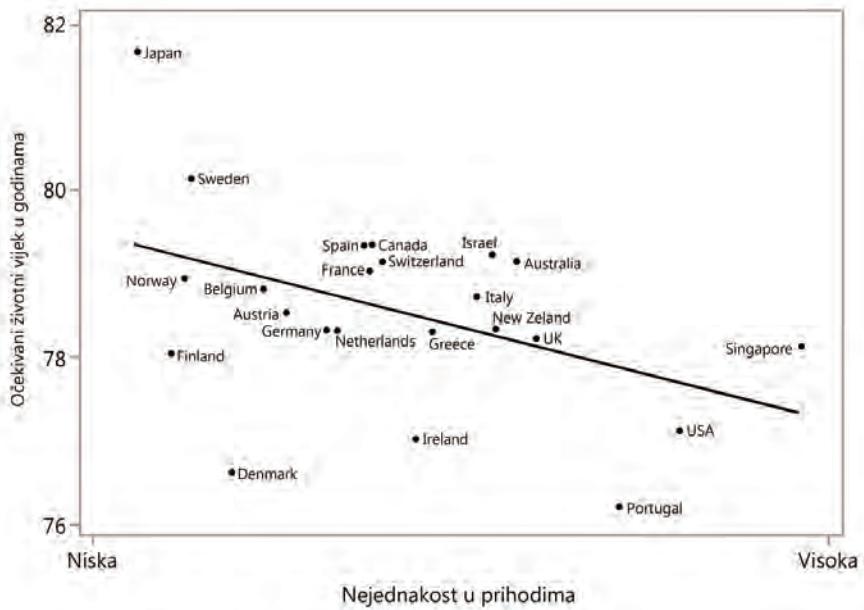
Ako prosječni nivo prihoda nije bitan, kao ni trošenje na zdravstvo zasnovano na visokoj tehnologiji, šta je onda bitno? Sada postoji veliki broj istraživanja o nejednakosti prihoda i zdravlju, u kojima se porede zemlje, Sjedinjene Američke Države ili drugi veliki regioni; i većina tih istraživanja pokazuju da su egalitarna društva zdravija.¹⁰ Jedno naše istraživanje o nejednakosti i stopama smrtnosti, objavljeno u Britanskom medicinskom žurnalu (*British Medical Journal*) 1992. godine, pokrenulo je ovu ogromnu količinu publikacija.⁸¹ Urednici tog časopisa su 1996. godine napisali, komentirajući druga istraživanja i potvrđujući vezu između nejednakosti prihoda i zdravlja:

Velika ideja je ta da ono što je bitno u određivanju smrtnosti i zdravlja u društvu nije toliko sveukupno bogatstvo društva nego jednaka preraspodjela

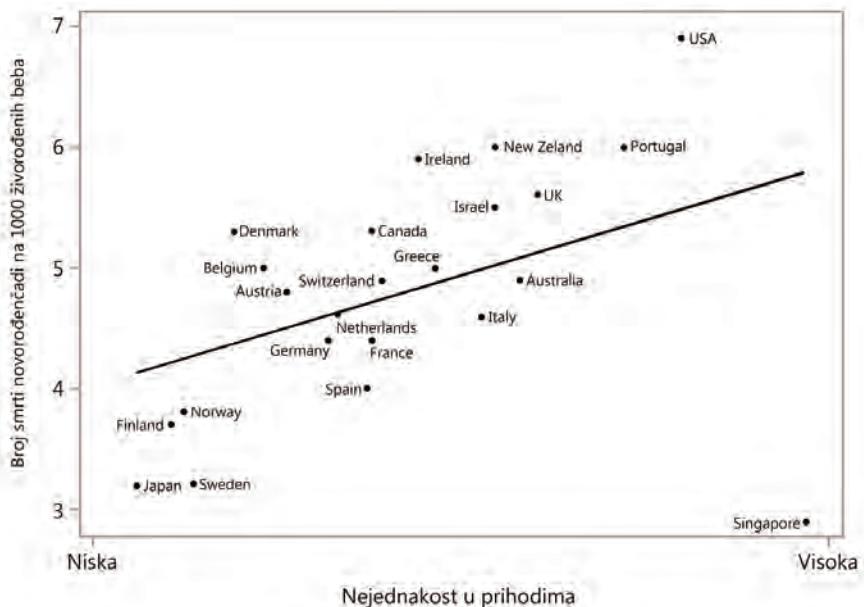
tog bogatstva. Što je bogatstvo više jednako podijeljeno, tim je zdravlje tog društva bolje.⁸²

Nejednakost je povezana sa kraćim očekivanim životnim vijekom, višim stopama smrtnosti kod djece, nižim rastom, slabim samoprocijenjenim zdravljem, malom porođajnom težinom, AIDS-om i depresijom. Slike 6.3–6.6 prikazuju uzročno-posljedičnu vezu između nejednakih prihoda, očekivanog životnog vijeka žena i muškaraca i smrtnosti kod djece – prvo za bogate zemlje, a zatim za Sjedinjene Američke Države.

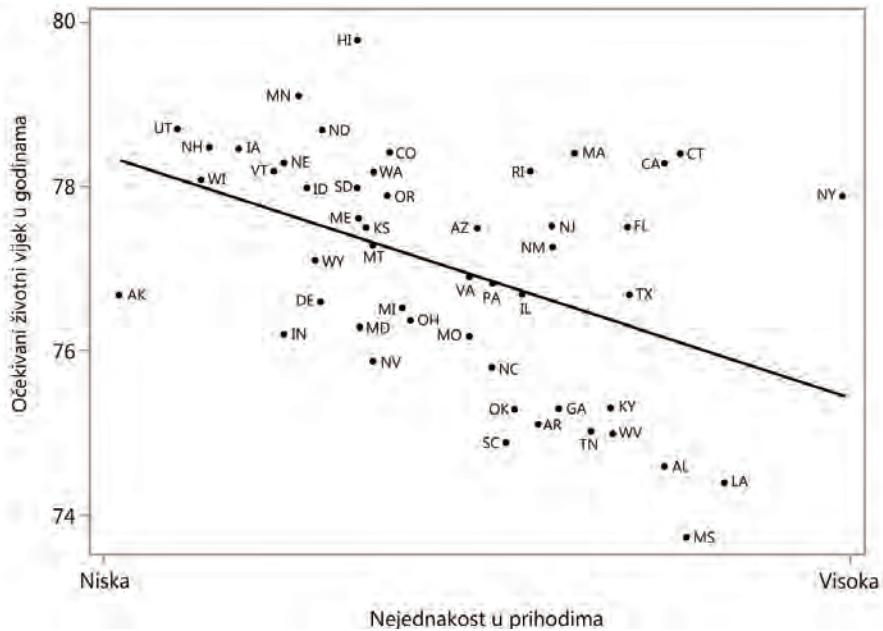
Naravno, srednje vrijednosti stanovništva kriju razlike u bogatstvu stanovništva, i one mogu biti još dramatičnije nego razlike među zemljama. U Velikoj Britaniji, razlike u zdravlju su glavna tema kada je riječ o javnom zdravstvu već dvadeset i pet godina, a trenutni plan Nacionalne zdravstvene službe navodi da “Nijedna nepravda nije veća od nejednakosti u zdravlju koje može povrijediti našu naciju.”⁸³ U kasnim devedesetim godinama, razlika u očekivanom životnom vijeku između najnižih i najviših društvenih slojeva bila je 7,3 godine za muškarce i 7 godina za žene.⁸⁴ Istraživanja u SAD-u često govore i o većim razlikama, poput 28-godišnje razlike u životnom vijeku kod 16-godišnjaka crnaca i bijelaca koji žive u nekim od najsiromašnijih i najbogatijih područja.^{85–87} Imati nekoliko godina kraći život zato što pripadate radničkoj a ne višoj klasi – нико не може zanemariti takvu ozbiljnu nepravdu koju ovi brojevi predstavljaju. Možete primijetiti da se, kao što je pokazalo istraživanje Whitehall, te praznine ne mogu opravdati lošijim odnosom prema zdravlju među onima koji su niže na društvenoj ljestvici.^{88–90} Pa šta onda, ako je cijena te nepravde skraćivanje životnog vijeka za tri ili četiri godine ako živimo u nejednakom društvu?

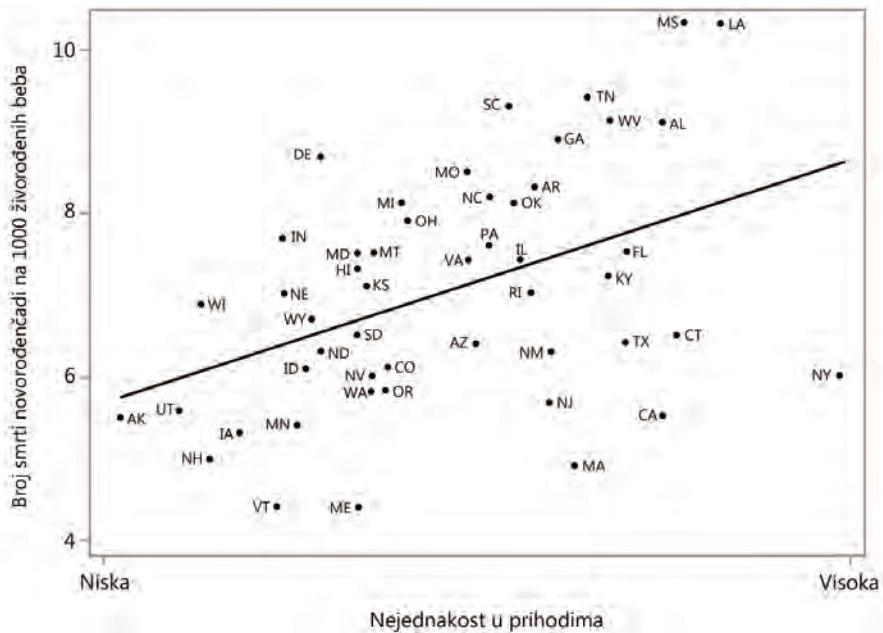
Slika 6.3 Uzročno-posljetična veza između očekivanog životnog vijeka i nejednakosti u bogatim zemljama.

Slika 6.4 Uzročno-posljetična veza između smrti novorođenčadi i nejednakosti u bogatim zemljama.

Slika 6.5 Uzročno-posljedična veza između očekivanog životnog vijeka i nejednakosti u državama SAD-a.

Slika 6.6 Uzročno-posljedična veza između smrti novorođenčadi i nejednakosti u državama SAD-a.

Pogledali smo nekoliko različitih uzroka smrti kako bismo utvrdili najveće razlike u odnosu na položaj osobe na društvenoj ljestvici. Zaključili smo da najveće klasne razlike postoje među pokazateljima za smrt među radnospособним odraslim osobama, smrt od srčanih oboljenja i ubistvo. S druge strane, male klasne razlike su pronađene u stopi smrtnosti od raka prostate, a stopa raka dojke nije povezana sa društvenom klasom. Zatim smo posmatrali kako su te razlike stope uslovljene nejednakim prihodima, i zaključili smo da su stope koje su povezane sa velikom razlikom u društvenom statusu mnogo osjetljivije na nepravdu.⁸ Također smo otkrili da život u mjestu veće jednakosti svima donosi prednosti, ne samo siromašnim. Važno je ponoviti da razlike u zdravlju ne predstavljaju samo razlike između lošeg zdravlja siromašnih i boljeg zdravlja svih ostalih. Naprotiv, te razlike idu kroz društvo tako da i oni prilično zbrinuti imaju kraće živote od veoma bogatih. Na isti način, prednosti veće jednakosti šire se kroz društvo, unapređujući zdravlje svakoga, ne samo onih na dnu. Drugim riječima, bez obzira na nivo prihoda, bolje je živjeti u mjestu sa više jednakosti.

Dramatični primjer uticaja smanjenja nejednakosti na rapidno poboljšanje u zdravlju je iskustvo Britanije između dva svjetska rata.⁹¹ Očekivani životni vijek civila u toku ratnih decenija dvostruko se produžio za razliku od ostatka dvadesetog stoljeća. Tokom ratnih decenija, očekivani životni vijek se produžio između šest i sedam godina za muškarce i žene, dok se u decenijama prije, između i poslije, očekivani životni vijek produžio od jedne do četiri godine. Iako se prehrambeni status nacije popravio racioniranjem u Drugom svjetskom ratu, to nije bio slučaj u Prvom svjetskom ratu, a životni standard je opao za vrijeme oba rata. Međutim, doba oba rata bilo je označeno apsolutnom zaposlenošću i znatno manjim razlikama u prihodima – što je rezultat državne politike kako bi se promovirala saradnja u ratnom poduhvatu. Tokom Drugog svjetskog rata, prihod radničke klase se povećao za devet procenata, dok su prihodi srednje klase pali za sedam procenata; stopa relativnog siromaštva je prepоловljena. Kao rezultat zajedničkih napora pojavio se osjećaj drugarstva i društvene kohezije, što ne samo da je vodilo do boljeg zdravlja nego i do smanjene stope kriminala.

POD KOŽOM

A kako nas to stresovi uzrokovani različitim iskustvima u ranom životu, ili loš društveni status ili nedostatak društvene podrške čine nezdravim?⁹² Vjerovanje da um utiče na tijelo datira još od starih vremena, a moderna istraživanja su otkrila na koji način stres povećava rizik od bolesti, te koliko zadovoljstvo i sreća doprinose blagostanju. Psiha utiče na nervni sistem kao i na imuni sistem – kada smo pod stresom, deprimirani ili se osjećamo ogorčeno, veća je vjerovatnoća da ćemo razviti gomilu fizičkih bolesti, uključujući srčana oboljenja, infekcije te ubrzati starenje.⁹³ Stres narušava balans u našem tijelu, ometa ono što biolozi nazivaju ‘homeostaza’ – stanje u kojem se nalazimo kada sve ide glatko i kada su nam svi fiziološki procesi normalni.

Kada doživimo neku vrstu akutnog stresa ili nešto traumatično, naša tijela reaguju odbrambenim mehanizmom borbe ili bijega.⁹³ Zalihe energije se oslobađaju, krvni sudovi se sužavaju, faktori zgrušavanja se, u iščekivanju povrede, ispuštaju u krvotok, a srce i pluća ubrzano rade. Naša čula i pamćenje se izoštravaju a naš imuni sistem se budi. Mi smo spremni ili za borbu ili bijeg od onoga što je uzrokovalo taj stres. Ako se ta hitna situacija završi u roku od nekoliko minuta, ovaj nevjerovatni odbrambeni mehanizam je zdrav i djeluje kao zaštita; ali ako se sedmicama ili mjesecima nastavimo brinuti i taj stres postane hroničan, onda su naša tijela u neprekidnom iščekivanju nekog izazova ili prijetnje, i svaki odbrambeni mehanizam borbe ili bijega nanosi štetu organizmu.

Ljudsko tijelo je izvanredno pri odgovaranju na akutni stres nekog fizičkog izazova, poput hvatanja lovne ili bježanja od predavatora. Cirkulatorni, nervni i imuni sistem se pokreće dok se probavnji i reproduktivni sistem potiskuje. Međutim, ako stres postane hroničan, neprestano ponavljanje tih mehanizama može nanijeti veliku štetu organizmu.

EFEKTI AKUTNOG STRESA

Mozak

Povećana budnost i manja
percepcija stresa

Prsna žlijezda i drugo
imunološko tkivo

Imunološki sistem spre-
man za moguće povrede

Krvotok

Srce brže kuca, a krvni
sudovi se sužavaju da bi
više kisika došlo do mišića

Nadbubrežne žlijezde

Luče hormone koji
mobiliziraju zalihe ener-
gije

Reproducitivni organi

Reproduktive funkcije se
privremeno potiskuju

EFEKTI HRONIČNOG STRESA

Mozak

Oslabljeno pamćenje i povećan rizik
od depresije

Prsna žlijezda i drugo imunološko
tkivo

Oslabljena imunološka reakcija

Krvotok

Povišen krvni pritisak i veći rizik od
kardiovaskularnih bolesti

Nadbubrežne žlijezde

Visoki hormonalni nivoi usporavaju
oporavak od akutnog stresa

Reproducitivni organi

Veći rizik od neplodnosti i pobačaja

Slika 6.7 Biologija stresa.⁹²

Hronična mobilizacija energije u obliku glukoze u krvotoku može uzrokovati debljanje na pogrešnim mjestima (centralna pretilost), pa čak i dijabetes. Hronično sužavanje krvnih sudova i povišeni nivoi faktora zgrušavanja krvi mogu dovesti do povišenog krvnog pritiska i srčanog oboljenja. Iako akutni trenutačni stres mobilizira naš imuni sistem, hronični kontinuirani stres suzbija imunitet i može dovesti do smanjenja rasta kod djece, izostajanja ovulacije kod žena, erektilne disfunkcije kod muškaraca i probavnih problema kod svih nas. Neuroni u nekim dijelovima mozga se oštete i time opada kognitivna funkcija. Imamo problema sa spavanjem. Hronični stres nas umara i troši.

U ovom poglavlju smo pokazali da postoji jaka veza između nejednakosti i mnogih različitih zdravstvenih stanja, sa ujednačenom slikom u SAD-u i razvijenim zemljama. Naš zaključak da je ovo uzročno-posljedična veza podržavaju istraživanja psihosocijalnih odrednica zdravlja i društvenih gradijenata u razvijenim zemljama. Status u društvu je bitan, jer zdravlje i druga objašnjenja, poput velikog broja pušača među siromašnima, ne mogu objasniti te gradijente. Sada postoje različita istraživanja koja pokazuju da nejednaka primanja utiču na zdravlje, čak i kada se individualna primanja ljudi usklade.⁹⁴ Dramatične promjene u razlikama u prihodima u Britaniji tokom dva svjetska rata popraćene su rapidnim poboljšanjem očekivanog životnog vijeka. Slično tome, u Japanu, uticaj savezničke okupacije poslije Drugog svjetskog rata na demilitarizaciju, demokratiju i preraspodjelu bogatstva i moći, doveo je do stvaranja egalitarne ekonomije i do tada neviđenog poboljšanja zdravlja stanovništva.⁹⁵ Nasuprot tome, Rusija je doživjela dramatično skraćenje očekivanog životnog vijeka od ranih 1990-ih, kako je prešla sa centralizirane planske na tržišnu ekonomiju, što je bilo popraćeno rapidnim rastom nejednakosti u prihodima.⁹⁶ Biologija hroničnog stresa je mogući put koji nam pomaže da shvatimo zašto su nejednaka društva skoro uvijek i nezdrava društva.

PRETILOST: VEĆA RAZLIKA U PRIHODIMA, VEĆI OBIM STRUKA

Hrana je najprimitivniji oblik utjehe.

Sheila Graham

Pretilost se širi rapidno diljem razvijenog svijeta. U nekim zemljama su se stope pretilosti udvostručile za samo nekoliko godina. Pretilost se mjeri indeksom tjelesne mase (ITM)** kako bi se u obzir uzela visina i izbjeglo etiketiranje ljudi da imaju višak kilograma samo zato što su visoki. Svjetska zdravstvena organizacija je postavila standarde koristeći ITM kako bi klasificirala ljude kao pothranjene ($ITM < 18,5$), normalne težine ($ITM 18,5-24,9$), sa prekomjernom tjelesnom težinom ($ITM 25-29,9$) i pretile ($ITM > 30$). U SAD-u, u kasnim 1970-im, skoro pola stanovništva je bilo prekomjerne tjelesne težine, a 15 procenata pretilo; sada tri četvrtine stanovništva ima prekomjernu tjelesnu težinu a skoro trećina ih je pretilo. U Velikoj Britaniji 1980. godine, oko 40 procenata stanovništva imalo prekomjernu tjelesnu težinu a manje od 10 procenata je bilo pretilo; sada dvije trećine odraslih osoba ima prekomjernu tjelesnu težinu a više od jedne petine ljudi je pretilo.⁹⁷⁻¹⁰⁰ To je ogromni zdravstveni problem, jer je pretilost opasna po zdravlje: pretilost povećava rizik od visokog krvnog pritiska, dijabetesa tipa 2, kardiovaskularnih bolesti, bolesti žučnog mjeđura i nekih vrsta raka. Pojava pretilosti kod djece sada je toliko ozbiljna da se очekuje da će dovesti do kraćeg očekivanog životnog vijeka kod današnje djece. To bi bio prvi preokret u očekivanom

---

** ITM = težina u kg/(visina u m)²

životnom vijeku za mnoge razvijene zemlje od devetnaestog stoljeća kada su vlade počele pratiti životni vijek.¹⁰¹

Pored zdravstvenih posljedica, pretilost smanjuje emocionalno i društveno blagostanje: ljudi sa prekomjernom tjelesnom težinom i gojazni ljudi i djeca užasno pate. Jedna 17-godišnjakinja iz Illinoisa, koja ima 185 kg, opisala je svoj psihički bol na sljedeći način: "srce u grudima me boli i osjećam bol u rukama i drugim mjestima i to je strašno".¹⁰² Ali podjednako je bolno i sjećanje na vrijeme kada su je druga djeca zadirkivala u školi, kada je imala ograničen društveni život i osjećaj da joj je njen tijelo "skoro kao zatvor".

Britanski tabloid, *The Sun*, radio je reportažu o troje gojazne djece u proljeće 2007. godine.¹⁰³⁻¹⁰⁵ Najmlađi od njih, osmogodišnji dječak, imao je 99 kg i bio je maltretiran u školi, onda kada je išao u školu. Njegova težina je bila tako veliki problem da je često izostajao jer mu je bilo teško ići u školu i vraćati se. Uz to je bio oslobođen obaveze nošenja školske uniforme jer mu nijedna nije odgovarala. Njegovu stariju sestraru, devetogodišnjakinju sa 88 kilograma, također su maltretirali i zezali, i djeca i odrasli. Rekla je da joj je "nekada bilo teško disati" i da nije voljela što je "morala nositi ružnu odjeću" kao ni to što nije mogla stati ni u jedan voz u luna parku. Najteži je bio najstariji dječak, koji je sa 12 godina imao 127 kg. Bio je krajnje nesretran; isključen iz dvije škole i suspendiran iz treće jer je napadao djecu koja su ga nazivala raznim imenima.

UTICAJI IZ OKOLINE KOJI IZAZIVAJU PRETILOST

Mnogi ljudi vjeruju da je pretilost genetski predodređena, i geni bez sumnje igraju ulogu u tome koliko su pojedinci podložni gojenju. Ali nagli porast u pretilosti u mnogim društвima ne može se objasniti genetskim faktorima. Epidemija gojaznosti uzrokovana je promjenama našeg načina života. Ljudi često navode promjene u cijeni, lakoći pripreme i dostupnosti energetski guste hrane, rasprostranjenosti restorana brze hrane, razvoj mikrovalne i slabljenje vještina kuhanja. Drugi navode slabiju fizičku aktivnost, i na poslu i u

slobodno vrijeme, sve veću upotrebu automobila i manjeg broja programa tjelesnog odgoja u školama. Čini se da se moderni život urotio protiv nas kako bismo bili debeli. Kada bi samo to bili problemi, onda bismo mogli očekivati više pretilosti među bogatim ljudima, ljudima koji mogu kupovati više hrane, više automobila itd., a i visoke nivoje pretilosti u svim imućnim društvima.

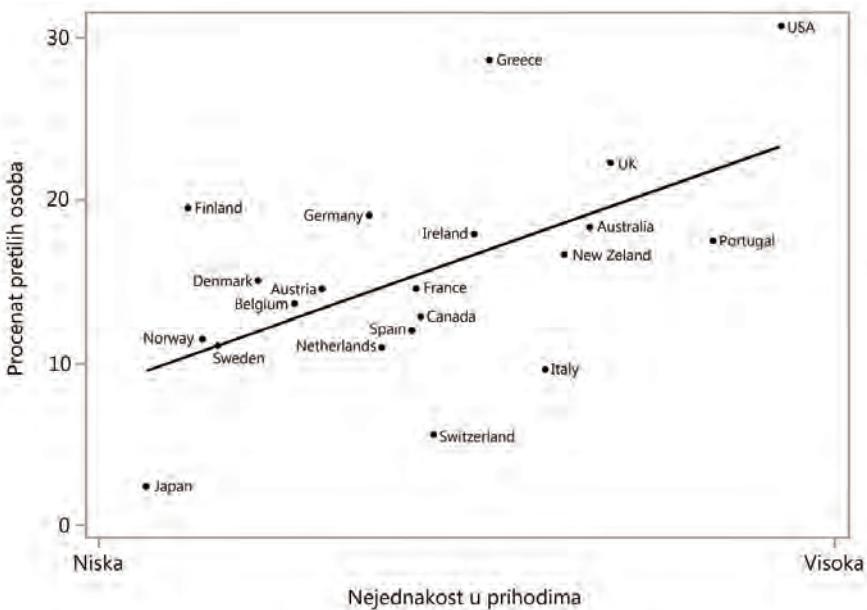
Ali to nije stvarnost. Tokom epidemiološkog prelaza, o čemu smo pričali u poglavljima 1 i 6, u kojim su hronične bolesti zamijenile infektivne kao vodeći uzrok smrti, pretilost je promijenila svoju rasprostranjenost u društvu. U prošlosti, bogati su bili debeli, a siromašni mršavi. U razvijenim zemljama, ovi obrasci su sada obrnuti.¹⁰⁶ Svjetska zdravstvena organizacija je napravila istraživanje 80-ih godina kako bi posmatrala promjene u kardiovaskularnim bolestima, kao i faktore rizika za ove bolesti, uključujući pretilost, u dvadeset šest zemalja. Istraživanje je pokazalo da, kako su se stope pretilosti povećavale, njihov društveni gradijent je postajao strmiji.¹⁰⁷ Ranih 90-ih pretilost je bila češća pojava kod siromašnjih žena, u svih dvadeset šest zemalja, u poređenju sa bogatim ženama, kao i kod siromašnjih muškaraca, u svim osim pet zemalja. Kao što je novinarka Polly Toynbee izjavila u jednom novinskom članku 2004. godine: "Salo je pitanje klase."¹⁰⁸ Uzaknujući na visoke stope pretilosti u SAD-u i niske stope među skandinavskim zemljama, što dokazuje da visoke stope gojaznosti nisu prisutne u svim modernim, bogatim društvima, ona tvrdi da nejednakost u prihodima može doprinijeti epidemiji pretilosti.

NEJEDNAKOST U PRIHODIMA I PRETILOST

Slika 7.1 pokazuje da je stepen pretilosti niži u zemljama gdje su razlike u prihodima manje. Podaci o pretilosti preuzeti od Međunarodne grupe za borbu protiv pretilosti pokazuju razmjer odraslog stanovništva, i muškaraca i žena, koji su pretili, i imaju indeks tjelesne mase (ITM) veći od 30.¹⁰⁹

Razlike među zemljama su ogromne. U SAD-u, malo više od 30% odraslih je pretilo. To je skoro dvanaest puta veći stepen nego u Japanu, gdje je

samo 2,4% odraslih pretilo. S obzirom da su ove cifre korištene za ITM, ne samo težinu, ne prikazuju razliku u prosječnoj visini.

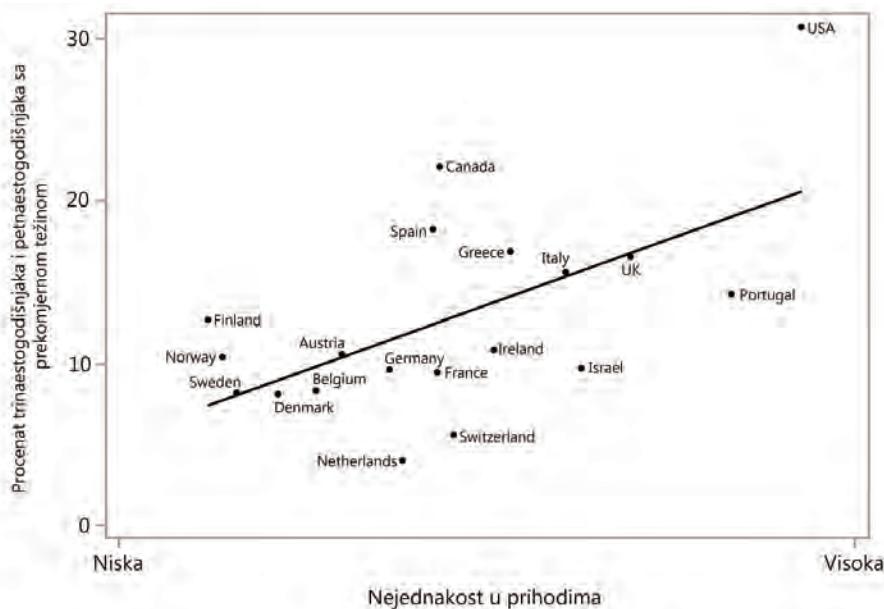

Slika 7.1 Veći broj odraslih osoba je pretilo u nejednakim društvima.

Isti obrazac može se primijetiti i kod djece na međunarodnom nivou (slika 7.2). Naše cifre o procentima mlađih između 13 i 15 godina koji su pretili, izvorno su iz ankete Svjetske zdravstvene organizacije o odnosu prema zdravlju djece koja idu u školu, a koji su bili u UNICEF-ovom izvještaju o blagostanju djece iz 2007. godine.¹¹⁰ Nema podataka o Australiji, Novom Zelandu i Japanu iz ove ankete, ali povezanost sa nejednakošću još uvijek je dovoljno jaka da možemo biti sigurni kako nije slučajna. Razlike između zemalja manje su kada posmatramo dječiju pretilost u poređenju sa odraslima. U zemlji sa najnižom stopom pretilosti, u Nizozemskoj, 7,6% djece uzrasta od 13 do 15 godina je pretilo, što je jedna trećina stope pretilosti u SAD-u, gdje je 25,1% djece sa prekomjernom tjelesnom težinom. (S obzirom na činjenicu da su ove brojke zasnovane na prijavljivanju visine i težine, a ne mjerenu, istinska rasprostranjenost brojki osoba sa prekomjernom

tjelesnom težinom je vjerovatno veća u svim zemljama, ali to ne bi trebalo mnogo uticati na uzročno-posljetičnu vezu sa nejednakostišću.)

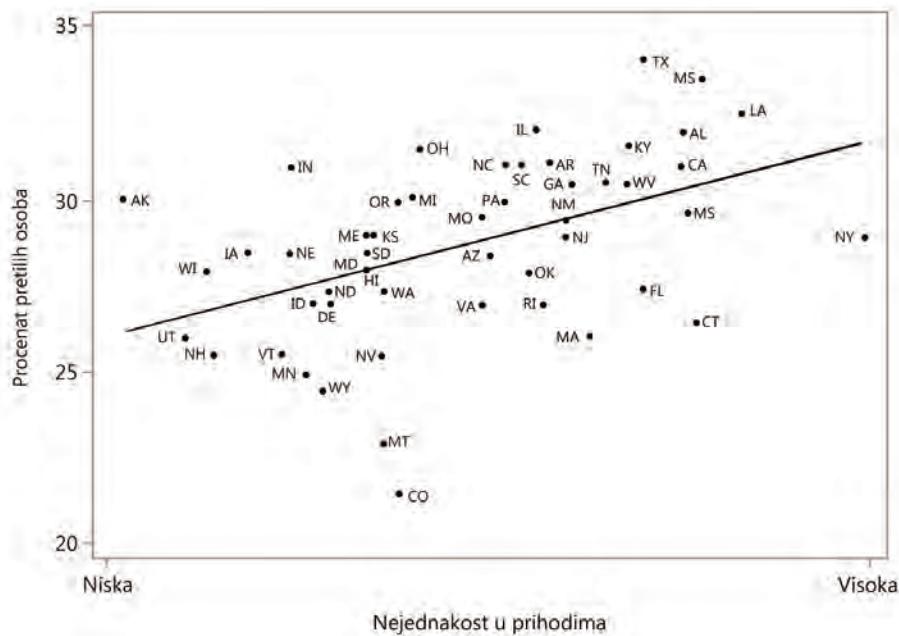
U SAD-u, nema država sa stopom pretilosti kod odraslih ispod 20%. Colorado ima najnižu stopu rasprostranjenosti pretilosti, sa 21,5%, u poređenju sa 34% u Texasu, koji ima najvišu stopu.^{***} Ali veza sa nejednakostšću još uvijek je dovoljno jaka da možemo biti sigurni kako to nije slučajno. Drugi istraživači su došli do sličnih rezultata. Jedno istraživanje je pokazalo da je veća razlika u državnim prihodima povezana sa viškom kilograma u području trbuha kod muškaraca;¹¹¹ drugi su otkrili da nejednakost povećava rizik od neaktivnog načina života.¹¹² Prekomjerna težina se među ljudima posebno jako povezuje sa nejednakostšću u prihodima.

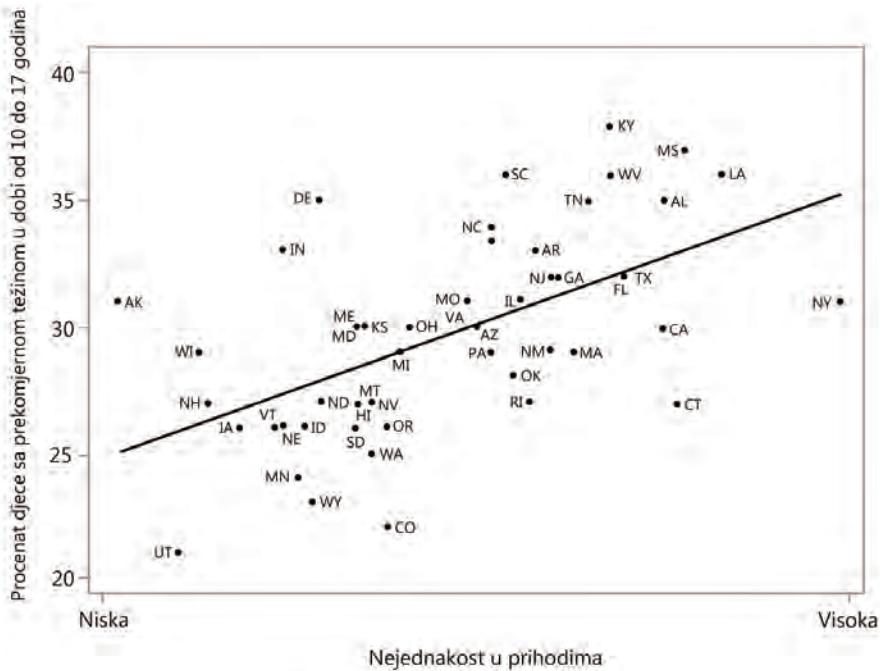
Slika 7.2 Više djece ima problema sa prekomjernom težinom u zemljama sa većom nejednakostšću.

*** Podaci o pretilosti odraslih u SAD-u bili su dostupni zahvaljujući profesoru Majidu Ezzatiju sa Fakulteta javnog zdravlja na Univerzitetu Harvard. Profesor Ezzati zasniva svoje proračune rasprostranjenosti pretilosti u svakoj državi na stvarnim mjerama visine i težine.

Za djecu u SAD-u, podatke smo dobili zahvaljujući Nacionalnom istraživanju zdravlja djece (slika 7.4). Kao i kod brojki vezanih za međunarodnu djecu, ovi podaci su za djecu sa prekomjernom težinom (a ne pretilu djecu), uzrasta od 10 do 17 godina. (Visinu i težinu djeteta prijavljuju roditelji, ili druge odrasle osobe koje dijete najbolje poznaju.) Ovdje je uzročno-posljedična veza s nejednakošću još više izražena nego kod odraslih.

Slika 7.3 Veći broj pretilih odraslih osoba u državama SAD-a koje su više nejednake.¹¹³

Slika 7.4 Više djece sa prekomjernom težinom u nejednakim saveznim državama.

HRANA KAO UTJEHA...

Most koji povezuje nejednake prihode i gojaznost podrazumijeva unos kalorija i fizičku aktivnost. Istina je da je naše istraživanje pokazalo da je unos kalorija po stanovniku veći u zemljama veće nejednakosti. To je objasnilo jedan dio veze između nejednakosti i gojaznosti, ali ne toliko za žene koliko za muškarce.¹¹⁴ Drugi istraživači su pokazali da je nejednakost u prihodima u SAD-u povezana sa fizičkom neaktivnošću.¹¹² Čini se da ljudi u manje jednanim društvima više jedu, a manje vježbaju. Ali u istraživanjima u Australiji, Velikoj Britaniji i Švedskoj, količina hrane koju ljudi jedu i koliko vježbaju ne može u potpunosti opravdati društvene razlike po pitanju prekomjerne tjelesne težine i pretilosti.^{115–118}

Unos kalorija i tjelovježba samo su dio priče. Čini se da se ljudi sa dugom prošlošću izloženosti stresu drugačije odnose prema hrani nego ljudi

koji nisu pod stresom. Njihova tijela reaguju tako da skladište masnoću, i to posebno u predjelu trbuha, u abdomenu, a ne na kukovima ili bedrima.¹¹⁹⁻¹²⁰ Kao što smo vidjeli u šestom poglavlju, hronični stres utiče na rad hormona kortizola, a naučnici su utvrdili razlike u kortizolu i psihološkoj osjetljivosti na stres između žena i muškaraca sa većom količinom sala u predjelu trbuha. Ljudi koji akumuliraju masnoću u predjelu trbuha imaju posebno visok rizik od bolesti povezanih sa gojaznošću.

Reakcija tijela na stres uzrokuje još jedan problem. Ne samo da se zbog toga debljamo na najgorim mjestima, nego to može uzrokovati promjenu unosa hrane i promijeniti naš izbor hrane, obrazac poznat kao jedenje zbog stresa ili radi utjehe. U eksperimentima sa pacovima utvrđeno je da kada su pod stresom, životinje jedu više šećera i masti. Ljudi koji su hronično pod stresom ili se prejedaju i debljavaju, ili ne jedu dovoljno i gube na težini. U jednom istraživanju u Finskoj, ljudi koji su jeli zbog stresa jeli su kobasicе, hamburgere, picu i čokoladu, a pili su više alkohola od drugih ljudi.¹²¹ Naučnici polako počinju shvatati kako jedenje kao utjeha može biti način nošenja sa određenim promjenama u našoj fiziologiji kada smo pod hroničnim stresom; promjene koje su povezane sa osjećajem anksioznosti.¹²²

Sve troje gojazne djece, o kojima su pisale novine Sun, izgleda da je na hranu gledalo kao na utjehu zbog porodičnih problema. Devetogodišnjakinja je rekla: "Čokolada je jedina stvar koja me zanima. To je jedino za šta živim... kada sam tužna i zabrinuta, ja samo jedem." Njen stariji brat je dobio 95 kg za pet godina, nakon rastave roditelja.

Prije četiri godine, Wall Street Journal je imao niz reportaža pod nazivom "Smrtonosna ishrana", o prehrambenim problemima američkih građova iz unutrašnjosti.¹²³ Među intervjuiranim ljudima sa prekomjernom tjelesnom težinom bila je jedna trinaestogodišnjakinja koja živi u nasilnom stambenom naselju. Rekla je da su hrana i TV jedini način da se smiri. Jedna nezaposlena žena koja je znala da joj prehrana i pijenje uništavaju jetru i arterije, razmišljala je na način "da je bolje da živi u loju" dok još može. Jedna baka koja je odgajala svoju unučad umjesto kćerke ovisnice o kokainu, kazala je:

Prije sam bila toliko uznemirena što mi je kćerka na kokainu da nisam mogla jesti. Okrenula sam se pijenju pepsi kole; to je bilo poput droge za mene. Nisam mogla funkcionirati bez toga. Znala sam se probuditi sa pepsi kolom u ruci. Boca od tri litra mi je jedva bila dovoljna za jedan dan.

Najnovije istraživanje ukazuje na činjenicu da hrana stimulira mozak osoba koji se hronično prejedaju na potpuno isti način kao što droga stimulira mozak ovisnika.¹²⁴⁻¹²⁶ Istraživanja koja koriste podatke dobivene ske-niranjem mozga pokazuju da pretili ljudi reaguju na hranu i osjećaj sitosti potpuno drugačije od mršavih ljudi.¹²⁷

...HRANA KAO STATUS (ILI NE)

Međutim, izbor hrane i ishrane nije uslovljen samo našim osjećanjima, nego i društvenim faktorima. Mi donosimo odluke o hrani na osnovu komplikiranih kulturnoških razloga; ponekad volimo hranu uz koju smo odrasli, koja nam predstavlja dom; a ponekad želimo hranu koja predstavlja određeni životni stil koji želimo dostići. Nudimo hranu drugim ljudima kako bismo im pokazali da ih volimo, ili da pokažemo koliko smo mi sofisticirani, ili da možemo sebi priuštiti da budemo darežljivi. Hrana je vjerovatno uvek imala tu ulogu; ona je neophodna komponenta gozbe, sa svim svojim društvenim značenjima. Ali sada, kada je jeftina, energetski gusta hrana lako dostupna, koje god društvene prednosti česte gozbe donosile, one su, takoreći, nadmašene posljedicama.

U reportažama Wall Street Journal-a "Smrtonosna ishrana", imigrantkinja iz Portorika opisuje kako je njena porodica prije živjela na jednoličnoj ishrani od riže, mahunarki, povrća, svinjetine i sušene ribe. Otkako su se preselili u Chicago, uživaju u gaziranim pićima, pici, hamburgerima, zasladićima pahuljicama za doručak, hrenovkama i sladoledu. "Ne mogu si priuštiti da djeci kupujem skupu odjeću i obuću, ali s hranom je lakše pa im dozvoljavam da jedu šta god požele." Štaviše, porodica voli ići u restorane

brze hrane i jesti vani dva puta mjesečno, iako bi djeca voljela da idu češće. "Osjećamo se dobro kada idemo na ta mjesta . . . osjećamo se kao da smo Amerikanci, da smo sada tu i da tu pripadamo."

Jedan sedamnaestogodišnjak iz New Jerseyja govori kako kupovina brze hrane dokazuje određeni finansijski status, to je dokaz da imate novca u džepu i da ne morate čekati na ček socijalne pomoći na kraju mjeseca.

Jedan 37-godišnjak je rekao da je potrošio pola svoje plate na brzu hranu. Na dan intervjeta, već je bio u McDonalds-u tri puta i do kraja dana planirao je da ide u Kentucky Fried Chicken i kineski restoran za dostavu. Ali za njega su ti restorani brze hrane predstavljali nešto više od jeftine hrane. Iako je radio, bio je beskućnik, i ti restorani su mu postali utočište:

On nema svoj dom i stalno ide od tetkintinog stana u Bruklincu do stana jednog prijatelja u stambenom naselju u Harlemu. "Ovaj mi ugodaj odgovara i opušta me i ne moram žuriti", govori diveći se uglancanim podovima restorana i slici Georgea Washingtona Carvera [poznatog tamnoputog Amerikanca iz 19. stoljeća] na zidu. Uljuljkan blagom muzikom, na trenutak zadrijeva a zatim doda: "nema hip-hopa, nema vulgarnosti. Slika, biljke, način na koji ljudi sve ovo održavaju, čini vam se da ste u civilizaciji".

Jedan član španske ulične bande jede sve obroke u restoranima brze hrane i hvali se kako nije pojeo nijedan obrok kod kuće od svoje šesnaeste godine:

Djeca ovdje ne žele jesti hranu koju ima majka spremi . . . svima je dosadila ta hrana – uvijek riža i mahunarke. Želio sam živjeti životom muškarca. Brza hrana vam donosi određeni status i poštovanje.

DA LI JE DEBLJINA ŽENSKI PROBLEM?

Naš rad, kao i istraživanja drugih ljudi, pokazuje da je uzročno-posljeđična veza između nejednakosti u prihodima i pretilosti izraženija kod žena nego kod muškaraca. U istraživanju koje je Svjetska zdravstvena organizacija provela u 26 zemalja, društveni gradijent gojaznosti dosljedno se javlja, i čini se da je strmiji, kad su žene u pitanju. U Zdravstvenom istraživanju Engleske (*Health Survey for England*) iz 2003. godine, pozitivna veza između niskog socio-ekonomskog statusa i pretilosti veoma je jasna za žene, ali se kod muškaraca ta veza ne javlja.¹²⁸

Možda ti obrasci proizlaze iz činjenice da pretilost ima jači negativni uticaj na mobilnost žena nego muškaraca. Možda pretile mlade žene doživljavaju više diskriminacije na tržištu rada i tržištu braka, nego gojazni muškarci. Ili je možda niski društveni status veći faktor rizika za pretilost kod žena nego kod muškaraca. Dva istraživanja među britanskim 'kohortama' ljudi rođenih u isto vrijeme pokazuju neke nove podatke. Ova istraživanja uključuju veliki uzorak ljudi rođenih u isto vrijeme, praćenih od rođenja. Istraživanje o ljudima rođenim 1946. godine pokazalo je da su muškarci i žene koji se kreću prema gore na društvenoj ljestvici bili manje gojazni od onih čiji se društveni status nije mijenjao od djetinjstva do zrele dobi.¹²⁹ U grupi iz 1970. godine, pretile žene, ali ne i muškarci, imale su manje prilika da se dobro zaposle ili da imaju partnera.¹³⁰

U SAD-u i u Britaniji, ženska pretilost u adolescenciji povezana je sa slabim primanjima u zrelom dobu.¹³¹⁻¹³² Iako nije vezano samo za žene, kroz skorije istraživanje obavljeno među više od 2000 profesionalaca koji se bave ljudskim resursima, utvrđeno je da bi 93% njih dalo prednost kandidatu normalne tjelesne težine nego jednako kvalificiranom kandidatu sa prekomjernom tjelesnom težinom. Skoro 50% ovih profesionalaca misli da su pretili ljudi manje produktivni; a skoro 33% njih misli da je gojaznost validan razlog da nekoga ne zaposle. 40% ispitanika misli da pretili ljudi nemaju samodiscipline.¹³³

Iako prekomjerna tjelesna težina očito sputava društvenu pokretljivost, naša analiza trendova među ženama rođenim u Britaniji 1970. godine pokazuje da to ne objašnjava društveni gradijent pretilosti kod žena i, čak i u srednjoj dobi, niža društvena klasa je povezana sa debljanjem.¹¹⁷

NE MOŽE SE BITI PREVIŠE BOGATA NI PREVIŠE MRŠAVA

Razlike u društvenoj klasi po pitanju konfekcijskog broja i izgleda tijela čemu žene teže također izgleda da doprinose društvenom gradijentu pretilosti. U prošlosti smo se divili ženama sa oblinama, ali u mnogim modernim, bogatim društvima, mršavost signalizira atraktivnost i pripadnost višoj društvenoj klasi. Žene u Britaniji koje pripadaju višoj društvenoj klasi češće vode računa o svojoj težini i idu na dijete, ali su i više nezadovoljne svojim tijelima nego žene u nižim društvenim grupama.¹³⁴ Žene koje se nalaze niže na društvenoj ljestvici pridaju manje pažnje mršavosti i zadovoljnije su svojim tijelima. Promjena bračnog statusa također igra značajnu ulogu u SAD-u: u jednom istraživanju u Americi, žene koje su se udale više su se udebljale nego žene koje su ostale neudate ili one koje su se razvele ili rastale.¹³⁵ Sve žene ne žele biti mršave; npr. u afroameričkim zajednicama u unutrašnjosti gradova, mršavost se može povezivati sa siromaštvom, glađu i socijalnom pomoći, kao i AIDS-om i ovisnošću od droge. Kao što je jedna devetnaestogodišnjakinja rekla:

Cijeli život sam žena sa oblinama. Ako sada počnem gubiti na težini, ljudi će misliti da se drogiram . . . u getu si ne možeš priuštiti da izgledaš mršavo.

Njene riječi su podsjetnik na to kako je društvena klasa povezana sa pretilošću u zemljama u razvoju, gdje samo imućni sebi mogu priuštiti da budu debeli. U imućnim zemljama, čini se da žene u višim društvenim klasama teže da budu mršave, i to uspijevaju.

Iako društveni faktori mogu uticati na žensku težinu, ni muškarci nisu imuni. Jedno skorije dvanaestogodišnje istraživanje radno sposobnih muškaraca u SAD-u pokazalo je da ako postanu nezaposleni, muškarci dobiju na težini.¹³⁶ Kada su im godišnji prihodi opadali, dobijali su u prosjeku 2,5 kilograma.

ŠTEDLJIVI FENOTIP

Još jedna ideja koja ukazuje na uzročno-posljedičnu vezu između veće nejednakosti u primanjima u društvu i veće tjelesne težine poznata je kao hipoteza ‘štedljivog fenotipa’. Jednostavno rečeno, ova teorija govori o tome da ako je trudnica pod stresom, razvoj njenog nerođenog djeteta modificira se tako da ga pripremi za život u stresnom okruženju. Još uvijek nije jasno da li sami hormoni stresa nanose štetu, ili se fetusi koji su pod stresom slabije hrane, ili se dešavaju obje stvari, ali te bebe sa ‘štedljivim fenotipom’ imaju manju težinu pri rođenju i slabiji metabolizam. Drugim riječima, prilagođene su okruženju u kojem nema dovoljno hrane. Stoga su one male i potrebno im je manje hrane. U uslovima nedostatka hrane u toku našeg evolutivnog razvoja, takva prilagodba bila bi prednost, ali u našem modernom svijetu, gdje je trudnički stres rijetko posljedica nedostatka hrane i gdje se bebe rađaju u svijet izobilja, to je pogrešna prilagodba. Bebe sa štedljivim fenotipom u svijetu u kojem hrane ima u izobilju podložnije su gojaznosti, dijabetesu i kardiovaskularnim bolestima. Kao što ova knjiga pokazuje, društva sa većim razlikama u prihodima imaju više stepene nepovjerenja, bolesti, statusne nesigurnosti, nasilja i drugih okidača stresa, tako da štedljivi fenotip možda i doprinosi velikoj rasprostranjenosti pretilosti u tim društvima.

DIJETA JEDNAKOSTI

Jasno je da prekomjerna tjelesna težina i gojaznost nisu problemi samo siromašnih. U SAD-u, oko 12% stanovništva je siromašno, ali više od 75% ima prekomjernu tjelesnu težinu. U Velikoj Britaniji, razlike u društvenoj klasi kod žena po pitanju gojaznosti mogu se pratiti kako se penjete uz društvenu ljestvicu. Iako gojaznost utiče na samo 16% žena iz ‘višeg menadžerskog i profesionalnog’ nivoa, odmah ispod njih, 20% žena na nižem menadžerskom i profesionalnom nivou je pretilo. Na osnovu ovih činjenica, teško je zastupati tezu da je prekomjerna tjelesna težina postala epidemija zbog lošeg obrazovanja o prehrani među neobrazovanim. U jednom istraživanju sredovječnih žena u Britaniji,¹³⁷ 84% njih je znalo da trebaju jesti pet komada voća i povrća svaki dan; dok je drugo istraživanje pokazalo da pretili ljudi bolje pogađaju kalorijsku vrijednost hrane koju jedu nego mršavi ljudi.¹³⁸

Još jedan dokaz da je riječ o relativnim, a ne apsolutnim nivoima prihoda koji su bitni za pretilost, nalazimo u istraživanju u kojem ljudi opisuju svoje mjesto u društvenoj hijerarhiji. Istraživači pokažu ispitanicima dijagram ljestvice i kažu im da su na vrhu ljudi sa najvišim statusom, a na dnu ljudi sa najnižim statusom. Zatim im kažu da označe svoje mjesto na ljestvici znakom ‘X’. Dokazano je da je ovakav način mjerjenja subjektivnog osjećaja vlastitog relativnog položaja u društvu povezan sa nezdravim obrascem raspodjele debljine¹³⁹ i pretilosti¹⁴⁰ – drugim riječima, pretilost je više povezana sa subjektivnim osjećajem ljudi o njihovom položaju u društvu nego sa njihovim stvarnim obrazovanjem ili prihodom.

Ako uočimo da su promjene u nejednakim prihodima popraćene promjenama u pretilosti, to je također dokaz uzročno-posljedične veze. Primjer društva koje je iskusilo rapidni porast u nejednakosti je Njemačka nakon ujedinjenja. Nakon pada Berlinskog zida, nejednakost se povećala u bivšoj Istočnoj Njemačkoj,¹⁴¹ te postoje dokazi na osnovu istraživanja koja su pratila ljude tokom vremena, da je taj društveni poremećaj doveo do povećanja indeksa tjelesne mase kod djece, mladih i majki.¹⁴²

Zdravstvena i društvena politika za liječenje i prevenciju pretilosti obično se fokusira na pojedinca; te politike pokušavaju educirati ljude o rizicima koji su povezani sa prekomjernom težinom, i pokušavaju ih podučiti boljim navikama. Ali ovakvi pristupi previđaju razloge zašto ljudi i dalje žive sjedećim načinom života i nastavljuju sa lošom ishranom, kako ovakvo ponašanje pruža utjehu i osigurava društveni status, zašto postoji društveni gradijent pretilosti, kakvu ulogu igraju depresija i stres u trudnoći. Promjene u ponašanju lakše podnose ljudi koji osjećaju da imaju kontrolu nad životnim okolnostima i koji su u dobrom emotivnom stanju; smanjujući teret nejednakosti mogao bi se napraviti veliki korak ka rješavanju epidemije pretilosti.

8

OBRAZOVNI REZULTATI

Napredak naše nacije ne može biti brži od napretka našeg obrazovnog sistema. Ljudski um je naš najdragocjeniji resurs.

John F. Kennedy, Specijalna poruka Kongresu o obrazovanju, 20. februar 1961.

U čitavom razvijenom svijetu i na svim tačkama političkog spektra važnost obrazovanja jednoglasno je prepoznata. Obrazovanje je dobro za društvo kojem trebaju doprinosi i ekonomска produktivnost – o porezima da i ne govorimo – obučene radne snage, a dobro je i za pojedince. Obrazovaniji ljudi zarađuju više i zadovoljniji su svojim radnim i slobodnim vremenom. Manji su izgledi da će biti nezaposleni a veći izgledi da će biti zdravi; manji su izgledi da će postati kriminalci, a veći da će se baviti volonterskim radom i glasati na izborima.¹⁴³ Prema podacima Ministarstva rada SAD-a, ako ste 2006. išli u srednju školu a niste je završili, vaša sedmična plata je u prosjeku iznosila 419 dolara. Za one koji su uspjeli maturirati, ta je cifra iznosila 595 dolara, za studente koji su diplomirali 1039 dolara, a oni sa magistarskim ili doktorskim diplomama zarađivali su u prosjeku 1200 dolara sedmično.¹⁴⁴

PREDNOSTI DOMA

Iako je važnost dobrih škola očigledna, porodica je ta koja najviše utiče na obrazovne uspjehe djeteta tokom osnovnog, srednjeg i višeg školskog

obrazovanja. U jednom izvještaju o budućnosti obrazovanja u Britaniji, Melissa Benn i Fiona Millar opisuju kako:

Među najveće probleme u britanskim školama spada jaz između bogatih i siromašnih, ogromna nejednakost u porodičnim ambijentima u kojima djeca odrastaju te društveni i kulturni kapital koji djeca donose sa sobom.¹⁴⁵

str. 23.

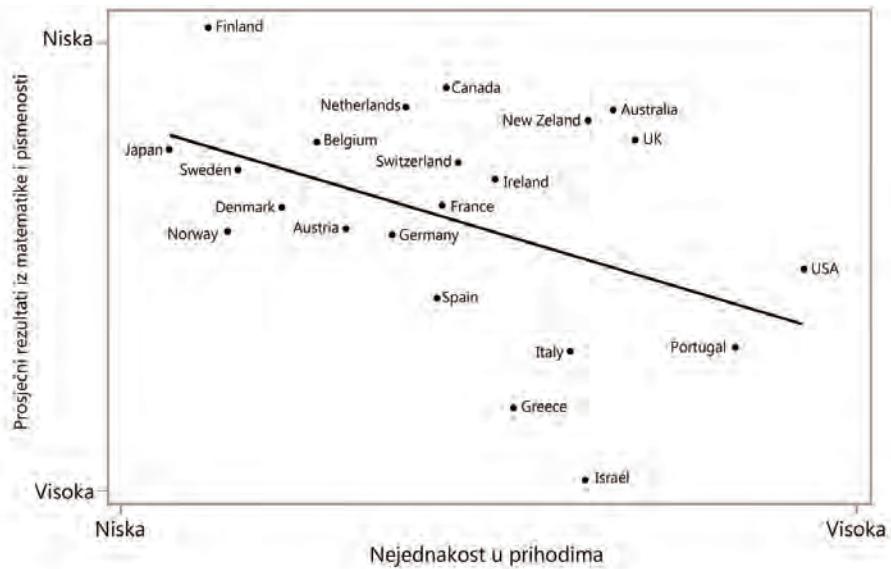
Djeca ostvaruju bolje rezultate ako njihovi roditelji imaju veće prihode i ako su i sami visoko obrazovani, ako kod kuće imaju prostor za učenje, stručnu literaturu i novine, te ako je obrazovanje u njihovoј porodici cijenjeno.¹⁴⁶ Sudjelovanje roditelja u obrazovanju djece još je važnije.

Ako su sva razvijena društva toliko privržena obrazovanju i jednakosti prilika (barem u teoriji), zašto onda obespravljena djeca, bez obzira na kvalitet školskog sistema, ostvaruju lošije rezultate u školi i propuštaju raznorazne pogodnosti obrazovanja? Kao što ćemo kasnije vidjeti, neka društva su mnogo uspješnija u ostvarivanju jednakosti prilika od drugih.

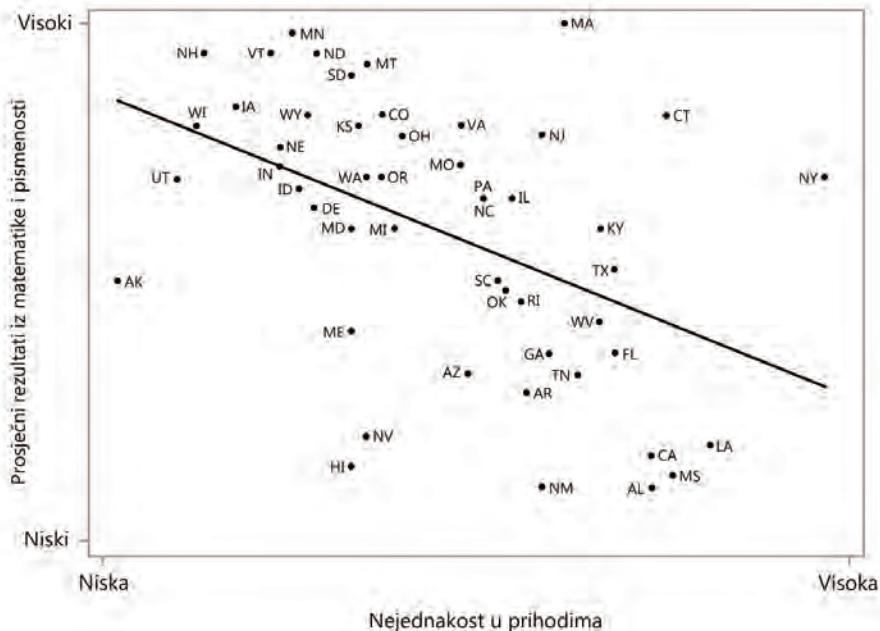
NEJEDNAKA POSTIGNUĆA

Slika 8.1 pokazuje da su međunarodni rezultati u obrazovanju usko povezani sa nejednakošću u prihodima, dok slika 8.2 pokazuje taj isti odnos za Sjedinjene Američke Države. Zemlje i države sa većim stepenom nejednakosti imaju gore obrazovne rezultate – i ova veza dovoljno je jaka da možemo sa sigurnošću tvrditi da nije stvar puke slučajnosti. Uporedivi međunarodni podaci o obrazovnim rezultatima preuzeti su od Međunarodnog programa procjene obrazovnih postignuća učenika (PISA) koji je pokrenut kako bi se kroz standardizovane testove ocijenilo znanje petnaestogodišnjaka u školama iz različitih zemalja. Program je započeo 2000. godine u 43 zemlje. Testiranje se vrši svake tri godine i svaki put obuhvata između 4500 i 10.000 djece iz svake zemlje; škole se biraju nasumično. PISA testira učenike od

15 godina starosti zato što je u većini zemalja to dob kada djeca završavaju svoje obavezno obrazovanje. Svaki put se testira čitalačka, matematička te naučna pismenost. Cilj je testirati u kojoj mjeri djeca mogu primijeniti naučeno znanje i vještine.

Slika 8.1 Rezultati iz matematike i pismenosti petnaestogodišnjaka slabiji su u zemljama veće nejednakosti.¹⁴⁸⁻¹⁴⁹

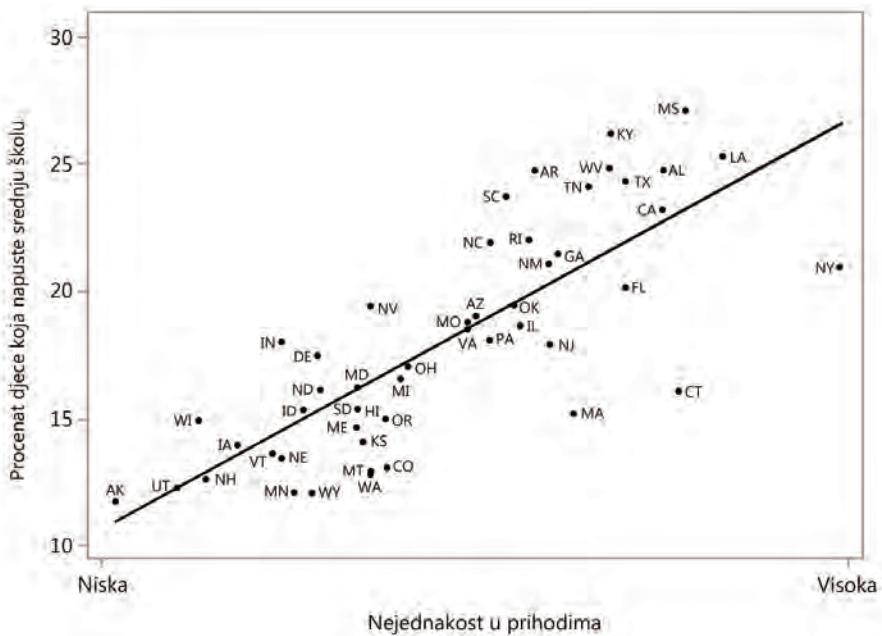
Slika 8.2 Rezultati iz matematike i pismenosti djece osmih razreda slabiji su u američkim državama sa većim stepenom nejednakosti.

U cilju usklađivanja sa podacima koji su dostupni za SAD, kombinirali smo prosječne rezultate država samo iz čitalačke i matematičke pismenosti i povezali ih sa nejednakošću prihoda (slika 8.1). No, rezultati se znatno ne mijenjaju ako se pridoda i naučna pismenost. Nema podataka za Ujedinjeno Kraljevstvo iz PISA testiranja za 2003. godinu jer je prema PISA standardima premalo škola pristalo učestvovati. Rezultati Međunarodnog upitnika o pismenosti odraslih pokazuju da je na međunarodnom nivou i pismenost odraslih snažno povezana sa nejednakošću.¹⁴⁷

Da bismo ispitali istu vezu u 50 saveznih američkih država, objedinili smo rezultate matematičke i čitalačke pismenosti učenika osmih razreda (uzrast oko 14 godina) iz 2003. godine, koje je objavio Nacionalni centar za obrazovnu statistiku Ministarstva obrazovanja SAD-a (slika 8.2). Rezultati su znatno lošiji u državama sa većom nejednakošću u prihodima.

Kao dodatni test, provjerili smo broj djece u SAD-u koja napuste srednju školu. U državama veće nejednakosti veći su izgledi da će djeca odustajati

od škole, kao što je to i prikazano na slici 8.3. Države sa najnižom stopom napuštanja škole (negdje oko 12 posto) su Aljaska, Utah, Minnesota i New Hampshire. U tri države, Mississippi, Louisiana i Kentucky, više od jedne četvrtine djece napusti srednju školu, pri čemu ne steknu nikakve obrazovne kvalifikacije.

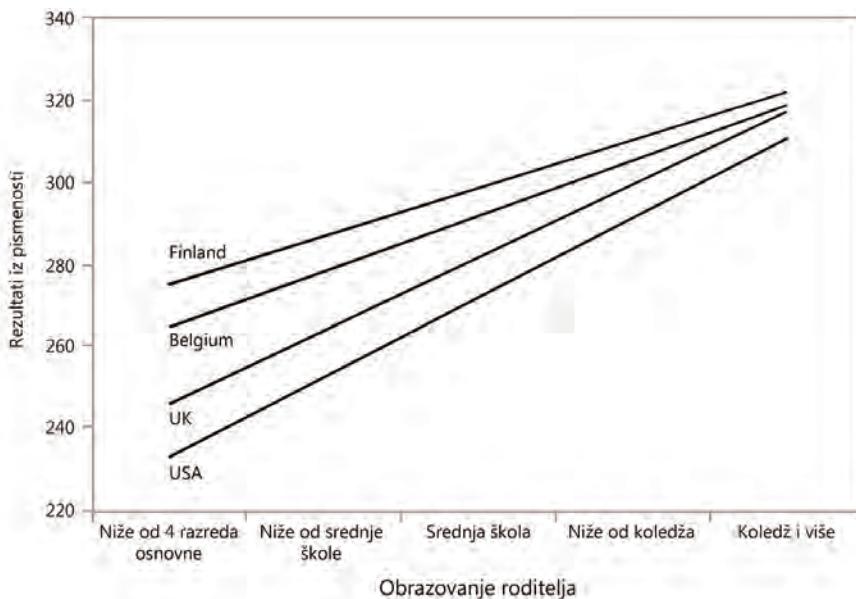
Slika 8.3 Više djece napusti srednju školu u američkim državama veće nejednakosti.

Moglo bi se pomisliti da je ova snažna korelacija rezultat apsolutnog siromaštva – da djeca u siromašnjim državama češće napuštaju srednju školu kako bi mogla što prije početi zarađivati i doprinositi porodičnom budžetu. Zaista je tačno da je stopa ljudi koji odustanu od školovanja veća u siromašnjim državama, no siromaštvo i nejednakost imaju odvojene posljedice. Posljedice nejednakosti ne mogu se objasniti siromaštvom. Nijedna država nema stopu siromaštva veću od 17%, ali je u 16 država stopa odustajanja od škole iznad 20 posto, a ne odustaju samo siromašni.

STANDARDI USPJEHA

Često se pretpostavlja da je želja za podizanjem nacionalnih standarda uspjeha u poljima kao što je obrazovanje posve odvojena od želje da se smanji obrazovna nejednakost u društvu. No, čini se da je istina potpuno suprotna. Izgleda da ostvarivanje višeg nacionalnog standarda uspjeha u obrazovanju zapravo ovisi o smanjivanju socijalnog gradijenta obrazovnog uspjeha u svakoj od zemalja. Douglas Willms, profesor obrazovanja na Univerzitetu New Brunswick u Kanadi, pružio nam je upečatljive primjere koji potvrđuju ovu tvrdnju.¹⁵⁰ Na slici 8.4 prikazana je veza između rezultata pismenosti odraslih dobijenih na osnovu Međunarodnog upitnika o pismenosti odraslih i nivoa obrazovanja roditelja – u Finskoj, Belgiji, Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u.

Gledajući ovaj dijagram možemo zaključiti da čak i ako su roditelji neke osobe visoko obrazovani – a samim tim vjerovatno imaju i visok društveni status – zemlja u kojoj ta osoba živi još uvijek u nekoj mjeri utiče na njen obrazovni uspjeh. No, za ljude koji se nalaze niže na društvenoj ljestvici i imaju manje obrazovane roditelje, ovaj uticaj je mnogo izraženiji. Važna stvar koju primjećujemo pri posmatranju rezultata ove četiri zemlje je strmina socijalnog gradijenta – najstrmiji je u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu gdje je nejednakost velika, a ravniji u Finskoj i Belgiji, državama manje nejednakosti. Također je očigledno da strmina socijalnog gradijenta znatno utiče na prosječan nivo pismenosti – rezultate na nacionalnom nivou – u svakoj od ovih zemalja. Rezultati pismenosti bit će slabiji u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu zbog vrijednosti socijalnog gradijenta.

Slika 8.4 *Rezultati pismenosti u odnosu na obrazovanje roditelja u četiri zemlje*
(Izvor podataka: Međunarodni upitnik o pismenosti odraslih).

Willms je pokazao da je obrazac prikazan na slici 8.4 prisutan i šire – u 12 razvijenih zemalja širom svijeta, kao i u kanadskim provincijama i saveznim američkim državama.¹⁵¹ Pored sklonosti ka divergenciji – većim razlikama na dnu socijalnog gradijenta nego na vrhu – on kaže da “postoji obrnuta veza između prosječnog nivoa znanja i strmine socio-ekonomskog gradijenta”.

Epidemiologinja Arjumand Siddiqi i sar. također su istraživali socijalne gradijente čitalačke pismenosti kod petnaestogodišnjaka, koristeći podatke sa PISA testiranja iz 2000. godine.¹⁵² Ustanovili su da zemlje sa dugom historijom dobre socijalne zaštite postižu bolje rezultate i, baš kao i Willms, da su u zemljama koje imaju bolje prosječne rezultate društvene razlike u čitalačkoj pismenosti manje. Finska i Švedska imaju visoke prosječne rezultate iz čitalačke pismenosti i nizak stepen nejednakosti u čitalačkoj pismenosti; Grčka i Portugal imaju niske prosječne rezultate iz čitalačke pismenosti, a visok stepen nejednakosti u čitalačkoj pismenosti. Siddiqi i sar. ipak naglašavaju da postoji i par izuzetaka u ovom obrascu. Novi Zeland i Ujedinjeno

Kraljevstvo imaju visoke prosječne rezultate čitalačke pismenosti, ali i visok stepen društvene nejednakosti u čitalačkoj pismenosti. S druge strane, u Norveškoj pronalazimo kombinaciju osrednjih prosječnih rezultata i jako malu socio-ekonomsku nejednakost u čitalačkoj pismenosti. Jedno moguće objašnjenje koje su istraživači ponudili jeste da Novi Zeland i Ujedinjeno Kraljevstvo imaju puno veći broj djece koja bi trebala raditi test, ali to ne učine jer su napustila školu ili izostaju sa časova.

OBRAZOVNO BLAGOSTANJE

Siddiqi i sar. naglašavaju da su dobri rezultati iz čitalačke pismenosti i male društvene nejednakosti u čitalačkoj pismenosti zabilježeni u zemljama "poznatim po dobroj socijalnoj zaštiti". Ovome ćemo se vratiti u poglavљу 12 kada budemo istraživali javnu potrošnju na obrazovanje u odnosu na nejednakosti u prihodima. Ali, kako još nejednakost u prihodima može uticati na obrazovne ishode?

Jedna važna poveznica vjerovatno će biti uticaj koji nejednakost ima na kvalitet porodičnog života i veza. Društvene nejednakosti u ranom djetinjstvu postaju ukorijenjene mnogo prije početka formalnog obrazovanja. Sada znamo dosta o tome koliko su rane godine života važne za kasniji razvoj – učenje počinje od rođenja, a prvih nekoliko godina života predstavlja ključni period za razvoj mozga. Okruženje u kojem dijete odrasta može ili unaprijediti ili unazaditi ovaj proces ranog učenja. Jedna studija radena na čitavom teritoriju Ujedinjenog Kraljevstva pokazala je da su djeca koja odrastaju u nepovoljnijem okruženju do treće godine svog života već i do godinu dana u zaostatku u odnosu na djecu iz priveligiranih domova.¹⁵³

Stimulativno društveno okruženje od presudnog je značaja za rano učenje. Bebama i manjoj djeci treba brižan ambijent pun razumijevanja. Sa njima se mora razgovarati, mora ih se voljeti i izgraditi odnos sa njima. Trebaju im prilike da se igraju, govore i istraže svoj svijet, i treba ih ohrabrvati ali u granicama, umjesto da ih se kažnjava ili ograničava u njihovim aktivnostima.

Roditelji i drugi skrbnici teže mogu pružiti djeci sve ove stvari ako su siromašni, ili pod stresom, ili ako nemaju nikakvu podršku.

U četvrtom poglavlju pokazali smo kako je kvalitet društvenih odnosa općenito lošiji u društвima veće nejednakosti, a u poglavlju 5 i 6 pokazali smo da je nejednakost povezana sa lošim fizičkim i mentalnim zdravljem, te pretjeranom upotrebom opojnih sredstava. Nije potrebna pretjerana maštovitost da bi se uvidjelo kako život u društvу sa izraženijim hijerarhijskim ustrojstvom i nepovjerenjem može uticati na privatne, porodične veze i porodični život. Porodični sukobi i nasilje, mentalna bolest roditelja, nedostatak vremena i sredstava djelovat će zajedno na razvoj djeteta. Rezultati ovih pritisaka možda su najbolje izloženi u analizi ekonomista Roberta Franka i Adama Levinea sa Univerziteta Cornell. Oni su pokazali da su okruzi u Sjedinjenim Američkim Državama u kojima je došlo do najvećeg povećanja nejednakosti u prihodima također pokazali i najveći porast u broju razvoda.¹⁵⁴ Djeca koja žive u porodicama sa niskim prihodima dožive više porodičnih sukoba i nasilja, imaju veće šanse da će svjedočiti nasilju ili ga i sami iskusiti, te veće šanse da će živjeti u prenapučenim, bučnim smještajima niskog kvaliteta.¹⁵⁵ Kvalitet porodičnog okruženja direktno je povezan sa prihodom.¹⁵⁶ Ponašanje roditelja suočenih sa relativnim siromaštvom odražava se i na djecu – postoje dokazi da su neke porodice otpornije na ovakve probleme, dok druge reaguju odgojnim stilom zasnovanim na kažnjavanju i neosjetljivosti, u tolikoj mjeri da čak dolazi do zanemarivanja ili zlostavljanja.¹⁵⁷⁻¹⁵⁸ Važno je opet naglasiti da poteškoće u porodičnim vezama i odgajanju djece nisu ograničene samo na siromašne. Sociologinja Annette Lareau opisuje kako se roditeljstvo razlikuje među porodicama srednje klase, radničke klase te siromašnim porodicama u Americi: postoje ključne razlike u organizaciji dnevnog života, upotrebi jezika i stepenu društvene povezanosti porodica.¹⁵⁹ Primijetili smo da su u Milenijskoj kohortnoj studiji u Ujedinjenom Kraljevstvu, ogromnoj studiji koja je obuhvatila djecu rođenu 2000. i 2001. godine, čak i majke iz druge po redu najviše društvene klasne grupe bile sklonije izjaviti da se osjećaju nekompetentnim kao roditeljke ili da imaju loš odnos sa svojom djecom, u odnosu na majke iz najviše društvene grupe.

Društva mogu dosta učiniti kako bi olakšala pritisak na porodice i pomogla razvoj djece u ranom djetinjstvu. Već od samog početka života, neka društva čine više od drugih kako bi potpomogla stvaranje čvrste veze između majke i novorođenčeta pružanjem plaćenog porodiljskog odsustva za majke koje rade. Koristeći se podacima o trajanju plaćenog porodiljskog odsustva Resursni centar za međunarodni razvoj politika za djecu, mlade i porodicu (*Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies*) sa Univerziteta u Kolumbiji, utvrdili smo da zemlje sa većim stepenom jednakosti dopuštaju duža plaćena odsustva.

Švedska pruža roditeljsko odustvo (koje majke i očevi mogu podijeliti) uz naknadu u visini od 80 procenata ukupne plate dok dijete ne napuni 18 mjeseci; moguće je uzeti i tri dodatna mjeseca uz paušalni iznos plate, te još tri dodatna mjeseca neplaćenog odsustva. Norveška roditeljima (ponovo, ili ocu ili majci) daje godinu dana odsustva uz naknadu u visini od 80 procenata ukupne plate, ili četrdeset dvije sedmice 100 posto plaćenog odsustva. S druge strane, SAD i Australija nemaju zakonski propisanu mogućnost ostvarivanja prava na plaćeno odsustvo – u Australiji, roditelji mogu uzeti godinu dana neplaćenog odsustva, a u SAD-u, dvanaest sedmica.

Pored osiguravanja prava na roditeljsko odsustvo, društva mogu unaprijediti kvalitet ranog života kroz porodične doplatke i poreske olakšice, socijalno stanovanje, zdravstvenu njegu, programe koji promoviraju ravnotežu rada i života, provedbu zakona o isplaćivanju dječijeg doplatka te, što je možda i najvažnije, obezbjeđivanje visokokvalitetnog obrazovanja u ranom djetinjstvu. Programi ranog obrazovanja djece mogu potaknuti fizički i kognitivni razvoj, kao i društveni i emocionalni razvoj.¹⁶⁰⁻¹⁶² Mogu izmijeniti buduću putanju života djece, a analiza troškova i koristi pokazala je da takvi programi predstavljaju veoma isplative investicije. Eksperimenti su pokazali da pružanje kvalitetnog ranoživotnog obrazovanja djeci iz neprivilegiranih klasa umanjuje vjerovatnoću da će ova djeca kasnije trebati kompenzacijsko obrazovanje ili da će postati umiješana u kriminal; također, pokazano je da ova djeca zarađuju više kada odrastu.¹⁶⁰ Sve ovo znači da vlada na koncu dobija značajan povrat na svoje investicije u ovakve programe.

NEJEDNAKE PRILIKE ZA UČENJE

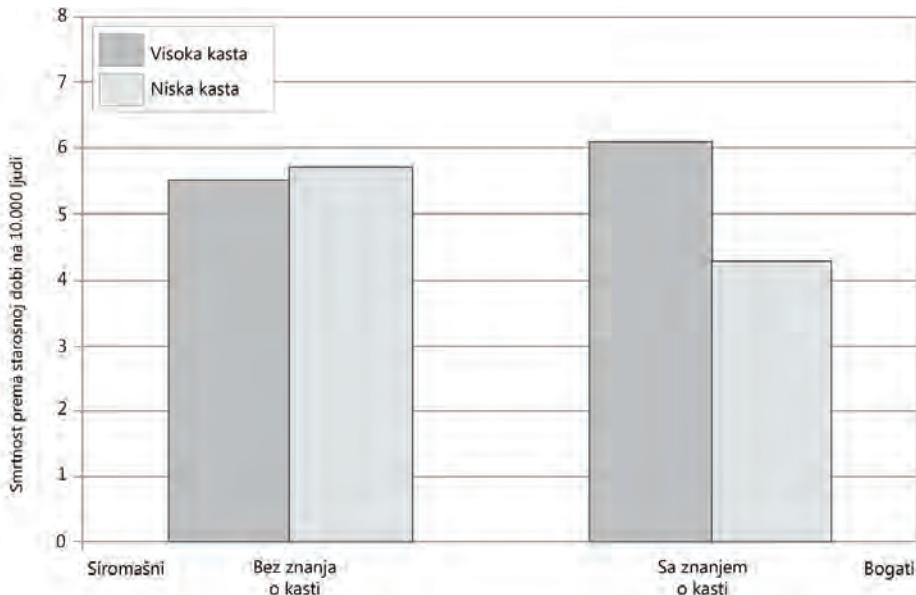
Do sada smo opisali kako se uticaj velike nejednakosti na porodični život i porodične odnose može odraziti i na razvoj djeteta. No, postoje i dokazi izravnijeg uticaja nejednakosti na kognitivne sposobnosti djeteta i učenje.

U 2004. godini, ekonomistice Svjetske banke Karla Hoff i Priyanka Pandey objavile su rezultate nevjerovatnog eksperimenta.¹⁶³ Uzele su 321 dječaka iz više kaste i 321 dječaka iz niže kaste uzrasta od 11 do 12 godina iz raštrkanih ruralnih sela Indije i kao zadatak dale im igricu u kojoj su trebali pronaći put van labirinta. Isprva su dječaci rješavali križaljku a da nisu znali kojoj kasti ko pripada. U ovim uslovima dječaci iz niže kaste ostvarili su jednako dobre rezultate kao dječaci iz više kaste, čak su za nijansu bili i uspješniji.

Eksperiment je zatim ponovljen, no ovaj put svaki je dječak morao nagnas reći svoje ime, selo, ime oca i djeda, te kastu kojoj pripada. Nakon javnog obznanjivanja kaste, dječaci su uradili još zadatka sa labirintima, no ovaj put, rezultati dječaka iz različitih kasti veoma su se razlikovali – uspješnost dječaka iz niže kaste značajno je opala (slika 8.5).

Ovo je upečatljiv dokaz da na našu učinkovitost i pristup obrazovnim zadacima može snažno uticati način na koji mislimo da nas drugi ljudi vide i kako sude o nama. Kada očekujemo da nas ljudi smatraju inferiornim, čini se da se naše sposobnosti zaista umanjuju.

Isti fenomen dokazan je u eksperimentima sa bijelim i crnim srednjoškolcima u Americi, a to su najubjedljivije učinili društveni psiholozi Claude Steele sa Univerziteta Stanford i Joshua Aronson sa Univerziteta u New Yorku.¹⁶⁴ U jednoj studiji primijenili su standardizirani test za prijem studenata na postdiplomske studije. U prvom slučaju, studentima je rečeno da test mjeri njihove sposobnosti; u drugom im je rečeno da test nije mjera njihovih sposobnosti. Bijeli studenti ostvarili su iste rezultate u oba slučaja, ali su crni studenti postigli mnogo slabije rezultate kada su bili ubijeđeni da se ocjenjuju njihove sposobnosti. Steele i Aronson nazvali su ovaj efekt “prijetnja stereotipom” i do sada je dokazano da je to efekt opće prirode primjenjiv i na spolne, te na rasne i etničke razlike.¹⁶⁵

Slika 8.5 Uticaj kastinskog identiteta na učinkovitost indijskih školaraca.¹⁶³

Uprkos spomenutim radovima o društvenoj anksioznosti i uticaju negativnog mišljenja drugih, o čemu smo raspravljali u trećem poglavlju, možda iznenađuje lakoća kojom je moguće uspostaviti stereotipe i prijetnje stereotipom, čak i u vještačkim uslovima. Američka učiteljica Jane Elliott provela je jedan eksperiment sa svojim učenicima 1968. godine kako bi ih naučila o rasnoj nejednakosti i nepravdi.¹⁶⁶ Rekla im je da su naučnici dokazali da su plavooki ljudi pametniji i uspješniji od smeđookih ljudi, koji su lijeni i glupi. Podijelila je svoj razred u plavooku i smeđoku grupu, te je plavooka grupa dobila više povlastica, pažnje i pohvala. Plavooka grupa ubrzo je uspostavila nadmoć nad smeđokom djecom, ponašajući se prezirivo prema njima i istovremeno postižući bolje rezultate u školi. Smeđooka grupa je istom brzinom preuzela stav pokorne plašljivosti, a njihove ocjene su se pogoršale. Nakon nekoliko dana, učiteljica Elliott je rekla djeci da se zabunila i da su sмеđe oči zapravo znak nadmoći. Situacija u učionici se jako brzo preokrenula.

Nova otkrića na polju neurologije pružaju nam biološko objašnjenje fenomena kako naša osjećanja utiču na proces učenja.¹⁶⁷ Najbolje učimo u poticajnom okruženju kada smo uvjereni u uspjeh. Kada smo sretni i puni

samopouzdanja, našem mozgu ide u korist otpuštanje dopamina, hemikalije nagrade, koja nam također pomaže sa pamćenjem, pažnjom i rješavanjem problema. Također uživamo u otpuštanju serotonina koji poboljšava raspoloženje, te adrenalina koji nam pomaže dati najbolje od sebe. Kada se osjećamo ugroženim, bespomoćnim i kada smo pod pritiskom, naša tijela preplavljuje hormon zvani kortizol koji koči naše razmišljanje i pamćenje. Tako da nejednakosti u našim društвima i školama koje smo opisali u ovom poglavljу imaju direktnе i dokazive posljedice po naš mozak, naše učenje i obrazovne rezultate.

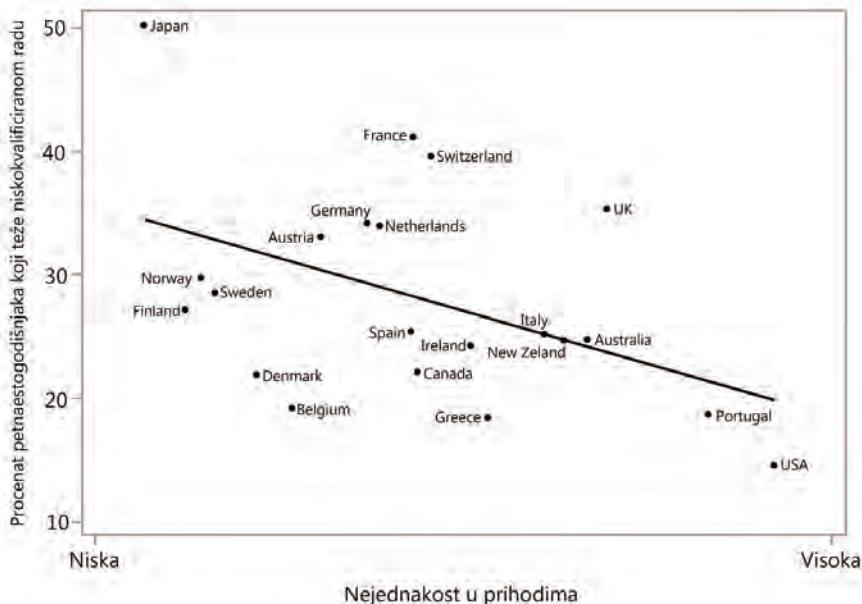
SVAKOM SVOJE

Također, nejednakost direktnо utiče na obrazovna postignućа i putem uticaja na težnje, norme i vrijednosti ljudi koji se nalaze niže na društvenoj ljestvici. Dok srednja klasа, učitelji i kreatori politika na obrazovanje gledaju kao na priliku da radnička klasа i siromašni napreduju, radnici i siromašni često ne dijele taj stav.

U svojoj knjizi iz 2006. godine pod nazivom *Obrazovni neuspјeh i djeca bijele radničke klase (Educational Failure and Working Class White Children in Britain)*, antropologinja Gillian Evans opisuјe kulturu radničke klase distrikta Bermondsey u istočnom Londonu.¹⁶⁸ Ona opisuјe kako se školske aktivnosti osmišljene za djecu dobro uklapaju u način ponašanja i igranja kakav roditelji srednje klase očekuju od svoje djece, ali su u suprotnosti sa načinom na koji se roditelji iz radničke klase brinu o svojoj djeci i kako se ophode prema njima. Pripadnici radničke klase u određenoj mjeri odupiru se nametanju obrazovanja i vrijednosti srednje klase, jer bi postati obrazovan značilo morati se odreći načina života koji oni najviše cijene. Jedna žena rekla je Gillian Evans da biti običan znači “da se čovjek zna našaliti jer nije uštogljen”. Žene koje Gillian Evans opisuјe vole razgovarati o svojim porodicama, zdravlju, poslu i sticanju novca, kućanskim poslovima, vezama, kupovini, seksu i tračevima. Razgovor o apstraktnim idejama, knjigama i kulturi smatra se otmjenim i pretencioznim. Djeca ovih majki iz radničke klase imaju minimalna ograničenja u

svojim domovima. Gilian Evans opisuje djecu kojoj je dozvoljeno da jedu i piju šta god hoće, kad god hoće; da puše u kući; da urade ili ne urade zadaću, kako god im se prohtije. "Ako žele da uče, učit će, ako ne žele, neće, i to je to". Naravno, ove porodice žele najbolje za svoju djecu, ali to "najbolje" nije uvijek samo "obrazovanje, obrazovanje, obrazovanje".

Odupiranje radničke djece formalnom obrazovanju i vrijednostima srednje klase dakako ne znači da ona nemaju vlastite težnje i ambicije. Upravo suprotno, kada smo prvi put pogledali podatke o ambicijama djece iz UNICEF-ovog izvještaja o stanju djece, iznenadila nas je povezanost ambicija i nejednakosti (slika 8.6). Više je djece izjavilo da nemaju velike ambicije u zemljama veće jednakosti; u zemljama veće nejednakosti postoji veća vjerovatnoća da će djeca biti ambicioznija. Ovakav rezultat djelomično se može objasniti činjenicom da poslovi niže stručne spreme nisu toliko stigmatizirani u društvima veće jednakosti, dok je u društvima sa velikom nejednakostju izbor karijere uslovljen nerealnim idejama o finansijskom uspjehu i slikama glamura i slave.

Slika 8.6 Ambicije petnaestogodišnjaka i nejednakost u bogatim zemljama.

U društvima sa većim stepenom nejednakosti, primijetili smo veći jaz između ambicija i stvarnih prilika i očekivanja. Ako uporedimo sliku 8.1 sa rezultatima iz matematičke i čitalačke pismenosti iz različitih zemalja sa slikom 8.6, postaje jasno da su ambicije veće u zemljama sa lošijim obrazovnim rezultatima. Iako je broj djece koja teže visoko cijenjenim poslovima veći, manji je broj onih koji će zapravo biti dovoljno kvalifikovani da takve poslove i dobiju. Ako nejednakost stvara nerealne težnje, onda mora rezultirati i razočarenjem.

Gillian Evans navodi riječi jednog učitelja iz gradske osnovne škole, koji je na sljedeći način sažeо štetni učinak nejednakosti na djecu:

Ova djeca ne znaju da su radnička klasa; i neće ni saznati sve dok ne napuste školu i shvate da se snovi koje su sanjali čitavog djetinstva ne mogu ostvariti.¹⁶⁸

U naredna dva poglavlja pokazat ćemo kako mlade žene i muškarci reaguju na nizak društveni status u društvima veće nejednakosti, a u poglavlju 12 vratit ćemo se na temu obrazovanja i životnih prilika kada budemo istraživali učinak nejednakosti na društvenu pokretljivost.

MALOLJETNIČKA TRUDNOĆA: OBNAVLJANJE SIROMAŠTVA

Prosto reći "Ne" sprečava maloljetničku trudnoću baš kao što i "Želim vam ugodan dan" liječi hroničnu depresiju.

Faye Wattleton, govor sa konferencije, Seattle, 1988.

U ljeto 2005. godine tri sestre dospjele su na naslovne stranice britanskih tabloida – sve tri su bile maloljetne majke. Najmlađa je prva postala roditeljka, porodivši se kada joj je bilo 12. "Zezali smo se u krevetu u maminoj kući i nekako je došlo do seksa", izjavila je; "Nisam nikome rekla jer me je bilo isuviše strah i nisam znala šta da radim . . . Voljela bih da se ovo nije desilo meni."¹⁶⁹ Nedugo zatim, srednja sestra je rodila bebu sa 14 godina. "To je jednostavno jedna od onih stvari za koju sam mislila da mi se nikada neće desiti", rekla je. "Najprije sam žljела abortus jer nisam htjela biti kao moja sestra, ali nisam to mogla učiniti." Najstarija sestra, posljednja koja je saznala da je trudna, rodila je bebu sa 16 godina; za razliku od njenih sestara, ona je objeručke prihvatala majčinstvo. "Napustila sam školu . . . jer me nije baš puno zanimala", priznala je, "sve moje prijateljice su dobijali djecu, pa sam i ja poželjela biti majka." U vrijeme kada su njihove priče objavljene, sve tri djevojke su živjele u majčinoj kući, dijelile svoje spavaće sobe sa bebama, mlađe su se mučile sa školom, a sve tri su pokušavale preživjeti od socijalne pomoći. Bez ikakve stručne spreme i bez podrške očeva svoje djece, budućnost im je bila veoma mračna. Medijski komentatori i javnost brzo su osudili sestre i njihovu majku, opisujući ih kao bespomoćne žicarke. "Upoznajte sestre sa djecom . . . zlatni rudnik socijalne pomoći" . . . "Bebe djevojčica su prave žrtve", iskakali su naslovi.¹⁷⁰⁻¹⁷¹ Majka sestara okrivila je nedostatak seksualnog odgoja u školi.

ZAŠTO JE OVO VAŽNO

Mediji su doveli društvene strahove i zabrinutost oko maloljetničke trudnoće u žiju interesovanja. Maloljetničko majčinstvo, često opisivano kao "djeca koja rađaju djecu", smatra se štetnim po majku, po bebu i po društvu.

Bez sumnje, veća je vjerovatnoća da će djeca maloljetnih majki imati manju porodajnu težinu od ostale novorođenčadi, biti prerano rođena, umrijeti u ranom djetinjstvu, i da će, dok budu odrastala, doživjeti neuspjeh u školi, postati maloljetni delikventi, ili da će i sami postati maloljetni roditelji.¹⁷²⁻¹⁷³ Djevojčice koje postanu maloljetne majke imaju veće izglede da budu siromašne ili neobrazovane. No, da li je dob majki zaista uzrok svih loših stvari povezanih sa maloljetničkom trudnoćom? Ili su one naprosto rezultat kulturološkog okruženja u kojem maloljetne majke rađaju djecu?

O ovom pitanju vode se žustre rasprave. Neki tvrde da maloljetnička trudnoća ne predstavlja zdravstveni problem jer dob sama po sebi nije uzrok pogoršanih ishoda.¹⁷⁴ Ustvari, među siromašnim Afroamerikankama, kumulativni efekt izloženosti cjeloživotnom siromaštvu i stresu u tolikoj mjeri ugrožava njihovo zdravlje da im djeca bolje prolaze ako ih rode što ranije.¹⁷⁵⁻¹⁷⁶ Ova se ideja naziva 'tempiranje trudnoće' (engl. *weathering*) i implicira da za siromašne i ugnjetavane žene odlaganje trudnoće ne znači da će njihova djeca biti zdravija. Drugi su pokazali da djeca maloljetnih majki imaju veće izglede da budu isključena iz glavnih društvenih tokova i da budu lošijeg fizičkog i emocionalnog zdravlja, te da iskuse veće siromaštvo. Ovo je tačno čak i kada uzmemu u obzir druge okolnosti odrastanja kao što su društvena klasa, obrazovanje, bračni status roditelja, njihovi karakteri itd.¹⁷⁷ No, iako nekada u studijama možemo odvojiti uticaj starosne dobi majki i ekonomskih prilika, u stvarnosti su oni često neodvojivo isprepleteni, tako da je maloljetničko majčinstvo povezano sa međugeneracijskim ciklusom bijede.¹⁷⁸

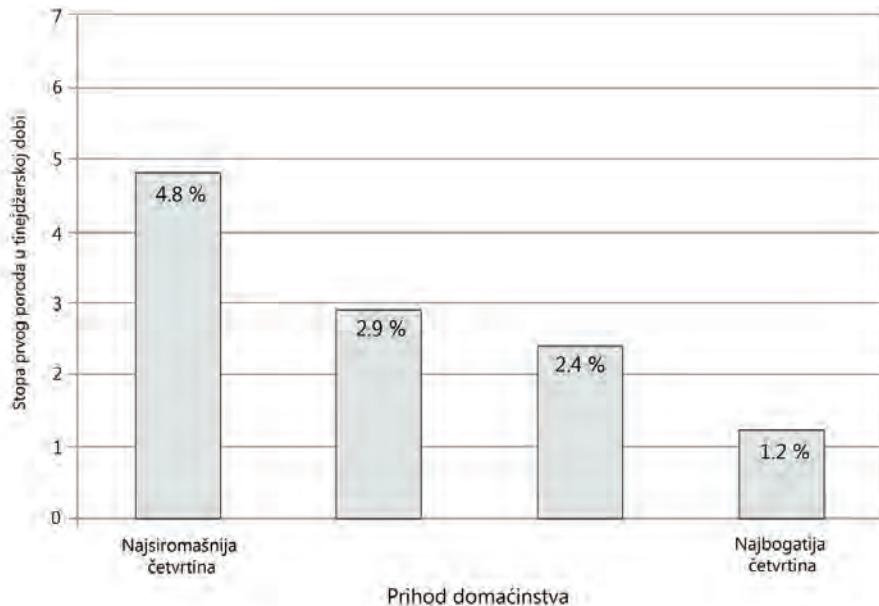
No, na koji su tačno način individualna iskustva i izbori mladih žena – njihove odluke o spavanju sa momcima, o kontracepciji i abortusu, o stručnom usavršavanju i karijeri, oblikovani društvom u kojem žive? Kao

i drugi problemi o kojima smo raspravljali u prethodnim poglavljima, stopa maloljetničke trudnoće usko je povezana sa relativnim siromaštvom i nejednakosću.

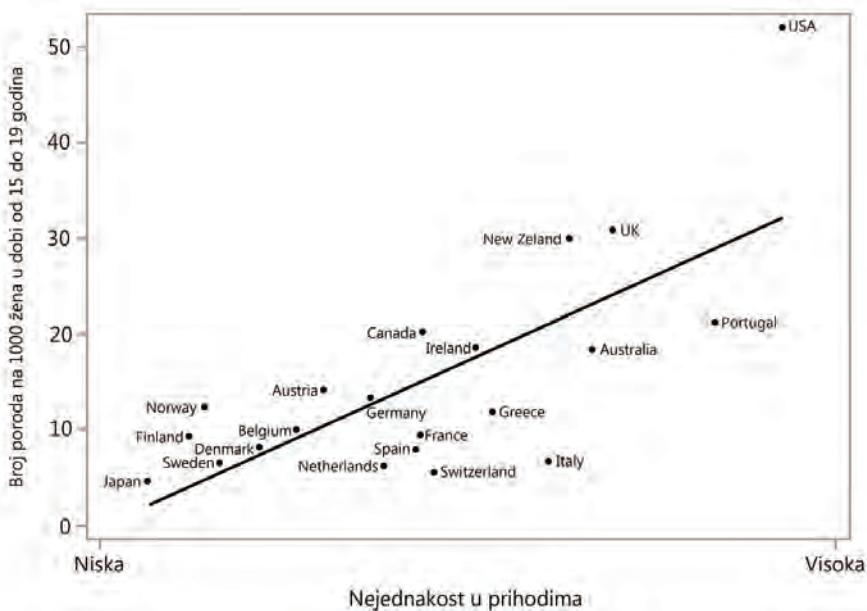
ROĐENI NEJEDNAKI

Postoje klasne razlike i u maloljetničkim *začećima* i u maloljetničkim *porodima*, ali su razlike u začećima manje nego razlike u porodima, jer su veće šanse da će mlade žene iz srednje klase abortirati. Stopa rađanja među maloljetnicama viša je u zajednicama koje također imaju i visoku stopu razvoda, nizak nivo povjerenja i društvene kohezije, te visoke stope nezaposlenosti, siromaštva i kriminala.¹⁷³ Kaže se da žene biraju maloljetničku trudnoću onda kada osjete da nemaju drugih mogućnosti za ostvarivanje društvenih postignuća odraslog života, kao što su stabilni ljubavni odnosi ili dobar posao.¹⁷⁹ Sociologinja Kristin Luker tvrdi da “one obeshrabrene među ugnjetavanima” postaju maloljetne majke.¹⁸⁰

No, važno je zapamtiti da siromašne mlade žene nisu jedine koje postaju maloljetne majke: kao što je to slučaj i sa svim drugim problemima o kojima smo raspravljali, nejednakost u stopi maloljetničkih trudnoća presijeca čitavo društvo. Na slici 9.1 predstavljen je procenat mlađih Britanki koje postaju maloljetne majke u odnosu na prihod njihovog domaćinstva. Svake godine, skoro pet posto tinejdžerki iz najsiromašnijeg kvadranta domaćinstava rodi prvu bebu, što je četiri puta više od stope u najbogatijem kvadrantu. Ali čak i u drugom po redu kvadrantu najbogatijih domaćinstava, stopa je dvostruko veća nego u najbogatijem kvadrantu (2,4 posto i 1,2 posto). Slične obrasce nalazimo i u SAD-u. Iako se prikazani podaci uglavnom odnose na starije adolescentice, od 18 do 19 godina, sličan, čak i snažniji obrazac postoji kod maloljetnica od 15 do 17 godina.

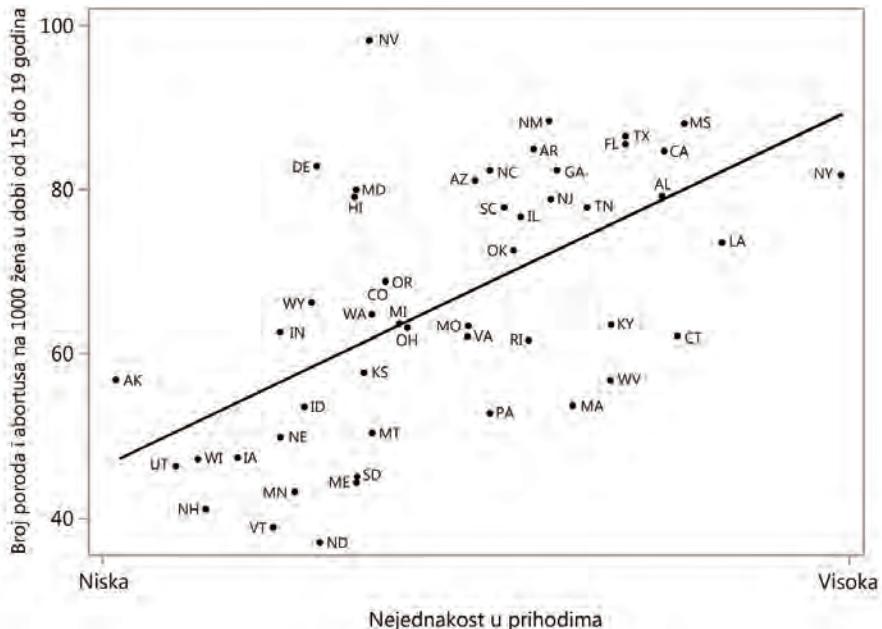
Slika 9.1 Moguće je gradirati stope rađanja kod maloljetnica po prihodima domaćinstava, od najsrošnijih do najbogatijih.¹⁸¹

Slika 9.2 Stopa rađanja među maloljetnicama veća je u zemljama veće nejednakosti.¹⁸⁵

Slika 9.2 pokazuje da su međunarodne stope maloljetničke trudnoće koje objavljuje UNICEF¹⁸² povezane sa nejednakosti u prihodima, a slika 9.3 pokazuje isti odnos i u pedeset američkih država. Podaci o stopi maloljetničke trudnoće preuzeti su od Sistema vitalne statistike SAD-a (*US National Vital Statistics System*)¹⁸³ i Instituta Alan Guttmacher.¹⁸⁴ Postoji jaka tendencija da zemlje i države sa većim stepenom nejednakosti imaju i veću stopu rađanja među maloljetnicama – isuviše jaka da bi se pripisala pukom slučaju. UNICEF-ov izvještaj o rađanju među maloljetnicama pokazuje da najmanje 1,4 miliona tinejdžerki ostane trudno svake godine u bogatim zemljama članicama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), a oko tri četvrtine miliona postanu maloljetne majke.¹⁸² Nevjerovatna je razlika između zemalja u stopama rađanja među maloljetnicama. Sjedinjene Američke Države i Ujedinjeno Kraljevstvo prednjače u tom pogledu. Na vrhu liste bogatih zemalja koje spominjemo u ovoj knjizi nalazi se SAD sa stopom rađanja među maloljetnicama od 52,1 (na 1000 ženskih osoba od 15 do 19 godina), što je četiri puta više od EU prosjeka i čak preko deset puta više od Japana koji ima stopu od 4,6.

Rachel Gold i sar. istraživali su nejednakost u prihodima i stopu rađanja među maloljetnicama u SAD-u i pokazali da je stopa rađanja među maloljetnicama najveća u okruzima sa najvećim stepenom nejednakosti, te okruzima u kojima vlada relativno veliko siromaštvo. R. Gold je također utvrdila da nejednakost najviše pogađa najmlađe majke, od 15 do 17 godina.¹⁸⁶ Za SAD donosimo kombinirane podatke o porodima i abortusima. Postoje značajne razlike u stopama trudnoće između američkih država. Stopa u Mississippiju je skoro dva puta veća od stope u državi Utah.

Slika 9.3 Stope maloljetničke trudnoće su veće u američkim državama sa većim stepenom nejednakosti.

Možda bismo mogli očekivati da će faktori kao što su religija i etnička pripadnost uticati na obrasce začeća, abortiranja i rađanja. Očekivali bismo da će pretežno katoličke zemlje imati visoke stope rađanja među maloljetnicama zbog niske stope abortusa. No, dok Portugal i Irska kao pretežno katoličke zemlje zaista imaju visoke stope koje se uklapaju u ovo alternativno objašnjenje, Italija i Španija imaju neočekivano niske stope iako su i one pretežno katoličke zemlje. Različite etničke grupe u zemljama mogu baštiniti drugačiju kulturu i drugačije vrijednosti vezane za seksualnost, kontracepciju, abortus, rano stupanje u brak i ulogu žena u društvu. U SAD-u, naprimjer, vjerovatnoća da će latinoameričke i afroameričke djevojke postati maloljetne majke skoro je dva puta veća nego kod bijelih djevojaka, a slično nalazimo i u bangladeškim i karipskim zajednicama Ujedinjenog Kraljevstva u kojima je ova stopa relativno visoka.¹⁸² No, pošto spomenute zajednice predstavljaju manjinsko stanovništvo, ove razlike zapravo nemaju veliki uticaj na konačno rangiranje zemalja i država po stopi maloljetničke trudnoće

ili stopi rađanja, a samim tim ni našeg objašnjenja njihove povezanosti sa nejednakostu.

No, iza jednostavnih odnosa prikazanih na slikama 9.2 i 9.3 kriju se stvarni, složeni problemi sa kojima se suočavaju maloljetne majke u svim zemljama. Naprimjer, u Japanu, Grčkoj i Italiji, više od polovine maloljetnih majki su udate – ustvari, u Japanu je 86 posto maloljetnih majki udato, dok je u SAD-u, Ujedinjenom Kraljevstvu i Novom Zelandu manje od jedne četvrtine majki udato.¹⁸² Ne samo da potonje zemlje općenito imaju veće stope rađanja među maloljetnicama već su u tim zemljama i veći izgledi da će stopa rađanja biti povezana sa širokim dijapazonom zdravstvenih i društvenih problema za koje obično smatramo da predstavljaju tipične posljedice ranog majčinstva, a koji se podjednako dotiču i majke i djeteta. U SAD-u veći su izgledi da će maloljetne majke latinoameričkog porijekla biti udate u odnosu na majke iz drugih etničkih grupa, a također imaju i veću vjerovatnoću da budu siromašne;^{187–188} isto važi i za Bangladežanke u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Kako nam naša saznanja o tome koje osobe postaju maloljetne majke mogu pomoći da razumijemo ovaj konkretan učinak nejednakosti?

ODRASTANJE U BRZOJ TRACI

Zanimljivo je da ne postoji baš neka veza između stope rađanja među maloljetnicama i stope rađanja žena svih uzrasta u bogatim zemljama. Zemlje najveće nejednakosti, SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo, Novi Zeland i Portugal, imaju mnogo veću stopu rađanja među maloljetnicama u odnosu na stopu rađanja među starijim ženama, nego što je to slučaj sa zemljama veće jednakosti kao što su Japan, Švedska, Norveška, Finska, u kojima je stopa maloljetnih rađanja u odnosu na stopu rađanja kod starijih žena niža.¹⁸² Faktori koji doprinose povećanju stope rađanja među maloljetnicama u zemljama velike nejednakosti nisu isti kao faktori koji općenito potiču stopu plodnosti. Izgleda da nejednaka društva imaju osobito jak učinak na stopu rađanja među maloljetnicama.

U izvještaju Fondacije Rowntree pod nazivom *Različiti načini osamostaljivanja mladih* (*Young People's Changing Routes to Independence*), koji poredi kako su odrastala djeca rođena 1958. i 1970, opisan je “sve dublji jaz između onih u sporoj i onih u brzoj traci na putu za odrastanje”.¹⁸⁹ Oni u sporoj traci, mladi rođeni u dobrostojećim porodicama, posvete mnogo vremena obrazovanju i stručnom usavršavanju, odgađajući brak i rađanje djece sve dok se ne izgrade kao uspješne odrasle osobe. Za mlade ljude u brzoj traci, ograničeno obrazovanje često rezultira isprekidanim radnim stažom, loše plaćenim poslovima i programima sposobljavanja, umjesto ustaljenom, naprednom karijerom.

Kao što su sociologinje Hilary Graham i Elizabeth McDermott istakle, kroz maloljetničko majčinstvo žene postaju isključene iz aktivnosti i veza ši-reg društva, i čitave generacije postaju zatočene u krugu nejednakosti.¹⁹⁰ No, pored toga što relativno siromaštvo ograničava životne mogućnosti mladih ljudi, čini se da postoje dodatni razlozi zašto je maloljetničko majčinstvo posebno osjetljivo na stepene nejednakosti u društvu.

RANA ZRELOST I ODSUTNI OČEVI

Prvi od ovih razloga spomenut je u osmom poglavlju, gdje smo raspravljali o uticaju nejednakosti na porodične veze i stres u ranim fazama života. Ranoživotna iskustva mogu biti isto toliko značajna za maloljetničko majčinstvo kao i obrazovne i ekonomski prilike dostupne adolescentima. Psiholog Jay Belsky sa Univerziteta u Londonu predstavio je 1991. godine zajedno sa svojim saradnicima teoriju utemeljenu na evolucijskoj psihologiji. Ona kaže da iskustva iz ranog djetinjstva odlučuju da li će ljudi izabrati kvantitativnu ili kvalitativnu reproduktivnu strategiju, zavisno od količine stresa doživljenog u ranom životu.¹⁹¹ Oni tvrde da će ljudi “koji su tokom odrastanja naučili da druge smatraju nepouzdanim, da vide veze kao oportunističke i sebične, a sredstva kao nedostatna i/ili nepredvidiva”, prije doseći zrelost, ranije postati seksualno aktivni, imati veću sklonost da stvaraju kratkoročne veze i

manje ulažu u roditeljstvo. S druge strane, oni koji tokom odrastanja nauče da su "ljudi vrijedni povjerenja, da su veze trajne i korisne za oba partnera, te da su sredstva manje-više stalno dostupna" sazrijevaju kasnije, odgadaju seksualnu aktivnost, bolji su u održavanju dugoročnih veza i mnogo više ulažu u razvoj svoje djece.

U svijetu u kojem su ljudi evoluirali, ove različite strategije imaju smisla. Ako se ne možeš osloniti na svog partnera ili na druge ljude, i ne možeš se osloniti na stalni priliv sredstava, onda je nekada možda bilo smisleno početi rano sa razmnožavanjem i imati što više djece – bar neka od njih će preživjeti. No, ako vjeruješ da će ti partner i porodica biti privrženi i da će te izdržavati, onda je smisleno imati manje djece i posvetiti više pažnje i sredstava svakom djetetu.

Rachel Gold i saradnici zaključili su da veza između nejednakosti i stope rađanja među maloljetnicama djeluje kroz uticaj nejednakosti na društveni kapital, o čemu smo raspravljali u četvrtom poglavljiju.¹⁹² Među američkim državama, one sa nižim stepenom društvene kohezije, građanskog učešća i uzajamnog povjerenja – upravo onih uslova u kojima bi ljudi davali prednost kvantitativnoj strategiji – imaju veće stope rađanja među maloljetnicama.

Nekoliko studija je pokazalo da rani sukobi i odsustvo oca predskazuju rano sazrijevanje – u takvim situacijama djevojke sazrijevaju fizički i dobijaju menstruaciju prije nego djevojke koje odrastaju bez izloženosti takvom stresu.^{193–194} A rani ulazak u pubertet povećava vjerovatnoću ranijeg stupanja djevojaka u spolne odnose i maloljetničkog majčinstva.¹⁹⁵

Odsustvo oca moglo bi biti osobito važno kada je riječ o maloljetničkoj trudnoći. U jednoj studiji sa dva velika uzorka iz SAD-a i Novog Zelanda, psiholog Bruce Ellis i saradnici pratili su djevojke od ranog djetinjstva do odrasle dobi.¹⁹⁶ U obje zemlje, što je duže bilo odsustvo oca, to je postojala veća vjerovatnoća da će njegova kćerka imati seks u ranoj dobi i postati maloljetna majka – a ovaj se snažni učinak nije mogao objasniti problematičnim ponašanjem samih djevojčica, porodičnim stresom, stilom odgajanja, socio-ekonomskim statusom, ili razlikama u susjedstvima gdje su djevojčice odrastale. Čini se da postoje duboko ukorijenjeni procesi prilagođavanja

koji povezuju društva sa većim stepenom stresa i nejednakosti – a osobito nizak društveni status – sa većim stopama rađanja među maloljetnicama. Nažalost, iako možemo doći do međunarodnih podataka o domaćinstvima sa jednim roditeljem, biti samohrani roditelj u različitim zemljama znači različite stvari, a ne postoji međunarodni podaci koji bi nam otkrili koliko je očeva odsutno iz života svoje djece.

ŠTA JE SA OČEVIMA?

U ovom poglavlju do sada smo raspravljali o problemu maloljetničkog roditeljstva isključivo sa tačke gledišta maloljetnih majki, ali šta je sa očevima? Vratimo se na priču o tri sestre. Otac djeteta dvanaestogodišnjakinje ostavio ju je nedugo nakon rođenja sina. Dječak za koga je srednja sestra tvrdila da je otac njenog djeteta porekao je da su spavalii zajedno i tražio test utvrđivanja očinstva. A tridesetosmogodišnji otac djeteta najstarije sestre već je imao najmanje četvero druge djece.

Sociologinje H. Graham i E. McDermott govore šta se naučilo iz studija gdje su istraživači vodili opsežne razgovore sa mladim ženama o njihovim iskustvima. One pokazuju da su iskustva ovih sestara sa očevima njihove djece tipična.¹⁹⁰ Majčinstvo je način na koji mlade žene iz zapostavljenih društvenih slojeva postaju dijelom mreža odraslih – mreža podrške koje obično uključuju njihove majke i druge članove porodice, i koje im pomažu prevazići stigmu maloljetničkog majčinstva. Prema H. Graham i E. McDermott, mlade žene odnos sa svojom djecom stavljaju kao prioritet, nauštrb često mučnih odnosa sa očevima svoje djece, jer osjećaju da taj odnos predstavlja “sigurniji izvor intimnosti od heteroseksualnih veza koje su . . . iskusile”.

Mladi muškarci koji žive u područjima sa visokom stopom nezaposlenosti i niskim plaćama ne mogu ponuditi stabilnost ili podršku. U zajednicama sa visokom stopom maloljetničke trudnoće, mladi muškarci pokušavaju izaći na kraj sa problemima koje nejednakost stvara u njihovim vlastitim životima, a očinstvo predstavlja dodatno opterećenje.

10

NASILJE: ZASLUŽIVANJE POŠTOVANJA

Tamo gdje je pravda uskraćena, siromaštvo nametnuto, gdje vlada neznanje i gdje se jedna klasa ljudi osjeća kao da je društvo jedna organizovana zavjera da ih se potčini, opljačka i unizi, tu ne može biti sigurnosti ni za jednog čovjeka niti imovinu.

Frederick Douglas, iz govora povodom
24. godišnjice emancipacije, Washington DC, 1886.

Kada smo počeli pisati ovo poglavlje, nasilje je bilo na naslovnim stranicama novina na obje strane Atlantika. U SAD-u, osamnaestogodišnjak naoružan sačmaricom ušao je u jedan tržni centar u Salt Lake Cityju, u državi Utah, gdje je nasumično ubio petero ljudi a ranio njih četvero. U Ujedinjenom Kraljevstvu, došlo je do niza ubistava u južnom Londonu, uključujući i tri ubistva tinejdžera u manje od dvije sedmice. Ali slučaj koji možda ponajbolje ilustrira tematiku ovog poglavlja dogodio se u martu, 2006. godine, u jednom tihom predgrađu Cincinnatija, u državi Ohio. Šezdesetšestogodišnji Charles Martin pozvao je hitnu pomoć.¹⁹⁷ “Upravo sam ubio klinca”, rekao je operateru, “Dva puta sam ga upucao prokletom sačmaricom 410”. Gospodin Martin upucao je svog petnaestogodišnjeg susjeda. Šta je dječak skrivio? Pretrčao je preko travnjaka gospodina Martina. “Klinac me gnjavio do zla boga, i tjerao je i drugu djecu da me uznemiravaju i skaču mi po posjedu.”

Nasilje je istinski problem u životima mnogih. U najnovijoj britanskoj anketi o kriminalu, 35 posto ljudi je izjavilo da su veoma zabrinuti ili poprilično zabrinuti da ne postanu žrtve ulične pljačke, 33 posto je izrazilo

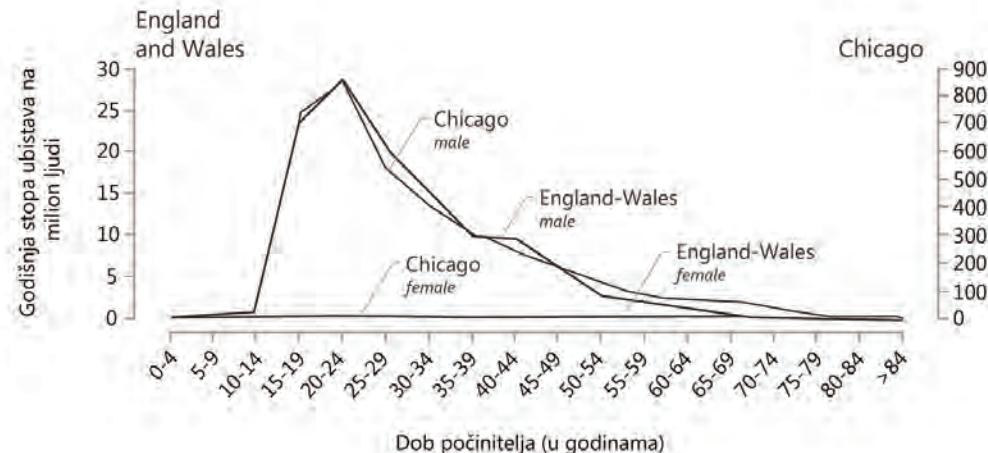
zabrinutost zbog fizičkog nasrtaja, 24 posto je bilo zabrinuto zbog mogućeg silovanja, a 13 posto zbog nasilja na osnovu rasne pripadnosti.

Više od jedne četvrtine ispitanika odgovorilo je da su zabrinuti zbog mogućeg vrijeđanja ili uznemiravanja u javnosti.¹⁹⁸ Ankete rađene u Americi i Australiji pokazuju iste rezultate – ustvari, strah od kriminala možda je podjednako veliki problem koliko i sam nivo kriminala. Mali je broj žrtava nasilnog kriminala, ali strah od kriminala utiče na kvalitet života puno većeg broja ljudi. Taj strah puno više utiče na ranjivu populaciju – siromašne, žene i manjinske grupe.¹⁹⁹ U mnogim mjestima, žene se plaše izaći noću ili vraćati se kući u kasne sate; starije osobe dva puta zaključavaju vrata i ne otvaraju ih strancima. Ovo su značajna ograničenja osnovnih ljudskih sloboda.

Strahovi ljudi zbog kriminala, nasilja i antisocijalnog ponašanja često se ne poklapaju sa stopama i trendovima kriminala i nasilja. Nedavno opadanje stope ubistava u Americi (koje je sada prestalo) nije bilo popraćeno smanjenjem straha od nasilja. Vratit ćemo se nešto kasnije na ove trendove. Najprije ćemo istražiti razlike u stopi stvarnog kriminala između društava, i pokušati uočiti neke sličnosti i razlike među njima.

Obrasci nasilja na određene načine ostaju nepromjenjivi bez obzira na vrijeme i prostor. Na različitim mjestima i u različitim vremenima nasilje pretežno vrše muškarci, a većina njih je u ranim dvadesetim ili tinejdžerskim godinama. U svojoj knjizi *The Ant and the Peacock* (Mrav i paun), filozofkinja i evolucijska psihologinja Helena Cronin pokazuje kako su usko povezane dobne i spolne karakteristike ubica u različitim mjestima.²⁰⁰ Donosimo njen grafikon na kojem su stope ubistava u Chicagu uspoređene sa Engleskom i Velsom (slika 10.1). Dob počinitelja zločina prikazana je na vodoravnoj osi. Vertikalna osa prikazuje stopu ubistava, a različite linije su povučene za muškarce i žene. Odmah se uočava da stope ubistva kod muškaraca dožive vrhunac u kasnim tinejdžerskim i ranim dvadesetim godinama, a da su stope ubistava kod žena znatno niže u svim dobima. Dobna i spolna raspoređenost nevjerojatno je slična i u Chicagu i u Engleskoj i Velsu. No, manje je uočljivo da se skale na desnoj i lijevoj strani grafikona umnogome razlikuju. Na lijevoj

strani grafikona prikazana je stopa ubistava na milion ljudi u Engleskoj i Velsu, koja ide od 0 do 30.

Slika 10.1 *Ubistva prikazana po dobu i spolu počinitelja. Poređenje Engleske i Velsa sa Chicagom.*²⁰⁰

Na desnoj strani prikazana je stopa ubistava za Chicago, a na njoj se brojčane vrijednosti kreću od 0 do 900 ubistava na milion ljudi. Bez obzira na nevjerovatne sličnosti u obrascima dobne i spolne raspodjele, nešto je suštinski drugačije u ovim mjestima; Chicago je imao stopu ubistva 30 puta veću od stope u Engleskoj i Velsu. Pored biološke sličnosti, postoje ogromne razlike u okruženju.

Neka društva skoro da i ne znaju za nasilne zločine. U SAD-u, svaka tri sata jedno dijete bude upucano. Iako ima mnogo nižu stopu od SAD-a, Ujedinjeno Kraljevstvo je, u poređenju sa mnogim drugim zemljama, nasilno društvo: u periodu 2005–2006. zabilježeno je više od milion nasilnih zločina. A u svakom društvu, iako su mladi muškarci pretežno krivi za nasilje, većina mladića nije nasilna. Baš kao što je slučaj da one obeshrabrene i potlačene među mladim ženama postaju maloljetne majke, mladići iz zapostavljenih područja imaju najveće izglede da postanu i počinitelji i žrtve nasilje. Zašto?

“AKO NEMAŠ PONOS, NEMAŠ NIŠTA”²⁰¹, str. 29.

James Gilligan je psihijatar na Medicinskom fakultetu na Harvardu, gdje rukovodi Centrom za izučavanje nasilja, i preko trideset godina radi na prevenciji nasilja. Dugo godina je bio na čelu ustanove za mentalno zdravlje pri zatvorskom sistemu države, i većinu svoje karijere kliničkog psihijatra proveo je radeći sa najnasilnijim počiniteljima u zatvorima i zatvorskim mentalnim ustanovama. U knjigama *Violence* (Nasilje)²⁰² i *Prevention of Violence* (Sprečavanje nasilja),²⁰¹ on tvrdi da je čin nasilja “pokušaj da se izbjegne ili eliminira osjećanje osramoćenosti i poniženja – jedno bolno, a ponekad čak i suviše jako i nepodnošljivo osjećanje – i da ga se zamjeni onim suprotnim, osjećanjem ponosa.” U razgovoru sa muškarcima koji su počinili nasilne prekršaje, stalno bi otkrivaо da su stvarne – ili zamišljene – prijetnje ponosu, djela koja pobuđuju osjećanje poniženosti ili osramoćenosti, bile jedan od okidača nasilja. Ponekad su se incidenti koji su doveli do nasilja činili krajnje trivijalnim, ali sve je uzrokovalo osramoćenost. Mladi susjed bez imalo poštovanja prelazi preko vašeg besprijeckorno uređenog travnjaka . . . popularni klinci u školi maltretiraju vas i zovu pederom . . . dobijate otkaz na poslu . . . žena vas ostavlja zbog drugog muškarca . . . neko vas ‘čudno’ gleda...

Gilligan čak tvrdi da nije vidiо “nijedan ozbiljan čin nasilja koji nije izazvan osjećanjem osramoćenosti i poniženosti . . . i koji nije predstavljao pokušaj da se . . . ta osramoćenost poništi”.^{202, str. 110} Svi se mi možemo postovijetiti sa ovim osjećanjima, čak i ako nam nikada ne bi palo napamet da ih pretočimo u djelo. Prepoznajemo mučninu izazvanu stidom i poniženjem, posramljenost koja plamti u nama kad god ispadnemo glupi pred drugim ljudima. Znamo koliko je važno osjećati se voljeno, poštovano i cijenjeno.²⁰³ No, ako svi osjećamo iste stvari, zašto su pretežno mladi muškarci ti koji pretvaraju ova osjećanja u činove nasilja?

Ovdje nam rad evolucijskih psihologa Marge Wilson i Martina Dalyja pomaze da shvatimo ove obrasce nasilja. U svojoj knjizi *Homicide* (Ubistvo)²⁰⁴ iz 1988, te u nizu drugih knjiga, poglavljia i članaka koje su od tada objavili,

oni koriste antropološke i historijske podatke kako bi pokazali da mladi muškarci imaju snažan poticaj da osvoje i zadrže što viši društveni status – jer njihov uspjeh u seksualnom nadmetanju ovisi o statusu.^{77, 205–208} Dok su izgled i fizička privlačnost važniji za žene, muškarcima je za seksualni uspjeh najvažniji status. Psiholog David Buss utvrdio je da žene cijene finansijski status budućeg partnera skoro dva puta više nego muškarci.²⁰⁹ Stoga žene pokušavaju poboljšati svoju seksualnu privlačnost odjećom i šminkom, a muškarci se takmiče za što bolji status. Ovo objašnjava ne samo razloge zašto je najčešći poticaj za nasilje osjećanje poniženosti, ismijanosti i uvrijeđenosti, već i to zašto do nasilja pretežno dolazi među muškarcima – muškarci mogu više dobiti ili izgubiti društvenim statusom (ili nedostatkom statusa). Nepromišljeno, čak i nasilno ponašaju se mladići sa dna društvene ljestvice, lišeni svih statusnih odličja, koji se moraju boriti da očuvaju obraz i ono malo statusa koji imaju, često reagujući eksplozivno kada je on ugrožen.

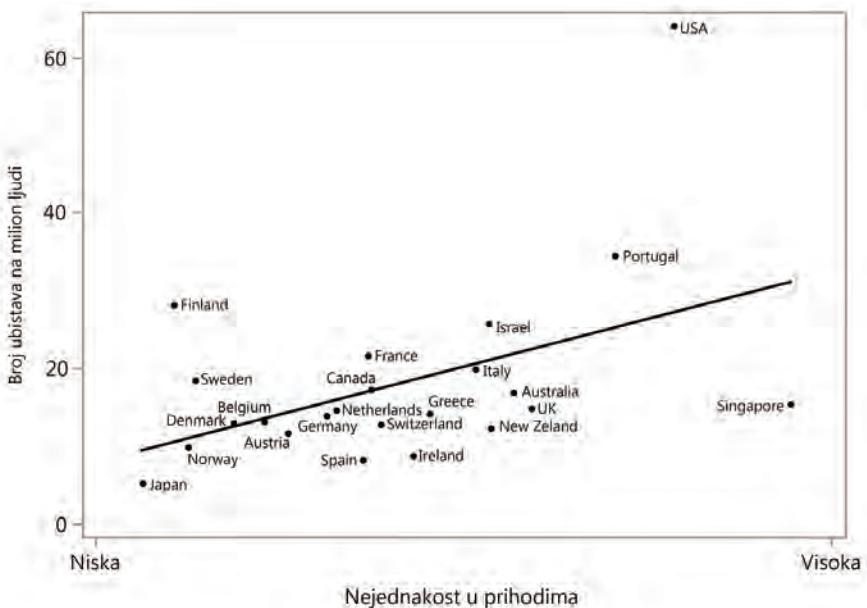
No, iako se čini očiglednim da je sklonost nasilju među mladim muškarcima djelomično odraz evoluiranog psihološkog prilagođavanja u pogledu seksualnog nadmetanja, većina muškaraca nije nasilna. Koji faktori bi mogli objasniti zašto su neka društva bolja od drugih u sprečavanju ili kontroliranju ovih nasilnih nagona?

NEJEDNAKOST JE ‘STRUKTURNO’ NASILJE

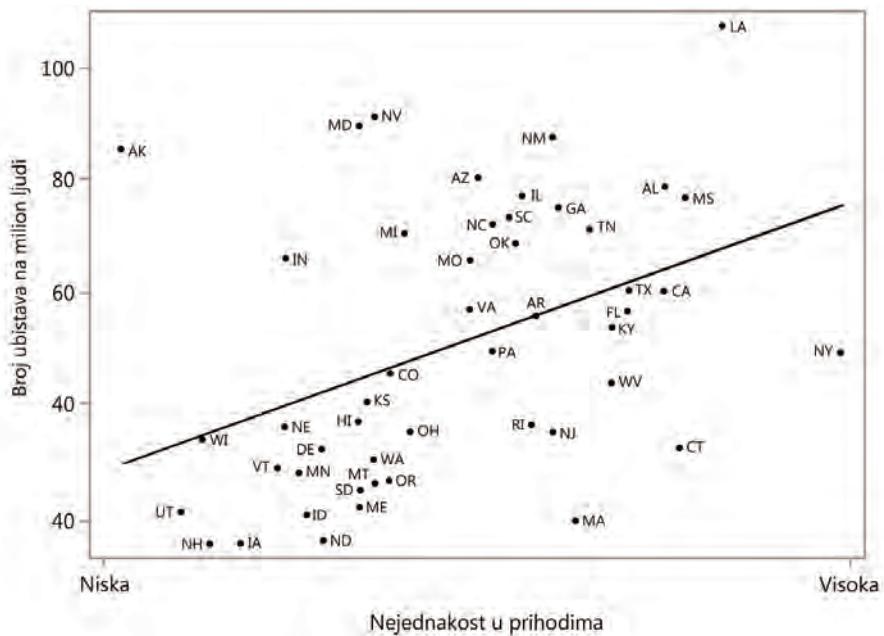
Jednostavan odgovor na ovo pitanje glasio bi da veća nejednakost znači i to da je u nadmetanju za status više stvari na kocki: status postaje bitniji. Uticaj nejednakosti na nasilje čak je bolje utvrđen i prihvaćen nego drugi učinci nejednakosti o kojima raspravljamo u ovoj knjizi.²⁰³ U ovom poglavlju pokazuјemo vezu između nasilja i nejednakosti za iste zemlje i vremenske periode korištene i u drugim poglavljima. Drugi istraživači su objavili mnogo sličnih grafikona sa drugim vremenskim periodima i drugim grupama zemalja, uključujući i grafikon Svjetske banke koji prikazuje više od pedeset zemalja u vremenskom periodu od 1970. do 1994. godine.^{207, 210} Veliki broj dokaza

pokazuje jasnu vezu između porasta nejednakosti i porasta stope ubistva. Kriminolozi Hsieh i Pugh već su 1993. napisali prikaz trideset pet analiza odnosa nejednakosti u prihodima i nasilnog zločina.²¹¹ Samo jedna studija nije pokazala vezu između ova dva fenomena – porast nejednakosti značio je i porast nasilnih zločina. Najsnažnija veza je pronađena između nejednakosti i ubistava i fizičkih napada, dok su pljačke i silovanja bili u manjoj mjeri povezani sa nejednakostju. Istu vezu utvrdili i u nedavno objavljenim studijama.¹⁰ Od Manhattana do Rio de Janeira, kao i u američkim gradovima i državama, te kanadskim provincijama veće nejednakosti, ubistva su češća u onim područjima sa većim stepenom nejednakosti.

Slika 10.2 pokazuje da su međunarodne stope ubistva iz UN-ovog Istraživanja trendova kriminaliteta i djelovanja krivično-pravnog sistema (*Surveys on Crime Trends and the Operations Criminal Justice Systems*)²¹² povezane sa nejednakostju u prihodima, a slika 10.3 pokazuje isti odnos u SAD-u, na osnovu podataka Federalnog biroa za istrage.²¹³ Razlike između nekih zemalja na prvoj slici su ogromne. SAD je ponovo na vrhu tabele bogatih zemalja, sa stopom ubistva od 64 na milion ljudi, što je četiri puta više od Ujedinjenog Kraljevstva (15 na milion ljudi) i dvanaest puta više od Japana koji ima stopu od samo 5,2 na milion ljudi. Dvije zemlje zauzimaju poprilično neobičnu poziciju na ovom grafikonu, s obzirom na njihovu poziciju na grafikima u drugim poglavljima: Singapur ima neočekivano nisku stopu ubistva, dok je u Finskoj stopa neočekivano visoka. Jedna zanimljivost: iako je veza između posjedovanja oružja i nasilnog zločina na međunarodnom nivou poprilično komplikovana (naprimjer, posjedovanje oružja povezano je sa zločinima gdje stradaju ženske žrtve, ali ne i sa zločinima sa muškim žrtvama),²¹⁴ prema Međunarodnoj studiji UN-a o zakonima o vatrenom oružju, Finska ima najveći procenat kućanstava sa oružjem, dok Singapur ima najnižu stopu posjedovanja oružja.²¹⁵ Bez obzira na ove izuzetke, postoji jasno utvrđen trend da zemlje sa većim stepenom nejednakosti imaju i veće stope ubistva.

Slika 10.2 *Ubistva su češća u zemljama sa većim stepenom nejednakosti.*

Slika 10.3 *Ubistva su češća u američkim državama sa većim stepenom nejednakosti.*

U SAD-u, iako nije bilo podataka za Wyoming, veza između nejednakosti i ubistava još uvijek je dosta jaka, a razlike između američkih država skoro su isto tako velike koliko i razlike između drugih zemalja. Louisiana ima stopu ubistva od 107 na milion ljudi, što je sedam puta više od New Hampshirea i Iowae koji su na dnu tabele sa stopom ubistva od 15 na milion ljudi. Stopa ubistva u Aljasci je veća od očekivane s obzirom na relativno nizak stepen nejednakosti, dok su stope u New Yorku, Connecticutu i Massachusettsu niže. U Sjedinjenim Američkim Državama, dva od tri ubistva počinjena su vatrenim oružjem, a stope ubistva su veće u državama gdje više ljudi posjeduje oružje.²¹⁶ Među državama na našem grafikonu, Aljaska ima najveću stopu posjedovanja oružja, dok je ta stopa među najnižim u New Yorku, Connecticutu i Massachusettsu.²¹⁷ Ako uzmemu u obzir posjedovanje oružja, onda dobijamo nešto snažniju vezu između nejednakosti i ubistva.

UTOČIŠTA U JEDNOM BEZDUŠNOM SVIJETU

Već smo predstavili neke odlike društava sa većim stepenom nejednakosti koje doprinose korelaciji nasilja i nejednakosti – porodični život igra ulogu, škole i susjedstva su bitna, a važno je i nadmetanje za bolji društveni status.

U osmom poglavlju spomenuli smo studiju koja je pokazala da je stopa razvoda veća u onim američkim okruzima sa većim stepenom nejednakosti. U knjizi *Life Without Father* (Život bez oca), sociolog David Popenoe kaže da je 60 posto američkih silovatelja, 72 posto maloljetnih delikvenata i 70 posto dugoročnih zatvorenika odraslo u domovima bez oca.²¹⁸ Učinak koji odrastanje bez oca ima na delikventnost i nasilje može se samo djelomično objasniti time što su ove porodice siromašnije. Zašto su očevi toliko bitni?

Jedan istraživač je primijetio da je ponašanje dječaka i mladića koji odrastaju bez oca “hipermuževno” i da dječaci pokazuju “pretjerano kompenzaciono muževno ponašanje”^{219, str. 1–2.} kao što su nanošenje štete imovini i ljudima, agresija i izrabljivanje te kratkoročna seksualna osvajanja. To bi mogao biti muški ekvivalent strategije kvantiteta naspram kvaliteta koju

smo opisali u vezi sa maloljetnim majkama u devetom poglavlju. Moguće je da odsustvo oca čini dječake sklonim drugačijoj reproduktivnoj strategiji: promjeni fokusa sa dugoročnih veza na borbu za društveni status.

Naravno, očevi mogu biti pozitivan uzor svojim sinovima. Samim prisustvom u porodičnom životu, mogu ih naučiti pozitivnim stranama muškoštosti – kako da se odnose prema suprotnom spolu, kako da budu odgovorne odrasle osobe, kako da budu nezavisni i asertivni, a opet prisutni i povezani sa drugim ljudima. Osobito je važno da očevi mogu biti izvor autoriteta i discipline maloljetnim dječacima; bez te sigurnosti, dječaci lakše potпадaju pod uticaj svojih vršnjaka i skloniji su ispoljavanju antisocijalnog ponašanja koje tako često viđamo kada se mladi muškarci nađu zajedno u grupama. No, očevi mogu biti i loši uzori. Rezultati jedne studije su pokazali da iako djeca imaju više behavioralnih problema što manje vremena provedu živeći sa ocem, to nije slučaj ako i sami očevi imaju problema sa ponašanjem.²²⁰ Ako očevi ispoljavaju antisocijalno ponašanje, onda se rizik za njihovu djecu povećava ako provode više vremena sa njima.

Studije su pokazale (a ovo je možda i najbitnije) da očevi vole svoju djecu na način na koji očusi to ne mogu. Naravno, to ne znači da očusi i drugi muškarci ne mogu biti divni roditelji tuđoj djeci, ali u prosjeku djeca koja žive sa biološkim očevima u manjoj su opasnosti da budu zlostavljana, da postanu delikventi, napuste školu ili da budu emocionalno zanemareni. Evo šta psihijatar Gilligan ima da kaže o nasilnim muškarcima sa kojima je radio.^{201, str. 36.}

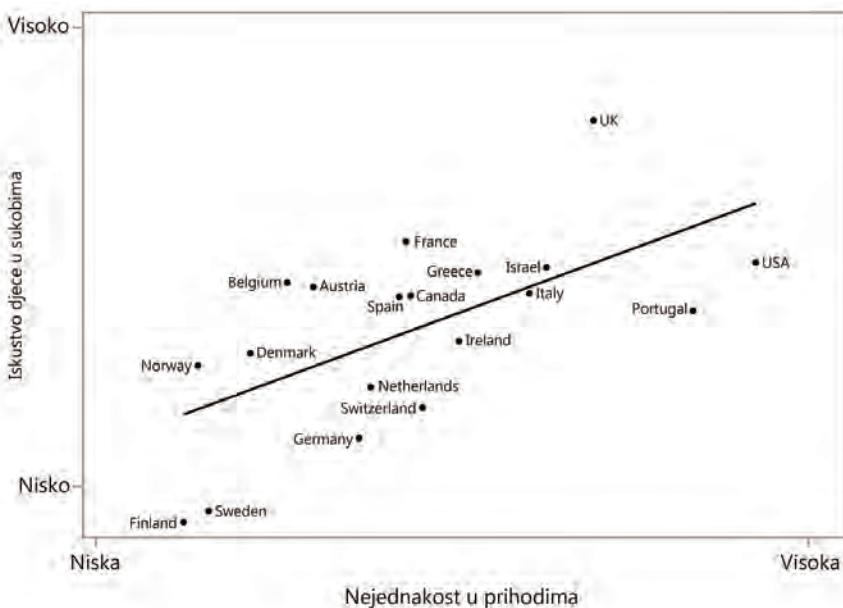
Većina ih je u djetinjstvu preživjela stvari gore od svega što sam do tada mislio da bi se moglo opisati kao zlostavljanje djece. Mnogi su bili prebijani skoro na smrt, opetovano silovani i prostituisani, ili zanemareni do te mjere da im je život bio ugrožen zbog roditelja isuviše onesposobljenih da se brinu o svojoj djeci. Što se tiče onih koji nisu doživjeli ovako ekstremno fizičko nasilje, moji saradnici i ja smo utvrdili da su bili izloženi emocionalnom zlostavljanju koje je imalo jednako štetan učinak . . . gdje su korišteni kao žrtveni jarnici za svaki osjećaj osramotjenosti i ponizenosti svojih roditelja

kojega su se oni pokušavali riješiti prebacujući ga na svoje dijete, izlažući ga sistematskom i hroničnom posramljivanju, ponižavanju, zadirkivanju i ismijavanju.

Sve veći pritisci na porodice i njihov raspad u društвima veće nejednakosti rezultiraju intergeneracijskim krugom nasilja, baš kao što je slučaj i sa intergeneracijskim krugom majčinstva među maloljetnicama.

Naravno, porodično okruženje nije jedini uzročnik srama, poniženja i nasilja. Djeca također iskuse stvari u školama i susjedstvima koje utiču na vjerovatnoću da će kao odrasli ljudi pribjeći nasilju kad god im je status doveden u pitanje. Masakri u američkim srednjim školama pokazali su nam u kojoj mjeri je vršnjačko nasilje važan okidač nasilja.²²¹⁻²²²

U UNICEF-ovom izvještaju o blagostanju djece u bogatim zemljama iz 2007. predstavljena su mјerenja koliko često su mladi ljudi iz različitih zemalja učestvovali u tučama, bili žrtve vršnjačkog nasilja ili smatrali da njihovi vršnjaci nisu "ljubazni niti spremni pomoći."¹¹⁰ Ove tri mјere smo kombinovali u jedan indeks dječijih iskustava sukoba, i zaključili da je on u dobroj mjeri povezan sa nejednakоšću, kao što je i prikazano na slici 10.4. U društвima sa većim stepenom nejednakosti, djeca iskuse više vršnjačkog nasilja, tuča i sukoba. A ne postoji bolji prediktor budućeg nasilja od nasilja u djetinjstvu. Uticaj okruženja na stopu nasilja odavno je prepoznat.

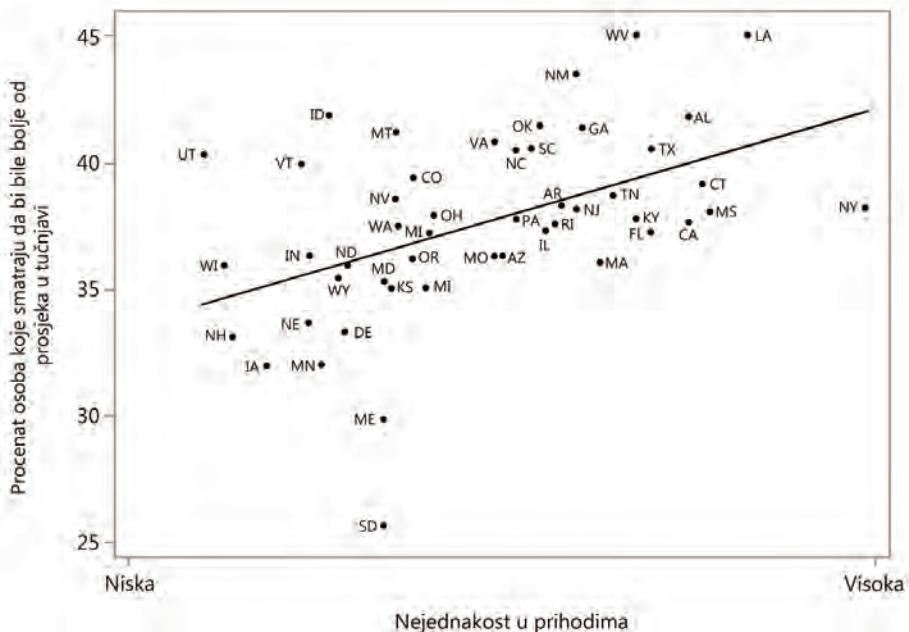

Slika 10.4 *Sukobi između djece češći su u zemljama visoke nejednakosti (zasnovano na procentima djece koja su iskusila tuču, vršnjačko nasilje i izjavila da njihovi vršnjaci nisu ljubazni i spremni pomoći).*

Sociolozi čikaške škole su 1940-ih pisali o susjedstvima koja su godinama bila poznata po nasilju – različiti stanovnici su se useljavali i iseljavali, ali ista sudsjedstva su ostajala opasna, bez obzira na stanovnike.²²³ U Chicagu susjedstva se obično povezuju sa određenom etničkom grupom. Tako je susjedstvo koje je nekada bilo enklava irskih doseljenika i njihovih potomaka kasnije postalo zajednica Poljaka, a nakon toga i latino susjedstvo. Sociolozi čikaške škole su u prvi plan stavili stalni uticaj siromaštva i neimaštine u siromašnim susjedstvima – na bilo koga ko živi u njima. U susjedstvima gdje ljudi ne vjeruju jedni drugima, gdje je strah velik i gdje se po ulicama mogu vidjeti grupice mladića, ljudi neće djelovati u cilju općeg dobra – oni se osjećaju bespomoćnim usred javnog nereda, prodaje droge, prostitucije, grafita i smeća. Sociolog Robert Sampson i sar. sa Univerziteta Harward pokazali su da uvezanija susjedstva gdje stanovnici imaju bliske međusobne odnose i gdje su spremni djelovati za zajedničko dobro imaju manje stope nasilnog kriminala, čak i kada se uzmu u obzir faktori kao što je siromaštvo, raniji nivo nasilja,

prisustvo imigranata i stambena stabilnost.²²⁴ U SAD-u, siromašna susjedstva postala su geta, omeđena i zanemarena od bogatih koji se odseljavaju.²²⁵

Čini se da su susjedi koji stanuju u područjima sa niskim nivoom povjerenja (vidi poglavlje 4) i nisu spremni djelovati za zajedničko dobro skloniji svađanju. U knjizi *Bowling Alone* (Kuglati sam), sociolog Robert Putnam povezao je nivo agresije sa nivoom društvenog kapitala u američkim državama. U jednoj anketi ljudi su trebali odgovoriti da li se slažu sa rečenicom: "Bolji/a sam u tučnјavi od prosječne osobe". Putnam kaže da su stanovnici država sa malim društvenim kapitalom "spremni na tučnjavu (možda zato što moraju biti) i da su predisponirani na nerede".²²⁶ str. 310. Kada analiziramo ovu spremnost na svađu u odnosu na nejednakost unutar država, nailazimo na isto taku jaku vezu koju je Putnam utvrdio sa društvenim kapitalom (slika 10.5).

Slika 10.5 *U državama veće nejednakosti više ljudi misli da bi bili bolji od prosječne osobe u tučnjavi.*

Vidjeli smo da je nasilje najčešće odgovor na nepoštovanje, poniženje ili osramoćenost, te da obično predstavlja mušku reakciju na ove uzročnike.

Čak i u najnajnijim društvima, većina ljudi ne reaguje nasilno na ove poticaje jer znaju kako da osvoje i održe svoje samopoštovanje i status na druge načine. Možda imaju više pogodnosti koje status nosi sa sobom – dobro obrazovanje, dobre kuće i auta, dobre poslove, novu odjeću. Možda imaju porodicu, prijatelje i kolege koje ih cijene, ili posjeduju poštovane i vrijedne vještine, ili su stekli obrazovanje koje im osigurava status i daje nadu u budućnost. Zato oni ne postaju nasilni, iako smo svi mi s vremena na vrijeme izvrgnuti nepoštovanju i poniženju; svi smo ponekad osramoćeni, ali ne pucamo u ljude zbog toga. U društvima veće nejednakosti, manje ljudi ima ovakvu zaštitu i oslonac. Sramota i poniženje postaju veći problemi u društvima sa izraženijim hijerarhijskim ustrojstvom: status postaje važniji, nadmetanje za bolji status surovije, i veći broj ljudi ostaje lišen statusnih simbola i društvenog uspjeha. A ako vas vaš besprijeckorni travnjak čini ponosnim, onda ćete biti i više nego iznervirani kada neko počne gaziti po njemu.

RAST I OPADANJE

U Americi je stopa ubistva rasla decenijama, da bi vrhunac doživjela 1990-ih, nakon čega početkom 2000-ih spada na najniži nivo. Ponovo je počela rasti 2005. godine.²²⁶ Na sličan način su i stope trudnoće i rađanja među maloljetnicama, doživjevši vrhunac početkom 1990-ih, počele opadati u Americi. Taj pad bio je osobito primjetan kod afroameričke populacije.²²⁷ No, stopa maloljetničke trudnoće ponovo je počela rasti 2006. godine, a najveći uspon se desio među Afroamerikankama.²²⁸

Neki ljudi su pad stope kriminala pripisivali promjenama u načinu čuvanja javnog reda, korištenju droge ili dostupnosti oružja, ili čak ‘nepostojećim’ hordama mladića koji nikada nisu rođeni, zahvaljujući raširenjo dostupnosti abortusa. Pad stope poroda među maloljetnicama objašnjavao se promjenama u broju maloljetnica koje su seksualno aktivne, te povećanoj upotrebi kontracepcijskih sredstava. No, šta utiče na izbor mlađih ljudi da koriste drogu, kupuju oružje, imaju seks, ili koriste kontracepciju? Zašto su

stope ubistva i stope rađanja među maloljetnicama ponovo u usponu? Kako se ovi trendove slažu sa promjenama u stepenu nejednakosti? Zašto su stope ubistva i stope rađanja među maloljetnicama doživjele paralelan rast?

Za podrobnije istraživanje potrebni su nam podaci o novijim, kratko-ročnim promjenama u općem stepenu nejednakosti u prihodima u SAD-u. Najbolje podatke je pružio tim istraživača iz SAD-a, Kine i Ujedinjenog Kraljevstva, koji su napravili niz godišnjih procjena.²²⁹ One nam otkrivaju rast nejednakosti u 1980-im i njen vrhunac početkom 1990-ih. U narednom desetljeću primjetan je sveopći pad nejednakosti, sa ponovnim porastom počevši od 2000. godine. Dakle, postoji podudaranje između skorašnjih trendova u stopi ubistva i stopi rađanja među maloljetnicama i nejednakosti – zajednički rast početkom 1990-ih, pad tokom narednog desetljeća, a onda ponovo nedavni rast.

Iako su nasilje i rađanje među maloljetnicama veoma složeni problemi i mogu biti povezani sa mnogim faktorima, trendovi pada zabilježeni tokom 1990-ih konzistentni su sa poboljšanjima u nivou relativnog prihoda ljudi koji u raspodjeli prihoda dobijaju najmanji dio. Raspodjela prihoda može biti razvučenja u nekim dijelovima, a zbijenja u drugim. Stepen nejednakosti u društvu može porasti zato što siromašni sve više zaostaju za srednjom klasom, ili zato što se bogati sve više bogate. Društva se također mogu razlikovati i po tome koji ljudi bivaju pogođeni niskim društvenim statusom. Među društvima sa istim stepenom nejednakosti, možda su u nekima starije osobe najviše pogodjene neimaštinom u odnosu na ostatak društva, dok u drugima to mogu biti neke etničke manjine.

U Americi je početkom 1990-ih došlo do osobito izraženog pada relativnog siromaštva i nezaposlenosti mladih ljudi na dnu društvene ljestvice. Iako su bogati nastavili da šire jaz između sebe i ostatka populacije, početkom 1990-ih relativni položaj najsistemašnjih Amerikanaca počeo se poboljšavati.^{230–231} Pošto je nasilje i rađanje među maloljetnicama tako usko povezano sa relativnim siromaštvom i koncentrisano u najsistemašnjim područjima, najvažnije je ono što se događa na samom dnu ljestvice – otuda i trendovi nasilja i rađanja među maloljetnicama.²³²

Ovi trendovi iz 1990-ih u suprotnosti su sa nedavnim dešavanjima. Desetljeća prije 1990-ih označio je dug period stalnog opadanja prilika i statusa mlađih ljudi na samom dnu društvene ljestvice u Americi i u Britaniji. U SAD-u su od 1970-ih do početka 1990-ih mlađi ljudi doživjeli pad poslovnih prilika, pogoršala se mogućnost zaposlenja za mlade ljudi koji su napustili školu ili su završili srednju ali nisu upisali fakultet,²³³ a nasilje i rađanje među maloljetnicama se povećalo. Demografinja Cynthia Colen i saradnici u jednoj novijoj studiji pokazali su da opadanje stope nezaposlenosti tokom 1990-ih može objasniti 85 posto pada stope prvorodenčadi kod osamnaestogodišnjih i devetnaestogodišnjih Afroamerikanki.²³⁴ Ova je populacija doživjela najveći pad stope rađanja među maloljetnicama. S druge strane, čini se da reforme sistema socijalne zaštite i dostupnosti abortusa nisu imale značajan uticaj.

U Ujedinjenom Kraljevstvu moguće je pratiti uticaj ekonomске recesije i sve većih razlika u prihodima tokom 1980-ih kroz stopu ubistva. Evo šta je medicinski geograf Danny Dorling naglasio kada je riječ o ovim trendovima:^{235, str. 36–37.}

Ne postoji prirodan stepen ubistva . . . Za porast stope ubistva u određenim mjestima . . . potrebno je da se ljudi osjete u potpunosti bezvrijednim. Onda dolazi do tučnjava, svađa, meteža, više boca i noževa i više mrtvih mladića . . . Isti ovi mladići gledali su svoje vršnjake, odrasle u boljim uslovima i drugim dijelovima Britanije kako dobijaju dobre poslove ili univerzitetsko obrazovanje ili oboje, i postaju bogatiji od bilo koje slične grupe ljudi tog uzrasta u historiji Britanije.

Možemo zaključiti da je veza između nejednakosti i nasilja jaka i konzistentna; pronalazimo je u različitim vremenskim periodima i različitim okruženjima. Najnoviji dokazi bliske povezanosti između uspona i pada stope nasilja i stepena nejednakosti pokazuju nam da smanjivanje nejednakosti ujedno znači i pad stope nasilja. A evolucijski značaj sramote i poniženja pruža nam prihvatljivo objašnjenje zbog čega društva veće nejednakosti imaju više problema sa nasiljem.

11

ZATVARATI I KAŽNJAVATI

Ako želite vidjeti koliko je jedno društvo civilizirano,
posjetite njegove zatvore.

F. M. Dostojevski, *Dom mrtvih*

Zatvorska populacija SAD-a u stalnom je porastu još od 1970-ih godina. Preko 450.000 ljudi bilo je u zatvoru 1978. godine, a ta se brojka do 2005. popela na 2 miliona: to je četverostruko povećanje. U Ujedinjenom Kraljevstvu brojke su se udvostručile od 1990, popevši se sa oko 46.000 na 80.000 u 2007. godini. Zapravo su u februaru 2007. zatvori u Ujedinjenom Kraljevstvu bili toliko prenapučeni da je državni sekretar pisao sudijama tražeći od njih da u zatvor šalju samo najozbiljnije prestupnike.

Ovo je u suštji suprotnosti sa situacijom u drugim bogatim zemljama. Tokom 90-ih, zatvorska populacija u Švedskoj održala se na stabilnom nivou dok je u Finskoj opala; u Danskoj se povećala za samo 8 posto, a u Japanu 9 posto.²³⁶ Odnedavno su zatvorske populacije u Irskoj, Austriji, Francuskoj i Njemačkoj počele opadati.²³⁷

ZLOČIN ILI KAZNA?

Tri stvari utiču na stopu zatvorske populacije: stopa počinjenih zločina, sklonost da se osuđeni kriminalci pošalju u zatvor zbog određenih zločina te dužina zatvorske kazne. Promjena bilo kojeg od ovih faktora može rezultirati promjenom u procentu zatvorske populacije u bilo koje doba. Već smo u desetom poglavlju govorili o tendenciji da nasilnih zločina ima više u društvima

veće nejednakosti. Šta se desilo sa stopama kriminala u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu sada kada je stopa zatvorske populacije dostigla vrhunac?

Kriminolozi Alfred Blumstein i Allen Beck istražili su rast zatvorske populacije u SAD-u.²³⁸ Samo 12 posto od čitavog rasta u broju zatvorenika po državi između 1980. i 1996. godine može se objasniti povećanjem samih kriminalnih prestupa (pri čemu dominira porast deregulisanog kriminala). Ostalih 88 posto uzrokovano je većom vjerovatnoćom da će prestupnici biti osuđeni na zatvor umjesto da dobiju kaznu koja ne podrazumijeva neku vrstu zatvaranja, te dužim zatvorskim kaznama. Duže zatvorske kazne glavni su razlog da je porastao broj stanovnika u američkim federalnim zatvorima. Zbog zakona o tri prekršaja, te zakona o najmanjoj obaveznoj kazni i zbog izdržavanja pune kazne (što znači da se zatvorenici ne otpuštaju prije nego što odsluže čitavu kaznu), neki osuđenici dobiju duge kazne za manje prekršaje. Kalifornija je 2001. imala 360 osoba osuđenih na doživotni zatvor zbog krađe u prodavnici.²³⁹

Zatvorska populacija Ujedinjenog Kraljevstva također je porasla zbog dužih kazni i učestalog korištenja kazni zatvaranja za zločine za koje bi prije nekoliko godina bila određena novčana kazna ili bi prestupnik bio osuđen na društveno koristan rad.²⁴⁰ Svaki dan u Ujedinjenom Kraljevstvu izriče se oko 40 zatvorskih kazni za krađu u prodavnici. Stopa kriminala u Ujedinjenom Kraljevstvu neuromljivo je padala kao što je stopa zatvorskih kazni neumljivo rasla.

Kriminolog David Downes, profesor emeritus socijalne administracije na Londonskoj školi ekonomije, opisao je zatvorski sistem Holandije.²⁴¹ Objasnio je kako dvije trećine razlika između niske stope zatvorskih kazni u Holandiji i puno više stope u Ujedinjenom Kraljevstvu potiču iz drugačijeg korištenja zatvorskih kazni i dužine tih kazni, a ne iz razlika u stopi kriminala.

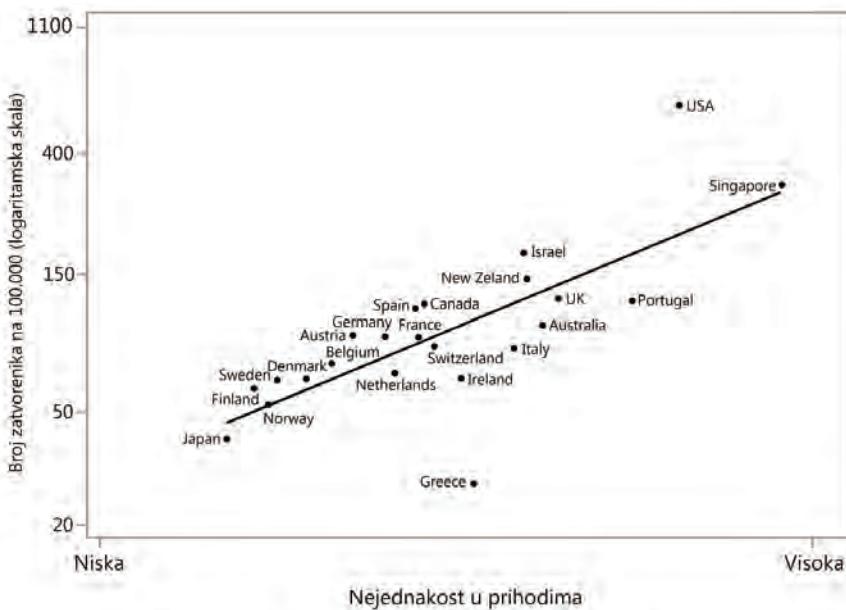
Uporedivši različite zemlje, Marc Mauer, koji je uključen u projekat *Sentencing* (Izricanje kazni),²⁴² pokazao je da se ljudi u SAD-u češće osuđuju na zatvor, te da dobijaju duže zatvorske kazne zbog zločina protiv imovine i zločina povezanih sa drogom, nego u Kanadi, Zapadnoj Njemačkoj, Engleskoj i Velsu. Naprimjer, u SAD-u provalnici se u prosjeku osuđuju na šesnaest mjeseci zatvora, dok je u Kanadi prosječna kazna pet mjeseci. A kada su istraživači uporedili Australiju, Novi Zeland i niz evropskih zemalja,

uvidjeli su da se razlikama u stopi kriminala može objasniti samo mali dio razlika u stopi zatvorskih kazni. Ako se stopom kriminala ne mogu objasniti različite stope zatvorskih kazni, možda može nejednakost?

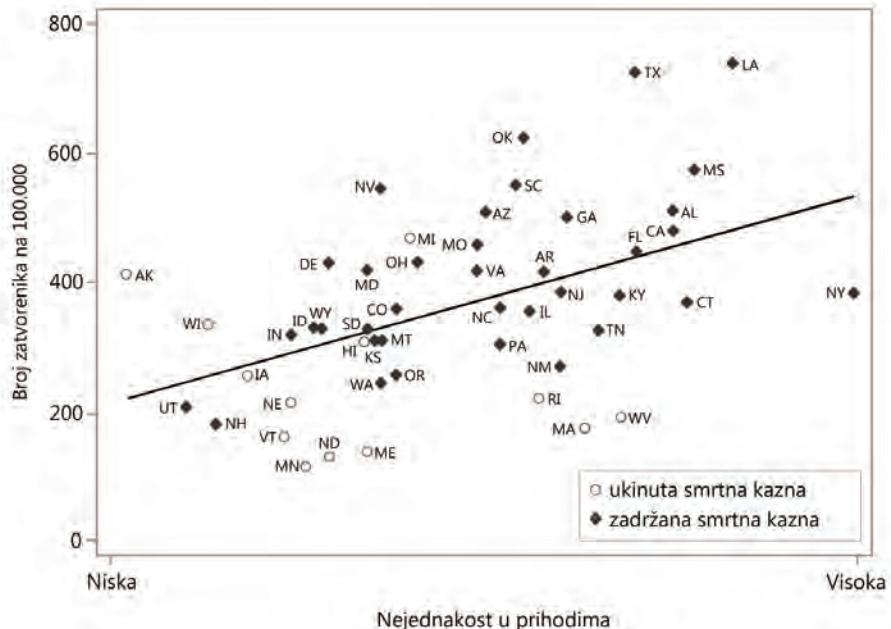
ZATVORI I NEJEDNAKOST

Podatke o veličini zatvorskih populacija u različitim zemljama preuzeли smo iz UN-ovog Istraživanja trendova kriminaliteta i djelovanja krivično-pravnog sistema.²¹² Slika 11.1 pokazuje (na osnovu logaritmičke skale) da zemlje veće nejednakosti imaju veću stopu zatvorskih kazni od zemalja gdje je stepen nejednakosti niži.

SAD ima 576 zatvorenika na 100.000 ljudi, što je preko četiri i po puta više od Ujedinjenog Kraljevstva, sa stopom od 124 zatvorenika na 100.000, i čak dvanaest puta više od Japana koji ima najnižu stopu od 40 zatvorenika na 100.000 ljudi. Čak i ako isključimo SAD i Singapur kao netipične članove, veza između ostatka zemalja i dalje je veoma čvrsta.

Slika 11.1 Više ljudi je u zatvorima u zemljama veće nejednakosti.¹⁴⁹

Slika 11.2 Više ljudi je u zatvorima u američkim državama sa većim stepenom nejednakosti.¹⁴⁹

Zatvorske brojke za pedeset američkih država iz 1997/98. preuzete su od Ureda za statistiku Ministarstva pravde SAD-a.²⁴³ Kao što možemo vidjeti na slici 11.2, ponovo postoji veoma jaka veza između zatvaranja i nejednakosti, a primjetne su i velike razlike među državama – Louisiana zatvara skoro šest puta više ljudi nego Minnesota.

Na grafikonu možemo uočiti i to da su države označene sa dva različita simbola. Kružićima su označene države u kojima je ukinuta smrtna kazna; dijamanti predstavljaju države koje su zadržale smrtnu kaznu.

Kao što smo naglasili u drugom poglavlju, veza sa nejednakošću javlja se kod problema koji imaju snažne socijalne gradijente unutar društva. Problem zatvaranja ima snažan socijalni gradijent – ljudi iz nižih slojeva društva, sa manje prihoda i obrazovanja, imaju veće izglede da završe u zatvoru nego ljudi iz viših klasa. Koliko je neobično da pripadnici srednje klase završe u zatvoru pokazuje i činjenica da su dva sociologa sa državnog Politehničkog univerziteta Kalifornije našla za shodno objaviti jedan

istraživački rad u kojem su opisali prilagođavanje zatvorskom životu jednog zatvorenika iz srednje klase.²⁴⁴

Nejednakosti vezane za rizik od odlaska u zatvor mogu se prikazati kroz rasne i etničke disparitete u stopi zatvorskih kazni. U Americi, rasni disparitet može se izmjeriti razlikom između stope zatvorskih kazni među bijelcima i crncima.²⁴⁵ Jedina država gdje rasa ne utiče značajnije na rizik od odlaska u zatvor su Hawaii. Tamo je rizik od odlaska u zatvor za crnce 1,34 puta veći nego za bijelce. U svim drugim saveznim državama ovaj odnos je veći od 2. Za cijelu SAD odnos je 6,04, a u državama kao što je New Jersey penje se i do 13,15. Sličan obrazac postoji i u Ujedinjenom Kraljevstvu, gdje su veći izgledi da će pripadnici etničkih manjina završiti u zatvoru.²⁴⁶ Da li su ove etničke nejednakosti rezultat etničkog dispariteta u stopi počinjenih zločina? Istraživanje provedeno među mladim Amerikancima govori nam da nisu.²⁴⁷ Dvadeset pet posto mlađih bijelaca u Americi počinilo je jedan nasilan zločin prije 17. godine, u odnosu na 36 posto Afroamerikanaca; etničke stope za zločine protiv imovine su iste, a manje zločina vezanih za drogu počinjeno je među mladim Afroamerikancima. S druge strane, puno su veći izgledi da će mladi Afroamerikanci biti uhapšeni, pritvoreni, optuženi, optuženi po mjerilima koja se primjenjuju na odrasle te zatvoreni. Isti obrazac primjećujemo kod odraslih Afroamerikanaca i Latinoamerikanaca, sa kojima se postupa strožije u svakoj fazi sudskog procesa.²⁴⁸ Bijeli prestupnici, suočeni sa istim optužbama, imaju veće izglede da će optužbe protiv njih biti smanjenje, ili da će im se ponuditi neka 'diverzija' – odgađanje ili zaustavljanje sudskog procesa ako optuženik pristane na određene uslove, kao što je učešće u programu rehabilitacije od droge.

STEPENI CIVILIZIRANOSTI

Podaci o zatvorima pokazuju nam da društva veće nejednakosti više kažnjavaju. Druge pokazatelje iste pojave nalazimo u postupanju sa prestupnicima u različitim kaznenim sistemima. Kao prvo, američke države sa

većim stepenom nejednakosti sklonije su da zadržavaju smrtne kazne, kao što je i pokazano slikom 11.2. Kao drugo, čini se da je način postupanja sa zatvorenicima drugačiji.

Govoreći o Holandiji, David Downes opisuje kako su krivični advokati, kriminolozi i psihijatri djelovali zajedno kako bi promijenili zatvorski sistem. Oni su vjerovali u sljedeće:

sa prestupnicima se mora postupati kao sa živim ljudskim bićima, sposobnim da reaguju na uvide do kojih se dolazi tokom dijaloga . . . sa terapeutima.^{241, str. 147.}

On tvrdi da je ovaj pristup rezultirao zatvorskim sistemom u kojem je naglasak na liječenju i rehabilitaciji. Dozvoljeni su odlasci kući i prekidanje izdržavanja kazne, kao i često davanje uslovnog otpusta i pomilovanja. Zatvorenici su smješteni u samostalne ćelije, odnosi među zatvorenicima, kao i odnosi zatvorenika i zatvorskog osoblja su dobri, a obrazovni programi te programi obučavanja i rekreativne smatraju se modelima dobre prakse. Iako je sistem od 1980-ih postao nešto strožiji zbog porasta kriminala (što je uglavnom bila posljedica porasta stope trgovine drogom i korištenja Holandije kao baze za međunarodni organizirani kriminal), još uvijek je prepoznatljivo human i pošten.

Japan je još jedna zemlja sa veoma niskom stopom zatvorskih kazni. Zatvorsko okruženje u toj zemlji opisano je kao "utočište mira".²⁴⁹ Japanski pravosudni sistem primjenjuje nevjerovatnu fleksibilnost u kaznenim postupcima. Policija, sudije i šira javnost zaista vjeruju da će prestupnik koji prizna zločin, pokaže pokajanje i izrazi želju da se promijeni, to zaista i učiniti. Jedan kriminolog je napisao da:

velika većina [optuženika] . . . prizna zločin, pokaže pokajanje, od žrtava traži oprost i prepušta se milosti vlasti. Zauzvrat, s njima se postupa izuzetno blago.^{250, str. 495.}

Mnoge zatvorske kazne, čak i za ozbiljne zločine koji bi u drugim zemljama zahtijevali duge, obavezne kazne, opozvane su. Navodno, većina zatvorenika prizna da su pravedno kažnjeni. Zatvorenici su smješteni u spavaće sobe u koje stane do osam ljudi, a i obroci se održavaju u ovim grupama. Zatvorenici rade četrdeset sati sedmično i imaju pristup različitim obukama i rekreativnim aktivnostima. Insistira se na strogoj disciplini i tačno određenim pravilima ponašanja, ali ne u svrhu izazivanje nasilne reakcije, već u svrhu održavanja mirne atmosfere. Od zatvorskog osoblja očekuje se da budu moralni odgajatelji i savjetodavci, kao i čuvari.

Potpuno drugačiju sliku nalazimo u zatvorskom sistemu SAD-a. Već nekoliko puta su tijela poput organizacije Amnesty International,²⁵¹⁻²⁵² Humans Rights Watch²⁵³⁻²⁵⁴ i UN-ovog Komiteta protiv mučenja²⁵⁵ osudile surovost američkog zatvorskog sistema na federalnom, državnom i lokalnom nivou. Uzrok za njihovu zabrinutost leži u praksama kao što su zatvaranje djece u zatvore za odrasle, loše postupanje sa osobama koje imaju mentalne poteškoće ili poteškoće u učenju, učestalost seksualnih napada u zatvorima, vezivanje zatvorenica tokom poroda, obuzdavanje zatvorenika elektro-šokovima, praksa dugotrajnog zatvaranja u samice, kao i brutalnost i maltretiranje kojima se ponekad služe policajci i zatvorski čuvari, osobito protiv pripadnika etničkih manjina, imigranata i homoseksualaca.

Eminentni američki kriminolog John Irwin proveo je dosta vremena proučavajući zatvore visoke bezbjednosti, okružne zatvore te državni zatvor Solano u Kaliforniji, ustanovu srednje bezbjednosti u kojoj oko 6000 zatvorenika boravi zajedno u prenatrpanim prostorijama, uz veoma ograničen pristup rekreativnim sadržajima ili obrazovanju, obukama te programima liječenja ovisnosti o opojnim sredstvima.²⁵⁶ On opisuje ozbiljne psihološke povrede zatvorenika i njihove poteškoće da se pri izlasku iz zatvora priviknu na vanjski svijet. Ovo se dešava u svim vrstama institucija, svih nivoa bezbjednosti.

Zatvorenicima su u nekim zatvorima uskraćene rekreativne aktivnosti, uključujući gledanje televizije i sport, dok u drugima zatvorenici moraju plaćati za zdravstvenu zaštitu, kao i za smještaj i hranu. Neki zatvori su

ponovo uveli prugaste zatvorske uniforme i praksu vezivanja grupica zatvorenika lancima prilikom rada. ‘Najopasniji američki šerif’ Joe Arpaio postao je poznat po svom okružnom zatvoru u arizonskoj pustinji koji je zapravo ‘šatorsko naselje’, gdje zatvorenici borave pod šatorskim platnom, iako temperature znaju doseći i do 54°C, i gdje ih se hrani obrocima koji koštaju manje od 10 penija po osobi.²⁵⁷⁻²⁵⁸

UN-ov Komitet protiv mučenja²⁵⁵ osudio je uvođenje zatvora maksimalne bezbjednosti u Americi,²⁰¹ ustanove čija je svrha stvoriti trajnu društvenu izolaciju. U ovim se ustanovama, koje mogu biti samostalni zatvori ili ‘zatvori unutar zatvora’, zatvorenici drže u samicama 23 sata dnevno. Zatvorenici napuštaju svoje ćelije samo kada se trebaju tuširati ili vježbati – što također rade sami. Medicinska antropologinja Lorna Rhodes, koja je radila u jednom ovakovom zatvoru, opisuje kako je život zatvorenika obilježen “nedostatkom kretanja, stimulacije ili društvenog kontakta”.²⁵⁹ Zatvorenici koji žive u takvim uslovima često su mentalno bolesni (ili to postanu) ili nespremni za izlazak iz zatvora: nemaju nikakav svrsishodan posao, ne dobijaju nikakvu obuku i nikakvo obrazovanje. Procjene variraju, ali moguće je da je čak 40.000 ljudi zatvoreno u ovim ustanovama, a novi zatvori maksimalne bezbjednosti i dalje se grade.

Naravno, postoje značajne razlike u zatvorskim režimima unutar SAD-a. Nedavni izvještaj Komisije za utvrđivanje sigurnosti i zlostavljanja u američkim zatvorima daje nam dosta iscrpnu sliku o problemima sistema i opisuje neke od humanijih sistema i praksi.²⁶⁰ Jedna inicijativa za zdravstvenu zaštitu u Massachusettsu zatvorenicima pruža kontinuiranu zdravstvenu skrb u zatvoru, kao i u zajednici nakon njihovog izlaska. Maryland ima jako dobar skrining program za mentalne bolesti kod zatvorenika. U Vermontu je zatvorenicima obezbijeđen pristup jeftinim telefonskim pozivima kako bi mogli održati kontakt sa vanjskim svjetom. A Minnesota ima zatvor visoke bezbjednosti gdje je u prvom planu ljudski kontakt, prirodno svjetlo i čulna stimulacija, redovne vježbe i to da se sa zatvorenicima postupa dostojanstveno i s poštovanjem. Ako se vratimo na sliku 11.2 primijetit ćemo da svi ovi primjeri dolaze iz američkih država gdje je stepen jednakosti veći.

Ne samo da su veće stope zatvorske populacije u državama veće nejednakosti odraz strogih praksi kažnjavanja a ne stope kriminala, već nam i surovost zatvorskih sistema i postojanje smrtne kazne govore to isto.

DA LI SU ZATVORI RJEŠENJE?

Možda bi bilo koristi od visoke stope zatvorskih kazni i surovog načina poступanja sa kriminalcima kada bi zatvori imali funkciju sprečavanja zločina i zaštite šire javnosti.**** Međutim, stručnjaci širom svijeta slažu se da zatvori ne funkcionišu baš najbolje.^{261–264} Zatvorski psihijatar James Gilligan kaže da “ako želite na učinkovit način učiniti nenasilnu osobu nasilnom, pošaljite je u zatvor”.^{201, str. 117.} Istina je da zatvaranje ljudi u SAD-u više ne funkcioniše tako dobro kao nekad: kršenja uslovnog otpusta i recidivizam među prestupnicima postaju sve veći faktori porasta stope zatvorskih kazni. U periodu 1980–1996, broj ljudi koji završe u zatvoru zato što su prekršili uslovni otpust porastao je sa 18 na 35 procenata.²³⁸ Duže kazne manje su učinkovite u odvraćanju od zločina nego veće stope osuđivanja, a što je duže osoba zatvorena to se sve teže prilagođava životu van zatvora. Gilligan kaže da se:

djelovanje krivičnog i kaznenog sistema vodi veoma pogrešnom prepostavkom, tj. uvjerenjem da će kazna spriječiti, suzbiti i odvratiti od nasilja, a ustvari je to najsnažniji mogući poticaj na nasilje.^{201, str. 116.}

**** John Irwin kaže da iako kazna zatvorom, prema općem mišljenju, ima četiri “zvanične” svrhe – zasluženo kažnjavanje zbog počinjenog zločina, sprečavanje zločina, onesposobljavanje opasnih zločinaca i rehabilitacija zločinaca; ustvari su tri druge svrhe definisale stopu zatvorskih kazni i uslove izdržavanja kazne u Americi. Ove “nezvanične” svrhe su klasna kontrola – potreba da se pošteni građanin srednje klase zaštitи od opasne, zločinačke niže klase; traženje žrtvenih jaraca – odvraćanje pažnje od ozbiljnijih društvenih problema (ovdje on izdvaja sve veće nejednakosti u bogatstvu u prihodima); i korištenje prijetnje opasnom klasom radi političke dobiti.²⁵⁶

Neki pokušaji korištenja kaznenih sistema kao načina odvraćanja od zločina ne samo da nisu učinkoviti već zapravo vode ka povećanju kriminala. Uvođenje naloga za antisocijalno ponašanje (ASBO) izazvalo je velike kontroverze u Ujedinjenom Kraljevstvu, djelomično zato što je tako kriminalizirano inače zakonito ponašanje, ali i zato što je dobiti ASBO za neke mlade ljude postala svojevrsna inicijacija i simbol časti.²⁶⁵⁻²⁶⁶

Iako se stručnjaci sve više slažu da zatvori ne funkcionišu, teško je naći pouzdane, uporedive podatke o stopi recidivizma među počiniteljima u različitim zemljama. Ako zemlja ima manji broj zatvorenika, sve su šanse da će ti zatvorenici biti okorjeli kriminalci, za razliku od onih koji su zatvoreni po pravilima jednog puno strožijeg režima.

Mogli bismo očekivati da će zemlje sa općenito većim stopama zatvorske populacije imati i veće stope počinitelja koji ponavljaju kršenje zakona. Čini se da zapravo postoji trend ka većim stopama recidivizma među počiniteljima u strožijim kaznenim sistemima (u SAD-u i Ujedinjenom Kraljevstvu one obično iznose negdje između 60 i 65 posto) i manjim stopama u manje strogim sistemima (stope recidivizma u Švedskoj i Japanu su između 35 i 40 posto).

NEUMOLJIVIJI STAVOVI

Vidjeli smo da stopa zatvorskih kazni ne ovisi toliko o stopi kriminala koliko o razlikama u zvaničnom stavu da je kažnjavanje bolja opcija od rehabilitacije i reforme. U društвima veće nejednakosti, gdje je društvena distanca među ljudima veća, gdje je podjela ljudi na ‘nas i njih’ duboko ukorijenjena i gdje je u velikoj mjeri prisutan nedostatak povjerenja i strah od kriminala, i javnost i kreatori politika skloniji su zatvaranju ljudi i promoviranju stava da ‘kriminalni elementi’ društva zaslужuju da budu kažnjeni. Društva veće nejednakosti su surovija, strožija mjesta. A s obzirom na to da zatvori i nisu baš efikasni u sprečavanju zločina i rehabilitaciji, onda to znači da je društvo

spremno održati visoku stopu (i visoku cijenu) zatvorskih kazni iz razloga koji nemaju nikakve veze sa efikasnošću.

Društva koja zatvaraju veći broj ljudi također troše manje svog bogatstva na blagostanje svojih građana. Ovo važi i za američke države i za zemlje OECD-a.²⁶⁷⁻²⁶⁸ Kriminolozi David Downes i Kirstine Hansen navode da je ovaj fenomen “širenja kaznenog sistema i opadanja socijalne zaštite” postao istaknutiji u posljednjih nekoliko decenija. U svojoj knjizi *Crime and Punishment in America* (Zločin i kazna u Americi), objavljenoj 1998., sociolog Elliott Currie naglašava da je Kalifornija od 1984. izgradila samo jedan koledž i dvadeset jedan novi zatvor.²⁶⁴ U društвima veće nejednakosti, novac se preusmjerava sa pozitivnih stvari, kao što su socijalna zaštita, obrazovanje, itd., i troši se na krivični i sudski sistem. Među grupom bogatih zemalja koju koristimo u ovoj knjizi, postoji snažna korelacija između nejednakosti u prihodima i broja policijaca i sigurnosnih službenika na 100.000 ljudi.²¹² Švedska zapošljava 181 policijaca na 100.000 ljudi, a Portugal 450.

Naš je dojam da se u državama i društвima veće jednakosti, pravni i pravosudni sistemi, procedure vođenja sudskog postupka i izricanja kazne, te kazneni sistemi kreiraju u saradnji sa stručnjacima – kriminolozima, advokatima, zatvorskim psihijatrima i psiholozima itd. i stoga su odraz i teoretskih i iskustvenih saznanja o najboljim načinima odvraćanja od zločina i rehabilitacije prestupnika. S druge strane, zemlje i države veće nejednakosti razvile su pravne okvire i kaznene sisteme kao odgovor na medijski i politički pritisak, iz želje da ostave dojam bespoštедnog obračunavanja sa kriminalom, a ne iz ozbiljnog promišljanja o tome koje mjere zaista funkcionišu a koje ne. John Silverman je za Vijeće za ekonomsko i socijalno istraživanje Ujedinjenog Kraljevstva rekao da su zatvori učinkoviti “samo kao način da se odgovori stalnim medijskim napadima tako što će se tobože pokazati sila”.²⁶⁹ Za kraj, Downes i Hanson zaslužuju da ih se citira u cijelosti.^{268, str. 4-5.}

Zbog porasta straha od zločina i gubitka povjerenja u krivično-pravni sistem među stanovniшtvom . . . šira javnost postala je sklonija strogoj krivično-pravnoj politici. Stoga je u nekim zemljama, osobito SAD-u i u nešto

manjoj mjeri Ujedinjenom Kraljevstvu – javni vapaj za strožijim i dužim kaznama popraćen kampanjama za donošenje javnih politika i izbornim kampanjama u kojima su se bitke vodile i dobijale oko pitanja kaznene politike i njene strogosti. U drugim zemljama, kao što su Švedska i Finska, gdje su vlade u punoj većoj mjeri “izolovane od emocija prouzrokovanih moralnom panikom i dugoročnih ciklusa tolerancije i netolerancije” (Tonry, 1999),²⁷⁰ građani su manje skloni tražiti i podražavati strožije kaznene politike, a vlade se znaju oduprijeti porivu da provode takve planove.

12

DRUŠTVENA MOBILNOST: NEJEDNAKE PRILIKE

Svi ljudi slični nama su Mi, a svi ostali su Oni.

Rudyard Kipling, *Mi i Oni*

U pojedinim drevnim kao i modernim društvima, društvena mobilnost skoro da je bila ili jeste nemoguća. Kada je društveni status određen religijskim ili pravnim sistemom, kao što je to slučaj sa hinduističkim kastinskim sistemom, feudalnim sistemom srednjovjekovne Evrope ili ropstvom, mogućnost kretanja uz ili niz društvenu ljestvicu mala je ili nikakva. No, u modernim tržišnim ekonomijama, ljudi tokom svog životnog vijeka mogu se kretati po društvenoj ljestvici (*unutargeneracijska* mobilnost) ili potomci mogu imati bolji ili lošiji društveni položaj u odnosu na svoje roditelje (*međugeneracijska* mobilnost).

Kada govorimo o jednakosti prilika, mislimo na mogućnost društvene mobilnosti: ideju da svi, vlastitim zaslugama i radom, mogu ostvariti bolji društveni ili ekonomski položaj za sebe i za svoju porodicu. Za razliku od same jednakosti, jednakost prilika je visoko cijenjena na svim tačkama političkog spektra, barem u teoriji. Čak i ako ne rade ništa u cilju aktivne promocije društvene mobilnosti, malo bi političara javno reklo da se protive jednakim mogućnostima. Pogledajmo koliku mobilnost pružaju naše bogate tržišne demokratije?

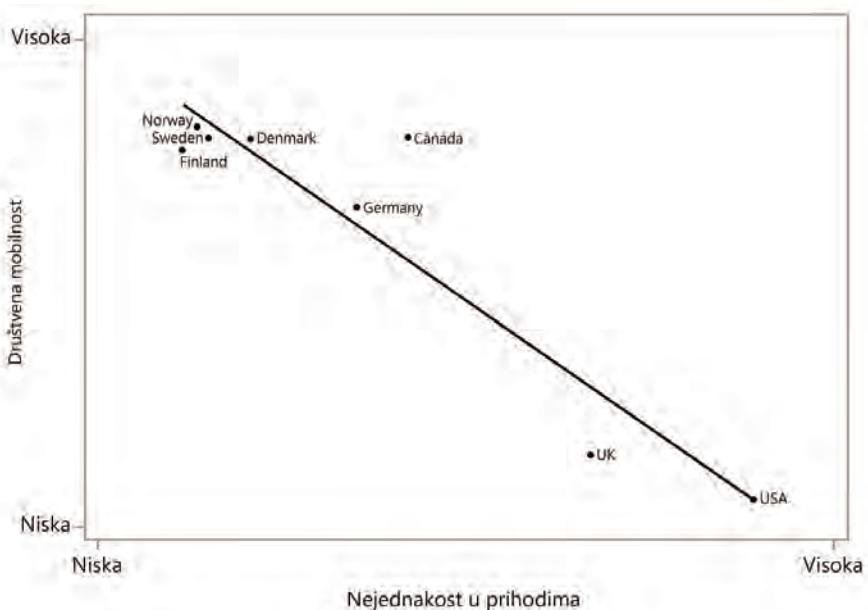
Nije lako mjeriti mobilnost u društvima. Da bismo to uradili, potrebni su nam longitudinalni podaci – studije koje prate ispitanike duži vremenski period kako bi utvrdile odakle su ti ljudi počeli, a gdje su završili. Jedan od načina je da se *mobilnost u prihodima* uzme kao mjera društvene

mobilnosti: da se vidi koliko se prihod ljudi mijenja tokom njihovog života, ili koliko oni zarađuju u odnosu na svoje roditelje. Da bi izmjerile međugeneracijsku mobilnost, ove longitudinalne studije moraju pokriti duge vremenske periode, čak i do trideset godina, dok potomci ne uspostave svoj položaj na hijerarhiji prihoda. Ako su nam dostupni podaci o prihodima roditelja i potomaka, onda društvenu mobilnost možemo izmjeriti kao korelaciju između njih. Ako je korelacija između prihoda roditelja i prihoda njihove djece snažna, to znači da bogati roditelji imaju bogatu djecu, a siromašni roditelji imaju siromašnu djecu. Kada je korelacija slaba, onda prihod djece nije u tolikoj mjeri određen bogatstvom ili siromaštvom roditelja. (Činjenica da je sadašnji prosječni nivo prihoda veći nego ranije ne utiče na ova poređenja.)

KAKAV OTAC, TAKAV SIN?

Uporedivi međunarodni podaci za međugeneracijsku društvenu mobilnost dostupni su za samo neke od naših bogatih zemalja. Brojke smo preuzele iz jedne studije koju je proveo ekonomista Jo Blanden sa saradnicima sa Londonske škole za ekonomiju.²⁷¹ Koristeći se velikim, reprezentativnim longitudinalnim studijama rađenim u osam zemalja, ovi su istraživači uspjeli izračunati društvenu mobilnost kao korelaciju između prihoda očeva u trenutku rođenja njihovih sinova, i prihoda sinova u dobi od trideset godina. Iako su imali podatke za samo osam zemalja, pokazalo se da je veza između međugeneracijske društvene mobilnosti i nejednakosti u prihodima veoma jaka. Slika 12.1 pokazuje da zemlje sa većim razlikama u prihodima imaju mnogo manju društvenu mobilnost. Daleko od toga da omogućava ostvarenje ideologije američkog sna, među ovih osam zemalja SAD ustvari ima najmanju stopu društvene mobilnosti. Ujedinjeno Kraljevstvo također ima nisku društvenu mobilnost, Zapadna Njemačka negdje je na sredini dok Kanada i skandinavske zemlje imaju mnogo veću društvenu mobilnost.

S obzirom na to da imamo podatke za samo mali broj zemalja, moramo biti oprezni, osobito stoga što ne postoje podaci ovoga tipa koji bi nam omogućili da procijenimo društvenu mobilnost za svaku od američkih država i da u svakoj od njih pojedinačno provjerimo vezu sa nejednakosti. No, niz drugih zapažanja, o promjenama u društvenoj mobilnosti tokom godina, ulaganju javnog novca u obrazovanje, promjenama u geografskoj segregaciji, kao i radovi sociologa o pitanju ukusa i psihologa o pitanju ‘pomaknute agresije’ i zapažanja o učincima takozvane ‘gustine grupe’ na zdravlje, ukazuju na to da je stanje prikazano na slici 12.1 zaista tačno.

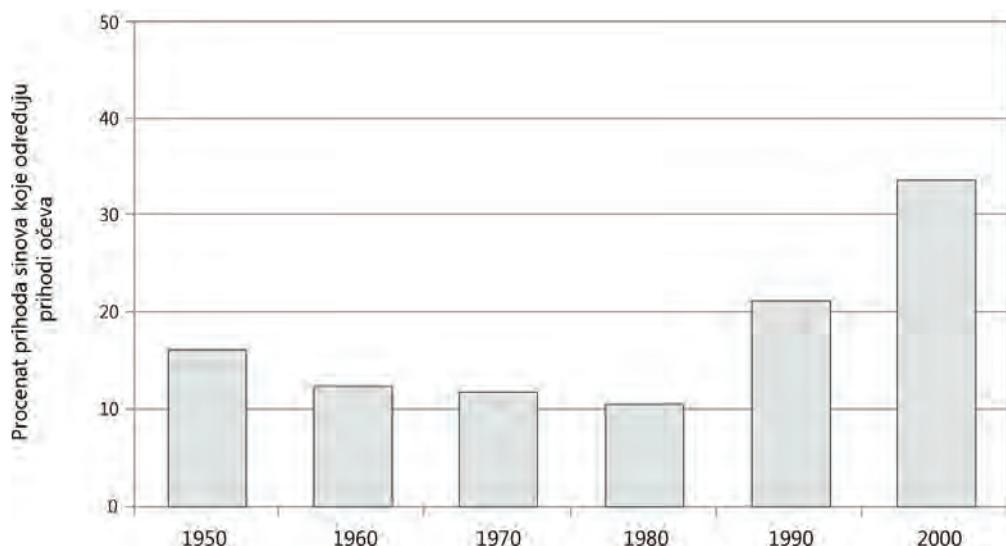
Slika 12.1 *Društvena mobilnost je manja u zemljama veće nejednakosti.*¹⁴⁹

Prvo od ovih zapažanja govori nam da je nakon sporog rasta u periodu 1950–1980. društvena mobilnost u SAD-u počela naglo opadati baš kada su i razlike u prihodima postajale sve izraženije u drugoj polovini stoljeća.

Na slici 12.2 korišteni su podaci iz izvještaja *Stanje radne Amerike* (*The State of Working America*) 2006/07. Visina svakog stupca pokazuje u kojoj mjeri očev prihod određuje prihod sina, tako da niži stupci ukazuju na veću

društvenu mobilnost: budući prihod sina manje ovisi o prihodu oca. Viši stupci ukazuju na manju mobilnost: veći su izgledi da će bogati očevi imati bogate sinove, a siromašni očevi siromašne sinove.

Podaci iz 1980-ih i 1990-ih pokazuju nam da 36 posto djece čiji su roditelji bili u zadnjoj petini raspodjele bogatstva i sami kao odrasli ljudi završe u istoj toj petini, a 36 posto djece roditelja iz najbogatije petine i sami završe u toj petini.²⁷² Oni na vrhu mogu zadržati svoje bogatstvo i status, dok oni na dnu teško napreduju na ljestvici prihoda, ali je u sredini primjetna veća fleksibilnost. I u Ujedinjenom Kraljevstvu društvena mobilnost je počela opadati u isto vrijeme kada su razlike u nivou prihoda postajale sve gore.²⁷¹

Slika 12.2 Društvena mobilnost bila je u porastu do 1980. godine, a onda je počela opadati.²⁷²

Drugo zapažanje koje podržava našu tezu da veća nejednakost u prihodima umanjuje društvenu mobilnost vezano je za podatke o novcu izdvojenom za obrazovanje. Obrazovanje se obično smatra glavnim pokretačem društvene mobilnosti u modernim demokratijama – obrazovaniji ljudi zarađuju više i imaju bolji društveni status. Vidjeli smo u osmom poglavlju kako nejednakost utiče na obrazovna postignuća i stremljenja, ali je važno

naglasiti da je u osam zemalja za koje imamo podatke o društvenoj mobilnosti, javno finansiranje obrazovanja (osnovnog i srednjoškolskog) usko povezano sa stepenom jednakosti u prihodima. U Norveškoj, zemlji najveće jednakosti među spomenutih osam zemalja, skoro sav novac (98,8 posto) izdvojen za obrazovanje je javni novac.²⁷³ S druge strane, u SAD-u, zemlji najveće nejednakosti u ovoj grupi zemalja, samo je oko dvije trećine ukupnog novca za finansiranje školskog obrazovanja (68,2 posto) javni novac. Velike su šanse da ova činjenica ima značajan učinak na socijalne razlike u pristupu visokoškolskom obrazovanju.

USPINJANJE NA LJESTVICI ZNAČI ISELJENJE

Treća vrsta dokaza koja može potvrditi korelaciju između nejednakosti u prihodima i društvene mobilnosti je proces kojim se veća društvena distanca u bogatim zemljama pretvara u geografsku segregaciju između bogatih i siromašnih.

Povećavanje nejednakosti od 1970-ih u SAD-u popraćeno je i geografskom segregacijom bogatih i siromašnih.²⁷⁴ Politički ekonomist Paul Jargowsky analizirao je podatke iz popisa stanovništva u SAD-u iz 1970, 1980, i 1990. godine pokazavši da se tokom tog perioda stambena koncentracija siromaštva povećala.²⁷⁵⁻²⁷⁶ Koncentracija siromaštva po susjedstvima je mjera koja nam govori koji procenat siromašnih ljudi u jednom gradu živi u područjima velikog siromaštva. Jargowsky procjenjuje da je 1970. jedna od četiri afroameričke osobe živjela u susjedstvima velikog siromaštva, ali se do 1990. taj odnos popeo na jedan prema tri. Koncentracija siromaštva među bijelcima udvostručila se tokom te dvije decenije, dok su razlike u prihodima postajale sve izraženije. Kada je koncentracija siromaštva visoka, ljudi se ne bore samo sa svojim siromaštvom, već i sa posljedicama siromaštva svojih susjeda. U periodu između popisa stanovništva 1990. i 2000, Jargowsky je primijetio pad u koncentraciji siromaštva, osobito kod crnih Amerikanaca koji žive u gradskim centrima, što se podudara sa poboljšanjem relativnog

položaja najsirošnijih Amerikanaca koje smo opisali na kraju desetog poglavlja.²⁷⁷ Mada je koncentracija siromaštva u gradskim centrima opala, porasla je u unutrašnjem obruču predgrađa, a Jargowsky upozorava da je uslijed nedavnog ekonomskog pada u Americi, napredak iz 1990-ih možda već poništen.

Sličan obrazac segregacije po siromaštvu i bogatstvu tokom perioda sve izraženijih razlika u prihodima također je primjetan i u Ujedinjenom Kraljevstvu.²⁷⁸ Bogati su spremni platiti da ne bi živjeli zajedno sa siromašnim,²⁷⁹ a stambena segregacija po ekonomskom osnovu porasla je tokom 1980-ih i 1990-ih godina.²⁸⁰ Slika britanskih ‘potonulih četvrti’ šalje istu poruku o obespravljenoj nižoj klasi kao i američka geta i siromašna latino-američka susjedstva (*barrio*).

Istraživači sa obje strane Atlantika jasno stavljaju do znanja da je porast nejednakosti u prihodima uzrok sve veće segregacije bogatih i siromašnih.^{281–283} Koncentracija siromašnih ljudi u siromašnim područjima stvara raznorazne pritiske, oskudicu i poteškoće – od dužih putovanja na posao onih ljudi koji moraju izaći van svojih siromašnih zajednica kako bi pronašli zaposlenje, povećanog rizika od saobraćajnih nesreća, loših škola i usluga, izloženosti nasilju bandi, zagađenosti itd. Sociolog William Julius Wilson, u svojoj poznatoj studiji o siromaštvu u gradskim centrima, siromašne ljude u siromašnim četvrtima opisuje kao one ‘istinski obespravljenе’.²²⁵ Dvije studije iz SAD-a pokazale su da stambena ekomska segregacija povećava rizik od smrti, a jedna je pokazala da gradovi veće nejednakosti također imaju i veći stepen ekomske segregacije.^{284–285} Ovi će procesi naravno potaknuti i veća ograničenja društvene mobilnosti.

PITANJE UKUSA – I KULTURE

Dakle, društvena mobilnost je niža, a geografska segregacija veća u društvima veće nejednakosti. Kao da veća nejednakost čini socijalnu strukturu društva rigidnjom i otežava kretanje uz i niz društvenu ljestvicu.

Rad francuskog sociologa Pierrea Bourdieua također nam pomaže da razumijemo kako društvena mobilnost postaje ograničenja u društvima izraženije hijerarhijske ustrojenosti.²⁸⁶ On opisuje kako materijalne razlike među ljudima, količina novca i sredstava kojima raspolažu postaju bremene kulturološkim markerima društvenih razlika iz kojih se razvijaju snobizam i predrasude. Svi mi tumačimo stvari koje su u potpunosti pitanje nečijeg ukusa kao pokazatelje ugleda i društvene klase – ljude prosuđujemo na osnovu njihovog izgleda, odjeće, načina govora, izbora štiva i televizijskih programa, hrane koju jedu, sportova kojima se bave, muzike koju slušaju i njihovog (ne)uvažavanja umjetnosti.

Ljudi iz srednje i više klase imaju pravilne akcente, znaju se ponašati u ‘finom društvu’, znaju da im obrazovanje daje veće prednosti. Prenose ova saznanja na svoju djecu da bi i ona bila uspješna u školi i na poslu, stupila u dobre brakove, pronašla dobro plaćene poslove itd. Ovako se uspostavlja elita i ovako ona održava svoj elitni status.

Ljudi mogu koristiti ove pokazatelje ugleda i klase, svoj ‘dobar ukus’, kako bi sačuvali položaj, ali na svim tačkama društvene hijerarhije ljudi koriste diskriminaciju i predrasude prema nižim klasama kako bi spriječili one ispod sebe da poboljšaju svoj status. Uprkos modernoj ideologiji jednakosti prilika, ukus i klasa još uvijek ograničavaju ljudе, onemogućavajući im da vjeruju da mogu poboljšati svoj status i uništavajući njihovo samopouzdanje ako to pokušaju učiniti. Eksperimenti o prijetnji stereotipom opisani u osmom poglavlju pokazali su nam kakve štetne posljedice na ostvarivanje dobrih rezultata ona može imati. Bourdieu naziva postupke kojima elita održava svoj položaj *simboličkim nasiljem* – a mogli bismo ih veoma lako nazvati diskriminacijom i snobizmom. Iako su rasne predrasude često predmet osude, o klasnim predrasudama se rijetko govori, iako su veoma slične.

Ovi društveni sistemi ukusa, koji određuju šta je intelektualno i kulturno, a šta je prosto i popularno, stalno mijenjaju sadržaj, ali su ipak uvijek prisutni. Primjeri koje je Bourdieu prikupio 1960-ih možda nam se sada čine zastarjelim, ali mogu poslužiti kao ilustracija. On je primijetio da različite društvene klase vole različitu muziku; da niže klase preferiraju lako

pamtljivu melodiju "Plavog Dunava" dok više klase radije slušaju 'težu' kompoziciju "Dobro uštimani klavir". Više klase radije biraju apstraktnu umjetnost i eksperimentalne romane, dok niže klase vole mimetičke slike i dobre zaplete. A kada bi svi počeli da uživaju u Bachu, Picassu i Joyceu, onda bi se ukus viših klasa promijenio i oni bi počeli cijeniti druge stvari – elitizam se održava stalnim pomjeranjem granica. Bourdieu zapravo opisuje 'ekonomiju kulturnih dobara', a nejednakosti u toj ekonomiji imaju jednako snažan učinak na ljude kao i nejednakosti u prihodima.

U svojoj knjizi *Watching the English* (Posmatranje Engleza), antropologinja Kate Fox opisuje markere društvene klase kod Engleza – u razgovoru, domovima, autima, hrani i drugim stvarima.²⁸⁷ Joseph Epstein je to isto radio za SAD u knjizi *Snobbery: The American Version* (Snobizam: Američka verzija).²⁸⁸ Obje knjige su veoma zabavne i poučne, i teško je ne nasmijati se vlastitoj pretencioznosti i tuđem lošem ukusu.

U Ujedinjenom Kraljevstvu, naprimjer, moguće je ustanoviti da li neko pripada radničkoj klasi po tome da li večernji obrok zove *tea*, *dinner* ili *supper*. Po tome da li svoju majku zove *mam*, *mum* ili *mummy*, da li navečer izlazi na *do, function* ili *party*, i tako dalje.

Snobizam je, kaže Epstein, kada "sjedite u svom BMW-u 740i i preplavi vas jedan mirni, sigurni osjećaj da ste bolji od nekog vulgarnog jadnika . . . koji stane pored vas na semaforu u svom drečavom Cadillacu. To je ono tih zadovoljstvo s kojim dočekujete vijest da sin žene s kojom ste se upravo upoznali završava magisterske studije u foto-novinarstvu na Državnom univerzitetu u Arizoni, dok vaša kćerka studira historiju umjetnosti na Harvardu . . ." No, na kraju se ispostavi da se snobizam i ukus uvijek vrte oko balansa dobiti i gubitka. Epstein dalje objašnjava kako nekog drugog dana, na nekom drugom semaforu, pored vašeg jadnog BMW-a stane jedan Bentley, a možda upoznate ženu čiji sin sudira klasične nauke na Oxfordu. Načini na koje klase, ukus i snobizam ograničavaju mogućnosti i blagostanje ljudi u stvarnosti su zapravo jako bolni i sveprisutni. Oni su jedan od oblika diskriminacije i društvene isključenosti. U knjizi iz 1972. *The Hidden Injuries of Class* (Skrivenе povrede klase), sociolozi Richard Sennett i Jonathan Cobb opisuju psihološku

štetu nanesenu muškarcima iz radničke klase u Bostonu, koji su svoju nemogućnost da napreduju u svijetu pripisivali vlastitim nedostacima, što je rezultiralo osjećanjima neprijateljstva, ljutnje i stida.²⁸⁹ U novije vrijeme, sociolog Simon Charlesworth je tokom jednog intervjeta sa muškarcom iz radničke klase iz Rotherama u centralnoj Engleskoj slušao kako muškarac opisuje stid koji osjeća kad god se susretne sa ženom iz srednje klase.²⁹⁰ Čak i prije nego što prozbore ijednu riječ, njega odmah preplavi osjećaj vlastite inferiornosti, postane isuviše samokritičan i na kraju neprijateljski raspoložen i ljut:

Svratio sam neki dan do Ureda za socijalnu zaštitu . . . tamo su bile stolice, i bilo je jedno slobodno mjesto pored jedne uobražene krave, znaš već, mršava, privlačna, iz srednje klase, i nisam htio sjesti pored nje, jednostavno sam osjećao da ne bih trebao . . . i odmah sam postao previše samokritičan, počeo sam misliti o svojoj kilaži, osjećao sam se predebeo, počeo sam se znojiti, petljati, vrpoltiti se, pomislio sam “neću sjesti tu, neću da je uzne-miravam”, neću da se osjećam kao da sam je uznenemirio, jednostavno im ne želite smetati . . . svjesni ste da ih vrijeđate . . . zbog načina na koji gledaju u vas, kao da su zgađeni . . . odmah vas pogledaju kao da im upadate u njihov prostor . . . pomislite “ne bih trebao biti ovdje” . . . najradije ne biste nigdje ni izlazili. To je kao neka vrsta nasilja, znaš, kao da neko postavi prepreku i kaže “slušaj bijedniče, nemoj da bi mi slučajno prišao!” [bolno i ljutito povisuje glas] . . . “Koji ćeš kurac ti u mom prostoru . . . Mi plaćamo da bismo pobegli od takvog ološa” . . . To je jebeno iscrpljujuće . . . Svuda se tako osjećaš . . . Mislim, odmjerio sam ja nju ko’ što oni nas odmjeravaju . . . i odlučio “nema šanse da sjednem ovdje”. Njoj bi bilo neugodno, a mene bi to posramilo, razumiješ [bolno i ljutito povisuje glas] . . . Samo što sjedim tu, razumiješ me? . . . To je nekakvo zajedničko razumijevanje, ti znaš kako se oni osjećaju, i ti to osjećaš, kažem ti . . . Oni su jedno veliko ništa, nemaju ništa, ali to je atmosfera oko njih, razumiješ, imaju pravo tijelo, pravu odjeću i sve to, samopouzdanje, stav, znaš na šta mislim . . . Mi [tužno, spuštenog glasa] to nemamo, ne možemo ni imat’. Mi tu uđemo kao da smo poraženi, vučemo se dok ulazimo . . . želiš samo da se sakriješ negdje . . .

REAKCIJA BICIKLARENJA

Veće razlike u materijalnom bogatstvu čine statusne razlike važnijima, a u društвima veće nejednakosti pritisak predrasuda prema nižim klasama postaje sve teži; veća je društvena distanca između onih na vrhu ‘koji imaju’ i onih na dnu ‘koji nemaju’. Veća nejednakost zapravo povećava predrasude prema nižim društvenim klasama. Svoj društveni status održavamo pokazivanjem superiornosti u odnosu na ljude ispod nas. Oni kojima je oduzet društveni status pokušavaju ga povratiti iskaljujući se na ranjivijm od sebe. Dva stiha popularne pjesmice oslikavaju ove procese. U Engleskoj se kaže “Kapetan je šutnuo dječaka, a dječak mačku”, čime se opisuje silazni tok agresije i ljutnje, dok jedan poznati stih američke popularne pjesmice opisuje Boston kao mjesto “gdje porodica Lowell priča samo sa porodicom Cabot, a porodica Cabot priča samo sa Bogom”, što je izraz snobizma i opisuje penjanje uz društvenu ljestvicu ljudi koji se ugledaju na one iznad sebe.

Kada ljudi odgovore na provokaciju koju im je uputio neko sa boljim statusom time što svoju agresiju usmjere na nekoga sa nižim statusom od sebe, psiholozi to nazivaju pomjerenom agresijom.²⁹¹ Neki od primjera su: čovjek kojega je naružio šef dođe kući i više na svoju ženu i djecu; veći stepen agresije na radnim mjestima gdje nadređeni loše postupaju sa radnicima;²⁹² reakcije ljudi u zapostavljenim zajednicama na prliv stranih imigranata;²⁹³⁻²⁹⁴ i način na koji se maltretirani zatvorenici okomljavaju na one niže od sebe u zatvorskoj hijerarhiji – osobito na seksualne prestupnike.²⁹⁵

U knjizi *The Hot House* (Staklenik), koja opisuje život u jednom zatvoru visoke bezbjednosti u SAD-u, Pete Earley prenosi priču o jednom čovjeku koji je u zatvoru izdržavao doživotnu kaznu zbog počinjenog ubistva.^{296, str. 74-5} Bowles je prvi put završio u zatvoru sa petnaest godina kada su ga poslali u vaspitno-popravni dom. Istog dana kada je stigao u dom, prišao mu je jedan stariji, veći dječak:

“Ej, koji broj cipela nosiš?”, upitao ga je dječak.

“Nemam pojma”, rekao je Bowles. “Mogu li pogledati jednu cipelu?”, upitao ga je dječak pristojno.

Bowles je sjeo na pod i skinuo cipelu. Stariji dječak je skinuo svoju cipelu, a obuo Bowlesovu.

“A mogu li vidjeti drugu?”

“Skinuo sam i drugu cipelu i dao mu je”, prisjetio se Bowles, “a on je obuo, zavezao i otišao do jednog stola, a onda su mi se svi prisutni dječaci počeli smijati.”

“Tada sam shvatio da se šprdaju sa mnom.”

Bowles je zgrabio bilijarski štap i nasrnuo na dječaka, zbog čega je kažnjen na sedam dana teškog rada. Kada je sljedeće sedmice u dom stigao novi dječak, “i on se susreo sa dječakom koji mu traži cipele”. Samo je ovaj put Bowles bio taj koji je iskorištavao novopridošlicu. “Bio je red na mene da se istresem na nekom”, prisjetio se. “Zaslužio sam to pravo.”

U istoj knjizi Earley ponovo donosi skoro identičnu priču, samo ovaj put opisuje reakciju jednog muškarca na silovanje i sodomiju pretrpljenu tokom svoje prve noći u jednom okružnom zatvoru kada mu je bilo 16 godina. Šest godina poslije toga, nakon što je uhapšen u drugom gradu, našao se u ćeliji sa “klincem, vjerovatno je imao nekih 17 godina, i znaš šta sam uradio? Jebao sam ga.”²⁹⁶, str. 430–431.

Pomaknuta agresija među nehumanim primatima nazvana je ‘reakcijom biciklarenja’. Primatolog Volker Summer objašnjava da termin asocira na sliku osobe na biciklu koja se klanja pred superiornijim od sebe, dok nogama udara one ispod. Opisao je kako životinje koje žive u strogim društvenim hijerarhijama udovoljavaju dominantnim životnjama, istovremeno napadajući one slabije od sebe. Psiholozi Jim Sidanius i Felicia Pratto tvrde da su sukobi između grupa ljudi i ugnjetavanje, poput rasizma i seksizma, uzrokovani načinom na koji nejednakost dovodi do porasta individualne i institucionalne diskriminacije i stepena u kojem se ljudi pokoravaju ili protive dominaciji određenih društvenih grupa nad drugim.²⁹⁷ U društvima veće

nejednakosti, veći broj ljudi pribjegava nasilju; u društвima veće jednakosti, veći broj ljudi odlučuje se za inkluziju i empatiju.

Posljednji dokaz da nejednakost u prihodima znači i nižu društvenu mobilnost nalazimo u istraživanju koje pokušava objasniti zbog čega se stigmatizirane grupe ljudi u društвима veće nejednakosti osjećaju ugodnije kada su odvojeni od ljudi koji na njih gledaju sa nipođastavanjem. Istraživanja su pokazala da je zdravlje pripadnika manjinskih etničkih grupa koji žive okruženi sebi sličnima ponekad bolje nego zdravlje imućnijih pojedinaca okruženih većim brojem pripadnika dominante grupe, što je jako upečatljiv primjer kako diskriminacija i predrasude štete blagostanju ljudi.²⁹⁸ Ovo se zove učinkom ‘gustine grupe’, i prvi put je pokazan u odnosu na mentalne bolesti. Naprimjer, studije rađene u Londonu pokazale su veću učestalost šizofrenije među pripadnicima etničkih manjina koji žive u četvrtima gdje nema puno ljudi sličnih njima,²⁹⁹ a isto je utvrđeno i za samoubistva³⁰⁰ i samopovređivanje.³⁰¹ Nedavno su studije rađene u SAD-u pokazale isti efekt i kod srčanih udara^{302–303} i porodajne težine novorođenčadi.^{304–308} Općenito govoreći, život u siromašnjim područjima povezan je sa lošijim zdravlјem. Pripadnici etničkih manjina koji stanuju u područjima gdje ima manje ljudi sličnih njima često su imućniji, a susjedstva u kojima žive bolja, u odnosu na one koji žive u područjima gdje je koncentracija pripadnika njihove etničke grupe veća. Stoga nije neobično što su ovi etnički izolirani pojedinci često nezdraviji. Moguće objašnjenje je da, gledani očima većinske zajednice, postaju svjesniji svoje pripadnosti manjinskoj grupi lošeg društvenog statusa, zbog čega su češće suočeni sa predrasudama i diskriminacijom, te imaju manje podrške. Činjenica da psihološke posljedice stigmatiziranosti mogu biti dovoljno snažne da ponište materijalne prednosti govori nam koliko je zapravo nejednakost moćna i ponovo nas vraća na važnost društvenog statusa, podrške i prijateljstva, te na uticaj društvene anksioznosti i stigmatiziranosti, o čemu smo govorili u trećem poglavlju.

Čini se da veće razlike u prihodima učvršćuju društvenu strukturu i umanjuju mogućnost napredovanja na društvenoj ljestvici. Tamo gdje postoje veće razlike u ishodima, znatno je teže ostvariti jednakost prilika.

TREĆI DIO

BOLJE DRUŠTVO

13

DISFUNKCIONALNA DRUŠTVA

Nijedan čovjek nije otok, sasvim sam za sebe; svaki je čovjek dio kontinenta, dio zemlje.

John Donne, *Meditacija XVII*

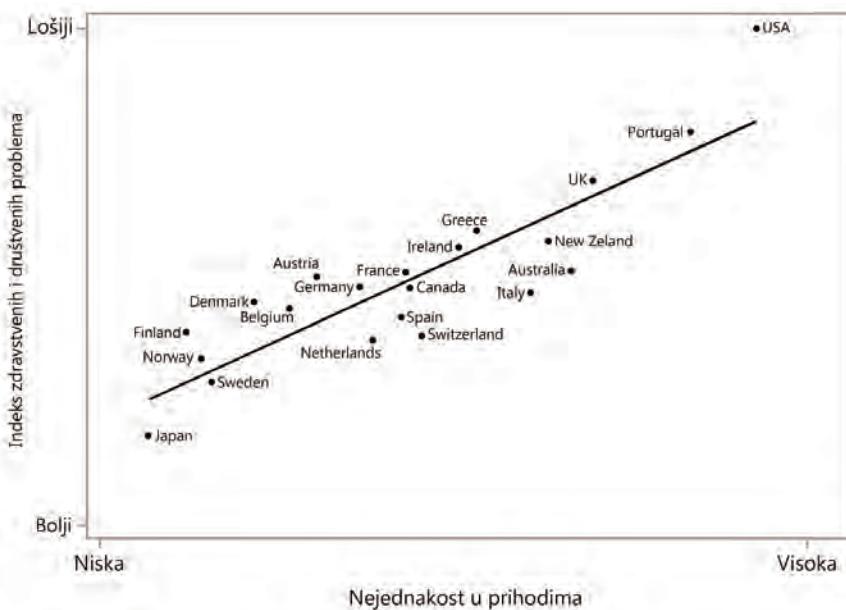
Vidjeli smo u posljednjih devet poglavlja da su u bogatim razvijenim zemljama i među pedeset država SAD-a najvažniji zdravstveni i društveni problemi bogatog svijeta češći u društвima u kojima je nejednakost veća. U oba okruženja ti su odnosi previše jaki da bi se mogli odbaciti kao slučajni. Značaj ovih odnosa skoro da ne može biti precijenjen. Prvo, razlike između manje i više jednakih društava su velike – problemi su tri do deset puta češći u društвima veće nejednakosti. Drugo, ove razlike nisu razlike između visoko i niskorizičnih grupa koje obuhvataju samo mali dio stanovništva ili samo siromašne. Radi se, naime, o razlikama između rasprostranjenosti različitih problema koje se primjenjuju na cijelokupno stanovništvo.

DISFUNKCIONALNA DRUŠTVA

Jedna od stvari koje smo pokazali u poglavljima 4–12 je da nekim zemljama ide dobro u skoro svemu, a nekima loše. Možete predvidjeti uspјešnost zemlje u nekom segmentu, ukoliko poznajete druge segmente. Ako neka zemљa, naprimjer, ima loše zdravstvo, možete dosta pouzdano predvidjeti da u toj zemlji značajan broj stanovnika ode u zatvor, da ima veći broj maloljetničkih trudnoca, niže stope pismenosti, više pretilosti, gore mentalno zdravlje, itd. Čini se da nejednakost utiče na društvenu disfunkcionalnost u velikom broju segmenata.

Na međunarodnom nivou, na zdravom kraju distribucije skoro su uvijek skandinavske zemlje i Japan. Na suprotnom kraju, sa visokim stopama zdravstvenih i društvenih problema, obično se nalaze SAD, Portugal i UK. Istu stvar nalazimo i među različitim državama SAD-a. U one kojima dobro ide u svim segmentima ubrajamo New Hampshire, Minnesota, Sjevernu Dakotu i Vermont, a najlošija situacija je u Mississippiju, Louisiani i Alabami.

Na slici 13.1 sažeto su predstavljeni naši nalazi. Radi se o preslici slike 2.2. Ponovno je pokazan odnos između nejednakosti i našeg kombiniranog indeksa zdravstvenih i društvenih problema. Ovaj grafikon pokazuje da odnos ne zavisi od neke određene grupe zemalja, naprimjer onih koje se nalaze na kraju distribucije.

Slika 13.1 *Zdravstveni i društveni problemi češći su u zemljama veće nejednakosti.*

Umjesto toga, odnos je veoma prisutan u brojnim nejednakostima koje nalazimo u razvijenim tržišnim demokratijama. Iako ponekad nalazimo manje snažne odnose u analizi pedeset država SAD-a, u međunarodnoj analizi je država SAD u cjelini na onom mjestu na kojem bismo je očekivali zbog njene nejednakosti.

Iako su po svoj prilici brojke za neke zemlje tačnije nego za druge, važno je da podatke ne tretiramo selektivno. Zbog toga smo stalno koristili isti set podataka o nejednakosti koje su objavile Ujedinjene nacije. U analizama američkih država, koristili smo objavljene podatke popisa stanovništva u SAD-u.

Međutim, čak i ako postoje ozbiljne zamjerke na brojke koje se odnose na pojedinačna društva, time se ne mijenja cijelokupno stanje stvari dato na slici 13.1. Isto možemo reći i za brojke koje smo koristili u odnosu na zdravstvene i društvene probleme. Svaki set je direktno uzet iz izvora, kako je objavljen.

Jedini društveni problem na koji smo naišli a koji se češće javlja u zemljama veće jednakosti (međutim, ne toliko često u državama veće jednakosti u SAD-u) jeste, možda iznenađujuće, samoubistvo. Dvostruki su razlozi za to. Prvo, u nekim državama samoubistvo je češće na nižim stepenima društvene ljestvice. U Britaniji je tek u posljednjim desetljećima nastao dobro definiran socijalni gradijent. Drugo, samoubistvo je često obrnuto proporcionalno ubistvu. Čini se da ima smisla psihološki kliše da se bijes ponekad ispolji ka unutra, a nekada ka vani: da li krivite sebe ili druge kada stvari krenu nao-pako? U trećem poglavljju uočili smo rast tendencije da se okriviljuje vanjski svijet – defanzivna narcisoidnost – kao i kontraste između SAD-a i Japana. Značajno je spomenuti članak o zdravlju u oblasti Harlem u New Yorku u kojoj je samoubistvo jedini uzrok smrti koji je manje čest tu nego u ostatku SAD-a.⁸⁰

SVIMA DOBRO

Uobičajena reakcija na nalaze istraživanja u društvenim naukama je da ljudi kažu da su oni očigledni dodajući, možda malo prezrivo, da nije bilo potrebe obavljati sav taj skupi posao kako bi čuli ono što već znaju. Međutim, često se taj osjećaj da nešto znamo pojavi uz vremenski odmak, nakon što su objavljeni rezultati istraživanja. Pokušajte ljude upitati da vam unaprijed predvide rezultate i jasno je da će se različite stvari činiti potpuno vjerovatnim. Kako smo predstavili dokaze u prethodnim poglavljima o tome kako je nejednakost povezana sa rasprostranjenosću brojnih problema, nadamo se da većina

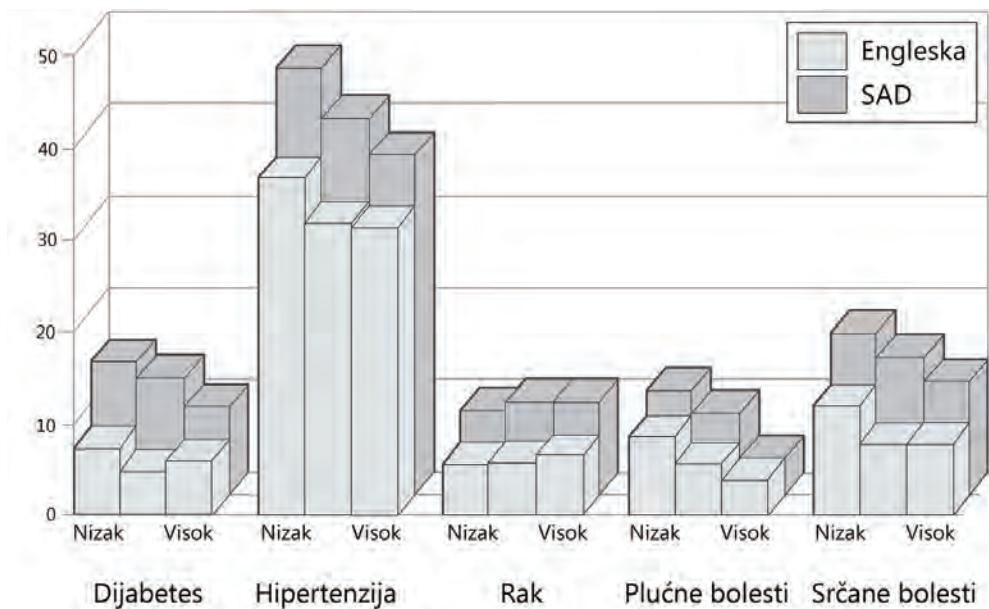
čitatelja smatra da sve ovo ima direktnog intuitivnog smisla. Zaista, može se činiti očiglednim da bi problemi povezani sa relativnim siromaštvom trebali biti češći u društвima veće nejednakosti. Međutim, ako pitate ljudе zašto veća jednakost smanjuje ove probleme, najčešći odgovor je da to morа da je zbog toga što društva veće jednakosti imaju manje siromašnih ljudi. Prepostavka je da veća jednakost pomaže onima na dnu. Iako to jeste jedan mali dio objašnjenja, to je prepostavka koja održava našu nemogućnost da prepoznamo veoma važne procese koji utiču na naše živote i društva kojih smo dio. Istina je da veća nejednakost utiče na veliku većinu stanovništva.

Jedan od nalaza, koji nam je u početku bio iznenađujući, jeste koliko su velike razlike između društava u stopama različitih problema o kojima smo govorili u poglavlјima 4–12. U ukupnom stanovništvu, stope mentalnih oboljenja su pet puta veće u najviše nejednakim nego u najmanje nejednakim društвима. Također, u više nejednakim društвима postoji pet puta veća vjerovatnoća da će ljudi otići u zatvor, šest puta veća vjerovatnoća da će postati klinički pretili, a stope ubistava mogu biti mnogo puta veće. Razlog za ovako velike razlike je jednostavno to da efekti nejednakosti nisu ograničeni na one koji imaju najmanje – oni utiču na veliku većinu stanovništva. Naprimjer, razlog zbog kojeg je životni vijek prosječnog Amerikanca za 4,5 godina kraći od onog prosječnog Japanaca nije primarnо to što najsriomašnijih 10% Amerikanaca pati od deficita životnog vijeka koji je deset puta veći (odnosno, četrdeset i pet godina) a ostatak stanovništva ima jednaku stopu kao Japanci. Kako epidemiolog Michael Marmot često naglašava, možete otkloniti sve zdravstvene probleme siromašnih da se ne promijeni većina problema po pitanju zdravstvene nejednakosti. Ili, ako to pogledamo na drugi način, čak i ako uzmete u obzir samo stope smrtnosti bijelih Amerikanaca, one su i dalje gore, kako ćemo uskoro vidjeti, od stopa smrtnosti stanovništva ostalih razvijenih zemalja.

Poređenja zdravlja u različitim grupama stanovništva društava veće ili manje jednakosti pokazuju da su prednosti veće jednakosti veoma široko rasprostranjene. Nedavno je u jednoj studiji u Žurnalу Američke medicinske asocijacije (*Journal of the American Medical Association*) izvršeno poređenje

zdravlja između muškaraca srednje dobi u SAD-u i Engleskoj (ne u cijelom Ujedinjenom Kraljevstvu).³¹⁵ Da bi se povećala uporedivost, studija je u obje zemlje bila ograničena na bijelo stanovništvo koje nije hispansko. Ljudi su podijeljeni po kategorijama prihoda i obrazovanja. Na slici 13.2 prikazane su stope dijabetesa, hipertenzije, raka, plućnih bolesti i srčanih bolesti po sve tri obrazovne kategorije – visoka, srednja i niska. Američke stope su predstavljene tamnjom bojom i nalaze se iza stopa za Englesku, koje su predstavljene svjetlijom bojom. Postoji dosljedna tendencija da stope za ove bolesti budu veće u SAD-u nego u Engleskoj i to ne samo među bolje obrazovanim već po svim obrazovnim nivoima. Isto važi i za stope smrtnosti i različite biološke markere poput krvnog pritiska, holesterola i mjerjenja stresa.

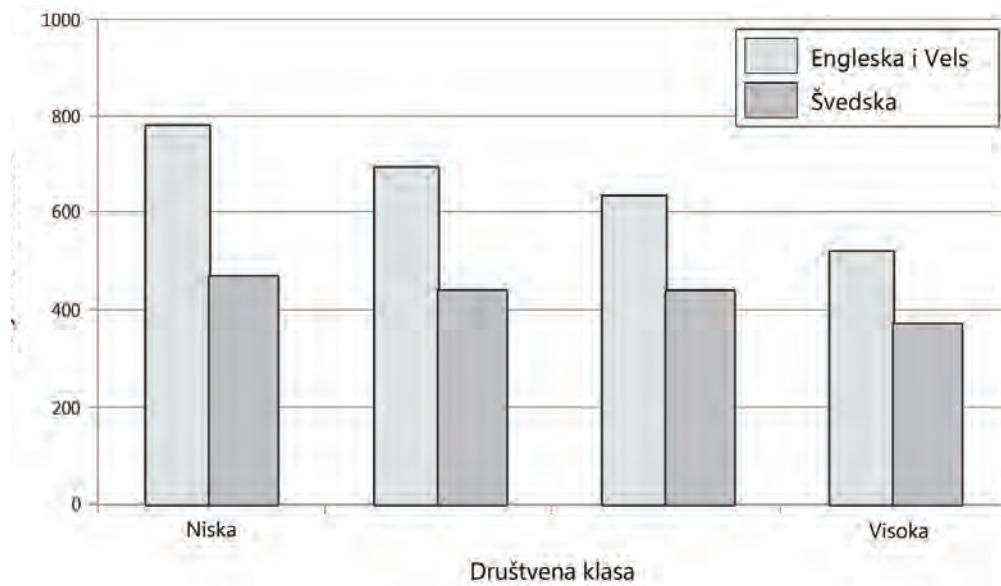
Iako je ovo samo prividno, autori studije smatraju da razlike u društvenoj klasi u zdravlju imaju veću silaznu putanju u SAD-u nego u Engleskoj, bez obzira da li se ljudi klasificiraju prema prihodima ili obrazovanju.³¹⁶

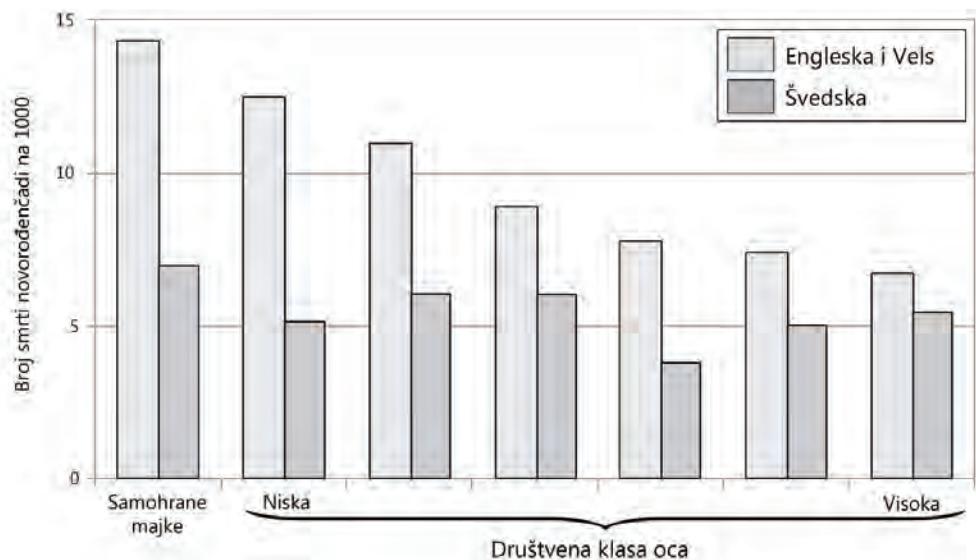
Slika 13.2 Stope obolijevanja su niže u Engleskoj nego u SAD-u i na niskim i na visokim obrazovnim nivoima.³¹⁵

U ovom poređenju, Engleska ima veću jednakost i bolje zdravlje. Međutim, rađena su slična poređenja stopa smrtnosti Švedske i Engleske i Velsa. Da bi se omogućila tačna poređenja, švedski istraživači su klasificirali veliki broj švedskih smrtnih slučajeva prema britanskim klasama zanimanja. Klasifikacija ide od nekvalificiranih manuelnih zanimanja klase V na dnu do profesionalnih zanimanja u klasi I na vrhu. Slika 13.3 pokazuje razlike koje su ustanovili u stopama smrtnosti muškaraca sposobnih za rad prema starosti.³¹⁷ Švedska, kao zemlja veće jednakosti, bilježi niže stope smrtnosti po svim klasama zanimanja i to u tolikoj mjeri da su njene najviše stope smrtnosti, koje nalazimo u nižim klasama, niže od onih u najvišoj klasi u Engleskoj i Velsu.

Jedna druga slična studija poredila je stope smrtnosti novorođenčadi u Švedskoj i Engleskoj i Velsu.³¹⁸ Smrtnost novorođenčadi klasificirana je prema zanimanju oca, a zanimanja su ponovno na isti način kodirana u svakoj zemlji. Rezultati su prikazani na slici 13.4. Smrt beba koje su rođene u samohranom roditeljskom domu i koje ne mogu biti kodirane prema zanimanju oca prikazane su zasebno. Ponovo vidimo da su stope smrtnosti u Švedskoj niže širom cijelog društva. (Napominjemo da su obje studije objavljene poprilično davno te da prikazuju stope smrtnosti koje su značajno više od trenutnih.)

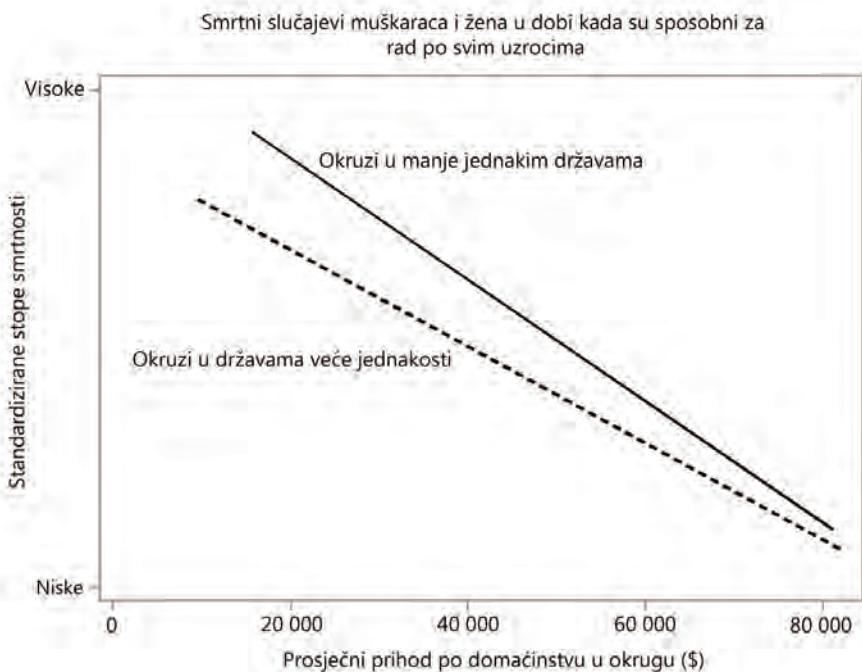

Slika 13.3 Stopu smrtnosti muškaraca sposobnih za rad prema starosti niže su u svim klasama zanimanja u Švedskoj nego u Engleskoj i Velsu.³¹⁷

Slika 13.4 Stopu smrtnosti novorođenčadi niže su u svim klasama zanimanja u Švedskoj nego u Engleskoj i Velsu.³¹⁸

Također su pravljena poređenja među više i manje jednakim državama u SAD-u. I ovdje se čini da se prednosti manjih razlika u prihodima u više jednakim društvima prostiru širom svih prihodovnih grupa. Jedna studija je zaključila da “nejednakost u prihodima ima uporediv efekat širom svih podgrupa stanovništva”, bilo da su ljudi klasificirani prema obrazovanju, rasu ili prihodima i to do te mjere da su autori sugerirali da nejednakost djeluje poput zagađivača koji se širi društvom.³¹⁹ U jednoj našoj studiji posmatrali smo odnos između prosječnog prihoda po okruzima i stopa smrtnosti u svim okruzima SAD-a.⁸ Poredili smo odnos između prosječnog prihoda po okrugu i okružnih stopa smrtnosti prema tome da li se okruzi nalaze u dvadeset i pet država veće jednakosti ili dvadeset i pet država manje jednakosti. Kako je prikazano na slici 13.5, i u državama veće jednakosti i u onim manje jednakosti, siromašniji okruzi su, očekivano, pokazali tendenciju ka većim stopama smrtnosti. Međutim, na svim prihodovnim nivoima, stope smrtnosti su bile niže u dvadeset i pet država veće jednakosti nego u dvadeset i pet država manje jednakosti. Poređenje okruga na svakom prihodovnom nivou pokazalo je da su prednosti veće jednakosti najveće u siromašnim okruzima, ali i da postoje čak i u najbogatijim okruzima. U suštini, radi se o situaciji koja je vrlo slična onoj prikazanoj na slikama 13.3 i 13.4 gdje se Švedska poredi sa Engleskom i Velsom. Baš kao i među okruzima SAD-a, gdje se prednosti veće jednakosti države odnose na sve prihodovne grupe, tako se i prednosti veće jednakosti u Švedskoj primjenjuju na sve klase, ali su najveće u najnižim klasama.

Slika 13.5 *Odnos između prosječnog prihoda po okrugu i stope smrtnosti po okrugu u odnosu na to da li se okrug nalazi u jednoj od dvadeset i pet država veće jednakosti ili u jednoj od dvadeset i pet država manje jednakosti.*

Slika 8.4 u osmom poglavlju, koja poredi stope pismenosti mladih u različitim zemljama prema stepenu obrazovanja njihovih roditelja (te tako indirektno i prema društvenom statusu porodice u kojoj su odrasli), također je pokazala da se prednosti veće jednakosti prostiru širom društva. U Finskoj i Belgiji, koje imaju veću jednakost, prednosti su, ponovo, veće na dnu društvene ljestvice nego u manje jednakim Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u. Ali čak i djeca roditelja sa najvećim stepenom obrazovanja bolje prolaze u Finskoj i Belgiji nego u manje jednakim Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u.

Pitanje koje se često postavlja jeste da li čak i bogati imaju prednosti od veće jednakosti. Možda vrijedi ono što je John Donne rekao "nijedan čovjek nije otok" izoliran od efekata nejednakosti. Dokazi koje mi razmatramo obično stanovništvo dijele u tri do četiri prihodovne ili obrazovne grupe, a ponekad (kao npr. na slici 13.4) u šest klasa zanimanja. Čini se prema

tim analizama da čak i najbogatije grupe stiču prednost. Međutim, ako pod 'bogatim' mislimo na milionere, slavne ličnosti, ljudi iz medija, ljudi koji vode velike kompanije ili kreiraju vijesti, možemo samo nagađati kako to na njih može uticati. Možda nam se čini da živimo u svijetu ljudi čija se lica i imena pojavljuju u medijima, ali u stvarnosti oni čine samo mali dio od 1 procenta populacije te su jednostavno premašena grupa da bi se zasebno posmatrala. Bez podataka o toj maloj manjini, možemo samo nagađati da li je veća vjerovatnoća da će izbjegći rastuće nasilje, droge ili mentalna oboljenja društava veće nejednakosti. Životi i smrti slavnih ličnosti kao što su Britney Spears, John Lennon, Kurt Cobain, Marilyn Monroe, ubijena braća Kennedy, princeza Diane ili princeza Margaret, govore nam da možda i neće. Ono što studije jasno pokazuju, pak, jeste da veća jednakost donosi značajne prednosti čak i najvišim klasama zanimanja i među najbogatijom i najbolje obrazovanom trećinom ili četvrtinom stanovništva, koja uključuje i malu manjinu jako bogatih. Ukratko, bilo da posmatramo države SAD-a ili druge zemlje, čini se da prednosti veće jednakosti dijeli velika većina stanovništva. Samo zbog toga što su prednosti veće jednakosti tako široko rasprostranjene, razlike u stopama problema među društvima mogu biti toliko velike.

Kako su se tokom godina skupljali nalazi istraživanja, u početku se široka rasprostranjenost prednosti veće jednakosti činila paradoksalnom da se sve dovodilo u pitanje. Međunarodne grupe su u više navrata nastojale porebiti zdravstvene nejednakosti u različitim zemljama i dolazile do zaključaka da se zdravstvene nejednakosti značajno ne razlikuju od zemlje do zemlje. To se činilo nekonistentnim sa dokazima o tome da društva veće jednakosti imaju bolje zdravlje. Kako veća jednakost može poboljšati zdravlje ukoliko to ne čini smanjenjem zdravstvenih razlika između bogatih i siromašnih? Ovo pitanje je u to vrijeme bilo najspornije. Međutim, sada možemo vidjeti na koji način su konzistentna ta dva seta dokaza. Manje razlike u prihodima poboljšavaju zdravlje svih ljudi, ali prave veće razlike po zdravlje siromašnih nego bogatih. Ako manje razlike u prihodima vode otprilike istom procentu smanjenja stope smrtnosti u cijelokupnom društvu, onda, kada su mjerene u relativnom smislu, ostaju nepromijenjene razlike u stopama smrtnosti među

bogatim i siromašnim. Zamislimo da su stope smrtnosti 60 na 100.000 ljudi u najnižoj klasi, a samo 20 na 100.000 u najvišoj. Ako se u svim grupama stopa smrtnosti smanji za 50%, time se u najnižoj grupi smrtnost smanjila za 30, a u najvišoj za 10. Ali, iako su siromašni doživjeli najveći absolutni pad stope smrtnosti, i dalje postoji trostruka relativna klasna razlika u stopama smrtnosti. Bez obzira na procentualno smanjenje stope smrtnosti, sve dok ono važi za čitavo društvo, najviše će uticati na siromašne, dok će relativna mjerena razlike ostati nepromijenjena.

Sada možemo vidjeti da su nam studije koje su nekada izgledale paradoksalne ustvari poručivale nešto važno o efektima veće jednakosti. Sugerirajući da više i manje jednaka društva imaju slične relativne diferencijale, pokazivale su nam da svako dobija otprilike proporcionalnu korist od veće jednakosti. Danas postoji niz studija o ovom pitanju koje koriste podatke za države SAD-a,^{8, 319, 320} i najmanje pet međunarodnih studija koje pružaju konzistentne dokaze da se prednosti veće jednakosti široko prostiru te da nisu ograničene na siromašne.^{152, 315, 317, 318, 321}

NEKA DRUGA OBJAŠNJENJA?

Jasno je da postoji nešto što utiče na uspjeh ili neuspjeh društva da se nosi sa društvenim problemima, ali kako možemo zasigurno znati da se radi o nejednakosti? Prije nego što razmotrimo da li je nejednakost uzročnik, osvrnimo se na mogućnost da postoje neka druga objašnjenja.

Iako su ljudi povremeno sugerirali da zemljama engleskog govornog područja i ne ide najbolje, time se ne objašnjava veliki broj postojećih dоказa. Uzmimo, naprimjer, mentalno zdravlje, gdje su među zemljama za koje postoje komparativni podaci najmanje uspješne zemlje engleskog govornog područja. U petom poglavlju smo pokazali da su najveće stope bolesti u SAD-u, nakon toga u Australiji, UK-u, Novom Zelandu i Kanadi. Ali čak i u ovim zemljama imamo vrlo snažnu korelaciju između rasprostranjenosti mentalnih oboljenja i nejednakosti. Tako da nejednakost objašnjava zašto

stanje nije sjajno u zemljama engleskog govornog područja, a objašnjava i koje su zemlje manje ili više uspješne od drugih.

A nisu samo SAD i Britanija, dvije zemlje koje imaju mnogo toga zajedničkog, neuspješne u većini aspekata. Ni Portugalu ne ide najbolje. Njegov neuspjeh je konzistentan visokim nivoima nejednakosti, ali u drugim aspektima Portugal i SAD su potpuno različiti. No, čak i ako sa slike 13.1 (str. 174) uklonimo anglofone zemlje, još uvijek će postojati jako uska veza između nejednakosti i indeksa zdravstvenih i društvenih problema u ostatku zemalja, što je dokaz da ove veze nisu samo odraz lošeg stanja u kulturama engleskog govornog područja. Isto važi za dominaciju skandinavskih zemalja na drugom kraju distribucije. Jasno je da dijele neke značajne kulturne karakteristike. Ali, kao i u zemljama engleskog govornog područja, ako ih uklonimo sa slike 13.1 i dalje ostaje snažna veza između nejednakosti i indeksa među ostalim zemljama.

Iako se ovim iscrpljuju sva očigledna kulturnoška objašnjenja, vrijedi spomenuti nekoliko zanimljivih razlika između zemalja. Na primjer, iako je stanje u Portugalu loše, rezultati Španije u najmanju ruku spadaju u projek – uprkos tome što ove dvije zemlje dijele granicu, što su do sredine sedamdesetih bile pod vlašću diktatora i što imaju niz drugih kulturnoških sličnosti. Čini se da razlika u nejednakosti baca u sjenu sve sličnosti. Zemlja kojoj najbolje ide od svih je Japan, a Japan je, u drugim aspektima, potpuno različit od Švedske koja je naredna u nizu uspješnih. Sjetimo se uporednih porodičnih struktura i pozicije žena u Japanu i Švedskoj. U oba slučaja su ove dvije zemlje na suprotnim stranama spektra. Švedska ima veoma visok broj vanbračne djece, a žene su skoro jednako zastupljene u politici. U Japanu je suprotno. Potpuna suprotnost dvije zemlje postoji i u omjerima žena koje obavljaju plaćeni posao. Čak su i načini kojima postižu veću jednakost značajno različiti. Švedska to čini putem redistributivnih poreza i naknada i putem države sa velikom socijalnom pomoći. Javna socijalna potrošnja u Japanu je, izražena kao dio nacionalnog prihoda, za razliku od Švedske, među najnižim od velikih razvijenih zemalja. Japan postiže veći stepen jednakosti ne toliko iz redistribucije koliko iz veće jednakosti tržišnih prihoda,

bez poreza i naknada. Međutim, uprkos razlikama, obje zemlje su uspješne, što se može i očekivati samo i jedino na osnovu malih prihodovnih razlika.

Time dolazimo do još jedne važne stvari: veća jednakost može se postići porezima i naknadama kako bi se redistribuirali veoma nejednaki prihodi ili postizanjem veće jednakosti u bruto prihodima bez poreza i naknada, čime se stvara manja potreba za redistribucijom. Tako da nije uvijek potrebna velika vlada da bi se stekle prednosti društva veće jednakosti. Isto se odnosi i na druge oblasti javnih troškova. Za međunarodnu analizu smo prikupili brojke OECD-a o javnim socijalnim rashodima kao omjeru bruto domaćeg proizvoda i zaključili smo da su potpuno nepovezani sa našim indeksom zdravstvenih i društvenih problema. Možda neočekivano, oni nisu uticali na vezu između nejednakosti i indeksa. Dijelom je to tako zbog činjenice da vlasti mogu trošiti sredstva na sprečavanje društvenih problema ili, u slučajevima gdje su se razlike u prihodima povećale, na rješavanje posljedica.

Primjeri različitih načina sticanja veće jednakosti koje smo pronašli u međunarodnim podacima mogu se pronaći i za pedeset država SAD-a. Iako su uspješne države one koje imaju veća socijalna davanja, najuspješnija država je New Hampshire, čiji su javni socijalni rashodi među najnižim. Kao i u slučaju Japana, čini se da New Hampshire postiže visok stepen jednakosti putem neuobičajene jednakosti tržišnih prihoda. Istraživanja koja su koristila podatke za države SAD-a, s ciljem da utvrde da li bolje socijalne službe objašnjavaju uspjeh država veće jednakosti, zaključila su da iako u SAD-u te službe doprinose, one ne objašnjavaju zašto su države veće jednakosti toliko uspješnije.³⁰⁹ Veoma je važna implikacija ta da je manje važno na koji način društvo postiže veću jednakost od toga da li je to društvo uopće postiže.

ETNICITET I NEJEDNAKOST

Ponekad se ljudi pitaju da li se etničkim podjelama u društвima može objasniti odnos između nejednakosti i veće učestalosti zdravstvenih i društvenih

problema. Za to postoje dva razloga. Prvi se odnosi na ideju da su neke etničke grupe inherentno manje sposobne i sklonije problemima. On se mora odbaciti jer se jednostavno radi o rasnoj predrasudi. Druga i ozbiljnija mogućnost je da manjinama često loše ide jer su isključene iz obrazovnih i poslovnih prilika koje su im neophodne za uspjeh. U ovom pogledu, predrasude o manjinama mogu dovesti do toga da se etničke podjele povezuju sa većim razlikama u prihodima i, što se na ovo nadovezuje, sa gorim zdravstvenim i češćim društvenim problemima. Time bi se, međutim, stvorila veza između nejednakosti u prihodima i gorim rezultatima na našem indeksu putem skoro istih procesa kojima se obrazlaže taj odnos bilo gdje da se on pojavi. Etničke podjele mogu povećati socijalnu isključenost i diskriminaciju, ali su loše zdravlje i društveni problemi češći što je veće relativno siromaštvo koje ljudi proživljavaju, bez obzira na njihov etnicitet.

Ljudi koji su niže na socijalnoj ljestvici uvijek se suočavaju sa diskriminacijom i predrasudama. Naravno, postoje velike razlike između onoga što se smatra klasnim predrasudama u društвima bez etničkih podjela i rasnim predrasudama tamo gdje takvih podjela ima. Iako kulturni markeri klase inherentno potiču iz statusne diferencijacije, manje su neizbrisivi od razlika u boji kože. Ali kada razlike u etnicitetu, religiji i jeziku postanu markeri niskog socijalnog statusa i postanu predmet brojnih predrasuda, može doći do povećanja socijalnih podjela i diskriminacije.

U SAD-u je nejednakost u prihodima po državama usko povezana sa brojem Afroamerikanaca u ukupnom broju stanovnika države. Države koje imaju veće razlike u prihodima obično su one koje imaju više afroameričkog stanovništva. Te iste države postižu lošije rezultate, naprimjer, u zdravstvu, i za crnce i za bijelce. Etničke podjele povećavaju predrasude a time i razlike u prihodima. Rezultat je da obje zajednice pate. Umjesto da bijelo stanovništvo uživa u većim privilegijama koje dolaze od veće i manje plaćene crnačke zajednice, posljedica je da je životni vijek kraći i bijelcima i crncima.

Dakle, odgovor na pitanje da li ono što se čini da su efekti nejednakosti može ustvari biti rezultat etničkih podjela jeste da te dvije stvari uključuju većinu istih procesa i da se ne trebaju smatrati alternativnim objašnjenjima.

Predrasude koje su često sastavni dio etničkih podjela mogu povećati nejednakost i njene efekte. Tamo gdje se etničke razlike usko povezuju sa podjelama po socijalnom statusu, etničke podjele mogu služiti jednako dobro kao indikator skale diferencijacije po društvenom statusu kao i nejednakost u prihodima. U ovoj situaciji, smatra se da etničke razlike u SAD-u, statistički govoreći, nadmašuju razlike u prihodima.³¹⁰ Međutim, ovu su tvrdnju odbacile neke druge studije.^{311–313} SAD, sa svojim etničkim podjelama, jedan je od brojnih konteksta u kojima je testiran uticaj nejednakosti u prihodima. Pregledali smo 168 objavljenih izvještaja o istraživanjima kojima se ispitivao uticaj nejednakosti na zdravlje, a sada ih ima ukupno oko 200.¹⁰ U mnogima stoji (naprimjer, Portugal) da nema mogućnosti da se ti uticaji pripisu etničkim podjelama. Jedna međunarodna studija koja je uključivala mjerenje etničke raznolikosti, utvrdila je da to ne objašnjava tendenciju da su manje jednaka društva manje zdrava.³¹⁴

SAMOHRANI RODITELJI

Kao što smo rekli na počeku ovog poglavlja, bez obzira koje zdravstvene i društvene probleme uzmememo kao primjer, uvijek iste zemlje imaju dobre, tj. loše rezultate. Činjenica da veliki broj poprilično različitih problema ima isti međunarodni obrazac navodi nas na zaključak da im je i uzrok isti. Pitanje je da li je taj zajednički uzrok nejednakost. Još jedna mogućnost je da su ovi problemi posljedica raspada porodice sa dva roditelja kao osnovne društvene jedinice u kojoj djeca odrastaju. Postoji sklonost da se za čitav niz društvenih problema okrive loši roditelji – osobito zbog sve većeg broja samohranih roditelja.

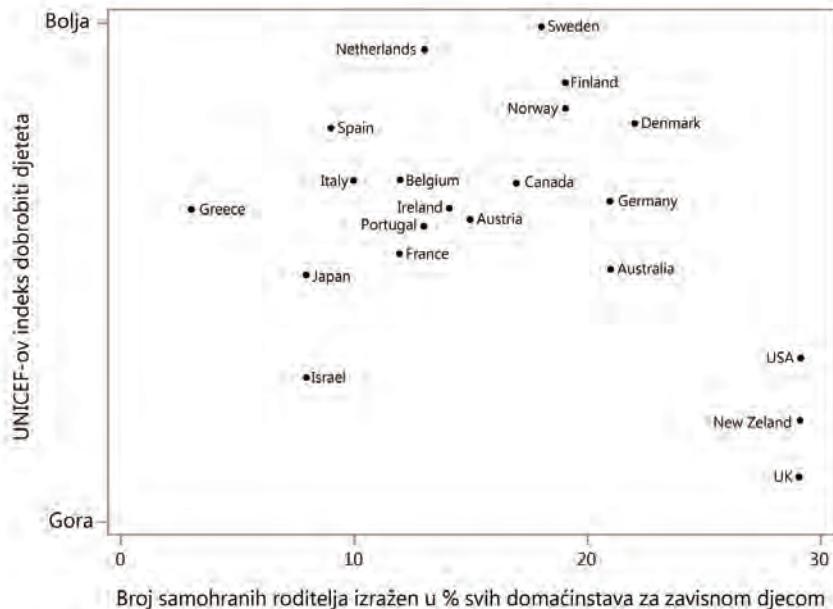
Poređenja djece odgojene u porodicama sa jednim i djece odgojene u porodicama sa dva roditelja skoro uvijek pokazuju da djeca samohranih roditelja prolaze lošije. Kontroverznije pitanje je koliko ovi podaci zapravo odražavaju razlike u obrazovanju majki i postporođajnoj depresiji,³⁹⁷ koliku ulogu igra činjenica da su porodice sa jednim roditeljom često siromašnije,

te koliko su oni odraz lošeg odnosa između roditelja i djeteta. Obično se za sve ove faktori ispostavi da imaju značajan uticaj.

Broj samohranih roditelja iznimno varira od države do države. U nekim zemljama kao što je Grčka, samo oko 4 posto porodica sa djecom su porodice sa samohranim roditeljem, dok u drugim kao što je SAD, Britanija i Novi Zeland, taj broj raste skoro do 30 posto. Da li bi ovo moglo biti objašnjenje zašto djeca u nekim zemljama prolaze lošije od djece iz drugih zemalja? Možda su samohrani roditelji, a ne nejednakost, najveći problem? Da bismo saznali odgovor na ova pitanja, provjerili smo da li je UNICEF-ov indeks dobrobiti djeteta povezan sa procentom samohranih roditelja u svakoj od zemalja. Iznenađujući rezultati prikazani su na slici 13.6. Ne postoji veza između procenta samohranih roditelja i nacionalnog standarda dobrobiti djeteta. Ovo je sušta suprotnost veoma jakoj vezi između dobrobiti djeteta i nejednakosti u prihodima na slici 2.6 (vidi str. 23).

Slaba veza između dobrobiti djeteta i procenta samohranih roditelja vjerojatno je djelomično odraz mjere u kojoj sistem socijalne zaštite u određenoj zemlji štiti porodice sa jednim roditeljem od siromaštva. Noviji podaci OECD-a pokazuju da samo 6 posto zaposlenih samohranih roditelja u Švedskoj i 18 posto onih bez posla živi u relativnom siromaštvu, u odnosu na 36 i 92 posto u SAD-u.³⁹ Za Ujedinjeno Kraljevstvo brojke su: 7 posto za zaposlene samohrane roditelje i 39 posto za nezaposlene samohrane roditelje. Sigurno da i briga o djeci koja omogućava samohranim roditeljima da rade predstavlja jako važan faktor.

S obzirom na politike kontroverze oko pružanja državne pomoći samohranim roditeljima, bitno je naglasiti dvije stvari. Prvo, izgleda da je moguće zaštititi djecu od negativnih posljedica odrastanja uz samog jednog roditelja i drugo, uskraćivanje državne pomoći ne smanjuje broj samohranih roditelja.

Slika 13.6 Dobrobit djeteta nije povezana sa brojem samohranih roditelja.

RAZLIČITE HISTORIJE

Drugo objašnjenje koje se ponekad koristi za povezanost nejednakosti u prihodima sa zdravstvenim i društvenim problemima jeste da se ne radi o samoj nejednakosti, već da su prvenstveno historijski faktori doveli društva u stanje veće ili manje jednakosti – kao da je nejednakost neki statistički spomenik historije podjela. Ovo se najčešće tvrdi za SAD kada ljudi primijete da su države veće nejednakosti obično (ali ne uvijek) južnjačke države Konfederacije sa historijom plantažne ekonomije koja je zavisila od ropskog rada. Međutim, stepen jednakosti ili nejednakosti u svakom okruženju ima svoju vlastitu historiju. Ako posmatramo kako je Švedska postala više jednakih ili kako su Britanija i niz drugih zemalja u posljednje vrijeme doživjele pad jednakosti ili kako su regije Rusije i Kine postigle različite nivoje jednakosti odnosno nejednakosti, za svaki od ovih slučajeva imamo drugačiju priču. Naravno da su važne različite okolnosti: nema sumnje da

u svakom od ovih slučajeva postoje konkretna historijska objašnjenja za veću ili manju jednakost određenih zemalja, država i regija. Međutim, rasprostranjenost lošeg zdravlja i društvenih problema u ovim društvima nije nešto što se dešava bez obrasca i kao odraz brojnih pojedinačnih historija. Radi se o obrascima uspostavljenim u skladu sa nivoom nejednakosti koja je rezultirala iz tih pojedinačnih historija. Stoga nije važno kako su društva došla u stanje u kojem su, već je važno u kojem se stanju trenutno nalaze u smislu nivoa nejednakosti.

To ne znači da su ovi odnosi sa nejednakošću zauvijek nepromjenjivi. Ono što mijenja stvari je faza ekonomskog razvoja koju je društvo doseglo. Naš fokus u ovoj knjizi je isključivo na bogatim razvijenim zemljama. Ali je jasno da je niz aspekata, uključujući zdravstveni i aspekt nasilja, također povezan sa nejednakošću u manje razvijenim zemljama. Tokom ekonomskog razvoja dolazi do preokreta socijalnih gradijenata za neke probleme, a time se mijenja i njihov odnos sa nejednakošću. U siromašnjim društvima pretilost i srčane bolesti češće se javljaju među bogatim, ali kako društva postaju bogatija, postoji tendencija da se preokrene njihova socijalna distribucija te da se počnu češće javljati među siromašnim. Rezultat je da među siromašnjim zemljama, one koje su više nejednake imaju više ljudi sa nedovoljnom tjelesnom težinom – što je suprotan obrazac od onog koji nalazimo među bogatim zemljama u sedmom poglavlju. Starosna dob menarhe također mijenja socijalnu distribuciju tokom ekonomskog razvoja. U doba kada je mnogo siromašnih neuhranjeno, djevojke doživljavaju seksualnu zrelost kasnije od djevojaka iz bogatih porodica. Rastom životnih standarda i ovaj se obrazac preokreće – možda doprinosi i gradijentu maloljetničkih trudnoća koji je opisan u devetom poglavlju. Sve u svemu, čini se da su ekonomski rast i razlike u socijalnom statusu najmoćnije odrednice mnogih aspekata naših života.

UZROČNOST

Odnosi između nejednakosti i lošeg zdravlja i društvenih problema presnažni su da bi se pripisali slučaju; odvijaju se nezavisno u obje testne grupe; a odnosi između nejednakosti i nasilja i zdravlja kombinirano utvrđeni su u velikom broju slučajeva u značajno različitim okruženjima, uz korištenje podataka iz različitih izvora. Ali veza sama po sebi ne dokazuje uzročnost niti nam, čak i kada postoji uzročna veza, govori o tome šta je uzrok a šta posljedica.

Svi grafikoni koje smo prikazali su presječni, odnosno pokazuju odnose u određenom vremenskom trenutku, a ne kako se oni u svakoj zemlji mijenjaju vremenom. Međutim, ovi presječni odnosi mogu se pojavljivati samo ako su se na neki način zajedno mijenjali. Ukoliko zdravlje i nejednakost imaju svoje putanje koje se samo slučajno susretnu, poput brodova u noći, ne bismo ih stalno viđali u bliskoj formaciji. Obično ne postoji dovoljno međunarodno uporedivih podataka da se prate odnosi tokom vremena, ali je moguće pratiti promjene u zdravlju i nejednakosti. Jedna studija je pokazala da su promjene između 1975. i 1985. u omjeru stanovnika koji žive sa manje od pola prosječnog nacionalnog prihoda bile značajno povezane sa promjenama u životnom vijeku među tadašnjih dvanaest država članica Evropske unije.⁸¹ Također je smanjenje životnog vijeka u zemljama Istočne Evrope u šest godina nakon pada komunizma (1989–95) bilo najveće u zemljama u kojima su se najbrže povećavale razlike u prihodima. Dugoročniji i posebno upečatljiv primjer načina na koji se distribucija prihoda i zdravlje mijenjaju vremenom je način na koji su SAD i Japan zamijenili mjesta u međunarodnoj tabeli životnog vijeka razvijenih zemalja. Tokom 1950-ih, zdravlje u SAD-u nadmašivalo je samo nekoliko zemalja. Japan, s druge strane, nije bio baš uspješan. Ali je Japan do 1980-ih postigao najviši životni vijek od svih razvijenih zemalja, a SAD je pala na tabeli i kretala se ka svojoj trenutnoj poziciji na broju 30 u razvijenom svijetu. Ključno je bilo to što su se razlike u prihodima u Japanu smanjile tokom četrdeset godina nakon Drugog svjetskog rata. Zdravlje se rapidno poboljšalo, nadmašilo je

ostale zemlje, a stopa kriminala se smanjila (skoro jedina među razvijenim zemljama). U međuvremenu, razlike u prihodima u SAD-u povećavale su se od otprilike 1970-ih naovamo.

U trećem poglavlju dali smo opće objašnjenje zbog čega smo toliko neosjetljivi na nejednakost, a u svakom od poglavlja 4–12 navodili smo uzročne veze specifične za svaki zdravstveni i društveni problem. Također smo razmatrali da li postoje neke druge očite kulturološke veze među zemljama koje su uspješnije ili onima koje su manje uspješne. Međutim, koje drugo objašnjenje može postojati ako bi neko htio odbaciti ideju o uzročnoj vezi? Da li je moguće da nejednakost i svaki od društvenih problema uzrokuje neki drugi nepoznati faktor?

Može se ponekad ispostaviti da slabi odnosi predstavljaju puku opsjenu koja odražava uticaj nekog temeljnog faktora, ali to je mnogo manje vjero-vatno kao objašnjenje odnosa koji su ovako bliski. Činjenica da naš indeks nije značajno povezan sa prosječnim prihodima ni u međunarodnoj testnoj grupi ni među državama SAD-a skoro sigurno isključuje bilo kakav temeljni faktor koji je direktno povezan sa materijalnim životnim standardima. Naša analiza iz ovog poglavlja također isključuje socijalne rashode vlasti kao jedno od mogućih alternativnih rješenja. A što se tiče drugih mogućih prikrivenih faktora, ne čini se vjerovatnim da će se odjednom pojaviti takav važan uzročni faktor koji ne samo da određuje nejednakost već i uzrokuje sve, od lošeg zdravlja do pretilosti i visokog broja zatvorenika.

Ostaje nam pitanje smjera kojim uzročnost ide. Povremeno, kada objašnjavamo nalaze, ljudi sugeriraju da možda nije nejednakost to što uzrokuje sve ostalo, već se radi o suprotnom smjeru – zdravstveni i društveni problemi uzrokuju veće razlike u prihodima. Naravno, u stvarnom svijetu te se stvari ne dešavaju prema jasno definiranim koracima koji bi nam omogućili da vidimo šta dolazi prvo. Ograničeni dokazi iz studija o promjenama tokom vremena govore nam da se oni mijenjaju zajedno. Da li se možda radi o tome da ljudi koji podliježu zdravstvenim i društvenim problemima dožive pad u prihodima i da to vodi većoj nejednakosti? Možda osobe koje su bolesne ili pretile imaju manje šansi da rade ili dobiju unapređenje?

Da li ovo može objasniti zašto su zemlje sa lošijim zdravljem i društvenim problemima više nejednake?

Kratko rečeno – ne, ili u najmanju ruku ne mnogo. Prvo, ne objašnjava zašto društva koja imaju određeni zdravstveni ili društveni problem uglavnom imaju sve probleme. Ako ih ne uzrokuje makar djelomično ista stvar, onda nema razloga da zemlje koje, naprimjer, imaju visoke stope pretilosti također imaju visok broj zatvorenika. Drugo, malo je vjerovatno da neki od zdravstvenih i društvenih problema vode ozbiljnom gubitku prihoda. Koristeći UNICEF-ov indeks, pokazali smo da su brojni segmenti djetinjstva gori u zemljama veće nejednakosti. Ali nizak stepen blagostanja djece nema značajan uticaj na nejednakosti u prihodima odraslih. Niti se viša stopa ubistava može smatrati glavnim uzrokom nejednakosti čak i da su brojke mnogo veće. Niti bi povećanje zatvorske populacije moglo dovesti do većih razlika u prihodima. Stvari su, zapravo, obrnute, zbog toga što su mjerena nejednakosti često zasnovana na mjerjenjima prihoda domaćinstva koji ne uključuju institucionalizirane populacije. Iako se može tvrditi da roditelji tinejdžeri mogu povećati nejednakost jer su često samohrani i siromašni, vidjeli smo da čak i kada zemlje veće jednakosti imaju visok broj samohranih roditelja, to ne objašnjava razlike u stepenima blagostanja djeteta među državama. To se djelomično može objasniti činjenicom da velikodšni socijalni sistemi omogućavaju značajno manji broj siromašnih nego u zemljama veće nejednakosti.

Ipak, postoji ozbiljniji prigovor ideji da uzročnost ide od društvenog problema ka nejednakosti. Ranije smo u ovom poglavlju pokazali da je ljudima sa svih prihodovnih nivoa, ne samo siromašnim, gore u društвima veće nejednakosti. Čak i kada poredate grupe ljudi sa istim prihodima, dolazite do toga da je gore onima u društвima veće nejednakosti nego onima sa istim prihodima u društвima veće jednakosti. Iako neka društva veće nejednakosti imaju više siromašnih ljudi, većina odnosa sa nejednakošću, kako smo već rekli, ne može se objasniti siromašnim ljudima: efekti su mnogo šire rasprostranjeni. Tako da čak i ako postoji određeni gubitak prihoda kod ljudi koji su bolesni ili imaju neki društveni problem, time se ni najmanje

ne objašnjava zašto je ljudima koji imaju izuzetno dobre prihode gore u društвima veće nejednakosti.

Drugi alternativni pristup je tvrditi da stvarni uzrok nije distribucija prihoda već nešto poput promjena u ideologiji, preokret ka više individualističkoj ekonomskoj filozofiji ili pogledu na društvo, kao što je takozvana 'neoliberalna' misao. Različite ideologije, naravno, utiču ne samo na politike vlasti već i na odluke koje se donose u ekonomskim institucijama širom društva. One predstavljaju jedan od brojnih faktora koji mogu uticati na skalu prihodovnih razlika. Ali reći da promjena ideologije može uticati na distribuciju prihoda nije isto što i reći da ona također može uticati na sve zdravstvene i društvene probleme koje smo razmatrali, bez obzira na to što se dešava sa distribucijom prihoda. Iako se čini da su neoliberalne politike dovele do povećanja razlika u prihodima (vidi poglavlje 16), nije bila namjera vlasti da umanje društvenu koheziju ili da povećaju nasilje, maloljetničke trudnoće, pretilost, zloupotrebu droga i sve ostalo. Tako da, iako promjene u ideologiji vlasti mogu ponekad biti među uzrocima promjena u distribuciji prihoda, ovo nije dio paketa politika kojima se ima namjera povećati rasprostranjenost društvenih problema. To povećanje je, naime, nemamjerna posljedica promjena u distribuciji prihoda. Umjesto što u pitanje dovode uzročnu ulogu nejednakosti u povećanju zdravstvenih i društvenih problema, vlasti bi, da shvataju posljedice sve većih razlika u prihodima, trebale biti spremnije da ih sprečavaju.

Ekonomisti nisu nikada ukazivali na to da su loše zdravlje i društveni problemi stvarne odrednice nejednakosti u prihodima. Oni su se koncentrili zauzvrat na efekte stvari poput poreza i naknada, međunarodne konkurenциje, tehnoloških promjena i kombinacije vještina koja je potrebna industriji. Nijedna od ovih stvari nije očigledno povezana sa učestalošću zdravstvenih i društvenih problema. U poglavlju 16 osvrnut ćemo se na faktore koji su zaslužni za velike promjene u nejednakosti u različitim zemljama.

Poteškoća u dokazivanju uzročnosti leži u tome da ne možemo eksperimentalno smanjiti nejednakost u polovini našeg uzorka zemalja i čekati da vidimo šta će se desiti. Međutim, puko opservaciono istraživanje i dalje

može proizvesti moćnu nauku, kako znamo iz astronomije. Ipak, postoji nekoliko eksperimentalnih studija koje potvrđuju uzročnost onako kako je mi argumentiramo. Neke od njih smo spomenuli u prethodnim poglavljima. U osmom poglavlju o obrazovanju, opisali smo eksperimente koji su pokazali kako kategorizacija ljudi na socijalno inferiorene utiče na njihovu uspješnost. Indijska djeca iz nižih kasti rješavala su zadatke sa lavigintima jednako dobro kao djeca iz viših kasti sve dok nije obznanjena njihova niža kasta. Eksperimenti u SAD-u pokazali su da afroamerički učenici (ali ne i bijeli) imaju manje uspjeha kada im se kaže da se radi o testu sposobnosti nego kada dobiju isti taj test, ali im se ne kaže da se radi o testu sposobnosti. Opisali smo i famozni eksperiment sa ‘plavim očima’ među školskom djecom koji je pokazao djelovanje istih procesa.

Ponekad se veze koju su primijećene samo među ljudima mogu pokazati uzročnim i u eksperimentima sa životinjama. Naprimjer, studije o državnim službenicima pokazuju da kardiovaskularno zdravlje opada kako opada društveni status. Ali kako možemo znati da li je to uzrokovano niskim društvenim statusom, a ne slabijim materijalnim uslovima? Eksperimenti sa makak majmunima dali su nam jasan odgovor. Makak majmuni formiraju statusne hijerarhije, ali je u zatočeničkim kolonijama moguće osigurati jednak materijalne uslove za sve životinje: jedu istu hranu i žive u istom smještaju. Osim toga, moguće je manipulirati društvenim statusom prebacivanjem životinja iz jedne grupe u drugu. Ako uzmete životinje niskog društvenog statusa iz različitih grupa i smjestite ih zajedno, neke moraju postići visoki status. Slično se desi ako stavite životinje sa visokim statusom zajedno, neke će steći niski status. Utvrđeno je da se životinjama koje su pale na statusnoj ljestvici u ovim okolnostima rapidno razvija ateroskleroza u arterijama.³²² Slični eksperimenti također ukazuju na uzročnu vezu između niskog društvenog statusa i akumulacije trbušnog sala.³²³ U petom poglavlju smo spomenuli druge eksperimente sa životinjama koji su pokazali da kada se majmunima u ovakvim okolnostima da kokain, više ga koriste životinje sa nižim statusom, možda kao protutežu niskoj dopaminskoj aktivnosti.⁵⁹ I na kraju, primarnu važnost nejednakosti potvrdili su istraživači koji su koristili

statističke metode kako bi utvrdili uzročne veze između nejednakosti i stepena povjerenja i zlostavljanja među vršnjacima.^{27, 400, 402}

Iako ne znamo za eksperimente kojima se potvrđuje uzročnost odnosa između nejednakosti i nasilja, pozivamo sve da odu u siromašni dio grada i nasumično počnu vrijedati ljudе.

Razmatrali smo razloge za tezu da su ove veze uzročne iz niza različitih perspektiva. Ali kao što su filozofi nauke, poput sir Karla Poperra, naglašavali, suštinski element u ocjenjivanju uspjeha bilo koje teorije jeste u tome da li ona daje uspješna predviđanja. Uspješna teorija je ona koja predviđa postojanje prethodno nepoznatih pojava ili odnosa koji se kasnije mogu verificirati. Teorija da su društva veće jednakosti zdravija društva proizišla je iz niza međunarodnih podataka. Sada postoji veliki broj testiranja (oko 200) te teorije u različitim okruženjima. Izuzimajući studije koje se bave nejednakošću u malim lokalnim područjima, velika većina testiranja potvrdila je ovu teoriju. Drugo, ako je veza uzročna, ona implicira da mora postojati mehanizam. Potraga za mehanizmom dovela je do otkrića da su društveni odnosi (koji se mjere društvenom kohezijom, povjerenjem, uključenošću u život zajednice i niskim nivoima nasilja) bolji u društвima veće jednakosti. Ovo se desilo u vrijeme kada se tek počinjao šire priznavati značaj društvenih odnosa za zdravlje. Treće, testirana je teorija da loše zdravlje može biti jedan u nizu problema sa socijalnim gradijentima povezanim sa nejednakošću (prvobitno na stopama smrtnosti prema uzrocima, kako je ranije u ovom poglavlju opisano) i od tada je opsežno potvrđena u dva različita okruženja koja smo opisali u poglavljima 4–12. Četvrto, u vrijeme kada nije postojao razlog da se misli da nejednakost ima psihosocijalne efekte, odnos između zdravlja i jednakosti kao da je implicirao da nejednakost mora uticati na zdravlje kroz psihosocijalne procese koji se odnose na socijalnu diferencijaciju. To da nejednakost ima snažne psihosocijalne efekte sada je potvrđeno vezama nejednakosti (predstavljenim u prethodnim poglavljima) sa kvalitetom društvenih odnosa i brojnim bihevioralnim ishodima.

Veoma je teško shvatiti kako bi se ogromne varijacije koje postoje od društva do društva na nivou problema koji se povezuju sa niskim društvenim

statusom mogle objasniti bez prihvatanja teze da je nejednakost, u suštini, zajednički imenitelj i izuzetno razorna sila.

A da bismo to prihvatili, ne moramo napraviti ogroman teoretski skok. Trebamo imati na umu dvije stvari. Prvo, da dokazi samo potvrđuju našu zajedničku intuiciju da nejednakost dovodi do podjela i da je štetna po društvo. Drugo, svi znaju da su u našim društvima loše zdravlje i društveni problemi povezani sa društvenim statusom i da su najučestaliji u najsiromašnijim područjima. Ranije vam se i moglo oprostiti što mislite da je to naprosto odraz tendencije da oni ranjivi završe na dnu društva, ali sada je sasvim jasno da se time ne može objasniti zašto su ovi problemi puno prisutniji u društvima veće nejednakosti. Ova knjiga naprosto govori da ako produbite razlike u prihodu i statusu koje su povezane sa ovim problemima onda će, sasvim očekivano, ovi problemi postati učestaliji.

NAŠE DRUŠTVENO NASLIJEĐE

Pokloni stvaraju prijatelje i prijatelji stvaraju poklone.

Marshall Sahlins, *Stone Age Economics*
(Ekonomija kamenog doba)

POGLEDAJ PA SKOČI

Iako su različita mišljenja o nejednakosti uvijek bila glavni kamen spoticanja između političke desnice i ljevice, malo ko ne bi želio bolje društvo, sa manje nasilja, sa boljim mentalnim zdravljem, većom uključenosti u život zajednice i tako dalje. Sada kada smo pokazali da smanjenje nejednakosti vodi ka mnogo boljem društvu, najvažnije pitanje je da li ljudi vjeruju da je moguće postići veću jednakost. Naša analiza naravno ne poredi postojeća društva sa imaginarnim egalitarnim društvima: ne govorimo o utopijama ili dostizanju ljudskog savršenstva. Sve što smo vidjeli proizlazi iz poređenja postojećih društava, a ta društva nisu posebno neobična ni drugačija. Posmatrali smo razlike između najbogatijih i najuspješnijih ekonomija na svijetu, gdje ljudi imaju pristup demokratskim institucijama i imaju slobodu govora. Nema sumnje da ljudi mogu dobro živjeti u društvima koja imaju nizak stepen nejednakosti kao naprimjer u Japanu ili skandinavskim zemljama. Ne samo da implikacije naših rezultata nisu neprikladne nego su i konzistentnije sa institucijskim strukturama tržišne demokratije nego što neki ljudi žele priznati.

Neki ljudi još uvijek ne žele prihvatići stvari kakve jesu.

Sa tačke gledišta društava sa većom nejednakostu, može biti zaista zbumnujuće i teško razumjeti kako naizgled slične zemlje mogu funkcionirati sa toliko manje nejednakosti. Dokaz da materijalni interes upravlja ljudskim

životima sveprisutan je. Efikasnost tržišne ekonomije kao da dokazuje da su pohlepa i škrtost, kao što pretpostavlja ekonomska teorija, najvažnija ljudska motivacija. Izgleda da čak i teret kriminala potiče od nemogućnosti zaustavljanja ljudi da krše pravila kako bi zadovoljili sebične prohtjeve. Znaci brižne, darežljive ljudske prirode čine se rijetkim.

Jedan dio ovog skepticizma može se otkloniti detaljnijim razumijevanjem činjenice kako smo mi, ljudi, oštećeni nejednakosću i kako imamo kapacitet za nešto drugo. Moramo da razumijemo kako, a da se genetski ne moramo ponovo osmišljavati, veća jednakost omogućava nastanak društvene-nje ljudske prirode.

DVIJE STRANE MEDALJE

Tokom istraživanja za ovu knjigu, društveni status i prijateljstvo stalno su se javljali zajedno, nerazdvojni kao par suprotnosti. Prvo, povezani su kao odrednice zdravlja svakog pojedinca. Kao što smo vidjeli u šestom poglavlju, prijateljstvo i uključenost u društveni život štite naše zdravlje, dok su lošiji društveni status, ili veće razlike u statusu i veća nejednakost, štetni. Zatim, prijateljstvo i društveni status povezani su tako što se njihova povezanost razlikuje u društвima. Vidjeli smo u četvrtom poglavlju da, kako se povećava nejednakost, društvenost kao mjera snage života zajednice, koliko vjerujemo jedni drugima i učestalost nasilja, opada. Pojavljuju se zajedno treći put u sklonosti ljudi da traže prijatelje među sebi jednakim: veće razlike u statusu ili bogatstvu stvaraju društveni jaz među ljudima.

Šta povezuje društveni status i prijateljstvo na različite načine? Objašnjenje je jednostavno. Društveni status i prijateljstvo predstavljaju dva različita načina na koja se ljudi zbližavaju. Društvena ljestvica, poput sistema rangiranja ili hijerarhije među životinjama, u osnovi je poredak zasnovan na moći i prisili, na pristupu resursima onih koji su privilegirani, bez obzira na potrebe ostalih. U osnovi, to znači da je snaga moć i da najslabiji jedu posljednji.

Prijateljstvo je skoro u potpunosti suprotna vrsta odnosa. Tu je u pitanju recipročnost, zajedništvo, darežljivost, društvene obaveze, saradnja i prepoznavanje potreba drugih ljudi. Pokloni su simbol prijateljstva jer pokazuju da se onaj koji ih daje i onaj koji ih prima ne takmiče za pristup neophodnim stvarima, nego prepoznaju i odgovaraju na potrebe jedni drugih. Rečeno dobro odabranim riječima društvenog antropologa Marshalla Sahlinsa, "Pokloni stvaraju prijatelje i prijatelji stvaraju poklone."³²⁴ Dijeljenje hrane i zajedničko objedovanje nose sa sobom istu simboličnu poruku, i to prično jaku jer je hrana najosnovnija od svih materijalnih neophodnosti. U vremenu neimaštine, nadmetanje za hranu može biti izuzetno razarajuće po društvo.

PRIJATELJ ILI NEPRIJATELJ

Društveni status i prijateljstvo su nam veoma važni jer odražavaju različite načine na koje se nosimo sa onim što je možda osnovni problem društvene organizacije i političkog života među životinjama i ljudima. Pošto pripadnici iste vrste imaju iste potrebe, imaju i potencijal da budu najgori neprijatelji jedni drugima, nadmećući se za skoro sve: za hranu, sklonište, seksualne partnere, udobno mjesto u hladu, dobro mjesto za gniježđenje, ustvari za sve oskudne udobnosti i neophodnosti. Posljedično, među mnogim vrstama dolazi do sukoba, ne toliko između članova različitih vrsta, uprkos opasnosti od predadora, nego između članova iste vrste. Pavijan nižeg društvenog statusa mora više vremena da provede sklanjajući se s puta dominantnom pavijanu nego lavovima. Većina ožiljaka i ujeda koje potlačene životinje imaju dolaze od dominantnijih članova njihove vrste. Mogu se primijetiti znakovi rivalstva unutar vrste svuda oko nas; samo trebate posmatrati ptice na hranilici, ili pse dok se bore, ili se sjetiti zabranjenih borbi pjetlova; u svakom od navedenih slučajeva radi se o sukobu unutar vrste.

I ljudi se moraju nositi sa istim problemom. Thomas Hobbes, koji je pisao u sedamnaestom stoljeću, smatrao je opasnost od sukoba, uzrokovanim

oskudnim resursima, osnovom svoje političke filozofije.³²⁵ Pošto svi imamo iste potrebe, takmičenje oko oskudnih resursa dovest će do neprekidnog sukoba, "svaki čovjek će se boriti protiv svakog čovjeka". Hobbes je vjerovao da, zbog ove opasnosti, najvažniji zadatak države jeste da održi mir. Prepostavio je da bi bez čvrste ruke države život u "prirodnom stanju" bio "usamljen, siromašan, neprijatan, bestijalan i kratak".

Ali možda je Hobbes izostavio značajan dio priče. Osim što mogu biti potencijal za sukob, ljudi mogu biti i najbolji izvor jedni drugima za saradnju, učenje, ljubav i pomoć bilo koje vrste. Nojevi i dabrovi ne mogu mnogo toga uraditi za povrјedene pripadnike svoje vrste, ali ljudi mogu. Ne radi se samo o tome da smo u stanju pružiti jedni drugima njegu i zaštitu. Pošto je većina naših sposobnosti naučena, mi zavisimo od drugih kako bismo usvojili te životne vještine. Istovremeno, naša jedinstvena sposobnost za specijalizaciju i podjelu poslova znači da ljudi imaju neprikosnoveni potencijal da imaju koristi od saradnje. To znači da u isto vrijeme možemo biti jedni drugima najveći neprijatelji, ali istovremeno i najveći izvor utjehe i sigurnosti.

Postali smo osjetljivi na prijateljstvo i društveni status jer je kvalitet društvenih veza od velike važnosti za naše blagostanje, jer od toga zavisi da li su drugi ljudi ljuti rivali ili neophodni izvori sigurnosti, saradnje i podrške. Ovi elementi društvenog života su toliko važni da su nedostatak prijatelja i nizak društveni status među najvažnijim uzrocima hroničnog stresa koji utiče na zdravlje stanovništva danas u bogatim zemljama.

Iako je Hobbes bio upravu po pitanju osnovnog problema opasnosti nadmetanja među pripadnicima iste vrste, njegovo viđenje toga kako se društvo, prije razvoja države, nosilo sa održavanjem mira bilo je daleko od istine. Sada kada znamo mnogo više o lovačkim i sakupljačkim društvima, jasno je da naši preci nisu živjeli u stanju neprekidnog sukoba. Zapravo, kao što Sahlins navodi, održavali su mir na drugačiji način.³²⁴ Kako bi izbjegli 'rat svakoga protiv svakog' društveni i ekonomski život je bio zasnovan na sistemima razmjene darova, dijeljenja hrane i veoma visokom stepenu jednakosti. To je služilo smanjenju animoziteta i održavanju dobrih odnosa.

Oblici razmjene koji su uključivali izravno izražavanje vlastitog interesa, poput kupovine i prodaje ili razmjene dobara, obično su se smatrali društveno neprihvatljivim i bili su zabranjeni.

Ovi obrasci pokazuju osnovnu činjenicu: sistemi materijalnih i ekonomskih odnosa su sistemi društvenih odnosa.

EKONOMSKI EKSPERIMENTI

Ekomska teorija tradicionalno funkcioniра na pretpostavci da se ljudsko ponašanje može objasniti uglavnom putem inherentne tendencije da do najveće moguće mjere ostvare svoj materijalni interes. Ali niz eksperimenata u kojima su se koristile ekonomske igre pokazuje koliko je to daleko od istine.

U ‘igri ultimatuma’, dobrovoljci se nasumično smještaju u parove ali ostaju anonimni i ne upoznaju se. Poznata suma novca je data ‘predlagaču’ koji to onda dijeli kako želi sa ‘primaocem’. Sve što primalac radi je da prihvata ili odbija ponudu. Ako odbije ponudu, nijedno od njih dvoje ne dobiva ništa, ali ako se ponuda prihvati, oboje zadržavaju svoj dio ponuđenog novca.

Ovu igru igraju samo jednom, stoga nema svrhe u odbijanju niske ponude kako bi se predlagač natjerao da bude darežljiviji naredni put; oni znaju da nema narednog puta. U ovoj situaciji, sebični primaoci bi trebali prihvati bilo kakvu ponudu, ma koliko uvredljiva ona bila, a sebični predlagači bi trebali ponuditi najmanji pozitivni iznos, taman toliko da budu sigurni da će ga primaoci prihvati.

Iako eksperimenti pokazuju da se čimpanze upravo ovako ponašaju,³²⁶ to nije slučaj sa ljudima. U praksi, prosječna ponuda ljudi u razvijenim društvima je obično između 43 i 48 procenata, a najčešća ponuda je od 50 procenata.³²⁷ Po cijenu vlastite štete, skoro da jednako dijelimo stvari i sa ljudima koje ne poznajemo i sa kojima više nećemo sarađivati.

Primaoci obično odbijaju ponude ispod oko 20 procenata. Odbijene ponude predstavljaju novac koji je primalac spreman izgubiti kako bi kaznio predlagača i spriječio njegovo bogaćenje na škrtoj ponudi. Ljudska želja

da se kazni neko i po cijenu vlastite štete nazvana je ‘altruistička kazna’ i igra značajnu ulogu u jačanju saradničkog ponašanja i sprečavanju ljudi da iskorištavaju druge.

Iako se studije koje su istraživale ljude koji igraju igru ultimatuma nisu bavile stepenom nejednakosti u svakom društvu, ipak se tu radi o tome koliko jednako ili nejednako ljudi odlučuju da dijele novac sa drugima. Također se bave istraživanjem i toga šta ljudi smatraju pravilnim u ophođenju sa drugim ljudima (čak i kada nema izravnog dodira među njima i kada snose cijenu bilo kakve darežljivosti). Egalitarne preference koje ljudi otkrivaju u igri ultimatuma kose se sa stvarnim nejednakostima u našem društvu.

ČIMPANZE I BONOBO MAJMUNI

Neki nečovjekoliki primati mnogo su više organizirani u hijerarhiji od drugih. Posmatrajući njihove različite društvene sisteme, često se čini kao da količina sukoba, kvalitet društvenih odnosa i odnos između spolova predstavljaju funkciju hijerarhije. Ljudi, naravno, nisu ograničeni na samo jedan društveni sistem. Naša sposobnost adaptacije omogućila nam je da živimo u drugačijim društvenim strukturama, istovremeno egalitarnim ali i hijerarhijskim. Ali neki efekti hijerarhije na drugim aspektima našeg društvenog sistema još uvijek su vidljivi, iako je način ponašanja uslovjen kulturom a ne instinktom. Manje hijerarhijski ustrojena društva su društva u kojima također manje dominiraju muškarci, tako da je pozicija žena bolja, kao što smo vidjeli u šestom poglavlju. Isto tako je kvalitet društvenih odnosa u društvima sa više jednakosti više prijateljski. Ljudi imaju više povjerenja jedni u druge a život zajednice je jači (poglavlje 4), ima manje nasilja (poglavlje 10) i kazne su manje stroge (poglavlje 11).

Prije šest ili sedam miliona godina, grana evolucijskog drveta sa koje smo mi potekli odvojila se od one koja je dalje vodila ka dvije različite vrste čovjekolikih majmuna, a to su: čimpanze i bonobo majmuni. Genetski gledano, jednakso smo usko povezani sa obje vrste, ali postoje zapanjujuće razlike u

njihovom društvenom ponašanju i one odražavaju izuzetno različite načine rješavanja Hobbesovog problema po pitanju potencijala za sukobljavanje oko oskudnih resursa.

Grupe čimpanzi su pod vodstvom dominantnog mužjaka koji svoju poziciju dobija uglavnom na osnovu superiorne veličine, snage i sposobnosti da gradi saveze; nerijetko uz podršku ženki. Hijerarhije dominantnosti u svim vrstama predstavljaju redoslijed pristupa nedovoljnoj količini resursa, uključujući, što se tiče mužjaka, reproduktivni pristup ženkama. Ljestvica unutar hijerarhije dominantnosti uspostavlja se i održava čestim nadmetanjem, prikazivanjem i ocjenjivanjem snage. Kao što kažu primatolozi Frans de Waal i Frans Lanting:

Čimpanze prolaze kroz složene rituale u kojima jedan pojedinac nameće svoj status drugom. To je posebno slučaj kod odraslih mužjaka; jedan mužjak će bukvalno puzati u prašini, zadihanu roktati, dok će drugi stajati na dvije noge izvodeći blagi prikaz zastrašivanja kako bi dao do znanja ko je iznad koga na ljestvici.^{328, str. 30.}

Bonobo majmuni, s druge strane, ponašaju se mnogo drugačije. Ne samo da između susjednih grupa bonobo majmuna ima mnogo manje sukoba nego između susjednih grupa čimpanzi – nego bonobo majmuni, opet za razliku od čimpanzi, imaju visok stepen spolne jednakosti. Ženke su, u najmanju ruku, jednako važne kao i mužjaci, a hijerarhija dominantnosti je mnogo manje izražena. Iako su mužjaci malo veći od ženki, ženkama se obično dozvoljava da prve jedu. Često ih zovu čovjekoliki majmuni koji su ‘brižni i darežljivi’; stupaju u spolni odnos, uključujući međusobnu masturbaciju, često i u bilo kakvoj kombinaciji spolova i uzrasta. Seks je evoluirao da služi ne samo u reproduktivne svrhe, nego i da smanji tenzije u situacijama koje, u drugim vrstama, uzrokuju sukob. Kao što de Waal kaže: “seks je ljepilo društva bonobo majmuna”^{329, str. 99.} Seks olakšava sukob, ukazuje na druželjubivost i smiruje stresne situacije. Bonobo majmuni koriste seks kako bi riješili problem izbjegavanja sukoba po pitanju pristupa oskudnim

resursima. Vrijeme hranjenja je navodno vrhunac seksualne aktivnosti. Čak i prije nego što se hrana ubaci u njihov obor, mužjaci bonobo majmuna imaju erekciju a mužjaci i ženke pozivaju partnere istog i drugog spola na seks. Mogući sukob oko resursa koji nisu vezani za hranu rješavaju se na isti način.

Iako seksualna aktivnost nije priprema za hranu među ljudima, hrana jeste vrhunac druženja; bilo u vidu zajedničkih porodičnih obroka, obroka sa prijateljima, gozbi i banketa, ili u vjerskom simboliziranju dijeljenja hljeba i vina u toku pričesti.

Sumirajući razlike u ponašanju između čimpanzi i bonobo majmuna, De Waal i Lanting kažu: "Ako od parnih koncepata seksa i moći, čimpanza žudi za drugim, jasno je da bonobo majmun želi prvi. Čimpanza rješava seksualne svađe putem moći; bonobo majmun rješava pitanja moći putem seksa."³²⁸, str. 32. Možda su zbog ovih razlika bonobo majmuni, kao što je istraživanje pokazalo, bolji u zadacima saradnje od čimpanzi.

Zbog čega se razlikuju? Zanimljivo je da je jedan segment DNA, značajan za reguliranje društvenog, seksualnog i roditeljskog ponašanja, drugačiji kod čimpanzi u odnosu na bonobo majmune.³²⁹ Možda je utjeha to što su barem u ovom segmentu DNA ljudi bliži bonobo majmunima nego čimpanzama, što ukazuje na činjenicu da je naš zajednički predak više volio voditi ljubav nego ratove.

DRUŠTVENI MOZAK

Činjenica da se možemo u isto vrijeme složiti sa Sartrovom rečenicom "pa-kao, to su drugi ljudi" i shvatiti da drugi ljudi mogu biti i raj, pokazuje koliko duboko smo upleteni u društveni život. Zaključak istraživanja u kojem su se ispitivali najsnažniji izvori stresa koji utiču na kardiovaskularni sistem jeste da su "sukobi i tenzije sa drugim ljudima daleko najstresniji događaji u svakodnevnom životu po pitanju i početnih i trajnih efekata na emocionalno blagostanje" čak i više od opterećenja na poslu, briga oko novca ili drugih problema.³³⁰ Kvalitet naših odnosa sa drugim ljudima uvijek je bio važan

ne samo zbog našeg blagostanja nego zbog preživljavanja i reproduktivnog uspjeha, tako da je društvena interakcija imala najvažniji uticaj na evoluciju ljudskog mozga.

Pažnje vrijedan pokazatelj ove teze je začuđujuće bliska veza, na koju je prvo ukazao primatolog Robin Dunbar, između normalne veličine grupe svake vrste primata (bili oni samostalni, u parovima ili u većim ili manjim grupama) i površine moždanog neokorteksa.³³¹ Što je veća grupa, čini se da nam je potrebno više neokorteksa kako bismo se nosili sa društvenim životom. Naši paleolitski preci obično su živjeli u većim zajednicama nego ostali primati, a neokorteks zauzima veći dio našeg mozga nego kod ostalih primata. Pošto je rast neokorteksa bio ključan za rast ljudskog tijela, povezanost ukazuje na to da je odgovor na potrebe društvenog života mogući razlog što smo postali pametni.

Ljudi su, diljem svijeta, zaokupljeni društvenim interakcijama, onim šta drugi ljudi kažu, o čemu možda razmišljaju, da li su ljubazni, nemarni, bezobrazni, zašto se ponašaju na neki određeni način, šta je njihova motivacija, i kako bismo trebali reagirati. Sve to društveno procesuiranje zavisi od usvajanja osnovnog seta društvenih vještina poput sposobnosti da prepozna i razlikuju lica, da koriste jezik, da zaključuju o mislima i osjećanjima na osnovu govora tijela, da prepozna specifičnosti jedni drugih, da se razumiju i paze na prihvatljive i neprihvatljive načine ponašanja u društvu, da prepozna i upravljaju utiscima koje drugi formiraju o nama, i, naravno, osnovna sposobnost pri tome je da se sprijatelje i nose sa sukobom. Ali razlozi zašto se naš mozak razvio kao društveni organ koji se nosi sa društvenom interakcijom nije samo da ponudi zabavu, nego i zbog najvećeg značaja da dobro shvatimo naše društvene veze. Zato su nam važni. Razlog zašto nam ljudi mogu biti ili pakao ili raj jeste zato što ti ljudi mogu biti ili naši najluči rivali i suparnici ili najvažniji izvor saradnje, brige i sigurnosti.

NAŠE DVOJNO NASLIJEĐE

Različiti oblici društvene organizacije stvaraju različita selektivna okruženja. Karakteristike koje su uspješne u jednom okruženju ne moraju biti uspješne u drugom. To je razlog da su ljudi razvili drugačije mentalne alate koji ih pripremaju da funkcioniraju i u hijerarhijama dominantnosti i egalitarnim društvima. Dominantnost i afilijativne strategije dio su našeg dubokog psihološkog sklopa. Pomoću njih znamo kako da sklapamo i održavamo prijateljstva, kako da se takmičimo za status, i kada je koja od ovih dviju suprotnih strategija prikladna.

Strategije dominantnosti skoro su sigurno predljudskog porijekla. Ne bi bile prikladne životu u preovlađujuće egalitarnom društvu lovaca i sakupljača kamenog doba. U predljudskim hijerarhijama dominantnosti ne samo da smo razvili karakteristike koje pomažu da se dobije i izrazi visoki status, nego i strategije da najbolje iskorištavamo niski status ako nam je to sudbina. Opasnost, posebno za mužjake u nekim vrstama, jeste da niski društveni status predstavlja evolucijsku slijepu ulicu. Da bi se to izbjeglo, poželjna je određena doza preuzimanja rizika i oportunizma.

Efektivno nadmetanje za status zahtijeva mnogo više od želje za visokim statusom i od odbojnosti prema niskom statusu. Potreban je visok stepen pažnje prema razlikama u statusu i mogućnost da se tačno napravi društveno poređenje snage i statusa: važno je moći tačno razlikovati statusne sukobe koje je moguće dobiti ili izgubiti. U mnogim vrstama, život često zavisi od toga da li znamo kada treba da se povučemo a kada da izazovemo dominantnu životinju zbog položaja. Uvećavanje statusa zavisi od superiornije pozicije. To je plodno psihološko tlo za razvoj i izražavanje predrasuda, diskriminacije i snobizma kojima se pokazuje superiornost. I što se više osjećamo bezvrijedni od strane onih iznad nas, i što manje statusnih izvora imamo na koje se oslanjamo, time će biti veća želja da se povrati neki osjećaj samopouzdanja ispoljavanjem superiornosti prema nekoj ranjivoj grupi. To će vjerovatno biti izvor takozvane ‘reakcije biciklarenja’ koja se spominje u poglavljju 12; nazvane tako jer ljudi kao da se klanjaju superiornim dok potiskuju inferiore.

Iako se često smatra da je težnja za statusom posebno muška karakteristika, ne bismo trebali zaboraviti koliko je često ona reakcija na činjenicu da žene preferiraju muškarce višeg statusa. Kako Henry Kissinger kaže: "Moć je najjači afrodizijak."

Uprkos tome što danas imamo utisak kako je nejednakost konstantna i univerzalna u ljudskoj historiji i prahistoriji, trenutno su izuzetak upravo veoma nejednaka društva. Više od 90 procenata vremena kako živimo kao ljudi, živjeli smo, skoro u potpunosti, u veoma egalitarnim društvima. Posljednja skoro dva miliona godina, a pri tome podrazumijevamo većinu vremena koliko smo 'anatomski moderni' (to jest, da izgledamo skoro kao sada), ljudi žive u izuzetno egalitarnim lovačkim i sakupljačkim grupama.³³²⁻³³⁵ Moderna nejednakost se pojavila i proširila razvojem poljoprivrede. Karakteristike koje bi se odabrale kao uspješne u egalitarnim društvima bile bi mnogo drugačije od onih u hijerarhijama dominantnosti.

Umjesto da razmatraju evolucionarnu pojavu nesebičnosti, istraživanja modernih i novijih lovačko-sakupljačkih društava pokazuju da se jednakost u tim društvima nije održavala samo kroz institucije dijeljenja hrane i recipročne razmjene darova, nego i pomoću takozvanih 'strategija kontradominantnosti'.³³¹ Dijeljenje je ono što je opisano kao 'oprezno dijeljenje', pri čemu ljudi prate podjelu kako bi bili sigurni da su dobili fer dio. Strategije kontradominantnosti pomoću kojih su ova društva održala svoju jednakost funkcionalne su skoro kao savezi svakog protiv svakog čije je ponašanje predstavljalo prijetnju po osjećaj autonomije i jednakosti ljudi. Smatra se da su se ove strategije možda razvile kao generalizirani oblik jedne vrste saveza za koji primatolozi obično kažu da se formira između dvije ili tri životinje kako bi se pobunili i svrgnuli dominantnog mužjaka. Opservacijska istraživanja modernih i novijih sakupljačkih društava pokazuju da strategije kontradominantnosti obično uključuju i zezanje, ismijavanje i isključivanje iz skupine i nasilje, a to se koristi prema svima koji pokušavaju dominirati. Značajna karakteristika ovih društava jeste da nam pokazuju kako sebični porivi pojedinaca za većim bogatstvom i nadmoći mogu biti kontrolirani ili preokrenuti u društveno manje opasne forme izražavanja.

Niz psiholoških karakteristika bio bi odabran da nam pomogne u egalitarnim društvima. To bi vjerovatno bili naš jak osjećaj za poštenje, što omogućava ljudima da se dogovore oko nečega bez konflikta kad dijele resurse. Ta karakteristika je primjetna i kod djece, i čini se tako izražajnom da se nekad pitamo kako je moguće da se toleriraju društveni sistemi sa tolikom nejednakostju. Isti je slučaj i sa osjećajem zaduženosti (sada je prepoznat kao univerzalan u ljudskim društvima) koji osjećamo kada dobijemo dar, a u nama izaziva recipročnost i sprečava iskorištavanje, kako bi se održalo prijateljstvo. Kao što pokazuju eksperimentalne ekonomske igre koje smo opisali, jasno je da možemo biti bijesni zbog nepravde i da smo spremni da nekoga kaznimo, čak i po cijenu vlastite štete.

Druga karakteristika, koja je možda značajna, jeste naša težnja da osjećamo zajednički identitet i međuzavisnost sa onima sa kojima dijelimo hranu i druge resurse kao jednakim. Oni formiraju ‘unutarnju grupu’, oni su ‘mi’, sa kojima suosjećamo i dijelimo identitet. U raznim vjerskim institucijama i političkim organizacijama, dijeljenjem se stvarao osjećaj bratstva ili sestrinstva, i kada kažemo da društvo ima ‘proširenu’ ili ‘nuklearnu’ porodicu, pitanje koje se postavlja je pitanje veličine grupe u kojoj se dijeli te da li dalja rodbina ima pravo na resurse jedni drugih. De Tocqueville, koji je pisao sredinom devetnaestog stoljeća, vjerovao je da suštinske razlike u materijalnom životnom standardu među ljudima predstavljaju znatnu prepreku empatiji.²³ Kao što smo vidjeli u četvrtom poglavlju, mislio je da razlike u materijalnim uslovima sprečavaju francusko plemstvo da suosjećaju sa patnjama seljaka, a na isti način je objasnio i zašto su američki robovlasci bili slijepi za patnje svojih robova. On je također vjerovao da je jak život zajednice koji je primijetio među bijelcima kada je posjetio SAD, 1830. godine, ustvari odraz onoga što on naziva ‘jednakost uslova’.

Veoma važan izvor bliske društvene integracije u egalitarnom društvu je osjećaj samoispunjena koji možemo osjetiti kada uspijemo prepoznati tuđe potrebe. Ovo se često smatra misterioznom osobinom, skoro neobjašnjivom. To naravno dolazi od naše potrebe da nas drugi cijene. Osjećaj da nas cijene imamo kada radimo stvari koje drugi cijene. Najbolji način kako da sebi

osiguramo da ostanemo uključeni u lovačko-sakupljačku grupu u kojoj se sarađuje i da smanjimo rizik od izopćenja, prognanstva ili da postanemo plijen jeste da radimo stvari koje drugi cijene. U današnje vrijeme, bilo da se radi o spremanju ukusnog jela, pričanju viceva ili ispunjavanju potreba ljudi na neki način, možemo zauzvrat imati osjećaj vrijednosti. Upravo je ta osobina, sada najprimjetnija u roditeljstvu – mnogo prije razvoja tržišnih mehanizama i najamnog rada – omogućavala, skoro samo ljudima, da koriste prednosti od podjele rada i specijalizacije unutar kooperativnih grupa međusobno zavisnih pojedinaca.

Mi imamo društvene strategije da se nosimo sa različitim vrstama društvene organizacije. Na jednom kraju, hijerarhije dominantnosti govore o samonapredovanju i nadmetanju u statusu. Pojedinci se oslanjaju na sebe a drugi ljudi su uglavnom suparnici za hranu i supružnike. Sa druge strane se nalazi međusobna zavisnost i saradnja, pri čemu sigurnost svake osobe zavisi od kvaliteta njihovih odnosa sa drugima, a osjećaj vrijednosti dolazi od doprinosa blagostanju drugih a ne od samog statusa. Afilijativne strategije zavise od obostranosti, recipročnosti i sposobnosti za empatiju i emocionalno povezivanje a ne predstavljaju čistu potragu za materijalnim interesom.

U praksi, naravno, bog i mamon koegzistiraju u svakom društvu i teritorija svakog od njih varira u zavisnosti od sfere života, ekonomskog sistema i individualnih razlika.

RANO ISKUSTVO

Vrste društava sa kojima su se ljudi morali nositi tako su različite da procesi adaptacije na bilo koji društveni sistem počinju veoma rano u životu. Odrastanje u društvu u kojem morate biti spremni da se prema drugima ponašate sumnjičavo, da budete oprezni i da se borite za ono što želite, zahtijeva drugacije vještine od onih potrebnih u društvu gdje zavise od empatije, uzajamnosti i saradnje. Psiholozi i drugi stalno govore da priroda dječijeg ranog života utiče na razvoj njihove osobnosti i na to kakva će osoba

biti kada odraste. Primjeri posebne sposobnosti adaptiranja na lokalne okolinske faktore u ranom životu prisutni su širom životinjskog i biljnog svijeta. Kod ljudi, reakcije na stres i procesi koji oblikuju naše mentalne i emotivne karakteristike prolaze kroz svojevrsno programiranje, proces koji počinje u utrobi i nastavlja se tokom ranog djetinjstva. Stepen stresa koji žena doživi za vrijeme trudnoće utiče na razvoj bebe prije rođenja. Hormoni stresa prelaze posteljičnu barijeru i utiču na nivo hormona kod bebe i sam rast u utrobi.

Stres koji djeca dožive u ranom djetinjstvu također je značajan faktor koji utiče na razvoj djece. Kvalitet brige i njege, kvalitet privrženosti i količina sukoba, sve to utiče na hormone stresa i emocionalni i kognitivni razvoj djeteta. Iako još uvijek nisu identificirani kod ljudi, osjetljivi periodi u životu ponekad mogu uključivati 'epigenetske' procese pomoću kojih rano izlaganje i iskustva mogu pokrenuti određene gene za različite obrasce razvoja u kasnijem periodu. Razlike u njezi majki pacova imaju uticaja na ekspresiju gena kod njihovog potomstva i time omogućavaju adaptiranje na okolinu u svjetlu ranog životnog iskustva.³³⁶

U prošlosti je postojala jaka tendencija da se na djecu koja su imala veoma stresan rani život gleda kao da su 'oštećena'. Ali se danas rano iskustvo sve češće koristi da se dijete adaptira na različite društvene realnosti. Emotivni sklop koji vas priprema da živate u društvu u kojem se trebate boriti za sebe, biti na oprezu i boriti se za sve, veoma je drugačiji od onoga što vam je potrebno ako odrastate u društvu u kojem (ako razmotrimo drugi ekstrem) zavisite od empatije, uzajamnosti i saradnje, i u kojem vaša sigurnost zavisi od održavanja dobrih odnosa sa drugima. Djeca koja iskuse više stresa u ranom životu mogu biti agresivnija, manje empatična i vjerovatno će se bolje nositi sa sukobima. Ustvari, čini se da rani život pruža priliku da se isproba kvalitet društvenih odnosa sa kojima ćete se vjerovatno morati nositi u zrelom dobu.

Ovi procesi su toliko važni da odgoj moramo smatrati dijelom sistema za prenošenje iskustva odraslih o nedaćama na dijete. Kada ljudi pričaju o lošem odgoju, ili kažu da nekome nedostaju vještine da bude roditelj, istina je ustvari da način na koji roditelji tretiraju svoju djecu služi da bi

se prenijelo njihovo iskustvo o nedaćama na dijete. Iako je ovo obično ne-svjestan proces, u kojem je roditelj obično kratkog fitilja, depresivan ili na izmaku snaga, ponekad je i svjestan. U jednom skorijem sudskom slučaju, tri žene su ohrabrivale svoje mališane da tuku jedni druge; podbadajući ih da udaraju jedni druge u lice i da šutaju brata ili sestru koji su pali na tlo.³³⁷ Baka te djece nije pokazivala kajanje i ostajala je pri svome "da će tako ojačati". S obzirom na njihovo životno iskustvo, oni su zaista mislili da je to potrebno. Mnoga istraživanja su pokazala da se oblici ponašanja u djetinjstvu obično preslikaju u zrelog dobu. Djeca koja su, naprimjer, iskusila nasilje ili zlostavljanje vjerovatno će i sami biti nasilni i zlostavljati kada dođu u zrelo doba.

Efekti ranog iskustva su dugoročni. Djeca koja su bila pod stresom u ranom životu, ili čije su majke bile pod stresom tokom trudnoće, vjerovatno će patiti u srednjim i kasnjim godinama od brojnih bolesti uzrokovanih stresom, uključujući bolesti srca, dijabetes i moždani udar. Jasno je da neke posljedice sve većih razlika u primanjima u društvu nisu kratkoročne. Povećana nejednakost znači da više porodica pati od napornog života sa relativno niskim primanjima, a brojna istraživanja su pokazala štetne posljedice po razvoj djece. Kada roditelji iskuse više neprijateljstva, porodica pati a djeca postanu manje empatična kao ljudi ali spremna na antagonistične odnose.

Mnogi problemi za koje smo vidjeli da su povezani sa nejednakosću podrazumijevaju reakcije odraslih na nadmetanje za status. Ali isto tako smo uvidjeli da su brojni problemi koji utiču na djecu povezani sa nejednakosću: maloljetnički sukobi, loši odnosi sa vršnjacima i obrazovni uspjeh u školi, dječija pretilost, smrtnost kod novorođenčadi i tinejdžerska trudnoća. Ovakvi problemi odražavaju način na koji je stres manje jednakog društva, niskog društvenog statusa, uspio prodrijeti u porodični život i odnose. Nejednakost je povezana sa različitim lošim ishodima jer vodi ka propadanju kvaliteta odnosa. Značajan razlog zašto su zemlje poput Švedske, Finske i Norveške dobro rangirane na UNICEF-ovom indeksu dječijeg blagostanja jeste da njihov socijalni sistem održava niske stope relativnog siromaštva među porodicama.

OGLEDALNI NEURONI I EMPATIJA

Ako bismo na potragu za većom jednakošću gledali kao na proces uglavljanja društava u neudobnu usku cipelu, onda to znači da nismo u mogućnosti da spoznamo ljudski potencijal. Kada bismo razumjeli svoje društvene potrebe i osjetljivost, shvatili bismo da manje nejednako društvo ima mnogo manje stope bolesti i društvenih problema, zato što nam nudi cipelu koja nam bolje pristaje.

Ogledalni neuroni su zapanjujući primjer kako smo mi nastali kao izuzetno društvena bića. Kada gledamo nekoga dok nešto radi, ogledalni neuroni u našem mozgu se pokrenu kao da će i sami uraditi to isto.³³⁸ Ovakav sistem se vjerovatno razvio kako bi služio principu učenja imitacijom. Posmatranje nekoga ko izvodi određeni niz radnji, jedan rad navodi primjer naklona, ne omogućava vam, kao vanjskom posmatraču, da to uradite i sami ni blizu dobro kao kad vaš mozak glumi da vi radite te radnje. Da biste uradili istu stvar morate ju doživjeti iznutra.

Obično, naravno, nema vidljivog znaka unutarnjih procesa identifikacije koji nam omogućavaju da jedni drugima uđemo u neki proces. Međutim, električna aktivnost koju ovi specijalizirani neuroni pokrenu može se otkriti u mišićima. Sugerirano je da su slični procesi odgovorni za našu sposobnost empatije prema drugima i čak za način na koji se ljudi trznu kada vide da se nekome nanosi bol dok gledaju film. Reagiramo kao da se to dešava nama.

Iako imamo mogućnost da suosjećamo sa drugima, koliko ćemo razviti tu sposobnost i koristiti taj potencijal zavisi od ranog djetinjstva.

OKSITOCIN I POVJERENJE

Još jedan primjer kako se biologija udružuje sa prirodom društvenih odnosa uključuje hormon, takozvani oksitocin, i njegov uticaj na našu spremnost da vjerujemo jedni drugima. U četvrtom poglavљu vidjeli smo da su ljudi u manje jednakim društвима manje vjerovali jedni drugima. Povjerenje je

važan sastojak u svakom društvu, ali postaje neophodan u modernim razvijenim društvima sa visokim stepenom međuzavisnosti.

U mnogim različitim vrstama, oksitocin utiče na društvene veze i zблиžavanje, zблиžavanje majke i djeteta ali i zблиžavanje između seksualnih partnera. Proizvodnju hormona stimulira fizički kontakt tokom seksualnog odnosa, tokom porođaja i dojenja, kada kontrolira nadolaženje mlijeka. Međutim, u brojnim vrstama sisara, uključujući i ljude, također igra sveobuhvatniju ulogu u društvenoj interakciji te utiče na to da li ćemo se nastojati približiti nekome ili ćemo ga izbjegavati.

Uticaj oksitocina na volju ljudi da vjeruju jedni drugima testiran je u eksperimentu koji uključuje igru povjerenja.³³⁹ Rezultati su pokazali da su ljudi koji su dobili oksitocin više vjerovali svom partneru. U sličnim eksperimentima je dokazano da su uticaji obostrani: ne samo da je veći nivo oksitocina stimulirao povjerenje u druge ljude, nego je povjerenje stimuliralo rast nivoa oksitocina. To su bili rezultati čak i kada je jedini dokaz povjerenja ili nepovjerenja bila numerička odluka koja je dolazila kroz računare terminale.³⁴⁰

ZADOVOLJSTVO SARADNJE I BOLNO ISKLJUČENJE

Drugi eksperimenti su pokazali kako osjećaj saradnje stimulira centre za nagrade u mozgu. Iskustvo obostrane saradnje, čak i u odsustvu ličnog kontakta ili stvarne komunikacije, opravdano vodi do stimulacije centara za nagrade. Istraživači su sugerirali da neuronske mreže nagrađivanja služe kako bi se osigurala recipročnost i obostranost a da se pri tome odupre izazovu sebičnog djelovanja.³⁴¹

Za razliku od nagrada za saradnju, eksperimenti koji koriste slike mozga pokazali su da bol od društvenog isključenja uključuje iste dijelove mozga koji su aktivni kada neko iskusí fizičku bol. Naomi Eisenberger, psihologinja na Univerzitetu UCLA, imala je dobrovoljce koji su igrali kompjutersku igricu sa palicom i loptom sa, kako je izgledalo na ekranu, još dva učesnika.³⁴² Program je bio napravljen tako da nakon nekog vremena ta druga dva

virtuelna učesnika počnu dodavati loptu jedan drugom isključujući tako učesnika u eksperimentu. Slike mozga su pokazale da su dijelovi mozga aktivirani ovim iskustvom isključenja isti kao oni aktivirani fizičkim bolom. Kod raznih vrsta majmuna, ovi isti dijelovi mozga povezani su sa mladima koji traže i majkama koje pružaju pomoć.

Ove veze smo intuitivno oduvijek razumijevali. Kada pričamo o ‘po-vrijedjenim osjećanjima’ ili ‘slomljenom srcu’ prepoznajemo vezu između fizičkog bola i društvenog bola izazvanog pucanjem bliskih društvenih veza, isključenjem ili izopćenjem. Evolucionarni psiholozi su pokazali da je težnja ljudi da izopćavaju one koji ne sarađuju i da ih isključuju iz zajedničkih rezultata moćan način da se održi visok standard saradnje.³⁴³ I kao što je pokazala igra ultimatuma, da su ljudi spremni kazniti škrtog predлагаča time što će ga odbiti, čak i po cijenu vlastite koristi, isto tako se čini da i mi imamo potrebu da isključimo ljude koji ne sarađuju.

Društveni bol je naravno u centru odbijanja i suprotan je zadovoljstvu, o čemu smo ranije pričali, osjećaju kada nas cijene ili osjećaju samoostvarenja koje može doći kada drugi cijene ono što smo za njih uradili. Moć uključivanja i isključivanja ukazuje na našu osnovnu potrebu za društvenom integracijom i, bez sumnje, predstavlja dio objašnjenja zašto su prijateljstvo i društvena uključnost toliko dobri za zdravlje (poglavlje 6).

Razlike u statusu i društvenoj klasi skoro sigurno uzrokuju slične oblike društvenog bola. Nepravda, nejednakost i odbijanje saradnje sve su oblici isključenja. Eksperimenti koji su demonstrirali uticaje inferiore klasifikacije (što smo vidjeli u poglavlju 8 među indijskom djecom različitih kasti i među studentima afroameričkog porijekla kojima je rečeno da rade testove sposobnosti) pokazali su da je društveni bol povezan sa isključenjem. Dio iste priče je društveni bol koji ponekad izaziva nasilje (poglavlje 10) kada ljudi osjećaju da su kritikovani, osramoćeni ili da su izgubili ugled.

Za vrstu koja napreduje zahvaljujući prijateljstvu i uživa u saradnji i povjerenju; koja ima jak osjećaj za pravdu; koja ima ogledalne neurone koji nam omogućavaju da učimo o životu kroz poistovjećivanje, jasno je da društvene strukture koje stvaraju veze zasnovane na nejednakosti, inferiornosti

i društvenom isključenju sigurno nanose mnogo društvenog bola. I u ovom svjetlu možda možemo početi ne samo da shvatamo zašto su društva sa manje jednakosti toliko društveno nefunkcionalna, nego da, kroz to, možda osjetimo više povjerenja da je humanije društvo mnogo praktičnije nego nejednaka društva u kojima mnogi od nas sada žive.

15

JEDNAKOST I ODRŽIVOST

Ko umre sa najviše igračaka, pobjednik.

Naljepnica na autu u SAD-u

Za generaciju ili dvije, politikom će izgleda dominirati ili naporu da se spriječi nezadrživo globalno zagrijavanje ili, ako se u tome ne uspije, načini nošenja sa posljedicama globalnog zagrijavanja. Emisije ugljičnih gasova po osobi u bogatim zemljama su između dva i pet puta veće od svjetskog prosjeka. Ali smanjenje njihove emisije za pola ili četiri petine neće biti dovoljno: svjetski ukupni iznos je već previsok, a mora se omogućiti ekonomski razvoj u siromašnim zemljama.

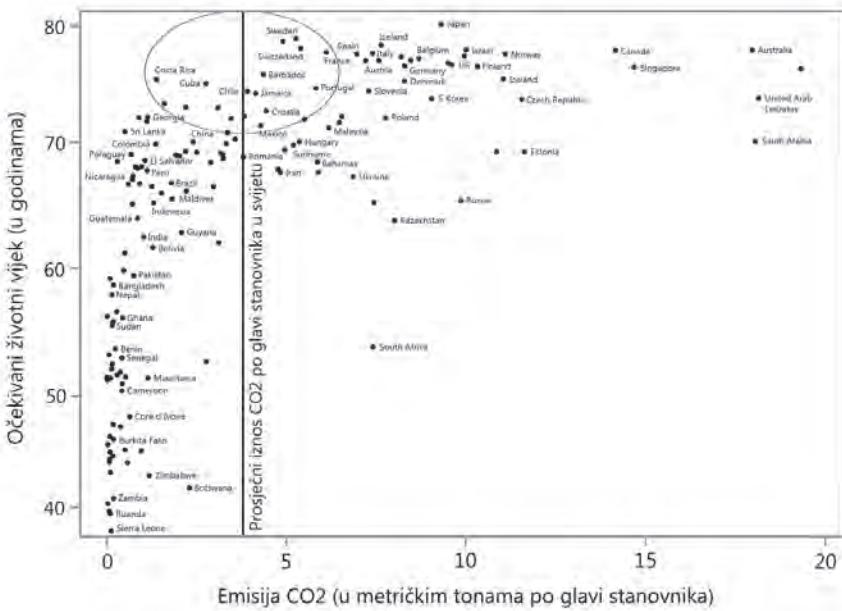
Kako veća jednakost i politika smanjenja emisije ugljičnih gasova mogući zajedno? Ne samo da su jednakost i politika smanjenja komplementarni, imajući na umu činjenicu šta nejednakost čini društvu, a posebno kako povećava konkurenčku potrošnju, već ni zemlje ne bi mogle napraviti drastična smanjenja u emisiji ugljičnih gasova bez smanjenja nejednakosti.

ODRŽIVOST I KVALITET ŽIVOTA

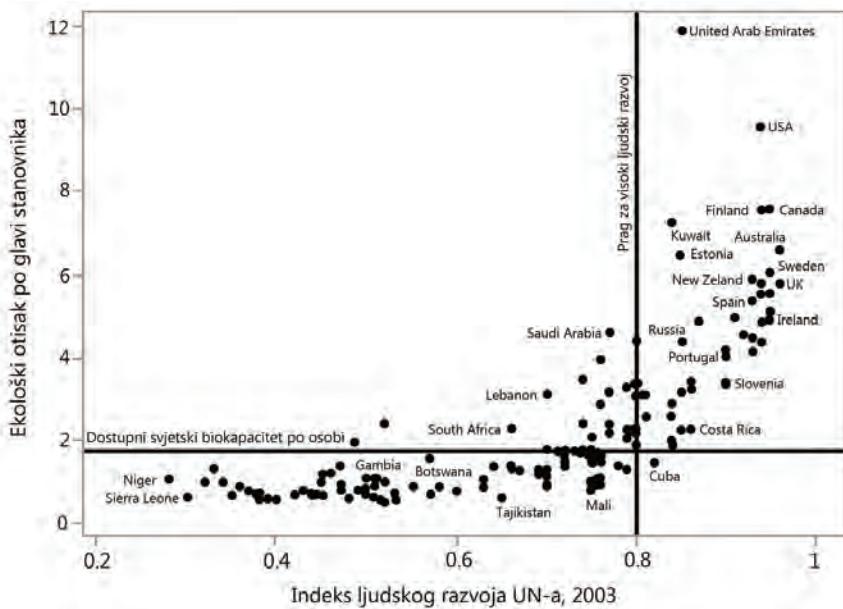
Od izvještaja Brandt iz 1980. godine, ljudi su ukazivali na činjenicu da društvena i ekološka održivost idu zajedno. Srećom, u trenutku kada smo otkrili da okolina ne može više apsorbirati povećanja u emisiji, također smo saznali da ekonomski rast u razvijenom svijetu više ne popravlja zdravlje, sreću i stepen blagostanja. Štaviše, sada smo vidjeli da postoje načini kako da poboljšamo kvalitet života u bogatim zemljama bez daljnog ekonomskog razvoja.

Ali ako ne trebamo više da trošimo, koje bi bile posljedice manje potrošnje? Da li bi smanjenje emisije ugljičnih gasova značilo smanjenje materijalnog standarda ispod nivoa koji bi ljudi u bogatim zemljama mogli prihvati kao adekvatni životni stil? Da li je održivost kompatibilna sa održavanjem kvaliteta života?

Jedna polazna tačka za odgovaranje na ovo pitanje je slika 15.1 na kojoj se vidi da se niska stopa smrtnosti kod novorođenčadi može postići bez visokih stopa emisije ugljičnih gasova. Jasno je da mnoge zemlje postižu niske stope smrtnosti kod novorođenčadi kao i u razvijenim zemljama a pri tome proizvode mnogo manje ugljika. Međutim, sveobuhvatniji odgovor na to pitanje dolazi iz Svjetskog fonda za divljinu (*World Wildlife Fund – WWF*). Oni su analizirali podatke poredeći kvalitet života u svakoj zemlji sa veličinom ekološkog otiska po osobi.³⁴⁵ Kako bi izmjerili kvalitet života, koristili su indeks ljudskog razvoja (HDI) koji kombinira očekivani životni vijek, obrazovanje i bruto društveni proizvod po stanovniku. Slika 15.2 koristi podatke WWF-a kako bi se prikazala veza između ekološkog otiska svake zemlje i njenog ranga prema indeksu ljudskog razvoja. Jedva da ijedna zemlja kombinira kvalitet života (iznad WWF-ovog praga od 0,8 na HDI) sa ekološkim otiskom koji je održiv na globalnom nivou. To jedino uspijeva Kubi. Uprkos mnogo nižim prihodima, očekivani životni vijek i stopa smrtnosti kod novorođenčadi skoro su identične kao u Sjedinjenim Američkim Državama.

Slika 15.1 Niska stopa smrtnosti novorođenčadi može se postići i bez visokog nivoa emisije ugljika.³⁴⁴

Slika 15.2 Ljudsko blagostanje i održivost.³⁴⁵

Činjenica da barem jedna zemlja uspijeva povezati prihvatljive životne standarde i održivu ekonomiju dokaz je da se to može postići. Međutim, pošto se to postiglo i bez pristupa tehnologijama koje najviše čuvaju okoliš i štede gorivo, jasno je da se može još lakše postići u zemljama koje imaju pristup naprednijim tehnologijama od onih na Kubi. Ako uzmemo u obzir prednost obnovljivih izvora energije, novih tehnologija koje čuvaju okoliš i veću jednakost, možemo biti sigurni da je moguće kombinirati održivost i visok kvalitet života. Prije nego što zaboravimo sliku 15.2, vrijedno je spomenuti da razlog zašto zemlje sa najvećom ekološkom stopom imaju i najveći rang na HDI-ju je jednostavno shvatanje da je bruto društveni proizvod po osobi jedan od komponenti HDI-ja.

POŠTENO SMANJENJE EMISIJE UGLJIKA

Poboljšanje stvarnog kvaliteta života pri nižem stepenu potrošnje samo je jedan od doprinos-a jednakosti pri smanjenju emisije ugljika. Postoje još dva. Prvo, ako politika smanjenja emisije ugljika dobije podršku javnosti, ona se mora pravedno primijeniti. Što si bogatiji i što više trošiš, to više doprinosiš globalnom zagrijavanju. Emisije ugljika koje uzrokuje potrošnja bogatog čovjeka mogu biti deset puta veće od potrošnje siromašne osobe u istom društvu. Ako su bogati najveći prestupnici, onda pravedne kazne najviše moraju uticati na njih. Politika koja dodatno pritišće siromašne a bogatima omogućava da nastave s proizvodnjom visokih nivoa emisije ugljika vjero-vatno neće dobiti podršku šire javnosti.

Sistem pojedinačnog sljedovanja ugljika predložen je kao mogući način jednakog smanjenja emisije ugljika. Ukupni dozvoljeni nivo emisije može se podijeliti sa brojem stanovnika kako bi se dobili jednakci dijelovi, ili kvota, dozvoljene emisije po osobi. Ovdje je jasna paralela sa egalitarnim politikama provedenim u Britaniji za vrijeme Drugog svjetskog rata: kako bi se pridobila saradnja javnosti u ratnim nastojanjima, trebalo je izgledati kao da je teret jednakom podijeljen. Titmuss je na ovo gledao kao obrazloženje za

uvodenje sljedovanja i progresivnijih poreza na prihode, kao i za subvencioniranje neophodnih stvari a oporezivanje luksuza.³⁴⁶ Jedan prijedlog je da ljudi trebaju koristiti elektronsku karticu kako bi plaćali gorivo, struju i putovali avionom. Oni koji koriste manje od svog sljedovanja mogli bi prodati svoj neiskorišteni dio banci ugljika, odakle bi bogatiji ljudi, koji žele više koristiti od svog sljedovanja mogli kupiti dodatno sljedovanje. Pod takvim sistemom “ugličnih kvota koje se mogu razmjenjivati” veliki potrošači bi nadoknađivali manjim potrošačima a prihodi bi bili ponovo raspoređeni od bogatih prema siromašnim. David Miliband, tadašnji ministar za okolinu u Britaniji je 2006. godine predložio sličan sistem i u Manchesteru je počeo probni period 2007. godine. Kako bi se zaštitali siromašni, možda je neophodno spriječiti ljude da prodaju neiskorištene dijelove svog sljedovanja prije kraja perioda za koji je namijenjen, tako da bi se samo već ušteđena sljedovanja mogla razmjenjivati.

NOVA TEHNOLOGIJA SAMA PO SEBI NIJE DOVOLJNA

Možemo se nadati da će nas nova tehnologija spasiti rigorognog sljedovanja ugljika. Međutim, iako su zeleni izumi, koji smanjuju potrošnju goriva i emisiju ugljika, sastavni dio promjene koja nam je potrebna, oni sami ne mogu riješiti problem. Zamislite da se pojavi nova generacija automobila koja će prepoloviti potrošnju goriva. Vožnja bi bila jeftinija i tako bismo štedili novac, ali to je novac koji bismo sigurno potrošili na nešto drugo. Možda bismo ga potrošili na duže vožnje, ili na kupovinu većeg auta, ili na električnu opremu kojoj je potrebno više energije; možda veći frižider-zamrzivač. Ali kako god da potrošimo novac koji smo uštedjeli zbog efikasnijih motora u autima, naša dodatna potrošnja će vjerovatno doprinijeti emisiji ugljika negdje drugo i tako ćemo izgubiti na izvornoj okolinskoj prednosti. Ista logika se primjenjuje u skoro svim područjima. Efikasnije mašine za pranje ili bolje izolirane kuće će pomoći okolini; ali one nam također

smanjuju račune, što znači da gubimo na ekološkoj prednosti jer ušteđeni novac trošimo na nešto drugo. Pošto automobili manje troše odlučili smo da dalje vozimo. Pošto su kuće bolje izolirane, podigli smo standarde za grijanje i pošto ulažemo u energetski efikasne sijalice počet ćemo misliti da ih ne moramo ni isključivati.

S obzirom da energetski efikasne inovacije znače da možemo više kupovati, one su poput ekonomskog rasta. Iako nam pružaju veći standard materijalnog života za bilo koji stepen emisije ugljika, visoki životni standardi progutaju mnogo uštede na emisijama ugljika. Pitanje je samo koliko prednosti zelene tehnologije je progutano većom potrošnjom. Mnoge zemlje su prešle na manje automobile sa manjom potrošnjom goriva, a državna emisija je obično nastavila da raste uprkos većoj efikasnosti.

STABILNA DRŽAVNA EKONOMIJA

Jasno je da se moramo kretati ka nečemu sličnom stabilnoj državnoj ekonomiji, što je predložio ekonomist Herman Daly.³⁴⁷ Ali kako da to uradimo kada, kao što Murray Bookchin, američki društveni ekolog i slobodarski filozof, kaže: "Kapitalizam ne možete 'ubijediti' da ograniči rast isto kao što ne možete 'ubijediti' čovjeka da prestane disati?"³⁴⁸ Kada je Daly razvio koncept stabilne državne ekonomije, ljudi su bili više zaokupljeni iskorištavanjem finitnih mineralnih i poljoprivrednih resursa zemlje nego globalnim zagrijavanjem. On je predložio da se uvedu fizičke kvote vađenja minerala i da se eksploracija minerala ne treba povećavati. Ograničavanje proizvodnje uglja i nafte mogao bi biti efikasan način ograničavanja globalnog zagrijavanja. Inovacije i promjena će onda biti koncentrisane na efikasnije iskorištavanje neobnovljivih izvora u korist ljudske vrste.

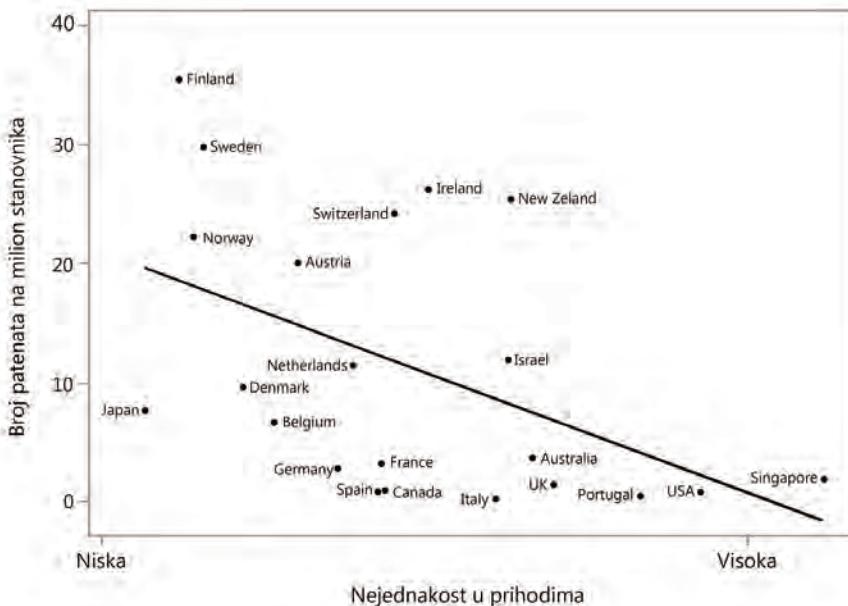
Zamislite materijalni standard življenja predstavljen količinom dobara koja se koriste a ne protokom dobara od potrošnje do bacanja. Što se brže stvari istroše i potrebno ih je zamijeniti, time više doprinosimo protoku i bacanju. Ako materijalni standard življenja zavisi od dobara koje koristimo,

onda je svaka stvar koja se istroši oduzimanje od toga. Umjesto što služimo kao potrošači, i pomažemo da se održava prodaja, trebaju nam podsticaji da gradimo i održavamo izdržljivije proizvode svake vrste.

Jasno je da svaki sistem koji bi se nosio sa ovim problemima treba da drugačije tretira bogate i siromašne zemlje. Indija, koja proizvede 1,6 tona ugljika po osobi godišnje, ne može se tretirati isto kao i SAD, sa 24,0 po osobi. Bilo kakav regulatorni sistem mora uključivati politiku ‘skraćivanja i usklađivanja’ ili ‘obustavljanja i dijeljenja’. Oba pristupa predlažu smanjenje dozvoljenih nivoa emisije iz godine u godinu, što bi na kraju dovelo do usklađivanja količine emisije po osobi diljem planete.

Bila bi greška pomisliti da stabilna državna ekonomija predstavlja stagnaciju i manjak promjene. Paradoksalno, prelaz na održivu i stabilnu državnu ekonomiju izvao bi veliku potrebu za inovacijama i promjenama. Pokušaj da se dobije što više iz ograničenih dostupnih resursa oduvijek je bio jedan od osnovnih pokretača inovacija i tehničkog napretka.³⁴⁹ Postavljanje granica na potrošnju resursa ne bi smanjilo brzinu naučnih otkrića i tehničkih inovacija. Ustvari, kao što ćemo vidjeti u narednom poglavlju, neprekidni rapidni tehnički napredak, poput digitalizacije, elektronskih komunikacija i virtuelnih sistema, koji pri tome stvaraju ‘bestežinski’ sektor ekonomije, omogućavaju da se na lakši način kombinira viši standard življenja sa nižom potrošnjom resursa i emisijom.

Često se tvrdi da pronalasci i inovacije idu ruku pod ruku sa nejednakоšću i da ovise o finansijskim poticajima za pojedince. Ali slika 15.3 govori nam upravo suprotno – da su društva veće jednakosti obično kreativnija. Ona pokazuje da postoji tendencija dodjeljivanja većeg broja patenata po glavi stanovnika u zemljama veće jednakosti. Da li je razlog to što u društvima veće jednakosti talent često ostaje nerazvijen i neiskorišten, ili to što hijerarhija rađa konformizam, ne može reći sa sigurnošću. Ali možemo zaključiti da veća jednakost ne čini društva manje prilagodljivim.

Slika 15.3 Društva veće jednakosti su inovativnija.⁴⁰³

NEJEDNAKOST I KONZUMERIZAM

Druga spona između veće jednakosti i sprečavanja globalnog zagrijavanja je konzumerizam koji znatno otežava naše napore da ekonomsku aktivnost zadržimo u okvirima održivosti. Neki ljudi misle da smo zbog ovisnosti o kupovini i trošenju već izgubili bitku protiv globalnog zagrijavanja. Ne samo da pred snagom naše sklonosti prema konzumerizmu svi zabijamo glavu u pijesak, odbijajući se suočiti s posljedicama koje ona ima po naš način života, već su pred njom i naše vlade zapale u stanje paralize, isuviše zabrinute reakcijom glasačkog tijela da bi provele bilo kakvu djelotvornu politiku. Kako možemo promijeniti ovu kulturu i smanjiti prijetnju planeti?

Veća jednakost ključni je element za smanjivanje kulturološkog pritiska da trošimo. U vremenu kada su ljudi bili nešto otvoreniji, Henry Wallich, bivši guverner Federalnih rezervi SAD-a i profesor ekonomije na Univerzitetu Yale izjavio je: "Razvoj je zamjena za jednakost prihoda. Sve

dok im razvoja ima i nade, što čini razlike u prihodima podnošljivim.”³⁵⁰ No, ovaj učinak je obostran. Ne samo da je razvoj zamjena za jednakost, već se sa većom jednakostju smanjuje potreba za razvojem. Ona je preduslov stabilne nacionalne ekonomije.

Takmičenje za bolji društveni status glavna je pokretačka sila potrošnje. Većina nas to ne bi smatrala takmičenjem, već više nekom vrstom samoodbrane: ako ne podignemo standard, zaostat ćemo i sve će postati staro, ofučano i zapušteno. Robert Frank, ekonomista sa Univerziteta Cornell, objasnio je da su standardi inherentno relativni i da uvijek podrazumijevaju poređenje sa drugima. U svojoj knjizi *Falling Behind: How rising inequality harms the middle class* (U zaostajanju: Kako sve veća nejednakost škodi srednjoj klasi) (2007), on kaže:³⁵¹

Niko ne poriče da bi se većini današnjih vozača poprilično sporim činilo auto za koje se 1950. smatralo da ima odlično ubrzanje. Isto tako će se i kuća prosječne veličine smatrati prostranjom ako je veća od ostalih kuća u okruženju. A nositi pravo odijelo na intervju za posao znači nositi odijelo koje izgleda bolje u odnosu na odijela drugih kandidata za istu poziciju. Ukratko, procjene uvijek i svuda ovise o kontekstu. (str. viii-ix)

Problem je što zbog drugorazredne robe izgledamo kao drugorazredni ljudi. U poređenju sa bogatim i slavnim, mi ostali doimamo se lošijim i inferiornijim, a što su razlike veće, to postaju primjetnije i važnije. Pošto nejednakost dovodi do veće borbe za status, moramo se više truditi kako ne bismo zaostali. Bogati možda gaje uvjerenje da je njihova spremnost da potroše ogromne sume novca na sat ili auto ili neki drugi luksuzni predmet odraz toga koliko zapravo cijene ‘detalje’ ili ‘izradu’, ali bitno je zapravo šta te kupovine govore kakvi su oni u odnosu na sve ostale ljude. Kao što znaju svi oglašivači, one služe da ih izdvoje kao istaknute osobe – istaknute u društvenom smislu. Najbolji ljudi imaju samo ono najbolje.

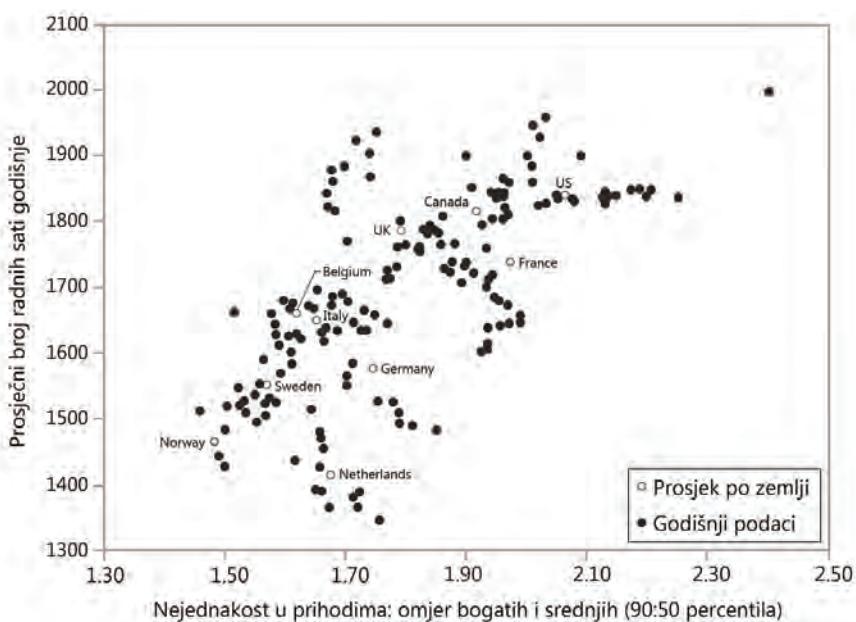
Druga strana medalje je da potrošnja bogatih umanjuje zadovoljstvo drugih ljudi u vezi sa stvarima koje imaju, jer su one prikazane kao lošije

– manje dobre od onog najboljeg. U svojoj knjizi *Happiness* (Sreća), Richard Layard, osnivač Centra za ekonomski uspjeh pri Londonskoj školi ekonomije, ovo je nezadovoljstvo opisao kao danak koji bogati nameću društvu.³ On je izračunao cijenu koju bi bogati trebali platiti, baš kao da se radi o dimu iz tvorničkog dimnjaka. No, nije bio svjestan posljedica nejednakosti na zdravstvene i društvene probleme prikazane u ovoj knjizi. Svoje proračune je bazirao isključivo na gubitku zadovoljstva i sreće među ostatkom populacije zaključivši da bi stopa poreza od 60 posto za bogate mogla pokriti tu cijenu (vjerovatno bi ta stopa bila veća od stope koju plaćaju ostali).

Ideja da nejednakost povećava pritisak na ljude da se takmiče u potrošnji nije samo puka špekulacija. Ona ima vidljive učinke. Tokom porasta nejednakosti u SAD-u i Britaniji, došlo je i do dugoročnog opadanja štednje i rasta dugovanja. Robert Frank primjećuje da je 1998, uprkos nezapamćenom rastu američke ekonomije, jedna od 68 porodica prijavila bankrot – što je četiri puta više od stope početkom 1980-ih prije najdramatičnijeg porasta nejednakosti.³⁵¹ Do 2000. godine, neplaćeni dug na kreditnoj kartici za prosječnog vlasnika kartice iznosio je 9000 dolara. Gledajući promjene koje su se desile tokom desetogodišnjeg perioda, Frank je utvrdio da su stope bankrota najviše porasle u onim područjima SAD-a gdje je došlo do najvećeg porasta nejednakosti.^{154, 351} Zbog porasta nejednakosti, postalo je teže održati standard u odnosu na druge ljude. Veći pritisak da se troši natjerao je ljude da manje štede i više posuduju, do te mјere da je povećanje potrošačke potražnje postalo jedan od glavnih pokretača dugotrajnog ekonomskog buma i finansijske špekulacije koji su naposljetku i doveli do krize. Ovo se dobro slaže sa činjenicom da potrošnja na reklame također varira u odnosu na nejednakost – u zemljama veće nejednakosti izdvaja se veći procenat bruto domaćeg proizvoda za reklamiranje, a SAD i Novi Zeland u ovom pogledu troše dvostruko više novca od Norveške i Danske.

Odnos radnih sati i nejednakosti u različitim zemljama pruža nam još jedan indikator uticaja nejednakosti na veću potrošnju. Studija o radnim satima u zemljama OECD-a koju je proveo Sam Bowles, profesor

emeritus ekonomije sa Univerziteta u Massachusetts, pokazala je ne samo to da zemlje veće nejednakosti obično imaju duže radne sate već i da se razlike u radnim satima mijenjaju u skladu sa promjenama u stepenu nejednakosti tokom nekoliko decenija.³⁵² Veza između veće nejednakosti i dužih radnih sati prikazana je na slici 15.3. Ljudi u zemljama veće nejednakosti odrade 2–3 mjeseca dodatnih radnih sati godišnje. Zapravo time gube vrijeme ekvivalentno osam do dvanaest sedmica dodatnog godišnjeg odmora, što je iznimno visoka cijena za nejednakost.

Slika 15.4 *Ljudi rade duže u društвima veće nejednakosti.*³⁵²

U jednoj drugoj studiji, ovaj put raђenoj u SAD-u, utvrђeno je da udate žene imaju veće izglede da ostanu bez posla ako muževi njihovih sestara zarađuju više od njihovih muževa.³⁵³ U sličnoj studiji utvrđeno je da nejednakosti manje lične prirode također utiču na odluke žena o pronalaženju plaćenog zaposlenja: ispitivane su žene udate za zaposlene muškarce i zaključeno je da su one znatno sklonije da pronađu zaposlenje ako žive u područjima gdje su nejednakosti u prihodima između muškaraca veće.³⁵⁴

Dokazi o štednji, dugovanjima, stopama bankrota, potrošnji na reklamiranje i radnim satima koje smo preuzeли iz različitih izvora potvrđuju stajalište da nejednakost povećava pritisak da trošimo. Ako su oponašanje drugih, borba za društveni status i stalna potreba da držimo korak sa ostatima u velikoj mjeri pokretačke snage konzumerizma, i ako se on u suštini vrti oko društvenog položaja i načina na koji se predstavljamo društvu, time bi se objasnilo zašto ne prestajemo težiti ekonomskom razvoju, iako se čini da nam on donosi sve manje koristi. Ako svi žele više novca jer time unapređuju vlastitu sliku o sebi i vlastiti status u odnosu na druge ljude, onda se želja svake osobe za većim bogatstvom ne uklapa u društvenu težnju za ekonomskim razvojem. Jedan veoma jednostavan eksperiment jasno je pokazao koliko je želja ljudi za većim bogatstvom zapravo želja za boljim statusom. Ljudi su trebali odgovoriti da li bi radije bili siromašniji od drugih u bogatom društvu, ili bi imali puno manji prihod u siromašnjem društvu ali da budu bogatiji od ostalih. Pedeset posto ispitanika reklo je da bi se odrekli čak polovine svog prihoda kad bi mogli živjeti u društvu gdje bi bili u boljem položaju o odnosu na druge.³⁵⁵ Ovo nam pokazuje koliko cijenimo status i objašnjava zašto su (kao što smo vidjeli u drugom poglavlju) razlike u prihodima unutar društava mnogo važnije nego razlike u prihodima između društava.

Kada zadovoljimo osnovne životne potrebe, životne relativnosti dobijaju na značaju.

Kada su Bowles i Park prvi put pokazali odnos između nejednakosti i radnih sati (slika 15.3), citirali su Thorsteina Veblena koji kaže: "Jedini praktičan način da pred neblagonaklonim posmatračima vašeg svakodnevnog života iskažete svoju platnu sposobnost je da neprestano dokazujete da ste u stanju platiti." Veblenova *Theory of the Leisure Class* (Teorija dokoličarske klase), objavljena 1899. godine, prvo je veliko djelo o odnosu između potrošnje i društvene stratifikacije. On je uveo pojam "upadljive potrošnje" i naglasio važnost "novčane emulacije" i "štetnih poređenja".³⁵⁶ Pošto reklamna industrija iskorištava naše strahove oko utiska koji ostavljamo na druge ljude, zbog nje smo postali puno svjesniji psihologije potrošnje. No, Veblen

je pisao puno prije nego što je počelo bombardovanje reklamama. Stoga ne bismo trebali kriviti reklamiranje za ove probleme, već bismo trebali prepoznati da ono samo uvećava i iskorištava nesigurnosti koje već postoji. Ekonomisti sada koriste termin ‘Veblenov efekt’ kako bi označili odabir robe zbog njene društvene vrijednosti a ne njene korisnosti. A istraživanja su potvrdila da je tendencija biranja robe koja donosi status i prestiž puno jača za one stvari koje su vidljivije drugima.

Prečesto se na konzumerizam gleda kao na odraz fundamentalnog ljudskog materijalnog samointeresa i posesivnosti. To je, međutim, daleko od istine. Naša skoro neurotična potreba da kupujemo i trošimo zaista pokazuje u kolikoj mjeri smo društvena bića. Živeći u društвima velike nejednakosti i individualnosti, koristimo materijalna dobra kako bismo se pokazali u dobrom svjetlu, kako bismo ostavili dobar utisak i kako ne bismo pred drugim ljudima ostavili dojam da smo nekompetentni ili neprilagođeni. Konzumerizam pokazuje snažan uticaj koji imamo jedni na druge. Kada zadovoljimo osnovne potrebe za udobnim životom, materijalna dobra sama po sebi gube na značaju i puno više nam služe zbog onoga što govore o svom vlasniku. U idealnoj situaciji, o drugim ljudima bismo prosuđivali na osnovu stvarnih interakcija do kojih dolazi tokom zajedničkog života u zajednici, a ne na osnovu vanjskog izgleda, bez ikakvog pravog znanja o njima. Ovo nas ponovo vraća na raspravu iz četvrtog poglavlja o tome kako nejednakost narušava život u zajednici. Slabljenje života u zajednici i rast konzumerizma povezani su.

Ako je potrebno drastično ograničiti ekonomski razvoj u bogatim zemljama kako bismo smanjili emisiju ugljičnog dioksida, važno je naglasiti da to ne znači da se moramo odreći poboljšanja stvarnog kvaliteta života – kvaliteta koji se mjeri istinski bitnim stvarima kao što su zdravlje, sreća, prijateljstvo i život u zajednici. No, nije potrebno samo smanjiti sve luksuse koji zamjenjuju i sprečavaju nas da prepoznamo naše istinske potrebe, već se istovremeno mora umanjiti i nejednakost. Moramo izgraditi društva veće jednakosti kako bismo mogli ispuniti stvarne, društvene potrebe. Na politike borbe protiv globalnog zagrijavanja ne bismo trebali gledati kao na

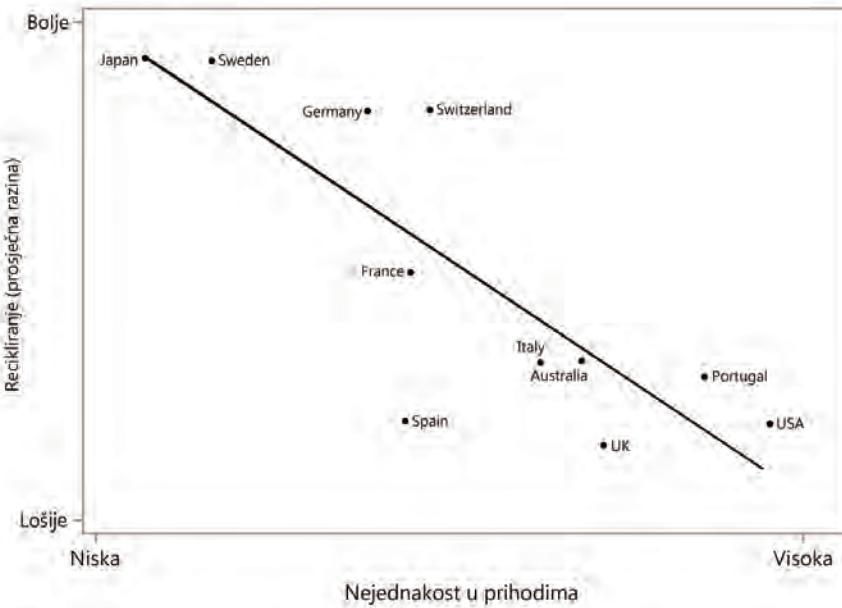
nešto što će ograničiti naše mogućnosti materijalnog zadovoljenja, već bi one morale biti popraćene egalitarnim politikama koje će nas usmjeriti ka novim, temeljnijim načinima poboljšavanja stvarnog kvaliteta života. Ovdje se radi o promjeni historijske naravi – društvenije društvo, a ne ekonomski razvoj, treba postati izvor ljudskog zadovoljstva.

Rajendra Pachauri je 2007. godine, nastupajući ispred Međuvladinim vijećem za klimatske promjene (Intergovernmental Panel on Climate Change) kojim predsjedava, u svom govoru povodom dobijanja Nobelove nagrade za mir opisao kako će globalno zagrijavanje smanjiti poljoprivrednu proizvodnju, dostupnost hrane i vode za milione ljudi, i tako dovesti do sve učestalijih sukoba. (On je ovaj govor održao prije nego što smo spoznali uticaj usjeva za proizvodnju biogoriva na porast cijene hrane u svijetu.) Zadatak da se pronađe adekvatan odgovor na prijetnju globalnim zagrijavanjem mora biti prihvaćen kao nešto što je veće i važnije od svih nas. No, ovaj zadatak postaje nemoguć ako se svi – pojedinci, korporacije, čitave nacije – ponašaju kao da im je dužnost pokušati zaobići propise, pronaći sve moguće rupe u zakonima (što je već odavno slučaj sa porezima). Dok ovo pišemo, tankeri natovareni biogorivom prelaze Atlantik od Evrope do SAD-a i nazad, kako bi dobili subvencije koje pruža američka vlada za dodavanje malih količina nafte, a ona se mogla dodati i u Evropi, bez prevoženja svakog litra preko Atlantika dva puta. Preokretanje planiranih učinaka propisa u ličnu korist pokazuje nam koliko su dominantni stavovi koji onemogućavaju adekvatnu reakciju na prijetnju globalnim zagrijavanjem.

Borba protiv klimatskih promjena zahtjeva dosada neviđenu svjetsku saradnju: ne možemo uspjeti ako u praksi svi zapravo pokušavaju zaobići usvojene propise. Zaobilazeњe propisa i ostvarivanje frakcijskih ili vlastitih interesa ne ide samo nauštrb društva već i nauštrb čovječanstva. Politike smanjivanja emisije ugljičnog dioksida ovise o širem osjećaju društvene odgovornosti, saradnje i općeg dobra. Ponovo nam dokazi govore da su društva veće jednakosti uspješnija od drugih u ovom pogledu. Vidjeli smo (u poglavljju 4) da ona imaju veći stepen društvene kohezije i povjerenja, što jača predanost općem dobru. Vidjeli smo kako se ovo prenosi i na međunarodne

odnose: društva veće jednakosti izdvajaju više sredstava za razvojnu pomoć i bolje kotiraju na globalnom indeksu mira. Da osjećaj veće društvene odgovornosti u društvima veće jednakosti može uticati i na način kako se ta društva bave ekološkim problemima jasno je pokazano na slici 15.4 koja nam govori da takva društva više recikliraju svoj otpad. Podaci su preuzeti od australske organizacije *Planet Ark Foundation Trust*.³⁵⁷ Prikazan je položaj svake zemlje u odnosu na procenat otpada koji reciklira. Još jedan pokazatelj snažnijeg osjećaja društvene odgovornosti pronalazimo u međunarodnoj anketi stavova biznismena. Kao što su naši saradnici Roberto De Vogli i David Gimeno istakli, biznismeni u zemljama veće jednakosti žele da njihove vlade poštuju međunarodne sporazume o okolišu u punoj većoj mjeri nego biznismeni u zemljama gdje je nejednakost velika.^{404, 405}

Stoga, umjesto da prepostavljamo kako smo osuđeni na iste nivoje sebičnog konzumerizma, individualizma i materijalizma koji nužno podrivaju svaki pokušaj razvijanja održivog ekonomskog sistema, moramo shvatiti da oni nisu neosporivi izrazi ljudske prirode. Naprotiv, odraz su prirode društava u kojima živimo i razlikuju se čak i među bogatim tržišnim demokratijama. Na najosnovnijem nivou, srž smanjivanja nejednakosti je u promjeni fokusa sa sebičnog konzumerizma koji podriva jedinstvo i hrani se borbotom za društveni status, ka društvu koje će biti integrisanije i povezanije. Veća jednakost može nam pomoći razviti opći etos i predanost zajedničkom radu koji su nam potrebni kako bismo se uhvatili u koštač sa problemima koji nam svima prijete. Kao što to dobro znaju ratne vođe, da bi društvo zajednički radilo za istu svrhu, moraju se donijeti politike koje će ljudima izgledati pravednim, a nejednakost u prihodima mora biti smanjena.

Slika 15.5 Zemlje veće jednakosti recikliraju veću količinu svog otpada.

16

IZGRADNJA BUDUĆNOSTI

Dati korporacijama odriješene ruke i pustiti da želja za profitom hara nije recept za jedan podnošljiviji svijet.

Tom Scholz, intervju sa organizacijom *Sierra Club*

Prije nego što počnemo raspravljati o tome kako da podignemo stepen jednakosti u našim društvima, vrijedi napomenuti da fokusiranje na nejednakosti unutar društava ne znači i ignorisanje međunarodnih nejednakosti između bogatih i siromašnih zemalja. Postoje veoma snažni dokazi da smanjivanje razlika u prihodima unutar bogatih zemalja čini te zemlje svjesnijim potreba siromašnjih zemalja. U četvrtom poglavju pokazali smo (na slici 4.6) da zemlje veće jednakosti u pravilu odvajaju veći procenat svog nacionalnog dohotka za inostranu pomoć. U poređenju sa zemljama najveće nejednakosti, neke od zemalja sa najvećim stepenom jednakosti izdvajaju četiri puta veći procenat svog nacionalnog dohotka za inostranu pomoć.

Izgleda da su zemlje veće nejednakosti također međunarodno ratobornije. Nejednakost je povezana sa lošijom pozicijom na globalnom indeksu mira, koji kombinira mjerjenja militarizacije sa mjerjenjima domaćih i međunarodnih sukoba, kao i mjerjenja sigurnosti, ljudskih prava i stabilnosti. (Indeks sastavlja organizacija *Visions of Humanity* zajedno sa *Economist Intelligence Unit*.)³⁵⁸

Ako pogledamo ulogu zemalja u međunarodnim trgovinskim sporazumima ili, naprimjer, u pregovorima za smanjenjem emisije ugljičnog dioksida, vidjet ćemo da zemlje većeg stepena jednakosti oko ovih pitanja zauzimaju stav koji je po svemu sudeći mnogo povoljniji za zemlje u razvoju.

Čini se da nejednakosti koje utiču na međusobno ophođenje ljudi u njihovim vlastitim društвima također utичу i na njihove norme i očekivanja kada je riječ o međunarodnim pitanjima. Odrastanje i život u društvu sa velikim stepenom nejednakosti utiče na pretpostavke pojedinaca o ljudskoj prirodi. Vidjeli smo kako nejednakost utiče na povjerenje, život u zajednici i nasilje, te kako – utиčуći na kvalitet ranog života – predodređuje ljude da budu manje ili više povezani sa drugima, manje ili više suosjećajni ili agresivni. Očigledno je da su ova pitanja usko povezana sa sve izraženijom borbom za društveni status i konzumerizmom, o čemu smo raspravljali u prethodnom poglavlju. Iz svega ovoga proizlazi da ћemo se, nakon što pometemo ispred vlastitog praga, možda više suosjećati sa problemima zemalja u razvoju.

POTREBNA JE TRANSFORMACIJA

Ali kako možemo doći do veće jednakosti u našim društвima? Razgovor o većoj jednakosti izaziva zabrinutost kod nekih ljudi. Pokušavajući ublažiti ove strahove, na konferenciji o zdravstvenim nejednakostima koju je organizirala organizacija *National Policy Association*, jedno od nas pokušalo je istaći da, poшто svi podaci dolaze od bogatih, razvijenih tržišnih demokratija, i пошто govorimo samo o razlikama između tih zemalja, zasigurno neće biti potrebna revolucija da bi se stvari promijenile. No, kada se kao naslov brošure sa konferencije pojavilo *Neće biti potrebna revolucija*, iznenađujuće je bilo sresti neke ljudi koji su mislili da ipak hoće.

Kao što je rekao Bill Kerr, jedan od osnivačа organizacije *Equality Trust*, ako želimo postići značajno smanjenje razlika u prihodima, te istovremeno pronaći učinkovite odgovore na globalno zagrijavanje, potrebna nam je ni manje ni više nego transformacija naših društava, transformacija kojoj neće pomoći nikakvo odstupanje od nenasilnih metoda, ali koja s druge strane ne može biti provedena tako što će se tu i тамо popraviti propusti određenih politika. Društvenom pokretu za veću jednakost potreban je jasno zacrtan

pravac i jasan stav o tome kako ćemo ostvariti potrebne ekonomске i društvene promjene. Ključ je razraditi načine na koje naša društva mogu početi rasti unutar i uporedo sa institucijama koje će postepeno možda marginalizirati i prevazići. To je poenta promjene. Ne trebamo jednostavno čekati da naše vlade to učine za nas, već sami odmah moramo početi mijenjati naše živote kao i institucije naših društava. Nama ne treba revolucija, već stalni tok manjih promjena u istom pravcu. A kako bismo sebi dali najbolju moguću šansu da provedemo potrebne transformacije društva moramo stalno imati na umu da je naš cilj napraviti društvenije društvo, što znači izbjegći raskole i poremećaje koji povećavaju nesigurnost i strah i tako često dovode do jedne katastrofalne protureakcije. Cilj je povećati sigurnost, a smanjiti strah; osnažiti kod ljudi osjećaj da za njih ima mjesta u društvu veće jednakosti, te da im ono nudi mnogo ispunjeniji život nego što bi ga ikada mogli imati u društvu gdje dominiraju hijerarhija i nejednakost.

Ranije, kada su se rasprave o nejednakosti vrtjele oko oskudice siromašnih i utvrđivanja šta je pravedno, smanjivanje nejednakosti ovisilo je o nagovaranju i utjerivanju straha u bogate da pokažu veći altruizam prema siromašnima. No, sada kada znamo da nejednakost utiče na jako puno ishoda na skoro svim nivoima društva, taj se stav mora promijeniti. Transformacija društva je projekt u kojem svi imamo zajednički interes. Veća jednakost je početna tačka za stvaranje društva u kojem će biti moguće poboljšati kvalitet života svih nas i temeljni je korak u stvaranju održivog ekonomskog sistema.

Često se može čuti da je veća jednakost nemoguća jer ljudi nisu jednaki. No, to je zabuna: jednakost ne znači da smo svi isti. Ljudi nisu postali isti kada je princip jednakosti ozakonjen. Niti je tačno da smanjivanje nejednakosti – kao što se često tvrdi – znači spuštanje standarda ili sravnjivanje svega na sveopću osrednjost. Bogatstvo, osobito ono naslijedeno, loš je pokazatelj stvarnih zasluga – stoga i izjava Georgea Bernarda Shawa da: "Istinske zasluge mogu doći do izražaja samo ako postoji novčana jednakost."³⁵⁹, str. 71. Možda je upravo zato osobito prikladno da se Nobelova nagrada dodjeljuje u Švedskoj.

U našim analizama ne postoje nikakve indicije da su standardi intelektualnog, umjetničkog ili sportskog postignuća niži u društвима veće

jednakosti. Upravo suprotno, ako se ogroman dio populacije osjeća obezvrijedeno, to može samo sniziti standarde. Iako jedan bejzbol tim nije mikrokozmos društva, visoko kontrolisana studija koja je pratila više od 1600 igrača iz 21 tima tokom devetogodišnjeg perioda pokazala je da bejzbol timovi prve lige u kojima su razlike u prihodima među igračima manje ostvaruju puno bolje rezultate od timova u kojima je nejednakost veća.³⁶⁰ A u prethodnim poglavljima vidjeli smo da zemlje veće jednakosti općenito imaju više standarde postignuća u različitim poljima.

NEUSPJEH POLITIKA

Politika se nekada smatrala načinom da se poboljša društveno i emocionalno blagostanje ljudi tako što će se promijeniti ekonomski uslovi njihovog života. No, u posljednjih nekoliko decenija izgubili smo iz vida širi plan. Ljudi sada misle da psihosocijalno blagostanje ovisi o tome šta se može učiniti na individualnom planu, kroz kognitivno-bihevioralnu terapiju – liječenje jedne po jedne osobe – ili pružanje podrške u ranom djetinjstvu, ili ponovno afirmisanje religijskih ili ‘porodičnih’ vrijednosti. No, sada je očigledno da kroz raspodjelu prihoda kreatori politika mogu poboljšati psihosocijalno blagostanje čitavih populacija. Političari imaju priliku istinski poboljšati stvari.

Pokušaji da se riješe zdravstveni i društveni problemi tako što će se obezbijediti specijalizirane usluge pokazali su se skupim i, u najboljem slučaju, samo djelomično učinkovitim. Evaluacije nekih od najvažnijih usluga, kao što su policija i zdravstvena zaštita, pokazuju da one nisu među najvažnijim determinatorima stepena kriminala ili standarda zdravlja populacije. Ostale usluge, poput socijalnog rada ili rehabilitacije od droge, postoje kako bi se liječile različite grupe klijenata, a ne kako bi se umanjili društveni problemi. A kada vladine agencije najave provođenje politika navodno usmjerenih na prevenciju – na smanjivanje pretilosti, zdravstvenih nejednakosti, ili stopu korištenja droga – obično to više liči na neku vrstu političkog zabaranjavanja, javno pokazivanje dobre volje, što treba ostaviti utisak da se vlada aktivno

hvata u koštač sa problemima. Ponekad, kada je jasno da predložene politike neće ostvariti zacrtane ciljeve, zapitate se da li su i sami kreatori politika, ili ljudi koji izrađuju zvanične dokumente, zaista vjerovali da će njihovi prijedlozi imati ikakav značajan učinak.

Pogledajmo, naprimjer, zdravstvene nejednakosti. Već deset godina Britanija ima vladu odlučnu da smanji jaz između bogatih i siromašnih. Jedan je holandski stručnjak, u nezavisnoj analizi politika u različitim zemljama, rekao da Britanija prednjači u provođenju politika smanjivanja zdravstvenih nejednakosti.³⁶¹ Ipak, zdravstvene nejednakosti u Britaniji pokazale su vrlo malu ili nikakvu tendenciju opadanja. Kao da su savjetnici i istraživači svih vrsta skoro nesvesno znali da se realistična rješenja ne mogu uzeti zaobiljno.

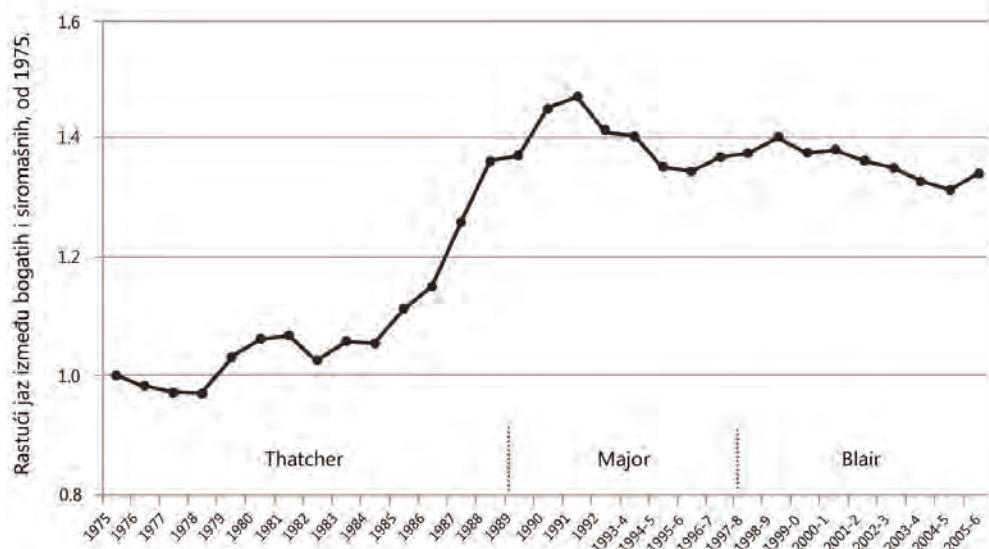
Umjesto smanjivanja same nejednakosti, inicijative za rješavanje zdravstvenih ili društvenih problema skoro su uvijek pokušaji da se prekine spona između socio-ekonomске potlačenosti i problema koje ona uzrokuje. Prešutna nada je da ljudi – osobito siromašni – mogu nastaviti živjeti u istim uslovima, ali da nekako prestanu podlijegati mentalnim bolestima, maloljetničkoj trudnoći, obrazovnom neuspjehu, pretilosti ili drogama.

Smatra se da je svakom problemu potrebno zasebno rješenje – neovisno o drugim problemima. Ljudima se savjetuje da vježbaju, da se ne upuštaju u nezaštićeni seks, da se pokušaju opustiti, pronaći ravnotežu između posla i slobodnog vremena, i da provode ‘kvalitetno’ vrijeme sa svojom djecom. Jedina stvar zajednička mnogim od ovih politika jeste da se jako često zasnivaju na stavu da se siromašni moraju naučiti da budu razboritiji. Očigledna činjenica da ovi problemi imaju zajednički korijen u nejednakosti i relativnom siromaštvu naprsto nestane iz vida.

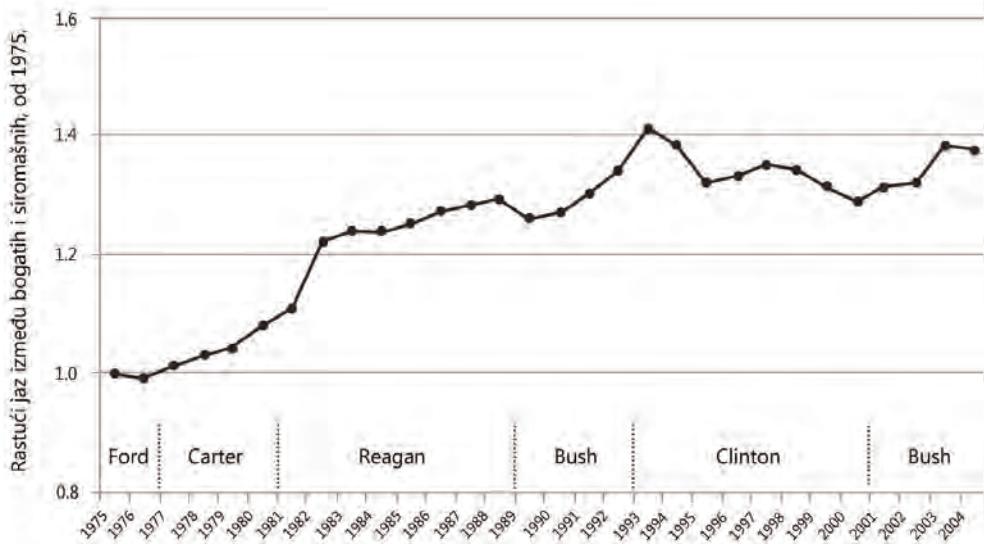
TRENDOVI NEJEDNAKOSTI

Nejednakost je porasla u mnogim, ali ne svim, razvijenim zemljama u posljednjih nekoliko decenija. Slike 16.1 i 16.2 prikazuju rastući jaz između prihoda siromašnih i bogatih u Britaniji i SAD-u tokom tridesetogodišnjeg

perioda. Slike pokazuju rastući jaz između 10 posto najbogatijeg i najsiro-mašnijeg stanovništva u svakoj zemlji. Obje zemlje su iskusile veoma dramatičan porast nejednakosti koji je doživio svoj vrhunac početkom 1990-ih i nije se značajnije mijenjao od tada. U obje zemlje nejednakost je još uvijek na nivou skoro nezapamćenom otkako se počela mjeriti – a zasigurno većem nego u proteklih nekoliko generacija. Malo je razvijenih zemalja koje su doživjele tako dramatične poraste nejednakosti tokom ovog perioda, ali je još manje onih koje su – poput Holandije – uspjele u potpunosti izbjegći trend porasta nejednakosti. Druge zemlje, poput Švedske, koje su ih izbjegle u početku, doživjele su nagle poraste od početka 1990-ih.

Slika 16.1 *Rastući jaz između prihoda 10 posto najbogatijeg i najsro-mašnijeg stanovništva u Britaniji od 1975. (=1) do 2005/2006.*

Slika 16.2 *Rastući jaz između prihoda 10 posto najbogatijeg i najsilomašnijeg stanovništva u Britaniji od 1975. (=1) do 2004.*

Slike koje pokazuju rastuću nejednakost u prihodima u Britaniji i SAD-u bez sumnje nam govore da se vremenom razlike u prihodima zaista značajnije mijenjaju i da su se sada povećale skoro za 40 posto u odnosu na sredinu 1970-ih.

Ako se stvari tako brzo mijenjaju, onda imamo razloga vjerovati da ćemo uspjeti stvoriti društvo u kojem će stvarni kvalitet života i ljudskih odnosa biti puno bolji nego što je sada.

Kad god su vlade zaista željele povećati jednakost, imale su na raspolaganju i politike kojima to mogu uraditi. Historijski dokazi potvrđuju primarnu važnost političke volje. Nije se dešavalo da su dobromjerne vlade čekale trenutak kada mogu sebi priuštiti da rade na poboljšavanju jednakosti u društvu, već su obično počinjali slijediti egalitarnije politike tek onda kada je njihov opstanak na vlasti bio doveden u pitanje. U jednom izvještaju Svjetske banke s početka devedesetih, naglašeno je da je ubrzani ekonomski razvoj nekoliko istočnoazijskih zemalja popraćen porastom jednakosti.³⁶⁶ Kako bi se objasnilo zbog čega su vlade izabrale egalitarnije politike, u izvještaju se kaže da su to učinile jer je njihov legitimitet bio doveden u pitanje i morale

su nekako osvojiti podršku javnosti. Vlade u Tajvanu i Hong Kongu morale su se takmičiti sa komunističkom vladom Kine. Rival Južne Koreje bila je Sjeverna Koreja, vlade Singapura i Filipina za suparnike su imale gerilske trupe. John Page je u jednoj publikaciji Svjetske banke iz 1994. na sljedeći način opisao politike u ovim zemljama:

Veoma eksplisitnim mehanizmima jasno je iskazana namjera da svi dobiju svoj dio budućeg bogatstva zemlje. Koreja i Tajvan proveli su jako opsežne agrarne reforme, Indonezija je koristila rižu i politike uređivanja cijene gnojiva kako bi povećala ruralne prihode; Malezija je uvela veoma jasne programe preraspodjele bogatstva kako bi poboljšala položaj etničkih Malajaca u odnosu na etničke Kineze; u Hong Kongu i Singapuru provedeni su opsežni programi javnog stanovanja; u nekoliko ekonomija, vlade su pomagale radničkim zadrugama i osnovale programe podrške malim i srednjim poduzećima. Bez obzira na njihovu formu, svi ovi programi pokazali su namjeru vlade da svi uživaju u dobrobitima koje donosi ekonomski razvoj.³⁶⁷

Japan djelomično duguje svoj status najegalitarnije zemlje u razvijenom svijetu činjenici da je poraz u Drugom svjetskom ratu ponizio čitav politički poredak, a djelomično i nepristrasnim i nevjerovatno pronicljivim američkim savjetnicima pod palicom generala MacArthura koji su podržali političku i ekonomsku rekonstrukciju – uključujući i izradu novog ustava.⁹⁵

I drugi primjeri podizanja jednakosti imaju slične početke. Rani oblici socijalnog osiguranja koje je razvio Bizmark bili su dio njegovih pokušaja da zadobije javnu podršku za svoj projekt ujedinjenja Njemačke. Jednakost u Britaniji znatno se povećala i u Prvom i u Drugom svjetskom ratu, što je bio rezultat napora da se pridobije javna podrška za rat tako što će se stvoriti dojam da svi podjednako snoсе teret rata. Riječima Richarda Titmussa: "Ako je saradnja širokih narodnih masa bila ključna [za ratna nastojanja], onda je bilo nužno smanjiti nejednakosti i poravnati piramidu društvene stratifikacije."³⁶⁸

Veća jednakost u Švedskoj započela je pobjedom Socijaldemokratske stranke na izborima 1932. godine, kojima su prethodili nasilni radnički protesti kada je vojska pucala na radnike pilana. Tokom svog skoro neprekinutog mandata u periodu 1932–1946, premijer Per Albin Hansson uspio je, tokom ponovnog naoružavanja Švedske i rata, ostvariti svoj cilj da Švedska postane ‘besklasno društvo’ i ‘dom narodu’.

Kada se osvrnemo na primjere u kojima su se razlike u prihodima povećale a ne smanjile, centralna uloga politike je više nego jasna. Na slikama 16.1 i 16.2 vidimo povećavanje razlika u prihodima u Britaniji i SAD-u koje se dešavalo posebice tokom 1980-ih i 1990-ih. Paul Krugman, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, analizira razloge rasta nejednakosti u SAD-u. On kaže da je konvencionalno objašnjenje da je do rasta došlo zbog sve veće potražnje za kvalificiranom radnom snagom, što je proisteklo u najvećoj mjeri iz širenja informacijske tehnologije i zbog uvoza jeftine robe, poput tekstila, čime se mijenjala manje kvalificirana radna snaga. Međutim, on odbacuje ova objašnjenja i tvrdi da ekonometrijska istraživanja ukazuju na to da je to samo mali dio cjelokupne slike. Također tvrdi da ovakvi faktori ne objašnjavaju nezamislive prihode na vrhu, naprimjer, prihode generalnih direktora, koji su jedna od glavnih odlika rasta nejednakosti, te dodaje da iako se ovo dešava u svim bogatim zemljama, razlike u prihodima su se povećale samo u nekim od njih. Zemlje u kojima nije došlo do povećanja nejednakosti tokom 1980-ih i u ranim 1990-im uključuju Kanadu, Francusku, Japan, Holandiju, Španiju i Švicarsku.^{406, 407}

Kada se konkretno bavi SAD-om, Krugman smatra da sve veću nejednakost ne pokreću tržišne sile već “promjene u institucijama, normama i političkoj moći”. On u ovom smislu ukazuje na slabljenje sindikata, odustajanje od ugovora o dijeljenju produktivnosti, uticaj političke desnice i promjene u porezima i naknadama koje je vlada uvela. Mogao je tome dodati i nemogućnost održavanja adekvatnog zakonodavstva o minimalnoj plati.

Uprkos značajnim razlikama među zemljama, osnovne trendove u distribuciji prihoda koje pratimo u SAD-u tokom 20. vijeka možemo pronaći i u mnogim drugim zemljama. Nakon što je nejednakost dosegla svoj vrhunac s

Velikom ekonomskom krizom iz 1929. godine, došlo je do njenog radikalnog smanjenja 1930. i početkom 1940-ih tako da se taj period nekada naziva i "Velika kompresija". Manje razlike u prihodima su se nastavile sve do kraja 1970-ih i početka 1980-ih. Nakon toga su se rapidno povećavale sve do prije nedavnog finansijskog kraha, kada su bile dosegle nivoe nejednakosti neviđene od trenutka prije kraha iz 1929. godine.

Većina istraživanja o promjenama u distribuciji prihoda bave se podjelom komponenti generalnih tendencija: koliko toga možemo objasniti povećanjem razlika u zaradama? Koliko promjenama u porezima i naknadama? Koliko se objašnjava paralelnim povećanjem broja domaćinstava bez ijedne zaposlene osobe i onih sa dvije zaposlene osobe? A, u okviru toga, do koje mjeru možemo sve veće razlike u prihodima objasniti slabljenjem sindikata, a koliko toga nastaje uslijed pada u potražnji za nekvalificiranim radnicima? Istina je da velike promjene u distribuciji prihoda skoro nikada ni u jednoj zemlji ne možemo jednostavno pripisati tržišnim silama koje utiču na platne stope. Ono što, pak, vidimo više se odnosi na promjene u institucijama, normama i korištenju političke moći, kako to Krugman opisuje za SAD. Rastu razlike u zaradama prije odbijanja poreza, porezne stope su manje progresivne, ukidaju se naknade, izmjenama zakona se slabe ovlaštenja sindikata itd. Ako se ove promjene sagledaju zajedno, one predstavljaju jasan znak promjene u normama i političkoj sceni. Da to nije tako i da su povećanja razlika u prihodima politički neprihvatljiva, vlade bi radile na smanjenju, a ne povećanju razlika.

Čak je manje sumnje da je kompresija razlika u prihodima prije i poslije Drugog svjetskog rata imala političku prirodu. U okolnostima Depresije, do tada neviđenih stopa nezaposlenosti i sve snažnijih znakova da su socijalni nemiri na vidiku, vrlo vjerovatno uz strah od širenja komunizma, vlade su poduzele poteze. U SAD-u, predsjednik Roosevelt je ranih 1930-ih uveo program *New Deal* (Nova raspodjela) a mnoge vlade su, pred početak rata, čak i drastičnije smanjile razlike u prihodima.

Kada bi 'tržišne sile' bile stvarni pokretači nejednakosti, malo je vjerojatno da bi postratni dogovor ostao na snazi tri ili četiri desetljeća nakon

kojih je ponovo 1980-ih godina došlo do povećanja razlika u prihodima. Kraj tog konsenzusa jasno je povezan sa pomjeranjem ka desno orijentiranim političkim opcijama. Trijumf nove desnice koja je veličala prednosti slobodnog tržišta i dominaciju monetarističke ekonomije ustoličen je u vodstvu Reagana u SAD-u i M. Thatcher u Britaniji. Komunizam je prestao biti realna prijetnja, a mnoge vlade su privatizirale javna komunalna preduzeća koja su ranije bila u državnom vlasništvu.

Da bismo shvatili kako su se politička stajališa proširila međunarodno, trebamo se samo osvrnuti na način na koji su revolucionarni preokreti 1848. godine potresli brojne evropske zemlje, radikalizma 1960-ih ili kolapsa brojnih komunističkih sistema 1989. i 1990. godine. Pokazatelj da su povećane razlike u prihodima 1980-ih nastale iz slične promjene u političkom smislu jeste činjenica da je do tog povećanja najbrže došlo, uz izuzetak Kanade, u zemljama engleskog govornog područja – Britaniji, SAD-u, Novom Zelandu i Australiji – te da je povećanje u svakom od slučajeva pratila ideologija slobodnog tržišta i politike osmišljene da se stvori ‘fleksibilnija’ radna snaga. Jače lingvističke i ideološke veze doprinijele su da se bolest brže i snažnije proširi među zemljama engleskog govornog područja.

Jedna studija u kojoj se analiziraju trendovi nejednakosti tokom 1980-ih i 1990-ih u Australiji, Kanadi, Njemačkoj, Japanu, Švedskoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim Američkim Državama, pokazuje da je najvažniji faktor u tom smislu članstvo u sindikatima.³⁷⁰ Iako visoke stope nezaposlenosti umanjuju moć pregovaranja radne snage, u ovoj studiji se tvrdi da je pad članstva u sindikatima snažnije povezan sa povećanjem razlika u prihodima.

I sindikalna aktivnost ali i odredbe koje se odnose na reprezentativnost radne snage u kompanijama mogu značajno uticati na dogovore o platama. Komisija Evropske unije zahtijeva primjenu minimalnih standarda reprezentativnosti i konsultacija u svim većim kompanijama, ali nije jasno do koje mjere je praksa u različitim zemljama usklađena sa onim što je bila namjera ovog zahtjeva. U Japanu pak često postoji veoma bliska veza između rukovodstva i sindikata. Japanski Savez udruženja poslodavaca navodi

da je 15% direktora velikih kompanija ranije obavljalo pozicije sindikalnih zvaničnika.³⁷¹ U zemljama Evropske unije, plate oko 70% ukupnog broja zaposlenih pokrivaju kolektivni ugovori, dok je taj procenat u SAD-u samo 15%. Procenat od 35% u UK je među najnižim u EU.

DRUGAČIJIM PUTEVIMA DO VEĆE JEDNAKOSTI

Umjesto da predložimo neki posebni put ili set politika kojima bismo smanjili razlike u prihodima, možda je bolje da naglasimo kako postoje mnogi načini da se isti cilj ostvari. U poglavlju 13 pokazali smo da iako zemlje sa većim stepenom jednakosti često tu jednakost ostvaruju kroz oporezivanje i naknade, te jednu opću državu blagostanja, zemlje poput Japana uspijevaju ostvariti nizak stepen nejednakosti bez oporezivanja i naknada. Japanske razlike u bruto prihodima (prije poreza i naknada) manje su, pa je i manja potreba za sveopćom raspodjelom. Eto kako Japan uspijeva imati veći stepen jednakosti od SAD-a, iako izdvaja manji procenat svog BDP-a na socijalnu zaštitu nego SAD.³⁶² Iako se od svih zemalja koje smo uzeli za analizu Japan i SAD nalaze na potpuno suprotnim stranama kada je riječ o nejednakosti, u oba slučaja procenat BDP-a koji vlade odvajaju za socijalne izdatke je mali: od svih zemalja uključenih u našu analizu, SAD i Japan su druga i treća najlošija zemlja na listi socijalnih izdataka.

Slični dokazi o postojanju različitih puteva do veće jednakosti mogu se pronaći i među američkim državama.³⁶³ Ukupno porezno opterećenje kao postotak prihoda u svakoj od država u potpunosti je nevezano za nejednakost. S obzirom na to da Vermont i New Hampshire graniče sa državom New England, razlika između njih osobito je upečatljiva. Vermont ima najveće porezno opterećenje u čitavoj Americi, dok New Hampshire ima drugo po redu najniže – ispred njega je samo Aljaska. No, New Hampshire ima najbolje rezultate na našem indeksu zdravstvenih i društvenih problema, a Vermont ne zaostaje mnogo i nalazi se na trećem mjestu. Obje države dobro prolaze

i kada je riječ o jednakosti: bez obzira na veoma različite porezne sisteme, New Hampshire i Vermont su četvrta i šesta država po stepenu jednakosti. Potreba za raspodjelom ovisi o nejednakosti prihoda prije poreza i naknada.

Poređenja međunarodnih i američkih država govore nam isto: postoje veoma različiti načini da se ostvari veća jednakost koja bi dovela do poboljšanja zdravlja i smanjenja društvenih problema. Kao što smo rekli i u poglavlju 13, bitan je stepen nejednakosti s kojim na kraju završite, a ne kako ste do njega došli. No, grafikoni također služe kao upozorenje za one koji žele nisku javnu potrošnju i oporezivanje učiniti glavnim prioritetima. Ako vam ne podje za rukom izbjegći veliku nejednakost, onda će vam trebati više zatvora i više policije. Morat ćete se boriti sa većim stopama mentalnih bolesti, zloupotrebe droga i svih mogućih problema. Ako niski porezi i naknade dovode do većih razlika u prihodima, potreba da se izborite sa društvenim problemima koji nužno slijede može vas prisiliti na veću javnu potrošnju.

Izgleda da postoje dvije opcije: koristiti javnu potrošnju kako bi se riješili društveni problemi tamo gdje je nejednakost visoka, ili platiti stvarne socijalne naknade tamo gdje je nejednakost niska. Primjer šta se desi kada se naruši ova ravnoteža pronalazimo u SAD-u od 1980. godine, kada je nejednakost izuzetno brzo porasla. U tom periodu, iznos javnog novca izdvojenog za zatvore povećao se šest puta brže od javnog novca usmjerenog na obrazovanje, a nekoliko država sada je došlo do tačke da troše istu količinu javnog novca na zatvore kao i na visokoškolsko obrazovanje.³⁶⁴

Ne samo da bi bilo bolje živjeti u društvu gdje se novac troši na obrazovanje a ne na zatvore već bi zahvaljujući programima podrške porodicama u ranom djetinjstvu mnogi od zatvorenika sada zarađivali i plaćali poreze, umjesto što su na grbači javnih sredstava. Kao što smo vidjeli u osmom poglavlju, predškolski programi mogu biti isplative, dugoročne investicije: velika je vjerovatnoća da djeci koja prime ove usluge neće trebati posebna edukacija, te da će kao odrasli ljudi biti bolje plaćeni i neće ovisiti o socijalnoj zaštiti niti stvarati trošak društvu činjenjem kriminalnih djela.³⁶⁵

Primamljivo je reći da postoje dva veoma različita puta do veće jednakosti, jedan koji podrazumijeva korištenje poreza i naknada kako bi se izvršila

preraspodjela prihoda između bogatih i siromašnih, i drugi koji podrazumi-jeva smanjivanje razlika u bruto prihodima prije bilo kakve preraspodjele. No, ove dvije strategije nisu međusobno isključive i nespojive. Trebali bismo koristiti obje u našoj potrazi za većom jednakošću: osloniti se samo na jednu značilo bi boriti se protiv nejednakosti sa jednom rukom zavezanim iza leđa. Ipak, važno je imati na umu da poziv na veću jednakost ne mora nužno biti i poziv na veći javni aparat. S obzirom na to da postoje brojni načini da se smanji nejednakost, najbitnije je da postoji politička volja da se primjeni bilo koji od njih.

POLITIČKA VOLJA

Ako se sve na kraju svodi na politiku, kako da u našim društvima dođemo do prijeko potrebne političke volje da se smanje razlike u prihodima? Uvjerljivost dokaza da egalitarnije društvo znači bolje društvo igra ključnu ulogu u promjeni javnog mnijenja. Mnogi snažno vjeruju u veću jednakost i pravednost ali ove vrijednosti su ostale na nivou privatne intuicije i ljudi su ubjedjeni da drugi ne dijele njihovo mišljenje. Prednost sakupljanja sve većeg obilja dokaza o šteti koju nanosi nejednakost leži u tome što se na taj način lična intuicija pretvara u činjenicu koju je moguće javno dokazati. Time će se znatno osnažiti samopouzdanje ljudi koji su oduvijek gajili ove vrijednosti i oni će biti potaknuti na djelovanje. Pored toga, novi dokazi će ponukati ljude da promijene svoje stavove. Mnogi su istinski zabrinuti zbog brojnih naznaka društvene propasti i tragaju za objašnjenjima.

Političke razlike nisu toliko neslaganja oko toga šta su stvarni problemi koliko su odraz različitih pristupa rješavanju tih problema. Bez obzira na politiku, skoro svi bi željeli živjeti u sigurnijim i prijateljski nastrojenim društvima. Svi će se složiti da bi jedno dobro društvo trebalo imati manje zdravstvenih i društvenih problema o kojima smo raspravljali. Dakle, ono oko čega vodimo rasprave su rješenja. Iako postoji mnogo prijedloga kako da se pomogne pojedincima suočenim sa određenim problemima, dokazi

predstavljeni u ovoj knjizi pokazuju da veća jednakost može riješiti cijeli niz problema na nivou čitavog društva. A ako je veća jednakost važan aspekt politika borbe protiv globalnog zagrijavanja, onda je to još jedan razlog više da je pokušamo ostvariti. Skorija istraživanja u Britaniji, za koja su korištene fokus grupe, pokazala su da kada ljudi shvate posljedice nejednakosti to može značajno uticati na njihove stavove o nejednakosti.⁴⁰⁸ Učesnicima i učesnicama iz različitih društvenih i političkih sfera predstavljeni su dokazi iz ove knjige o tome kako nejednakost utiče na povjerenje, sukobe među djecom i mentalno zdravlje. Ne samo da su intuitivno shvatili da su ti odnosi vjerodostojni, već su ih ti odnosi i dirnuli. Mnoge osobe koje su se ranije protivile većoj jednakosti promijenile su mišljenje. Čak i one osobe koje su odbijale ideje o većoj pravičnosti bile su zagovornice veće jednakosti kada je ona bila predstavljena kao dio društvene vizije kojom se nastoji unaprijediti život svih osoba. U smislu postizanja neophodne političke volje, dokaze su smatrali glavnim razlozima za smanjenje nejednakosti.

Već nekoliko decenija progresivne politike u velikoj su mjeri oslabljene zbog toga što smo izgubili bilo kakav koncept boljeg društva. Ljudi su predlagali sitne promjene u različitim sferama života, vodili kampanje protiv novih prijetnji okolišu, tražili bolje postupanje sa tražiteljima azila i protestovali protiv vojnih intervencija. Ali nema masovnog pokreta u kojem bismo pronašli viziju koja bih nas nadahnula da svoja društva učinimo mnogo boljim mjestima za život za veliku većinu građana i građanki. Bez te vizije, ljudi će na politike reagovati pukim zjjevanjem.

Većina ljudi, međutim, zaista želi promjenu. U prvom poglavlju ove knjige spomenuli smo izvještaj jednog istraživanja koji se zove *Yearning for Balance* (Žudeći za ravnotežom) koji kaže da tri četvrtine ili više Amerikanaca misli da je društvo izgubilo iz vida istinski bitne stvari.¹ Oni smatraju da konzumerizam i materijalizam odnose prevagu nad važnijim vrijednostima vezanim za prijatelje, porodicu i zajednicu. Iako su političari svjesni duboko ukorijenjene boljke pa se stoga zalažu za ‘promjene’ kako bi dobili glasove, često se čini da se oni razlikuju samo u načinu na koji se predstavljaju javnosti te da zapravo nemaju ideju kako doći do promjena. Nema

nikakvih naznaka da imaju bilo kakvu viziju kako učiniti naše svakodnevne živote radosnijim i ispunjenijim.

Ispitivanja javnog mnijenja pokazuju da postoji značajna želja za smanjivanjem razlika u prihodima. U posljednjih dvadeset godina, ankete su pokazale da u prosjeku 80 posto populacije misli da su razlike u prihodima prevelike, a brojke su rijetko ispod 75 posto – iako je većina ljudi potcijenila koliko su zapravo velike te razlike. U SAD-u, Istraživanje građanskog učešća kompanije *Maxwell* pokazalo je da preko 80 posto stanovništva smatra da stepen nejednakosti predstavlja problem, a skoro 60 posto misli da bi vlada trebala pokušati smanjiti nejednakost. U anketama kompanije *Gallup* rađenim u periodu od 1984. do 2003. godine, u kojima su Amerikanci pitani da li su prihod i bogatstvo ravnomjerno raspoređeni i da li trebali biti ravnomjernije raspoređeni, 60 posto stanovništva reklo je da bi trebali biti ravnomjernije raspoređeni.³⁶⁹

MOĆ KORPORACIJA – PREŠUĆENI PROBLEM

Dobar dio problema političke volje odnosi se na našu uvjerenost da ne postoji način da promijenimo stvari. Svi možemo osuđivati ogromno bogatstvo super bogataša, ali šta možemo učiniti? Dokazi pokazuju da sindikati mogu nešto promijeniti, ali se teško oduprijeti zaključku da visok stepen nejednakosti u našim društвima odražava koncentraciju moći u ekonomskim institucijama. Institucije u kojima smo zaposleni jesu napisljetu glavni izvori nejednakosti u prihodima. Tu se stvara vrijednost i tu se ona dijeli prema različitom rangiranju zaposlenika. Tu se stvaraju nepravde koje se poslije ispravljaju preraspodjelom. I upravo tu smo najeksplicitnije smješteni u hijerarhijski poredane rangove – nadređeni i podređeni, šefovi i njima potčinjeni.

U 2007. godini, izvršni direktori 365 najvećih američkih kompanija primali su preko 500 puta veću platu od prosječnog zaposlenika, a ta razlika postajala je sve izraženija. U mnogim top kompanijama, dnevница izvršnog

direktora veća je od godišnje plate prosječnog radnika. Na listi 500 najuspješnijih kompanija magazina *Fortune* iz 2007. godine, razlike u platama bile su skoro deset puta veće nego 1980. godine, na samom početku dugog porasta nejednakosti.

Jako je teško porebiti jednakim na međunarodnom nivou, jer odnos između plata izvršnih direktora i prosječnih radnika umnogome ovisi o veličini kompanije i sektoru. Ipak, jedan pokušaj takvog poređenja (iz jednog vjerodostojnog izvora), pokazuje da bi odnos naknada izvršnih direktora i plate radnika u proizvodnji mogao biti 16:1 u Japanu, 21:1 u Švedskoj, 31:1 u Ujedinjenom Kraljevstvu i 44:1 u SAD-u.³⁷²

Prema istraživanju primanja izvršnih direktora koju je proveo *Guardian*, primanja članova upravnih odbora u 100 kompanija koje se nalaze na berzovnom indeksu lista *Financial Times* u Britaniji doživjela su uzastopni godišnji rast od 16, 13 i 28, a nedavno (2006–2007) i do 37 posto, u periodu kada je inflacija rijetko prelazila 2 posto.³⁷³ Prosječna plata (uključujući bonuse) za izvršne direktore najvećih kompanija bila je nešto niža od 2,9 miliona funti. Nakon pregleda empirijskih istraživanja, Međunarodna organizacija rada zaključila je da postoje nikakvi ili vrlo slabi dokazi o povezanosti plata izvršnih direktora i uspjeha kompanije, i sugerirala je da prevelike plate izvršnih direktora odražavaju njihovu dominantnu pregovaračku poziciju.³⁷⁴

Plate u najboljim kompanijama daleko su premašile javni sektor. U SAD-u, dvadeset najplaćenijih ljudi u javnim dioničkim društvima dobijali su skoro 40 puta više novca u odnosu na dvadeset najplaćenijih ljudi u neprofitnom sektoru, te 200 puta više od dvadeset najplaćenijih generala ili šefova kabineta u federalnoj vladi.³⁷⁵

Čini se vjerovatnim da je denacionalizacija glavnih industrija i privatizacija velikog broja društava za uzajamno osiguranje, organizacija uzajamne pomoći, stambenih štedionica, i kreditnih udruženja, kojima su upravljali njihovi članovi, značajno doprinijela povećanju razlika u prihodima prikazanim na slikama 16.1 i 16.2. Ustaljena praksa je bila da izvršni direktori i viši rukovoditelji dobiju ogromne povišice nakon preobrazbe u profitne korporacije. Ovim bi se vjerovatno mogao objasniti jedan dio naglog porasta

nejednakosti u Britaniji sredinom 1980-ih koji je prikazan na slici 16.1. Britanski Telekom privatiziran je 1983, Britanski Gas 1986, a 1987. privatizirana je čitava bujica velikih kompanija. Porast nejednakosti u prihodima na međunarodnom nivou također se poklapa sa privatizacijom.

Mnoge korporacije sada su veće od nekih nacionalnih država. Riječima Konferencije Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD):³⁷⁶

Dvadeset devet od 100 najvećih ekonomskih tijela su transnacionalne korporacije (TNK), sudeći prema novoj listi UNCTAD-a koja rangira i zemlje i kompanije na osnovu dodatne vrijednosti. Od 200 transnacionalnih kompanija sa najviše inozemnih sredstava 2000. godine, Exxon je po dodatnoj vrijednosti najveća kompanija (63 milijarde dolara). Ona zauzima 45. mjesto na listi, što znači da je po ekonomskoj veličini jednaka ekonomijama Čilea ili Pakistana. Nigerija se nalazi između kompanija DaimlerChrysler i General Electric, dok je Philip Morris u istom rangu sa Tunisom, Slovačkom i Gvatemalom.

Druge procjene sa drugim mjeranjima sugeriju nam da su polovina najvećih svjetskih ekonomija zapravo multinacionalne kompanije, i da je kompanija General Motors veća od Danske, a DaimlerChrysler od Poljske; Royal Dutch/Shell veći je od Venecuele, a Sony je veći od Pakistana. Baš kao što je nekada aristokracija posjedovala ogromna zemljišta, protiv čega se 1791. godine bunio Tom Paine u svom djelu *The Rights of Man* (Prava čovjeka)³⁷⁷ — ova proizvodna sredstva u suštini ostaju vlasništvo veoma malog broja iznimno bogatih ljudi, što ide nauštrb našim zahtjevima za istinskom demokratijom.

Kapitalizam je za životnog vijeka Toma Pinea bio još uvijek u samom povoju. Kao pobornik jednakosti i demokratije, on je svoje napade prvenstveno usmjeravao protiv zemljoposjedničke aristokracije, plemstva, monarhije i protiv njihovih ogromnih zemljišnih posjeda. On je čini se pretpostavio da će tržišni sistem, u kojem su tada učestvovali uglavnom sitni trgovci i zanatlije, ostati malog obima i biti poprilično egalitarian, a samim

tim i u skladu sa demokratijom. Da je mogao predvidjeti kako će razvoj ogromnih multinacionalnih kompanija prevazići koncentraciju bogatstva i nedemokratske moći njegovog doba, sigurno bi uključio i tu perspektivu u svoja razmišljanja. Ne može se raspravljati o načinima smanjivanja razlika u prihodima a da se ne raspravlja šta nam je činiti sa ovim utvrdama bogatstva, moći i privilegija.

Propali eksperiment državnog vlasništva u centralno planiranim ekonomijama bivšeg Sovjetskog saveza i Istočne Evrope imao je za cilj, između ostalog, ponuditi rješenje problemu sve veće koncentracije proizvodne moći u privatnim rukama. No, koncentracija te moći u rukama države ne samo da je bila iznimno neučinkovita već je omogućila korupciju, dovela do osporavanja osnovnih ljudskih sloboda i naštetila javnom životu. Izgleda da je ovaj neuspjeh u nama pobudio osjećaj da ne postoje održive alternative standardnom kapitalističkom modelu i spriječio nas da razmišljamo kreativno o demokratičnijim i egalitarnijim metodama. Zatvaramo oči pred činjenicom da postoje brojne alternative, a mnoge od njih su već dio naših života i doživljavaju procvat svuda oko nas.

ALTERNATIVE

U svojoj knjizi *America Beyond Capitalism: Reclaiming our Wealth, our Liberty and our Democracy* (Amerika nakon kapitalizma: Vraćanja našeg bogatstva, naše slobode i naše demokratije), Gar Alperovitz, profesor političke ekonomije na Univerzitetu u Marylandu, sažeо je raznolikost i broj alternativa koje djeluju u SAD-u.³⁷⁸ On naglašava ogromnu veličinu neprofitnog sektora. U dvadeset najvećih američkih gradova, skoro 40 posto od 200 najvećih poduzeća su neprofitne organizacije poput univerziteta i medicinskih institucija. Spominje 2000 električnih preduzeća koja napajaju 40 miliona Amerikanaca strujom. Ona su često jeftinija – oko 11 posto – od profitnih kompanija, kaže Alperovitz, zato što nisu pod pritiskom da stvore zaradu za dioničare, a mnoga od njih osobito paze na održivost i obnovljive

izvore energije. Također, na lokalnom nivou, spominje nekih 4000 korporacija za razvoj zajednica koji podržavaju lokalne zajednice uspostavljanjem stambenih programa za ljude sa niskim primanjima, pružanjem finansijske pomoći lokalnim preduzećima koja su ponekad u njihovom vlasništvu i pod njihovim vođstvom. Postoji 48.000 zadruga u SAD-u sa otprilike 120 miliona članova. Postoji oko 10.000 kreditnih udruženja, sa ukupnim sredstvima od 600 milijardi dolara, koja pružaju finansijske usluge za 83 miliona Amerikanaca. Oko 1000 zadružnih osiguravajućih društava u vlasništvu su osiguranika, a 30 posto američkih poljoprivrednih proizvoda prodaje se putem zadruga.

U Britaniji, institucije poput univerziteta, bolnica i lokalnih uprava često su i najveći lokalni poslodavci. S obzirom na to da se zdravstvena zaštita i univerziteti – kao i ostatak školstva – skoro potpuno finansiraju javnim novcem, njima upravljaju tijela odgovorna javnosti. Upravljačka tijela fakulteta Cambridge i Oxford demokratski se sastoje od svih članova. Uprkos utrci da se zaradi na prodavanju društava za uzajamno osiguranje i organizacija uzajamne pomoći, još uvijek postoji 63 stambene štedionice (sa preko 2000 ograna i 38.000 zaposlenika), 650 kreditnih udruženja, 70 zadružnih osiguravajućih društava te 250 društava za uzajamno osiguranje u Britaniji, koji svojim članovima pružaju različite finansijske usluge. Postoji skoro 170.000 dobrovornih organizacija sa kombiniranim godišnjim prihodima od preko 44 milijarde funti. U 2007. godini, Zadružna banka, koja raspolaže sredstvima od 40 milijardi funti, proglašena je korporativno najodgovornijom bankom u Ujedinjenom Kraljevstvu, prema procjeni jednog uticajnog dobrovornog udruženja britanskih kompanija pod nazivom *Business in the Community* (Poslovanje u zajednici). Tržišni udio u maloprodaji hrane 6300 zadružnih prodavnica koje su nedavno doživjele ponovni procvat još uvijek je oko 5 posto i one su još uvijek najveći maloprodavač u ‘lokalnim zajednicama’ u Ujedinjenom Kraljevstvu, sa oko 8 posto udjela na tom tržištu. Čak i britansko iskustvo nacionaliziranih privrednih grana (koje su pokrivale struju, vodu, telefon i željeznice) nije bilo toliko loše. Kao što je istakao ekonomista i novinar Will Hutton, tokom 1950-ih i 1960-ih njihova

produktivnost bila je jednaka ili veća od privatnog sektora.³⁷⁹ Njegovim riječima, one su došle na loš glas kada su im vlasti počele uzimati profit i spuštati cijene da bi smanjile inflacijski pritisak na nacionalnu ekonomiju.

Raznolikost i brojnost različitih vidova organiziranja nesumnjivo nam pokazuje da profitna preduzeća nisu jedini učinkovit način da ljudi rade zajedno i pružaju važne usluge. Reći da je ključna razlika između različitih vrsta organizacija koje smo nabrojali i profitnih korporacija u tome da li im je primarna svrha zarađivanje novca ili je u prvom planu pružiti potrebne usluge a pritom ostati ekonomski održiv predstavlja jedan truizam (ali bitan truizam). Iako neka profitna preduzeća imaju visoke etičke standarde, institucionalni okvir (i često divljački pritisak tržišta) kao da poziva na izrabljivački odnos prema društvu – možda nam je baš zbog toga i bio potreban pokret za ‘pravednu trgovinu’. Postoji snažan utisak, vjerovatno zbog razlike u motivima, da drugi oblici organiziranja dopuštaju institucijama da razviju etičnu uslugu i da sebi za cilj postave unapređenje ekoloških interesa i interesa zajednice. Činjenica da su najveće plate u profitnom sektoru nekoliko stotina puta veće od najvećih plata u politici, sudstvu ili vojsci djelomično je odraz težnje za zaradom.

ŠTA SE MOŽE UČINITI?

Kako možemo ukrotiti i demokratizirati sile koje na polju stvaranja profita generiraju nejednakost? Kako ih možemo prilagoditi potrebi da povećamo jednakost u našim društvima? Šta možemo uraditi, a da sljedeća vlada sa drugačijim interesima za tili čas ne vrati stvari na staro? Razmišljajući o ovim pitanjima, stalno moramo imati na umu na kakvoj se važnoj prekretnici u historiji čovječanstva nalazimo. Kao što smo pokazali u poglavljima 1 i 2, dalja unapređenja kvaliteta života više ne ovise o daljem ekonomskom rastu: sada je problem u zajednici i načinu na koji se odnosimo jedni prema drugima.

Jedan od načina da se uhvatimo u koštač sa pretjeranim platama najviših čelnika jeste da zatvorimo rupe u poreznom sistemu, ograničimo ‘poslovne troškove’, povećamo stopu poreza za najbogatije, ili čak donešemo propise

koji će ograničiti koliko mnogostruka može biti maksimalna plata u odnisu na prosječnu ili minimalnu platu. Iako se čini da su ovo jedina moguća kratkoročna rješenja, ona su veoma podložna promjenama vlasti: čak i kad bismo osmislili i uveli učinkovite promjene u oporezivanju, nova vlast sa drugačijim političkim ciljevima mogla bi ih jednostavno poništiti. Imajući na umu koliko je važno smanjiti nejednakost, moramo pronaći načine da veća jednakost postane duboko ukorijenjena u samo tkivo našeg društva kako bi bila manje podložna hirovima budućih vlada. Moramo se pozabaviti koncentracijom moći koja je u središtu ekonomskog života.

Jedan pristup je demokratski princip radničkog vlasništva. Ne samo da bi se time izbjegla koncentracija moći u rukama države, već su procjene pokazale da su ekonomске i društvene prednosti mnogo veće nego u slučajevima kada su organizacije u vlasništvu i pod kontrolom stranih investitora za čije interese i rade.

U mnogim zemljama, vlade koriste porezne olakšice kako bi potaknule sistem udruženog vlasništva. To rade pod pretpostavkom da udruženo vlasništvo unapređuje rad kompanije tako što smanjuje sukob interesa poslodavaca i zaposlenika. U Ujedinjenom Kraljevstvu, programi udruženog vlasništva sada pokrivaju skoro četvrtinu svih zaposlenika i otprilike 15 ili 20 posto kompanija.³⁸⁰⁻³⁸¹ U SAD-u, porezni zakon iz 2001. godine povećao je porezne prednosti programa dioničkog vlasništva radnika (engl. *Employee Stock Ownership Plans – ESOP*), i oni sada uključuju osam miliona zaposlenika u 10.000 firmi, uz prosječan procenat radničkog vlasništva od 15 do 20 posto.³⁸²

Međutim, mnoge od ovih šema udruženog vlasništva ostaju puke poticajne šeme kojima je cilj ostvariti saglasnost zaposlenika sa upravom, a katkad i omogućiti dobru ušteđevinu za penziju. Zbog toga one često izgledaju kao puke geste, a ne kao ključni koraci u transformaciji strukture zaposlenja. Istraživanja su pokazala da dioničarsko vlasništvo zaposlenika samo po sebi nije dovoljno da značajnije promijeni poslovanje kompanije. Patrick Rooney, ekonomist zaposlen na univerzitetima Indiana i Perdue, otkrio je da dioničarsko vlasništvo zaposlenika ne mora nužno značiti da su oni uključeniji u

upravljanje kompanijama u kojima rade.³⁸³ Uporedio je učešće zaposlenika u nizu odluka u kompanijama sa programom i bez programa dioničarskog vlasništva zaposlenika. Učešće zaposlenika je generalno bilo veoma slabo, ali čak i u kompanijama koje imaju šeme dioničarskog vlasništva zaposlenika članovi osoblja nisu bili obaviješteni ili konsultirani, a većina ovih kompanija nije omogućila svojim zaposlenicima nikakav značajniji udio u donošenju odluka.

Da bi se napravila značajna promjena u poslovanju kompanije, potrebno je kombinirati dioničarsko vlasništvo zaposlenika sa participatornim rukovodilačkim metodama.³⁸⁴⁻³⁸⁵ Do sada je urađeno nekoliko velikih i visoko kontrolisanih studija – uključujući i one u kojima su korišteni podaci o uspjehu nekoliko stotina parova kompanija prije i poslije ispitivanja³⁸⁶ – koje pokazuju prednosti kombiniranja dioničarskog vlasništva zaposlenika i participacije.^{385, 387} Ove studije su opetovano pokazale da do značajnih dobiti u poslovanju kompanije dolazi samo kada su šeme dioničarskog vlasništva zaposlenika popraćene participatornim metodama upravljanja.^{380, 383, 388-389} Rezultati istraživanja koja su obuhvatila veliki broj britanskih kompanija tokom 1990-ih pokazali su da svaki od tri faktora dioničarskog vlasništva zaposlenika, raspodjele profita i participacije neovisno utiče na povećanu produktivnost.³⁸⁰ U prikazu istraživanja zaključeno je:³⁸⁵

Možemo sa sigurnošću reći da kombiniranje udruženog vlasništva i participatornog upravljanja polučuje značajne rezultate. S druge strane, samo vlasništvo ili sama participacija u najboljem slučaju imaju fragmentarne ili kratkoročne učinke. (p. 11)

... uticaj participacije bez (udruženog) vlasništva je kratkotrajan ... Izgleda da je vlasništvo kulturološko ljepilo koje omogućava participaciju. (str. 3)

Studije o uticaju posla na zdravlje ukazuju na isto: kao što smo mogli vidjeti u šestom poglavlju, ljudi su puno uspješniji kada imaju kontrolu nad onim što rade. Kontrola nad vlastitim radom najvažniji je faktor kada

objašnjavamo trostrukе razlike u stopi smrti između viših i nižih javnih službenika koji rade u istim vladinim uredima u Britaniji.⁶⁴ U praksi, riječ je prvenstveno o osjećaju samostalnosti i o tome u kojoj mjeri ljudi smatraju da su direktnо podređeni nekome. Sada znamo da važnost kontrole nad vlastitim radom podrazumijeva i veći stepen demokratičnosti na radnom mjestu.³⁹⁰ Povrh svega, postoji sve više dokaza da je dojam o nepravednosti na poslu veoma važan faktor rizika koji nepovoljno utiče na zdravlje.³⁹¹

Koncept kompanija u vlasništvu vanjskih investitora rezultira posljedicama čija anahronost postaje sve izraženija. Zgrade, oprema, prodajna sredstva sve manje predstavljaju vrijednost neke kompanije. Njena prava vrijednost su radnici. Pri kupovini ili prodaji kompanija, zapravo se prvenstveno prodaje i kupuje osoblje kao grupa ljudi, sa njihovim skupnim vještinama, sposobnostima i znanjem o sistemima kompanije i metodama proizvodnje. Isključivo zbog njih kompanija radi kako treba. A naravno da je koncept prodaje i kupovine grupe ljudi koji postaju nečije vlasništvo sušta suprotnosti demokratiji.

Zar zaposlenici ne trebaju imati punu kontrolu nad svojim radom i nad raspodjelom dobiti? I da li vanjski dioničari zaista trebaju primati nezarađeni prihod mimo dogovorenih kamata na uloženi kapital? Participacija, predanost, kontrola i raspodjela dobiti bile bi maksimizirane kad bi kompanije u potpunosti prešle u radničko vlasništvo. Kompanije bi mogle prikupljati kapital zajmovima ili hipotekama, na taj način zadržavajući kontrolu. Trenutno veoma mali dio novca kojim se kocka na berzi pomaže kompanijama kupiti proizvodna sredstva. Plaćanje dividendi vanjskim dioničarima vremenom postaje veliko gubljenje profita koji je kompanija mogla iskoristiti da unaprijedi svoju tehnologiju i opremu.

Robert Oakeshott, britanski autoritet za radničko vlasništvo, kaže da ono "podrazumijeva pomak od posmatranja preduzeća kao imovine ka posmatranju preduzeća kao jedne radne zajednice".^{388, str.104} Kompanije prestaju biti svojina a postaju zajednice kada zaposlenici posjeduju većinu dionica i na taj način imaju kontrolu nad poslovanjem. U toj situaciji uprava ima odgovornost ne prema vanjskim dioničarima čiji je jedini interes povrat na uloženi

kapital, već prema čitavoj grupi zaposlenika. Poslovni sastanci u kompaniji postaju prilike da uprava podnese izvještaj zaposlenicima i da odgovori na pitanja i pokrene raspravu među ljudima koji imaju podrobno znanje o svim dobrim stvarima kao i o svemu što je krenulo po zlu u proteklom periodu, i znaju kako bi se stvari mogle popraviti. Nakon radničkog otkupa kompanije i odmicanja od standardnog mentaliteta koji nalaže vlasništvo od vrha prema dolje, u transformaciju može biti uključen i spori proces emancipacije i napuštanja uvriježenih ideja o klasi i sposobnosti zbog kojih se oni zaposleni na nižim pozicijama osjećaju kao inferiornija ljudska bića. U osmom poglavlju raspravljaljali smo o rezultatima nekih eksperimenata o rasi i kasti koji su dokazali da nametanje inferiornog statusa može uticati na uspješnost.

Ovaj proces prilagodbe i emancipacije opisan je u knjizi *Local Heroes* (Lokalni heroji) autora Davida Erdala, koja govori o radničkom otkupljivanju kompanije Loch Fyne Oysters u Škotskoj.³⁹² Djelomično je to proces poništavanja štetnih efekata klasne nejednakosti, proces dodatno otežan činjenicom da takvi stavovi ostaju neosporeni u ostalim sferama života radnika. Ipak, strukture unutar kojih radimo od ključne su važnosti.

Zadruge i radnička otkupljivanja kompanija obično nastaju kao odgovor na očajne okolnosti u kojima su tradicionalni sistemi vlasništva i upravljanja podbacili. Zaposlenici su ih koristili kako bi izbjegli zatvaranja i nezaposlenost u veoma teškim tržišnim okolnostima. Čak i tada su u nekoliko navrata doživjeli uspjeh koji je prevazišao sva očekivanja – baš kao što je to bio slučaj sa rudnikom Tower Colliery u Južnom Velsu kada su 1995. radnici iskoristili svoju otpremninu da otkupe jamu kojom su zatim uspješno upravljali sve do isteka uglja trinaest godina kasnije. I druge kompanije u stopostotnom vlasništvu radnika mogu se pohvaliti odličnim rezultatima. Među nekim od tih kompanija su Londonski simfonijski orkestar, Carl Zeiss, United Airlines, Gore-tex, Polaroid Corporation, te Lewis Partnership (jedan od najuspješnijih britanskih maloprodavača sa 68.000 radnika-partnera i godišnjom prodajom od 6,4 milijarde funti). U SAD-u, među najvećim kompanijama u većinskom vlasništvu radnika su supermarketi Publix, supermarketi Hy-vee, Science Applications International Corporation (SAIC), međunarodna

kompanija za inžinjering i građevinarstvo H2M Hill i Tribune koji, pored ostalih medijskih djelatnosti, objavljuje novine *Los Angeles Times* i *Chicago Tribune*. Sve ove kompanije u prosjeku imaju 55.000 radnika.

Jedna od najpoznatijih zadruga je korporacija Mondragon u baskijskoj pokrajini Španije. Tokom pola stoljeća, prerasla je u grupu od preko 120 zadruga čiji su vlasnici radnici, sa 40.000 radnika–vlasnika i prodajom od 4,8 milijardi američkih dolara. Mondragon zadruge dvostruko su profitabilnije od drugih španskih firmi i imaju najveću proizvodnost rada u čitavoj zemlji.³⁸⁸ Neke od ovih uspjeha teško je objasniti drugačije osim prepostavkom da udruženo djelovanje vlasništva i participacije zaista poboljšava produktivnosti tako što smanjuje sukob interesa.

Za većinu radničke populacije, upravo je posao mjesto gdje imaju priliku ostvariti blisku međusobnu interakciju sa ljudima, mimo interakcija koje imaju sa članovima porodice, te priliku da se osjećaju dijelom jedne zajednice. U trećem poglavlju predstavili smo dokaze o ogromnom porastu anksioznosti u posljednjih pedesetak godina, baš kada je život u zajednici počeo da slabi uslijed sve veće geografske i društvene mobilnosti. Iako veća jednakost obično znači i povezaniju zajednicu i veći stepen povjerenja (vidi poglavlje 4), te bi se moglo očekivati da će poboljšati i kvalitet života u susjedstvima, nije izgledno da ćemo u budućnosti ponoviti iskusiti sve dobrobiti koje smo u prošlosti imali od bliskih zajednica. No, postoji mogućnost da na radnom mjestu ljudi započnu prijateljstva i da se osjećaju cijenjeno. Ovaj potencijal je obično narušen hijerarhijskom stratifikacijom koja ljude postavlja na različite nivoe onih koji izdaju i primaju naredbe, zbog čega se radnici ne ponašaju kao jedna zajednica već kao djelići imovine koje je neko sastavio i koja treba da osigura povrat na uloženi kapital drugih ljudi. Jedno od nas je nedavno posjetilo dvije male kompanije netom nakon što su ih otkupili radnici. Kada smo pitali radnike u čemu su glavne razlike, prva stvar koju nam je kancelarijsko osoblje u obje firme reklo je da “vas ljudi gledaju direktno u oči” kad dođu na mjesto proizvodnje. U starom sistemu izbjegavalo se gledanje u oči.

Radničko vlasništvo ima tu prednost da jača jednakost konkretno time što proširuje slobodu i demokratiju. To je pristup upravljanju od dna prema

vrhu, a ne obrnuto. Iako ne znamo koliku bi razliku u prihodima ljudi smatrali pravednom, vjerovatno bi se složili da izvršni direktor njihove kompanije treba imati platu koja je nekoliko puta veća od njihove – možda tri, ili čak i deset, puta veću. Ali vjerovatno se ne bi složili da treba biti nekoliko stotina puta veća. Zapravo se tako ogromne razlike mogu održati samo ako ne postoji nimalo ekonomske demokratičnosti.

Sve dok sektor radničkog vlasništva zaokuplja samo mali dio cjelokupne ekonomije, on ne može koristiti platne šeme koje bi se mnogo razlikovale od ostalih kompanija. Kad bi kompanije u radničkom vlasništvu plaćale niže činovnike više, a više činovnike manje nego druge kompanije, onda niži činovnici nikad ne bi otišli, a više činovnike bilo bi teško dovesti u kompaniju. No, postepenim širenjem sektora radničkog vlasništva, promijenile bi se norme i stavovi ljudi u vezi s tim koje plate su odgovarajuće za koje poslove, i kolike su razlike prihvatljive. U najmanju ruku, mogli bismo doći do normi koje su na snazi u javnom i neprofitnom sektoru. A kad ne bi više bilo grupe iznimno bogatih šefova iz privatnog sektora sa kojima se ljudi porede i zbog kojih misle da su tako velike plate opravdane, neprofitni sektor bi možda postao egalitarniji. Možda je vrijeme da napustimo ideju da maksimiziranje ličnih dobiti predstavlja vrijedan životni cilj.

David Erdal, nekadašnji predsjednik grupacije Tullis Russell i direktor kompanije Baxi Partnership, jednom je prilikom proučavao učinak rada u zadrugama na zajednice u kojima se one nalaze.³⁹³ Uporedio je tri grada u sjevernoj Italiji: Imola, u kojoj je 25 posto radne snage zaposleno u zadrugama, Faenza, gdje 16 posto radne snage radi u zadrugama i Sasuolo, gdje nema zadruge. Na osnovu jedne relativno male ankete i malog broja odgovora, zaključio je da je situacija u pogledu zdravlja, obrazovanja, kriminala i učestvovanja u društvu bolja u gradovima sa većim procentom populacije zaposlene u zadrugama.

Postoje mnoge prednosti korištenja radničkog vlasništva i kontrole kao načina ostvarivanja egalitarnijeg društva. Kao prvo, oni dovode do društvene emancipacije jer ljudi postaju članovi jednog tima. Kao drugo, time se uspostavlja demokratska kontrola nad razlikama u primanjima: ako zaposlenici

kao jedna grupa žele velike razlike u prihodima, onda ih mogu zadržati. Kao treće, podrazumijeva veoma značajnu preraspodjelu bogatstva od vanjskih dioničara prema radnicima, a istovremeno i preraspodjelu prihoda koji proizlaze iz tog bogatstva. U ovom kontekstu, to je osobito značajna prednost. Kao četvrtu, poboljšava produktivnost što mu daje kompetitivnu prednost. Kao peto, veći su izgledi da će ljudi ponovo iskusiti pripadanje zajednici. I kao šesto, izgledno je da će poboljšati socijalnost u ostatku društva. No, prava nagrada nije imati nekoliko kompanija koje su u vlasništvu radnika u društvu gdje još uvijek dominira ideologija hijerarhijske ustrojenosti i borbe za status, već imati društvo gdje su ljudi oslobođeni takvih podjela. A to se može postići samo kontinuiranom, višedecenjskom kampanjom.

Radničko vlasništvo nije kompatibilno samo sa jednim sistemom upravljanja ili radne organizacije, već je izuzetno fleksibilno. Ono samo polaže u ruke radnika konačnu moć da razviju onaj sistem za koji smatraju da će biti najbolji. To omogućava da se sistemi razviju i prilagode dатoj situaciji. Sistemi radnih timova, direktora izabralih na duže ili kraće periode, predstavnika radnih jedinica, povjerenika kompanije, sve od sedmičnih do godišnjih sastanaka kompanije mogu se isprobati od mjesta do mjesta. Moć se može delegirati, ili je direktno može vršiti radničko glasačko tijelo. Ljudi bi postepeno naučili prednosti i slabosti različitih struktura, koji oblici demokratije najbolje odgovaraju javnom i privatnom sektoru, i kako predstavljati interes potrošača i lokalnih zajednica.

No, da bi se omogućio porast broja preduzeća koja su u vlasništvu radnika, nužno je da ona budu ustrojena – što se lako može učiniti – tako da ih radnici ne moraju ponovo prodavati vanjskim dioničarima. Iako je većina ovakvih kompanija zaštićena od ove opasnosti, bilo je i slučajeva prodaje kompanije gdje su radnici izgubili vlasništvo i kontrolu.

Kao sredstvo transformacije naših društava, radničko vlasništvo ima tu prednost što može postojati (i zaista i postoji) rame uz rame sa konvencionalnim poslovnim strukturama. Moguće je supostojanje novih i starih formi: uz odgovarajuću pravnu pomoć i porezne poticaje, transformacija društva može početi odmah. To nam omogućava da započnemo suštinsku transformaciju

društva koja će imati tok jedne sređene tranzicije gdje će novo društvo rasti unutar starog. Vlade mogu pružiti dodatne poticaje i podršku kako bi pomogle radničko vlasništvo. Možda bi se od kompanija moglo tražiti da svake godine prebace dio dionica, a neki vlasnici koji odlaze u penziju mogli bi pokazati spremnost da svoje kompanije predaju u ruke radnika.

Iako ponekad industrije pod vlasništvom i kontrolom radnika ne uključuju lokalnu zajednicu ili predstavnike potrošača u upravljačkim tijelima, ta se greška lako može ispraviti. Kao argument protiv radničkog vlasništva moglo bi se reći da ono ni na koji način ne ispravlja suštinsku amoralnost tržišta. Želja za što većim profitom još uvijek će navoditi kompanije da se ponašaju antisocijalno, bez obzira pod čijom su kontrolom. Pored nekih iznimno etičnih kompanija koje posluju na tržištu i podržavaju pravednu trgovinu, zaštitu okoliša i ulaganja u lokalnu zajednicu itd., istovremeno postoje i kompanije koje pokušavaju proširiti tržište duhana na zemlje u razvoju iako veoma dobro znaju da će time izazvati smrt miliona ljudi. Postoje kompanije koje su prouzrokovale nepotrebne smrti jer su ohrabrivale majke u zemljama u razvoju da kupuju mlijeko u prahu umjesto da doje, iako one nisu imale pristup čistoj vodi ili osnovnoj higijeni. Druge kompanije nastavljaju uništavati ekosisteme, zemljišta i vodovode, iskorištavati rudna bogatstva u mjestima gdje su vlade isuviše slabe ili korumpirane da im se suprotstave, a neke koriste svoje patente kako bi onemogućile spasonosne lijekove da se prodaju po pristupačnjim cijenama u siromašnijim zemljama.

Imamo razloga vjerovati da će kompanije u vlasništvu radnika, pored okrenutosti profitu, zadržati više standarde moralnosti. U konvencionalnim oblicima zaposlenja, ljudi rade za ciljeve koji nisu njihovi vlastiti. Plaća ih se da svoju stručnost iskoriste u onu svrhu koju zacrtala njihov poslodavac. Možda se ne slažete sa konačnim ciljem koji pomažete ostvariti svojim radom, možda nećete znati ni šta je taj cilj, ali vas se ne plaća da imate mišljenje o takvim stvarima a kamoli da ga javno iskazujete. Takva pitanja vas se ne tiču. Ako su vas zaposlili da savjetujete kompaniju kako da proširi tržišta, poveća profit, izbjegne medijsku pozornost, sve su šanse da vas se neće pitati za etičko mišljenje. Zapošljavaju vas kako biste svojim znanjem služili tuđim

ciljevima. Ti ciljevi ne samo da nisu vaša odgovornost već će se kao zaposlenik vjerovatno osjećati u potpunosti oslobođeni da preuzmete odgovornost za njih. Zato su ljudi tako često poricali bilo kakvu odgovornost, tvrdeći da samo “izvršavaju naredbe”. Poznati Milgramovi eksperimenti pokazali su da u nama postoji veoma snažna sklonost pokoravanju autoritetu koja može rezultirati užasnim djelima. U eksperimentu koji je predstavljen kao ‘eksperiment o učenju’, Milgram je pokazao da su ljudi bili spremni zadati električne šokove koji ne samo da su bolni već i opasni po životu svom partneru–učeniku kad god bi ovaj pogrešno odgovorio na pitanje. To su radili na zahtjev osobe u bijelom mantilu koja je upravljala eksperimentom, iako su mogli čuti vriske za koje su mislili da ih uzrokuju šokovi koje oni zadaju.³⁹⁴

No, unutar radničkog vlasništva i kontrole, ljudi izričito ostvaruju vlasništvo i kontrolu nad svrhom svoga rada. Ako biste, naprimjer, saznali da neki aspekt dizajna ili proizvodnog procesa šteti zdravlju djece, vjerovatno biste ga željeli promijeniti i vjerovatno biste za početak željeli znati šta o tome misle vaše kolegice i kolege. Ne bi postojao isti pritisak da svoja kolenja zadržite za sebe. Niti biste mogli jednostavno slegnuti ramenima i reći da vas se to prosto ne tiče. Niti biste imali razloga bojati se za svoje mjesto ako postavite nezgodna pitanja. Iako kompanije u vlasništvu radnika nisu u potpunosti imune na antisocijalno ponašanje, izgledno je da bi uspjele takvo ponašanje učiniti bar nešto rjeđim.

SLOBODA I JEDNAKOST

Ideja da ne možemo imati i slobodu i jednakost čini se da potiče iz perioda Hladnog rata. Centralno planirane ekonomije Istočne Evrope i Sovjetskog saveza naizgled su pokazale da veća jednakost može biti ostvarena samo nauštrb slobode. Važna ideološka posljedica Hladnog rata je odustajanje Amerike od svoje historijske predanosti jednakosti. Za prve Amerikance, baš kao i za Toma Pinea, nije bilo moguće imati istinsku slobodu bez jednakosti. Jedno bez drugog ne ide. Ropstvo je, kao istovremeno poricanje i slobode

i jednakosti, potvrdilo to pravilo. Jednakost je bila odbrana protiv neosnovane moći, što je sažeto u historijskim zahtjevima “Nema oporezivanja bez predstavljanja” i “Nema donošenja zakona bez predstavljanja”. Američka Deklaracija nezavisnosti kaže da su svi ljudi rođeni jednak i obdareni slobodom kao neotuđivim pravom, baš kao što su i francuski revolucionari zahtijevali slobodu, jednakost i bratstvo. O komplementarnosti slobode i jednakosti pisali su mnogi demokratski mislioci, uključujući i socijalnog filozofa L. T. Hobhousea koji je vjerovao da sloboda na svim poljima ovisi o jednakosti – zakonskoj jednakosti, jednakosti prilika, jednakosti prilika za dobijanje tendera.³⁹⁵ Radničko vlasništvo pruža nam način da povećamo slobodu i jednakost istovremeno.

Stepen ekonomске nejednakosti koji imamo danas nije odraz slobode i demokratije već njihovo poricanje. Ko bi, osim super bogataša, glasao za multimilionske bonuse za korporacijsku i finansijsku elitu, istovremeno osporavajući dodjeljivanje odgovarajućeg prihoda ljudima koji objavljaju neophodne i često neugodne poslove, kao što je briga za starije, kupljenje smeća ili rad u službi hitne pomoći. Istina je da nejednakost u modernom dobu postoji zato što je demokratija isključena iz sfere ekonomije. Zato se protiv nje moramo boriti tako što ćemo demokratiju uvesti na radna mesta. Moramo eksperimentisati sa svim oblicima ekonomске demokratije – radničko vlasništvo, zadruge poslodavaca i potrošača, zastupanje radnika u upravnim odborima kompanija itd.

ISKORIŠTAVANJE TEHNOLOŠKOG NAPRETKA

U knjizi *The Weightless World* (Bestežinski svijet), Diane Coyle ističe da iako su ljudi u većini industrijskih zemalja tokom dvadesetog stoljeća iskusili skoro dvadesetostruko povećanje realnih prihoda, težina proizvedenih dobara na kraju stoljeća bila je otprilike ista kao i na početku.³⁹⁶ Ona također kaže da je prosječna težina američkih izvoza u vrijednosti od jednog dolara (inflacija uračunata) opala za pola između 1990. i 1996. Ovaj trend ka ‘bestežinskom

stanju' djelomično je odraz porasta uslužnog sektora i 'ekonomije znanja', ali i odraz promjena u tehnologiji i tendencije ka minijaturizaciji. Činjenica da se moderna potrošnja puno manje oslanja na materijalne resurse nego ranije trebala bi predstavljati dobru vijest po okoliš. No, prava priroda promjena koje doprinose bestežinskom stanju može imati i veoma važne posljedice po jednakost.

Na uvodnim časovima ekonomije, studenti uče razliku između 'fiksnih' i 'marginalnih' troškova. Fiksni troškovi su troškovi fabrika i strojeva, a marginalni troškovi su dodatni troškovi pravljenja jedne jedinice proizvodnje – obično su to uglavnom troškovi dodatnog rada i potrebnih materijala, uz pretpostavku da je fabrika i oprema već tu. Ekonomска teorija kaže da bi cijene na konkurentnom tržištu trebale padati dok se ne izjednače sa marginalnim troškovima. Više cijene značile bi da proizvođač, proizvodeći i prodajući više, još uvijek može ostvariti dodatni profit, dok bi niže cijene značile da su troškovi proizvodnje samo jedne dodatne jedinice veći od prihoda koji bi se dobio njenom prodajom.

Tehnološke promjene naglo smanjuju marginalne troškove moderne ekonomije. Za sve što može biti umnoženo digitalno, troškovi proizvodnje ili dijeljenja dodatnih kopija preko interneta su mali ili nikakvi. Ovo se odnosi na muziku, sve računarske softvere i igrice, filmove, sve knjige i pisanu riječ u bilo kojem obliku, sve podatke i slike. Time je pokriven veliki dio onoga što se proizvodi za zabavu ili slobodno vrijeme, za obrazovanje na svim nivoima, i za mnoge ekonomске i profesionalne upotrebe računarskih softvera – bilo da se koristi za praćanje dionica, statističke analize ili projektiranje putem računara.

Marginalni troškovi digitalnih proizvoda tako su mali da postoji rastući 'besplatni' sektor. Pokušavaju se uvesti patenti i zaštita autorskih prava kako bi se ograničila dostupnost i kako bi kompanije mogle ostvariti zaradu; ali teško je oduprijeti se logici tehnološkog napretka. Sistemi kodova za zaštitu od kopiranja bivaju razotkriveni a dobra 'oslobodjena'. U nekim slučajevima slobodan pristup potpomognut je reklamiranjem, dok je u drugim on potpuno besplatan, kao što je to slučaj sa računarskim programima za besplatnu upotrebu

(*freeware* i *shareware* programi). Internet je već omogućio slobodan pristup skoro neograničenoj količini informacija, ne samo knjigama, enciklopedijama, rječnicima, novinama, već sve više i stručnim časopisima na mreži. Muzika i filmovi skidaju se besplatno, bilo legalno ili ne. Neki pružatelji internetskih usluga sada besplatno pružaju i neograničen prostor za pohranjivanje podataka. Telefonski pozivi mogu biti uveliko jeftiniji nego ranije, a u potpunosti besplatni ako koristimo računare. Elektronska pošta i slanje poruka u realnom vremenu također nam omogućavaju učinkovitu, besplatnu komunikaciju.

Trend naglog opadanja marginalnih troškova, iako nešto manje izražen nego u digitalnoj ekonomiji, mogao bi važiti i za mnoga druga tehnološka područja, uključujući proizvode nanotehnologije, biotehnologije, elektronski isprintanih dijelova i genetičkog inžinjeringu. U ovim novim tehnologijama krije se mogućnost mnogo učinkovitije solarne energije, jeftinijih lijekova i ekonomičnijih novih materijala.

Iz perspektive mnogih kompanija koje prave digitalne proizvode, ove promjene nisu se pojavile kao nove prilike unapređivanja ljudskog života i uživanja, već kao velike prijetnje profitu. Umjesto da maksimiziramo prednosti novih tehnologija, suočeni smo sa institucionaliziranim strukturama koje se bore da ograniče ovaj novi potencijal. Nagli pad marginalnih troškova stvorio je sve izraženiji jaz između maksimiziranja profita i maksimiziranja javne koristi. Važno je da u ovoj situaciji vlade iskoriste svoju moć kako bi pomogle razvoj novih institucionaliziranih struktura, a ne da podržavaju i brane ograničenja starih.

Nekada se govorilo da su dobra za koja su marginalni troškovi blizu nuli po svojoj prirodi javna dobra i da bi trebala biti dostupna javnosti. Prije digitalne ere, kao primjer su se koristili mostovi i ceste. Kada društvo preuzme na sebe kapitalni trošak izgradnje mosta ili ceste, maksimalna korist se dobija samo ako upotreba ne postane ograničena naplaćivanjem. Stoga bi ljudima trebalo omogućiti slobodan pristup. Potreba da se omogući neograničen, slobodan pristup kako bi se maksimizirala javna korist nudila se kao ekonomsko objašnjenje zašto bi ceste i mostovi trebali biti u javnom

vlasništvu – sve dok vlade nisu započele sa pokušajima da nadoknade troškove izgradnje puteva naplatom putarine.

Nakon snošenja kapitalnog troška, što više ljudi ima koristi to bolje. Tamo gdje općina pruža internetske usluge, nema potrebe da se pristup ograniči. I Viktorijanci su prepoznali istu logiku kada su otvarali besplatne, javne biblioteke: knjiga se može čitati opet i iznova, uz nikakav dodatni trošak. Možda su nam potrebna javna tijela ili neprofitne organizacije, finansirane javnim novcem, koje bi pregovarale o cijeni kupovine pristupa ili autorskog prava za naciju. Možda su nam potrebna međunarodna tijela koja bi pregovarala o slobodnom pristupu obrazovnim i poslovnim resursima u čitavom svijetu. Stačke gledišta čitavog društva, tendencija da tehnološke promjene smanje marginalne troškove brzo oduzima korporacijama koje teže maksimizaciji profita prednost kontrolisanja distribucije dobara. Sve više im preostaje samo da se oslove na ostatke monopolističke moći koju nude patenti i autorska prava. Moramo pronaći nove načine da platimo organizacije i pojedince za životno važna istraživanja, kreativnost i inovaciju – te guske koje liježu zlatna jaja – a da ne ograničimo pristup dobrobitima koje od njih imamo. Možda su nam potrebne dobrotvorne organizacije koje će finansirati razvijanje softvera za besplatnu upotrebu širom svijeta. Zasigurno je potrebno u potpunosti preraditi zakone o autorskom pravu i patentu kako bi se ljudi koji proizvode vrijednu robu i usluge mogli platiti bez ograničavanja pristupa njihovim proizvodima.

Osnovno pitanje za političare i za javnost jeste može li se platiti korporacijama za istraživanje i razvoj a da se ne nametne sistem cijena koji bi ograničio pristup dobrobitima koje su proizveli – dobrobiti koje mogu podrazumijevati spasonosne lijekove, poljoprivredne inovacije koje bi mogle nahraniti siromašne, te pristup naučnim i akademskim časopisima za univerzitete u zemljama u razvoju. Ako je tačna pretpostavka da nove tehnologije sve više smanjuju marginalne troškove, onda će ovaj problem postajati sve izraženiji.

Možda nas ova logika vodi ka društvu gdje pristup sve većem dijapazonu dobara neće biti u tolikoj mjeri ograničen nivoom prihoda, i gdje će dobra koja posjedujemo prestati igrati tako važnu ulogu u društvenoj diferencijaciji. Možda se imamo razloga nadati da ćemo početi na sebe gledati kao

na nerangirane članove istog društva koji su na različite načine povezani zajedničkim interesima.

BUDUĆNOST JEDNAKOSTI

Preokupirani svakodnevnim dešavanjima, lako nam je zaboraviti da šira perspektiva otkriva skoro nezaustavljen historijski trend ka većoj jednakosti. On teče kao rijeka ljudskog napretka, izvirući iz prvih ustavnih ograničenja 'božanskih' (i proizvoljnih) prava kraljeva, nastavljajući kroz spori razvoj demokratije i uspostavljanje principa jednakosti pred zakonom. Nadolazi ukidanjem ropstva i jača proširenjem prava glasa na one koji ne posjeduju nikakvu imovinu i žene. Ubrzava sa razvojem sistema besplatnog obrazovanja, zdravstvenih usluga, i sistema plaćanja minimalca za izdržavanje u slučaju nezaposlenosti ili bolesti. Nastavlja dalje teći, kroz zakone o zaštiti prava radnika i zakone o zabrani rasne diskriminacije. Uključuje i izlaženje iz upotrebe jezičkih formi za izražavanje klasnog poštovanja. Također podrazumijeva i ukidanje smrtnih i tjelesnih kazni. Tu je i sve glasniji vapaj za jednakosću prilika – bez obzira na rasu, klasu, rod, seksualnu orijentaciju i religiju. Primjećujemo ga i u sve većoj pažnji koju u posljednjih pedeset godina lobističke grupe, društvena istraživanja i državne agencije za statistiku posvećuju nejednakosti i siromaštvu, a u skorije doba i u pokušajima stvaranja kulture uzajamnog poštovanja.

Sve su ovo različite manifestacije rastuće jednakosti. I bez obzira na razlike u političkim stavovima, malo je ljudi koji će za ova historijska kretanja reći da su bila nepoželjna. Historijske sile koje leže u osnovi ovih promjena garantuju da će velika većina htjeti da ih nastavi podržavati. Pred ovom riječkom ljudskog napretka nekada se ispriječe prepreke, ili nas ponekad u njih zahvate virovi, ali ne smijemo zaboraviti da ona ipak postoje.

Veza između nejednakosti i učestalosti zdravstvenih i društvenih problema koju smo pokazali u prethodnim poglavljima implicira da bi smanjivanjem nejednakosti u SAD-u na prosječni nivo četiri zemlje koje imaju najniži

stepen nejednakosti među bogatim zemljama (Japan, Norveška, Švedska i Finska) procenat stanovnika koji bi osjećali da mogu vjerovati drugim ljudima mogao porasti za 75 posto – a to bi vjerovatno išlo ruku pod ruku sa poboljšanjima u kvalitetu zajedničkog života; stope mentalnih bolesti i pretilosti također bi mogle spasti za skoro dvije trećine, stopa trudnoće među maloljetnicama mogla bi se preploviti, stopa zatvorske populacije mogla bi se smanjiti za 75 posto, a ljudi bi mogli imati duži životni vijek, uz manji broj radnih sati (smanjenje koje bi bilo ekvivalentno dva mjeseca manje rada godišnje).

Isto bi se desilo i sa Britanijom kad bi postala jednaka kao navedene četiri zemlje: stepen povjerenja mogao bi porasti za dvije trećine, mentalne bolesti bile bi preplovljene, svi bi živjeli godinu dana duže, stopa trudnoće među maloljetnicama mogla bi pasti na jednu trećinu sadašnje stope, stopa ubistava mogla bi pasti za 75 posto, svi bi mogli dobiti skoro sedam sedmica dodatnog odmora godišnje, a vlada bi mogla početi zatvarati zatvore širom zemlje.

Ako zaista želimo doći do boljeg društva, nužno je razviti kontinuirani pokret posvećen tom cilju. Sve promjene politika moraju ići u ovom pravcu, a to zahtijeva društvo koje zna što želi postići. Kako bismo pomogli u ovom poduhvatu, nastaviti ćemo objavljivati rezultate naših istraživanja, grafikone i druge informacije na internet stranici organizacije Equality Trust (www.equalitytrust.org.uk).

Početni zadatak je stvoriti razumijevanje šire javnosti o tome što je ovdje na kocki. Ali ne smijemo dozvoliti da to postane samo jedna u nizu ideja koja će nakratko zaokupiti pažnju ljudi, prije nego što popularno mnjenje pređe na nešto novo. Naprotiv, moramo izgraditi društveni pokret posvećen njenoj realizaciji. Taj pokret moraju preuzeti i razviti mreže grupa za jednakost koje će se sastajati da šire ideje i da djeluju svuda, u domovima i uredima, u sindikatima i političkim strankama, u crkvama i školama. Potrebno je da se uključe i zagovaračke grupe, dobrotvorne organizacije i usluge koje se bave problemima vezanim za jednakost, bilo da je riječ o zdravlju ili porodima među maloljetnicama, zatvorskoj populaciji ili mentalnom zdravlju,

drogama ili obrazovnim standardima. A u ove napore mora biti uključena i prijeko potrebna borba protiv globalnog zagrijavanja. U svim ovim okruženjima moramo podizati glas i objašnjavati prednosti egalitarnijeg društva.

A ne smijemo dozvoliti da nas zastraši pomisao kako će veći porezi za bogate dovesti do masovnog iseljavanja i ekonomске katastrofe. Znamo da je život u egalitarnijim zemljama bolji, sa većim životnim standardom i mnogo boljim društvenim okruženjem. Znamo i da ekonomski razvoj nije mjerilo na osnovu kojeg možemo procjenjivati sve ostalo. Zapravo, znamo da on više ne doprinosi stvarnom kvalitetu našeg života i da konzumerizam predstavlja opasnost za našu planetu. Niti bismo smjeli sebi dopustiti da vjerujemo kako su bogataši rijetki i dragocjeni članovi superiorne rase inteligentnijih bića o kojima svi mi ostali ovisimo. To je puka iluzija koju stvara bogatstvo i moć.

Umjesto da prema bogatima iskazujemo zahvalnost, moramo prepoznati štetni učinak koji oni imaju po društveno tkivo. Finansijski krah s kraja 2008. i potonja recesija pokazali su nam kakvu opasnost mogu imati velike plate i bonusi na vrhu ljestvice. Osim što tjera čelnike finansijskih institucija da usvoje politike koje ugrožavaju dobrobit čitavih populacija, samo postojanje super bogataša povećava pritisak da se troši dok ostali pokušavaju održati korak sa njima. Dugi period finansijskih špekulacija koji je prethodio finansijskoj krizi u velikoj je mjeri bio potpomognut većom potrošnjom. Ljudi su zbog veće nejednakosti smanjivali svoju ušteđevinu, povećavali prekoračenja na bankovnim računima i dugove na kreditnim karticama, i podizali drugu hipoteku kako bi finansirali svoju potrošnju. Jačajući spekulativni element u ciklusima ekonomskog rasta i pada, velika nejednakost odvlači našu pažnju od hitnih ekoloških i društvenih problema i preusmjerava je na brigu oko nezaposlenosti, nesigurnosti, i ponovnom ‘podizanju ekonomije na noge’. Ne samo da bi smanjivanje nejednakosti učinilo ekonomski sistem stabilnijim, već bi značajno doprinijelo društvenoj i ekološkoj održivosti.

Moderna društva sve će više ovisiti o kreativnim, prilagodljivim, inovativnim, dobro informisanim i fleksibilnim zajednicama, koje će moći velikodušno odgovarati na međusobne potrebe kad god to bude potrebno. Ovo nisu karakteristike društava koja su taoci bogataša, gdje ljudi pokreće

nesigurnost u vezi s njihovim društvenim statusom, već populacija naviknuta da rade zajedno i da se poštuju kao jednaka bića. I, pošto pokušavamo kultivirati novo društvo unutar starog, naše vrijednosti i način rada moraju postati dio novog društva. No, također moramo pokušati promijeniti društvene vrijednosti tako da se na pretjeranu potrošnju prestane gledati sa divljenjem i zavišću, već da se ona prepozna kao dio problema, kao znak pohlepe i nepravednosti što uništava naša društva i planetu.

Martin Luther King je rekao, "Moralna putanja svijeta je duga, ali usmjerenja je ka pravdi." S obzirom na to da smo u ljudskoj prahistoriji živjeli u začuđujuće jednakim društvima, koja su neki nazivali "prvobitnim društvima obilja"³²⁴ gdje je vladao odmjeran – i održiv – način života, možda je ispravno misliti o razvoju društva kao o luku koji se savija natrag ka osnovnim ljudskim principima pravednosti i jednakosti koja još uvijek smatramo odlikama dobrog ponašanja u bilo kojoj normalnoj društvenoj interakciji.³⁴⁹ Ali stvaranje egalitarnijeg društva zahtijeva da u svakoj fazi ljudi dignu glas, da govore, da se organiziraju i bore.

Nemoguće je da vlade ne utiču na razlike u prihodima. Ne samo da su vlade najveći poslodavci u svojim zemljama, već i skoro svako područje ekonomske i društvene politike utiče na raspodjelu prihoda. Porezna politika i politika socijalnih davanja najočigledniji su primjeri. Druga bitna područja su zakoni o minimalnoj plati, obrazovne politike, upravljanje državnom ekonomijom, stopa nezaposlenosti, (ne)postojanje diferenciranih stopa PDV-a za osnovne potrepštine i luksuznu robu, postojanje javnih usluga, penzioni programi, porezi na naslijedstvo, negativni porezi na dohodak, izdržavanja djece, progresivni porezi na potrošnju,³⁵¹ industrijska politika, programi pre-kvalifikacije i mnoga druga područja. No, u ovom smo poglavlju predložili i neke fundamentalnije promjene koje bi omogućile da razlike u prihodima budu pod demokratskom kontrolom i da veća jednakost postane duboko ukorijenjena u društvenom tkivu.

U ovoj fazi, stvaranje političke volje da naša društva učinimo egalitarnijim puno je važnije nego odabrati određeni set politika za smanjivanje nejednakosti. Politička volja ovisi o stvaranju vizije boljeg društva koja će biti

i nadahnjujuća i ostvariva. Nadamo se da smo pokazali da je bolje društvo zaista moguće: društvo veće jednakosti gdje ljudi neće biti toliko podijeljeni statusom i hijerarhijom; društvo u kojem ćemo povratiti osjećaj za zajednicu, gdje ćemo moći prevazići prijetnju globalnog zagrijavanja, gdje ćemo demokratski ostvariti vlasništvo i kontrolu nad svojim radom kao članovi jedne zajednice kolegica i kolega, i ubirati prednosti rastućeg nemonetariziranog sektora ekonomije. Ovo nije samo utopijski san: dokazi pokazuju da čak i mala smanjenja nejednakosti, koja se već dešavaju u nekim od bogatih tržišnih demokratija, značajno utiču na kvalitet života. Sada je naš zadatak razviti politiku zasnovanu na tome da prepoznamo kakvo nam je društvo potrebno i da predano iskoristimo institucionalne i tehnološke mogućnosti koje će nam pomoći da takvo društvo i ostvarimo.

Bolje društvo neće se desiti automatski, radili mi na njemu ili ne. Možda nećemo uspjeti spriječiti globalno zagrijavanje, možda će naša društva postati sve više antisocijalna, možda nećemo uspjeti razumjeti procese koji se odvijaju. Možda se nećemo moći suprotstaviti maloj manjini bogatih koji, zbog svojih izopačenih ideja o samointeresu, jedan demokratičniji i egalitarniji svijet doživljavaju kao prijetnju. Usput ćemo nailaziti na probleme i razilaženja – kao što je to uvijek bio slučaj u borbi za napredak – ali ako budemo imali jasnu ideju kuda idemo, onda će biti moguće napraviti potrebne promjene.

Nakon nekoliko decenija u kojima nas je gušio osjećaj da ne postoji alternativa društvenom i ekološkom neuspjehu modernih društava, sada možemo povratiti optimizam koji dolazi iz saznanja da se problemi mogu riješiti. Znamo da će nam veća jednakost pomoći obuzdati konzumerizam i olakšati uvođenje politika borbe protiv globalnog zagrijavanja. Vidimo kako profitne institucije postaju sve antisocijalnije uslijed sve bržeg razvoja moderne tehnologije koju doživljavaju kao prijetnju zbog potencijala za javnu koristi. Na ivici smo stvaranja kvalitativno boljeg i društvenijeg društva za sve nas.

Da bismo održali neophodnu političku volju, moramo zapamtiti da naša generacija ima zadatak izvršiti jednu od najvećih transformacija u ljudskoj historiji. Vidjeli smo da su bogate zemlje iscrpile sva važnija poboljšanja

kvaliteta života koja ekonomski razvoj može pružiti, te da naša budućnost leži u unapređivanju kvaliteta društvenog okruženja u našim društvima. Ova knjiga ima za cilj naglasiti da je veća jednakost materijalna osnova na kojoj možemo izgraditi bolje društvene odnose.

DODATAK

KAKO SMO BIRALI ZEMLJE ZA MEĐUNARODNO POREĐENJE

Najprije smo dobili listu 50 najbogatijih zemalja na svijetu od Svjetske banke. Izvještaj koji smo koristili objavljen je 2004, a koristi se podacima iz 2002. godine.

Onda smo izuzeli zemlje sa manje od 3 miliona stanovnika, jer nismo željeli uključiti poreska utočišta poput Kajmanskih ostrva i Monaka. Također smo isključili zemlje poput Islanda, koje nemaju uporedive podatke o nejednakosti u prihodima.

Ostale su nam 23 zemlje:

Australija	Grčka	Portugal
Austrija	Irska	Singapur
Belgija	Izrael	Španija
Kanada	Italija	Švedska
Danska	Japan	Švicarska
Finska	Holandija	Ujedinjeno Kraljevstvo
Francuska	Novi Zeland	Sjedinjene Američke Države
Njemačka	Norveška	

50 AMERIČKIH DRŽAVA

Na grafikonima smo označavali američke države dvoslovnim skraćenicama koje se koriste u američkom poštanskom sistemu. Pošto nekim međunarodnim čitateljima one možda nisu poznate, donosimo listu država i njihovih oznaka:

ALABAMA	AL	MONTANA	MT
ALJASKA	AK	NEBRASKA	NE
ARIZONA	AZ	NEVADA	NV
ARKANSAS	AR	NEW HAMPSHIRE	NH
KALIFORNIJA	CA	NEW JERSEY	NJ
KOLORADO	CO	NEW MEXICO	NM
CONNECTICUT	CT	NEW YORK	NY
DELAWARE	DE	SJEVERNA CAROLINA	NC
FLORIDA	FL	NORTH DAKOTA	ND
GEORGIA	GA	OHIO	OH
HAVAJI	HI	OKLAHOMA	OK
IDAHO	ID	OREGON	OR
ILLINOIS	IL	PENNSYLVANIA	PA
INDIANA	IN	RHODE ISLAND	RI
IOWA	IA	JUŽNA CAROLINA	SC
KANSAS	KS	JUŽNA DAKOTA	SD
KENTUCKY	KY	TENNESSEE	TN
LOUISIANA	LA	TEXAS	TX
MAINE	ME	UTAH	UT
MARYLAND	MD	VERMONT	VT
MASSACHUSETTS	MA	VIRGINIA	VA
MICHIGAN	MI	WASHINGTON	WA
MINNESOTA	MN	ZAPADNA VIRGINIA	WV
MISSISSIPPI	MS	WISCONSIN	WI
MISSOURI	MO	WYOMING	WY

PODACI O NEJEDNAKOSTI U PRIHODIMA

Za međunarodna poređenja u ovoj knjizi kao mjeru nejednakosti u prihodima koristili smo odnos 20:20, iz indikatora ljudskog razvoja Razvojnog programa UN-a, 2003–2006. Pošto datumi kada su ankete rađene variraju od zemlje do zemlje (od 1992. do 2001. godine), i pošto vrijeme potrebno da se pokažu učinci varira među različitim ishodima koje proučavamo, uzeli smo prosjek iz izvještajnog perioda 2003–2006. Za poređenja među američkim državama koristili smo državni Ginijev koeficijent američkog Ureda za popis stanovništva iz 1999. godine, baziran na prihodu domaćinstva.

Izvori podatka

Razvojni program Ujedinjenih nacija. *Izvještaj o ljudskom razvoju.*

New York: Oxford University Press, 2003, 2004, 2005, 2006.

Ured za popis stanovništva SAD-a. Ginijev koeficijent po državama. 1969, 1979, 1989, 1999.

Washington, DC: Ured za popis stanovništva SAD-a, 1999 (tabela S4).

IZRADA INDEKSA ZDRAVSTVENIH I DRUŠTVENIH PROBLEMA

Međunarodni indeks

Međunarodni indeks ima 10 komponenti:

- Očekivani životni vijek (obrnuto kodirano)
- Maloljetnički porodi
- Pretilost
- Mentalne bolesti
- Ubistva
- Stopa zatvorskih kazni
- Nepovjerenje

- Društvena mobilnost (obrnuto kodirano)
- Obrazovanje (obrnuto kodirano)
- Stopa smrtnosti novorođenčadi

Šesnaest zemalja imale su najmanje devet od deset nabrojanih mjera. Pet ih je imalo osam od deset. Dvije zemlje (Izrael i Singapur) sa manjim brojem mjera izostavljene su iz indeksa, ali su pokrivene u analizama pojedinačnih mjera.

- Zemlje sa podacima za svih deset mjera: Kanada, Njemačka i SAD
- Zemlje sa podacima za devet od deset mjera, ali bez podataka o društvenoj mobilnosti: Australija, Belgija, Francuska, Italija, Japan, Holandija, Novi Zeland, Španija
- Zemlje sa podacima za devet od deset mjera, ali bez podataka o mentalnom zdravlju: Danska, Finska, Norveška, Švedska
- Zemlje sa podacima za devet od deset mjera, ali bez podataka o obrazovanju: UK
- Zemlje sa podacima za osam od deset mjera, ali bez podataka o društvenoj mobilnosti ili mentalnim bolestima: Austrija, Grčka, Irska, Portugal, Švicarska

Indeks zdravstvenih i društvenih problema napravljen je pomoću srednje vrijednosti z-skorova svake mjere (prosječna vrijednost izvedena iz broja mjera dostupnih za određenu državu).

Indeks zdravstvenih i društvenih problema za 50 država SAD-a

Američki indeks ima 9 komponenti:

- Povjerenje (obrnuto kodirano)
- Očekivani životni vijek (obrnuto kodirano)
- Maloljetnički porodi

- Pretilost
- Ubistva
- Zatvorske kazne
- Obrazovanje (obrnuto kodirano)
- Stopa smrtnosti novorođenčadi
- Mentalne bolesti

Od 50 država, 40 ih ima podatke za svih osam mjera.

Devet država nema podatke o povjerenju iz Opće društvene ankete:

- Aljaska, Delaware, Hawaji, Idaho, Maine, Nebraska, Novi Meksiko, Nevada, Južna Dakota

Wyoming ima podatke o povjerenju, ali ne i o ubistvima.

Indeks zdravstvenih i društvenih problema za SAD napravljen je po moću srednje vrijednosti z-skorova za svaku mjeru (prosječna vrijednost izvedena iz broja mjera dostupnih za određenu državu).

Izvori podataka za indekse zdravstvenih i društvenih problema

Komponenta	Međunarodni podaci	Podaci za američke države
Povjerenje	<p>Procenat ljudi koji su potvrđno odgovorili na izjavu 'većini ljudi se može vjerovati'</p> <p>1999.–2001.</p> <p>Anketa o svjetskim vrijednostima¹</p> <p><i>Obrnuto kodirano</i></p>	<p>Procenat ljudi koji su potvrđno odgovorili na izjavu 'većini ljudi se može vjerovati'</p> <p>1999.</p> <p>Opća društvena anketa²</p> <p><i>Obrnuto kodirano</i></p>
Očekivani životni vijek	<p>Očekivani životni vijek pri rođenju za muškarce i žene</p> <p>2004.</p> <p>UN-ov izvještaj o ljudskom razvoju³</p> <p><i>Obrnuto kodirano</i></p>	<p>Očekivani životni vijek pri rođenju za muškarce i žene</p> <p>2000.</p> <p>US Census Bureau, Population Division⁴</p> <p><i>Obrnuto kodirano</i></p>
Stopa smrtnosti novorođenčadi	<p>Smrti u prvih godinu dana života na 1000 novorođenčadi</p> <p>2000.</p> <p>Svjetska banka⁵</p>	<p>Smrti u prvih godinu dana života na 1000 novorođenčadi</p> <p>2002.</p> <p>US Nacionalni centar za zdravstvenu statistiku SAD-a⁶</p>
Pretilost	<p>Procenat stanovništva sa BMI >30, prosječni rezultat za muškarce i žene</p> <p>2002.</p> <p>Međunarodna radna grupa za pretilost⁷⁻⁸</p>	<p>Procenat stanovništva sa BMI >30, prosječni rezultat za muškarce i žene</p> <p>1999.–2002.</p> <p>Ispravljene procjene od prof. Majida Ezzatija, Univerzitet Harvard, bazirano na NHANES i BRFSS anketama⁹</p>

Komponenta	Međunarodni podaci	Podaci za američke države
Mentalne bolesti	Učestalost mentalnih bolesti 2001.–2003. WHO ¹⁰	Prosječni broj dana u proteklom mjesecu kada mentalno zdravlje nije bilo dobro 1993.–2001. BRFSS ¹¹
Obrazovni uspjeh	Kombinirani prosječni rezultat matematičke i čitalačke pismenosti petnaestogodišnjaka 2000. OECD PISA ¹² <i>Obrnuto kodirano</i>	Kombinirani prosječni rezultat uspjeha u matematici i čitanju učenika osmih razreda 2003. Ministarstvo obrazovanja SAD-a, Nacionalni centar za obrazovnu statistiku ¹³⁻¹⁴ <i>Obrnuto kodirano</i>
Stopa maloljetničkih poroda	Porodi na 1000 žena starosne dobi između 15–19 godina 1998. UNICEF ¹⁵	Porodi na 1000 žena starosne dobi između 15–19 godina 2000. Vitalna nacionalna statistika SAD-a ¹⁶
Ubistva	Prosječna stopa ubistava na 100.000 stanovnika za period 1990.–2000. Ujedinjene nacije ¹⁷	Stopa ubistava na 100.000 stanovnika 1999. FBI ¹⁸
Zatvorske kazne	Stopa zatvorske populacije na 100.000 stanovnika Ujedinjene nacije ¹⁷	Stopa zatvorske populacije na 100.000 stanovnika 1997.–1998. Ministarstvo pravde SAD-a ¹⁹
Društvena pokretljivost	Veza između prihoda očeva i sinova, podaci iz osam kohortnih studija koje pokrivaju tridesetogodišnji period, Londonska škola za ekonomiju ²⁰	N/A

Izvori podataka

1. European Values Study Group and World Values Survey Association. European and World Values Survey Integrated Data File, 1999-2001, Release 1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research, 2005.
2. National Opinion Research Center. *General Social Survey*. Chicago: NORC, 1999.
3. United Nations Development Program. *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, 2004.
4. US Census Bureau. Population Division, Interim State Population Projections, Table 2. Internet release date: April 21, 2005.
5. World Bank. World Development Indicators (WDI) September 2006: ESDS International, (MIMAS) University of Manchester.
6. US National Center for Health Statistics. Table 105, Statistical abstract of the United States. Washington, DC: CDC, 2006.
7. International Obesity TaskForce. *Obesity in Europe*. London: International Obesity TaskForce in collaboration with the European Association for the Study of Obesity Task Forces, 2002.
8. International Obesity TaskForce. *Overweight and obese*. London: International Obesity Taskforce, 2002.
9. M. Ezzati, H. Martin, S. Skjold, S. Vander Hoorn, C. J. Murray. ‘Trends in national and state-level obesity in the USA after correction for self-report bias: analysis of health surveys’. *J R Soc Med* 2006; 99(5): 250-7.
10. K. Demyttenaere, R. Bruffaerts, J. Posada-Villa, I. Gasquet, V. Kovess, J. P. Lepine, et al. ‘Prevalence, severity, and unmet need for treatment of mental disorders in the World Health Organization World Mental Health Surveys’. *Jama* 2004; 291(21): 2581-90.
11. H. S. Zahran, R. Kobau, D. G. Moriarty, M. M. Zack, J. Holt, R. Donehoo. ‘Health-related quality of life surveillance - United States, 1993-2002’. *MMWR Surveill Summ* 2005; 54(4): 1-35.

12. OECD. *Education at a glance*. OECD Indicators, 2003.
13. US Department of Education NCfES. *The Nation's Report Card: Reading Highlights 2003*. Washington, DC, 2004.
14. US Department of Education NCfES. *The Nation's Report Card: Mathematics Highlights 2003*. Washington, DC, 2004.
15. UNICEF Innocenti Research Centre. *A league table of teenage births in rich nations*. Florence: Innocenti Report Card, 2001.
16. US Census Bureau. *Statistical Abstract of the United States: 2000* (120th Edition). Washington: Census Bureau, 2000.
17. United Nations Crime and Justice Information Network. *Survey on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems* (Fifth, Sixth, Seventh, Eighth): United Nations, 2000.
18. Federal Bureau of Investigation. *Crime in the United States 1999*. Washington, DC: US Government Printing Office, 1999.
19. US Department of Justice BoJS. *Incarceration rates for prisoners under State or Federal jurisdiction*. File: corpop25.wk1.
20. J. Blanden, P. Gregg, S. Machin. *Intergenerational mobility in Europe and North America*. London: Centre for Economic Performance, London Scho

Statistike

Pearsonov koeficijent korelacije (r) i statistička značajnost (p-vrijednost) za fenomene povezane sa nejednakostju u prihodima.

Indikator	Međunarodni podaci		Podaci za SAD	
	r	p-vrijednost	r	p-vrijednost
Povjerenje	-0.66	<0.01	-0.70	<0.01
Očekivani životni vijek	-0.44	0.04	-0.45	<0.01
Stopa smrtnosti novorođenčadi	0.42	0.04	0.43	<0.01
Pretilost	0.57	<0.01	0.47	<0.01
Mentalne bolesti	0.73	<0.01	0.18	0.12
Obrazovni skor	-0.45	0.04	-0.47	.01
Stopa maloljetničkih poroda	0.73	<0.01	0.46	<0.01
Ubistva	0.47	0.02	0.42	<0.01
Zatvorske kazne	0.75	<0.01	0.48	<0.01
Društvena pokretljivost	0.93	<0.01	-	-
Indeks	0.87	<0.01	0.59	<0.01
Pretilost kod djece	0.59	0.01	0.57	<0.01
Indeks droga	0.63	<0.01		
Unos kalorija	0.46	0.03		
Javna potrošnja na zdravstvenu zaštitu	-0.54	0.01		
Blagostanje djece	-0.71	<0.01	-0.51	<0.01
Trostruki obrazovni skor	-0.44	0.04		

Indikator	Međunarodni podaci		Podaci za SAD	
	r	p-vrijednost	r	p-vrijednost
Sukobi među djecom	0.62	<0.01		
Izdaci za inostranu pomoć	-0.61	<0.01		
Recikliranje	-0.82	<0.01		
Indeks mira	-0.51	0.01		
Porodiljsko odsustvo	-0.55	0.01		
Reklame	0.73	<0.01		
Policija	0.52	0.04		
Socijalni izdaci	-0.45	0.04		
Položaj žena	-0.44	0.04	-0.30	0.03
Patenti po glavi stanovnika	-0.49	0.02		
Maloljetnička ubistva			0.29	<0.05
Napuštanje srednje škole			0.79	<0.01
Mentalne bolesti kod djece			0.36	0.01
Svadljivost			0.47	<0.01

REFERENCE

1. The Harwood Group, *Yearning for Balance: Views of Americans on consumption, materialism, and the environment*. Takoma Park, MD: Merck Family Fund, 1995.
2. United Nations Development Program, *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, 2006.
3. R. Layard, *Happiness*. London: Allen Lane, 2005.
4. World Bank, *World Development Report 1993: Investing in health*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
5. European Values Study Group and World Values Survey Association, European and World Values Survey Integrated Data File, 1999-2001, Release 1. Ann Arbor, MI: Inter-university Consortium for Political and Social Research, 2005.
6. United Nations Development Program, *Human Development Report*. New York: Oxford University Press, 2004.
7. G. D. Smith, J. D. Neaton, D. Wentworth, R. Stamler and J. Stamler, 'Socioeconomic differentials in mortality risk among men screened for the Multiple Risk Factor Intervention Trial: 1. White men', *American Journal of Public Health* (1996) 86 (4): 486-96.
8. R. G. Wilkinson and K. E. Pickett, 'Income inequality and socioeconomic gradients in mortality', *American Journal of Public Health* (2008) 98 (4): 699-704.
9. L. McLaren, 'Socioeconomic status and obesity', *Epidemiologic Review* (2007) 29: 29-48.
10. R. G. Wilkinson and K. E. Pickett, 'Income inequality and population health: a review and explanation of the evidence', *Social Science and Medicine* (2006) 62 (7): 1768-84.
11. J. M. Twenge, 'The age of anxiety? Birth cohort change in anxiety and neuroticism, 1952-1993', *Journal of Personality and Social Psychology* (2007) 79 (6): 1007-21.

12. M. Rutter and D. J. Smith, *Psychosocial Disorders in Young People: Time trends and their causes*. Chichester: Wiley, 1995.
13. S. Collishaw, B. Maughan, R. Goodman and A. Pickles, 'Time trends in adolescent mental health', *Journal of Child Psychology and Psychiatry* (2004) 45 (8): 1350-62.
14. B. Maughan, A. C. Iervolino and S. Collishaw, 'Time trends in child and adolescent mental disorders', *Current Opinion in Psychiatry* (2005) 18 (4): 381-5.
15. J. M. Twenge, *Generation Me*. New York: Simon & Schuster, 2006.
16. S. S. Dickerson and M. E. Kemeny, 'Acute stressors and cortisol responses: a theoretical integration and synthesis of laboratory research', *Psychological Bulletin* (2004) 130 (3): 355-91.
17. T. J. Scheff, 'Shame and conformity: the defense-emotion system', *American Sociological Review* (1988) 53: 395-406.
18. H. B. Lewis, *The Role of Shame in Symptom Formation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1987.
19. R. W. Emerson, *Conduct of Life*. New York: Cosimo, 2007.
20. A. Kalma, 'Hierarchisation and dominance assessment at first glance', *European Journal of Social Psychology* (1991) 21 (2): 165-81.
21. F. Lim, M. H. Bond and M. K. Bond, 'Linking societal and psychological factors to homicide rates across nations', *Journal of Cross-Cultural Psychology* (2005) 36 (5): 515-36.
22. S. Kitayama, H. R. Markus, H. Matsumoto and V. Norasakkunkit, 'Individual and collective processes in the construction of the self: self-enhancement in the United States and self-criticism in Japan', *Journal of Personal and Social Psychology* (1997) 72 (6): 1245-67.
23. A. de Tocqueville, *Democracy in America*. London: Penguin, 2003.
24. National Opinion Research Center, *General Social Survey*. Chicago: NORC, 1999-2004.
25. R. D. Putnam, *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster, 2000.

26. R. D. Putnam, 'Social capital: measurement and consequences', *ISUMA: Canadian Journal of Policy Research* (2001) 2 (1): 41-51.
27. E. Uslaner, *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
28. B. Rothstein and E. Uslaner, 'All for all: equality, corruption and social trust', *World Politics* (2005) 58: 41-72.
29. J. C. Barefoot, K. E. Maynard, J. C. Beckham, B. H. Brummett, K. Hooker and I. C. Siegler, 'Trust, health, and longevity', *Journal of Behavioral Medicine* (1998) 21 (6): 517-26.
30. S. V. Subramanian, D. J. Kim and I. Kawachi, 'Social trust and self-rated health in US communities: a multilevel analysis', *Journal of Urban Health* (2002) 79 (4, Suppl. 1): S21-34.
31. E. Klinenberg, *Heat Wave: A social autopsy of disaster in Chicago*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
32. J. Lauer, 'Driven to extremes: fear of crime and the rise of the sport utility vehicle in the United States', *Crime, Media, Culture* (2005) 1: 149-68.
33. K. Bradsher, 'The latest fashion: fear-of-crime design', *New York Times*, 23 July 2000.
34. M. Adams, *Fire and Ice. The United States, Canada and the myth of converging values*. Toronto: Penguin (Canada), 2003.
35. E. J. Blakely and M. G. Snyder, *Fortress America: Gated communities in the United States*. Washington, DC: Brookings Institute Press, 1997.
36. I. Kawachi, B. P. Kennedy, V. Gupta and D. Prothrow-Stith, 'Women's status and the health of women and men: a view from the States', *Social Science and Medicine* (1999) 48 (1): 21-32.
37. H. J. Jun, S. V. Subramanian, S. Gortmaker and I. Kawachi, 'A multilevel analysis of women's status and self-rated health in the United States', *Journal of the American Medical Women's Association* (2004) 59 (3): 172-80.

38. OECD, International Development Statistics Online. OECD. Stat: <http://www.oecd.org/dataoecd/50/17/5037721.htm>, 2005.
39. L. Clark and A. Dolan, 'The disturbed generation', *Daily Mail*, 20 June 2007.
40. C. Donnellan, *Mental Wellbeing*. Cambridge: Independence Educational Publishers, 2004.
41. *The Good Childhood Inquiry. Evidence Summary 5 – Health*. London: Children's Society, 2008.
42. J. M. Perrin, S. R. Bloom and S. L. Gortmaker, 'The increase of childhood chronic conditions in the United States', *Journal of the American Medical Association* (2007) 297 (24): 2755-9.
43. Child and Adolescent Health Measurement Initiative. National Survey of Children's Health. Data Resource Center on Child and Adolescent Health: <http://www.childhealthdata.org> (accessed 17 August 2006).
44. Office for National Statistics, *Psychiatric Morbidity among Adults Living in Private Households, 2000*. London: HMSO, 2001.
45. *Hansard* (House of Commons Daily Debates). Written answers to questions. (2005) 439: 22 Nov. 2005: Column 1798W.
46. R. C. Kessler, W. T. Chiu, O. Demler, K. R. Merikangas and E. E. Walters, 'Prevalence, severity, and comorbidity of 12-month DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication', *Archives of General Psychiatry* (2005) 62 (6): 617-27.
47. T. L. Mark, K. R. Levit, J. A. Buck, R. M. Coffey and R. Vandivort-Warren, 'Mental health treatment expenditure trends, 1986-2003', *Psychiatric Services* (2007) 58 (8): 1041-8.
48. D. Rowe, *How to Improve your Mental Well-being*. London: Mind, 2002.
49. K. Demyttenaere, R. Bruffaerts, J. Posada-Villa, I. Gasquet, V. Kovess, J. P. Lepine, M. C. Angermeyer, S. Bernert, G. de Girolamo, P. Morosini, G. Polidori, T. Kikkawa, N. Kawakami, Y. Ono, T. Takeshima, H. Uda, E. G. Karam, J. A. Fayyad, A. N. Karam, Z. N.

- Mneimneh, M. E. Medina- Mora, G. Borges, C. Lara, R. de Graaf, J. Ormel, O. Gureje, Y. Shen, Y. Huang, M. Zhang, J. Alonso, J. M. Haro, G. Vilagut, E. J. Bromet, S. Gluzman, C. Webb, R. C. Kessler, K. R. Merikangas, J. C. Anthony, M. R. von Korff, P. S. Wang, T. S. Brugha, S. Aguilar-Gaxiola, S. Lee, S. Heeringa, B. E. Pennell, A. M. Zaslavsky, T. B. Ustun and S. Chatterji, 'Prevalence, severity, and unmet need for treatment of mental disorders in the World Health Organization World Mental Health Surveys', *Journal of the American Medical Association* (2004) 291 (21): 2581-90.
50. J. E. Wells, M. A. Oakley Browne, K. M. Scott, M. A. McGee, J. Baxter and J. Kokaua, 'Te Rau Hinengaro: the New Zealand Mental Health Survey: overview of methods and findings', *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* (2006) 40 (10): 835-44.
51. Australian Bureau of Statistics. *National Health Survey, Mental Health*, 2001. Canberra: Australian Bureau of Statistics, 2003.
52. WHO International Consortium in Psychiatric Epidemiology, 'Crossnational comparisons of the prevalences and correlates of mental disorders', *Bulletin of the World Health Organization* (2000) 78 (4): 413-26.
53. Center for Disease Control and Prevention, 'Self-reported frequent mental distress among adults - United States, 1993-2001' (2004) 53: 963-6.
54. O. James, *Affluenza*. London: Vermilion, 2007.
55. A. de Botton, *Status Anxiety*. London: Hamish Hamilton, 2004.
56. R. H. Frank, *Luxury Fever*. New York: Free Press, 1999.
57. United Nations Office on Drugs and Crime, *World Drug Report*. Vienna: UN Office on Drugs and Crime, 2007.
58. Centers for Disease Control and Prevention. Compressed Mortality Files 1999-2002. <http://wonder.cdc.gov/mortSQL.html> (accessed 9 September 2008)
59. D. Morgan, K. A. Grant, H. D. Gage, R. H. Mach, J. R. Kaplan, O. Prioleau, S. H. Nader, N. Buchheimer, R. L. Ehrenkaufer and M. A.

- Nader, 'Social dominance in monkeys: dopamine D2 receptors and cocaine self-administration', *Nature Neuroscience* (2002) 5 (2): 169-74.
60. M. Susser and E. Susser, 'Choosing a future for epidemiology: I. Eras and paradigms', *American Journal of Public Health* (1996) 86 (5): 668-73.
61. M. Susser and E. Susser, 'Choosing a future for epidemiology: II. From black box to Chinese boxes and eco-epidemiology', *American Journal of Public Health* (1996) 86 (5): 674-7.
62. M. G. Marmot, A. M. Adelstein, N. Robinson and G. A. Rose, 'Changing social-class distribution of heart disease', *British Medical Journal* (1978) 2 (6145): 1109-12.
63. M. G. Marmot, G. Rose, M. Shipley and P. J. Hamilton, 'Employment grade and coronary heart disease in British civil servants', *Journal of Epidemiology and Community Health* (1978) 32. (4): 244-9.
64. H. Bosma, M. G. Marmot, H. Hemingway, A. C. Nicholson, E. Brunner and S. A. Stansfeld, 'Low job control and risk of coronary heart disease in Whitehall II (prospective cohort) study', *British Medical Journal* (1997) 314 (7080): 558-65.
65. M. G. Marmot, G. D. Smith, S. Stansfeld, C. Patel, F. North, J. Head, I. White, E. Brunner and A. Feeney, 'Health inequalities among British civil servants: the Whitehall II study', *Lancet* (1991) 337 (8754): 1387-93.
66. Council of Civil Service Unions/Cabinet Office, *Work, Stress and Health: The Whitehall II Study*. London: Public and Commercial Services Union, 2004.
67. G. D. Smith, M. J. Shipley and G. Rose, 'Magnitude and causes of socioeconomic differentials in mortality: further evidence from the Whitehall Study', *Journal of Epidemiology and Community Health* (1990) 44(4): 265-70.
68. R. G. Wilkinson and M. Marmot, *Social Determinants of Health: The Solid Facts* (2nd edition). Copenhagen: World Health Organization, Regional Office for Europe, 2006.

69. E. Durkheim, *Suicide*. London: Routledge, 1952.
70. L. Berkman and T. Glass, 'Social integration, social networks, social support, and health', in L. Berkman and I. Kawachi, (eds), *Social Epidemiology*. New York: Oxford University Press, 2000.
71. S. A. Stansfeld, 'Social support and social cohesion', in M. Marmot and R. G. Wilkinson (eds), *Social Determinants of Health*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
72. S. Cohen, 'Keynote Presentation at the Eighth International Congress of Behavioral Medicine: The Pittsburgh common cold studies: psychosocial predictors of susceptibility to respiratory infectious illness', *International Journal of Behavioral Medicine* (2005) 12 (3): 123-31.
73. J. K. Kiecolt-Glaser, T. J. Loving, J. R. Stowell, W. B. Malarkey, S. Lemeshow, S. L. Dickinson and R. Glaser, 'Hostile marital interactions, proinflammatory cytokine production, and wound healing', *Archives of General Psychiatry* (2005) 62 (12): 1377-84.
74. W. T. Boyce, 'Stress and child health: an overview', *Pediatric Annals* (1985) 14 (8): 539-42.
75. M. C. Holmes, 'Early life stress can programme our health', *Journal of Neuroendocrinology* (2001) 13 (2): 111-12.
76. R. H. Bradley and R. F. Corwyn, 'Socioeconomic status and child development', *Annual Review of Psychology* (2002) 53: 371-99.
77. M. Wilson and M. Daly, 'Life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighbourhoods', *British Medical Journal* (1997) 314 (7089): 1271-4.
78. M. K. Islam, J. Merlo, I. Kawachi, M. Lindstrom and U. G. Gerdtham, 'Social capital and health: does egalitarianism matter? A literature review', *International Journal for Equity in Health* (2006) 5: 3.
79. I. Kawachi, B. P. Kennedy, K. Lochner and D. Prothrow-Stith, 'Social capital, income inequality, and mortality', *American Journal of Public Health* (1997) 87 (9): 1491-8.
80. C. McCord and H. P. Freeman, 'Excess mortality in Harlem', *New England Journal of Medicine* (1990) 322 (3): 173-7.

81. R. G. Wilkinson, 'Income distribution and life expectancy', *British Medical Journal* (1992) 304 (6820): 165-8.
82. Editor's Choice, 'The Big Idea', *British Medical Journal* (1996) 312 (7037): 0.
83. Department of Health, *The NHS Plan: A plan for investment, a plan for reform*. London: HMSO, 2000.
84. Office for National Statistics. 'Trends in ONS Longitudinal Study estimates of life expectancy, by social class 1972-2005'. <http://www.statistics.gov.uk/StatBase/Product.asp?vlnk=846oScMore=Y> (accessed 9 September 2008).
85. C. J. Murray, S. C. Kulkarni, C. Michaud, N. Tomijima, M. T. Bulzacchelli, T. J. Iandiorio and M. Ezzati, 'Eight Americas: investigating mortality disparities across races, counties, and race-counties in the United States', *Public Library of Science Medicine* (2006) 3 (9): e260.
86. A. T. Geronimus, J. Bound, T. A. Waidmann, C. G. Colen and D. Steffick, 'Inequality in life expectancy, functional status, and active life expectancy across selected black and white populations in the United States', *Demography* (2001) 38 (2): 227-51.
87. G. K. Singh and M. Siahpush, 'Widening socioeconomic inequalities in US life expectancy, 1980-2000', *International Journal of Epidemiology* (2006) 35 (4): 969-79.
88. P. M. Lantz, J. S. House, J. M. Lepkowski, D. R. Williams, R. P. Mero and J. Chen, 'Socioeconomic factors, health behaviors, and mortality: results from a nationally representative prospective study of US adults', *Journal of the American Medical Association* (1998) 279 (21): 1703-8.
89. P. Makela, T. Valkonen and T. Martelin, 'Contribution of deaths related to alcohol use to socioeconomic variation in mortality: register based follow up study', *British Medical Journal* (1997) 315 (7102): 211-16.
90. G. Rose and M. G. Marmot, 'Social class and coronary heart disease', *British Heart Journal* (1981) 45 (1): 13-19.

91. R. G. Wilkinson, *Unhealthy Societies: The afflictions of inequality*. London: Routledge, 1996.
92. R. Sapolsky, 'Sick of poverty', *Scientific American* (2005) 293 (6): 92-9.
93. L. Vitetta, B. Anton, F. Cortizo and A. Sali, 'Mind-body medicine: stress and its impact on overall health and longevity', *Annals of the New York Academy of Sciences* (2005) 1057: 492-505.
94. S. V. Subramanian and I. Kawachi, 'Income inequality and health: what have we learned so far?' *Epidemiologic Review* (2004) 26: 78-91.
95. S. Bezruchka, T. Namekata and M. G. Sistrom, 'Improving economic equality and health: the case of postwar Japan', *American Journal of Public Health* (2008) 98: 216-21.
96. P. Walberg, M. McKee, V. Shkolnikov, L. Chenet and D. A. Leon, 'Economic change, crime, and mortality crisis in Russia: regional analysis', *British Medical Journal* (1998) 317 (7154): 312-18.
97. K. M. Flegal, M. D. Carroll, C. L. Ogden and C. L. Johnson, 'Prevalence and trends in obesity among US adults', *Journal of the American Medical Association* (2002) 288: 1723-7.
98. International Obesity TaskForce, *Obesity in Europe*. London: International Obesity TaskForce in collaboration with the European Association for the Study of Obesity Task Forces, 2002.
99. World Health Organization, *Report of a Joint WHO/FAO Expert Consultation. Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases*. Geneva: WHO Technical Report Series no. 916. WHO, 2002.
100. C. L. Ogden, M. D. Carroll, L. R. Curtin, M. A. McDowell, C. J. Tabak and K. M. Flegal, 'Prevalence of overweight and obesity in the United States, 1999-2004', *Journal of the American Medical Association* (2006) 295 (13): 1549-55.
101. S. J. Olshansky, D. J. Passaro, R. C. Hershow, J. Layden, B. A. Carnes, J. Brody, L. Hayflick, R. N. Butler, D. B. Allison and D. S. Ludwig, 'A potential decline in life expectancy in the United States in the 21st century', *New England Journal of Medicine* (2005) 352 (11): 1138-45.

102. CBS News, 'Teen slims down with gastric bypass: Surgery a growing trend among obese teenagers', CBS Broadcasting Inc. <http://www.cbsnews.com/stories/2007/05/21/earlyshow/health/main2830891.shtml?Source=Search-story> (accessed 15 September 2008).
103. G. Rollings, '14st boy – is this child abuse?' *Sun*, 26 February 2007.
104. B. Ashford and V. Wheeler, 'Sam, aged 9, is 14st and size 18', *Sun*, 28 February 2007.
105. A. Parker, 'Daryl is 20 stone, aged just 12', *Sun*, 2 March 2007.
106. E. Brunner, M. Juneja and M. Marmot, 'Abdominal obesity and disease are linked to social position', *British Medical Journal* (1998) 316: 308.
107. A. Molarius, J. C. Seidell, S. Sans, J. Tuomilehto and K. Kuulasmaa, 'Educational level, relative body weight and changes in their association over 10 years: an international perspective from the WHO MONICA project', *American Journal of Public Health* (2000) 90: 1260-86.
108. P. Toynbee, 'Inequality is fattening', *Guardian*, 28 May 2004.
109. International Obesity Taskforce, *Overweight and Obese*. London: International Obesity Taskforce, 2002.
110. UNICEF Innocenti Research Centre. *Child Poverty in Perspective: An overview of child well-being in rich countries*. Florence: Innocenti Report Card, 2007.
111. H. S. Kahn, A. V. Patel, E. J. Jacobs, E. E. Calle, B. P. Kennedy and I. Kawachi, 'Pathways between area-level income inequality and increased mortality in U.S. men', *Annals of the New York Academy of Sciences* (1999) 896: 332-4.
112. A. V. Diez-Roux, B. G. Link and M. E. Northridge, 'A multilevel analysis of income inequality and cardiovascular disease risk factors', *Social Science and Medicine* (2000) 50 (5): 673-87.
113. M. Ezzati, H. Martin, S. Skjold, S. vander Hoorn and C. J. Murray, 'Trends in national and state-level obesity in the USA after correction for self-report bias: analysis of health surveys', *Journal of the Royal Society of Medicine* (2006) 99 (5): 250-7.

114. K. E. Pickett, S. Kelly, E. Brunner, T. Lobstein and R. G. Wilkinson, 'Wider income gaps, wider waistbands? An ecological study of obesity and income inequality', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2005) 59 (8): 670-4.
115. K. Ball, G. D. Mishra and D. Crawford, 'Social factors and obesity: an investigation of the role of health behaviours', *International Journal of Obesity and Related Metabolic Disorders* (2003) 27 (3): 394-403.
116. E. J. Brunner, T. Chandola and M. G. Marmot, 'Prospective effect of job strain on general and central obesity in the Whitehall II Study', *American Journal of Epidemiology* (2007) 165 (7): 828-37.
117. L. R. Purslow, E. H. Young, N. J. Wareham, N. Forouhi, E. J. Brunner, R. N. Luben, A. A. Welch, K. T. Khaw, S. A. Bingham and M. S. Sandhu, 'Socioeconomic position and risk of short-term weight gain: prospective study of 14,619 middle-aged men and women', *BioMed Central Public Health* (2008) 8: 112.
118. S. P. Wamala, A. Wolk and K. Orth-Gomér, 'Determinants of obesity in relation to socioeconomic status among middle-aged Swedish women', *Preventive Medicine* (1997) 26 (5 Pt 1): 734-44.
119. P. Björntorp, 'Do stress reactions cause abdominal obesity and comorbidities?' *Obesity Reviews* (2001) 2 (2): 73-86.
120. V. Drapeau, F. Therrien, D. Richard and A. Tremblay, 'Is visceral obesity a physiological adaptation to stress?' *Panminerva Medica* (2003) 45(3): 189-95.
121. J. Laitinen, E. Ek and U. Sovio, 'Stress-related eating and drinking behavior and body mass index and predictors of this behavior', *Preventive Medicine* (2002) 34 (1): 29-39.
122. M. F. Dallman, N. Pecoraro, S. F. Akana, S. E. La Fleur, F. Gomez, H. Houshyar, M. E. Bell, S. Bhatnagar, K. D. Laugero and S. Manalo, 'Chronic stress and obesity: a new view of "comfort food"', *Proceedings of the National Academy of Sciences USA* (2003) 100 (20): 11696-701.
123. A. M. Freedman, 'Deadly diet', *Wall Street Journal*, 18-20 December 1990.

124. C. C. Hodgkins, K. S. Cahill, A. E. Seraphine, K. Frost-Pineda and M. S. Gold, 'Adolescent drug addiction treatment and weight gain', *Journal of Addictive Diseases* (2004) 23 (3): 55-65.
125. G. A. James, M. S. Gold and Y. Liu, 'Interaction of satiety and reward response to food stimulation', *Journal of Addictive Diseases* (2004) 23 (3): 23-37.
126. K. D. Kleiner, M. S. Gold, K. Frost-Pineda, B. Lenz-Brunzman, M. G. Perri and W. S. Jacobs, 'Body mass index and alcohol use', *Journal of Addictive Diseases* (2004) 23 (3): 105-18.
127. J. H. Gao, 'Neuroimaging and obesity', *Obesity Reviews* (2001) 9 (11): 719-30.
128. K. Sproston and P. Primatesta (eds), *Health Survey for England 2003. Vol. 2: Risk Factors for Cardiovascular Disease*. London: HMSO, 2004.
129. C. Langenberg, R. Hardy, D. Kuh, E. Brunner and M. Wadsworth, 'Central and total obesity in middle aged men and women in relation to lifetime socioeconomic status: evidence from a national birth cohort', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2003) 57 (10): 816-22.
130. R. M. Viner and T. J. Cole, 'Adult socioeconomic, educational, social, and psychological outcomes of childhood obesity: a national birth cohort study', *British Medical Journal* (2005) 330 (7504): 1354.
131. S. L. Gortmaker, A. Must, J. M. Perrin, A. M. Sobol and W. H. Dietz, 'Social and economic consequences of overweight in adolescence and young adulthood', *New England Journal of Medicine* (1993) 329 (14): 1008-12.
132. J. D. Sargent and D. G. Blanchflower, 'Obesity and stature in adolescence and earnings in young adulthood. Analysis of a British birth cohort', *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine* (1994) 148 (7): 681-7.
133. D. Thomas, 'Fattism is the last bastion of employee discrimination', *Personnel Today*, 25 October 2005.

134. J. Wardle and J. Griffith, 'Socioeconomic status and weight control practices in British adults', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2001) 55 (3): 185-90.
135. J. Sobal, B. Rauschenbach and E. A. Frongillo, 'Marital status changes and body weight changes: a US longitudinal analysis', *Social Science and Medicine* (2003) 56 (7): 1543-55.
136. T. Smith, C. Stoddard and M. Barnes, 'Why the Poor Get Fat: Weight Gain and Economic Insecurity', School of Economic Sciences Working Paper, Washington State University: <http://ideas.repec.org/p/wsu/wpaper/tgsmith-2.html> (accessed 15 September 2008).
137. B. Fisher, D. Dowding, K. E. Pickett and F. Fylan, 'Health promotion at NHS breast cancer screening clinics in the UK', *Health Promotion International* (2007) 22 (2): 137-45.
138. J. R. Speakman, H. Walker, L. Walker and D. M. Jackson, 'Associations between BMI, social strata and the estimated energy content of foods', *Journal of Obesity and Related Metabolic Disorders* (2005) 29 (10): 1281-8.
139. N. E. Adler, E. S. Epel, G. Castellazzo and J. R. Ickovics, 'Relationship of subjective and objective social status with psychological and physiological functioning: preliminary data in healthy white women', *Health Psychology* (2000) 19 (6): 586-92.
140. E. Goodman, N. E. Adler, S. R. Daniels, J. A. Morrison, G. B. Slap and L. M. Dolan, 'Impact of objective and subjective social status on obesity in a biracial cohort of adolescents', *Obesity Reviews* (2003) 11 (8): 1018-26.
141. B. Martin, 'Income inequality in Germany during the 1980s and 1990s', *Review of Income and Wealth* (2000) 46 (1): 1-19.
142. V. Hesse, M. Voigt, A. Salzler, S. Steinberg, K. Friese, E. Keller, R. Gausche and R. Eisele, 'Alterations in height, weight, and body mass index of newborns, children, and young adults in eastern Germany after German reunification', *Journal of Pediatrics* (2003) 142 (3): 259-62.

143. S. Baum and K. Payea, *Education Pays: The benefits of higher education for individuals and society*. Washington, DC: College Board, 2004.
144. Bureau of Labor Statistics, *Weekly and Hourly Earnings Data from the Current Population Survey*. Washington, DC: US Department of Labor, 2007.
145. M. Benn and F. Millar, A Comprehensive Future: Quality and equality for all our children. London: Compass, 2006.
146. J. D. Teachman, 'Family background, educational resources, and educational attainment', *American Sociological Review* (1987) 52: 548-57.
147. OECD and Statistics Canada, *Literacy in the Information Age: Final report of the International Adult Literacy Survey*. Paris: Organization for Economic Co-Operation and Development, 2000.
148. R. Wilkinson and K. E. Pickett, 'Health inequalities and the UK Presidency of the EU', *Lancet* (2006) 367 (9517): 1126-8.
149. R. G. Wilkinson and K. E. Pickett, 'The problems of relative deprivation: why some societies do better than others', *Social Science and Medicine* (2007) 65 (9): 1965-78.
150. J. D. Willms, 'Quality and inequality in children's literacy: the effects of families, schools, and communities', in D. P. Keating and C. Hertzman (eds), *Developmental Health and the Wealth of Nations*. New York: Guilford Press, 1999.
151. J. D. Willms, 'Literacy proficiency of youth: evidence of converging socioeconomic gradients', *International Journal of Educational Research* (2003) 39: 247-52.
152. A. Siddiqi, I. Kawachi, L. Berkman, S. V. Subramanian and C. Hertzman, 'Variation of socioeconomic gradients in children's developmental health across advanced capitalist societies: analysis of 22 OECD nations', *International Journal of Health Services* (2007) 37 (1): 63-87.
153. Centre for Longitudinal Studies, *Disadvantaged Children up to a Year Behind by the Age of Three*. London: Institute of Education, 2007.

154. R. H. Frank and A. S. Levine, *Expenditure Cascades*. Cornell University mimeograph. Ithaca: Cornell University, 2005.
155. G. W. Evans and K. English, 'The environment of poverty: multiple stressor exposure, psychophysiological stress, and socioemotional adjustment', *Child Development* (2002) 73 (4): 1238-48.
156. P. Garrett, N. Ng'andu and J. Ferron, 'Poverty experiences of young children and the quality of their home environments', *Child Development* (1994) 65 (2, Spec, no.): 331-45.
157. V. C. McLoyd, 'The impact of economic hardship on black families and children: psychological distress, parenting, and socioemotional development', *Child Development* (1990) 61 (2): 311-46.
158. V. C. McLoyd and L. Wilson, 'Maternal behavior, social support, and economic conditions as predictors of distress in children', *New Directions for Child and Adolescent Development* (1990) 46: 49-69.
159. A. Lareau, 'Invisible inequality: social class and childrearing in black families and white families', *American Sociological Review* (2002) 67: 747-76.
160. J. Currie, *Welfare and the Well-being of Children*. Reading: Harwood Academic Publishers, 1995.
161. L. G. Irwin, A. Siddiqi and C. Hertzman, *Early Childhood Development: A powerful equalizer*. Geneva: World Health Organization Commission on Social Determinants of Health, 2007.
162. UNICEF Innocenti Research Centre, *A League Table of Educational Disadvantage in Rich Nations*. Florence: Innocenti Report Card, 2002.
163. K. Hoff and P. Pandey, *Belief Systems and Durable Inequalities: An experimental investigation of Indian caste*. Policy Research Working Paper. Washington, DC: World Bank, 2004.
164. C. M. Steele and J. Aronson, 'Stereotype threat and the intellectual test performance of African-Americans', *Journal of Personality and Social Psychology* (1995) 69: 797-811.

165. S. J. Spencer, C. M. Steele and D. M. Quinn, 'Stereotype threat and women's math performance', *Journal of Experimental Social Psychology* (1999) 35 (1): 4-2.8
166. W. Peters, *A Class Divided: Then and now*. New Haven: Yale University Press, 1987.
167. J. Zull, *The Art of Changing the Brain: Enriching the practice of teaching by exploring the biology of learning*. Sterling: Stylus Publishing, 2002.
168. G. Evans. *Educational Failure and Working Class White Children in Britain*. Basingstoke: Palgrave, 2006.
169. L. Atkinson, 'Sorry, Mum, we're all pregnant!' *Sneak* (2005) Issue no. 162.
170. J. Askill, 'Meet the kid sisters', *Sun*, 23 May 2005.
171. S. Carroll, 'These girls' babies are the real victims', *Daily Mirror*, 25 May, 2005.
172. Committee on Adolescence AAoP, 'Adolescent pregnancy - current trends and issues', *Pediatrics* (1998) 103: 516-20.
173. Social Exclusion Unit, *Teenage Pregnancy*. London: HMSO, 1999.
174. D. A. Lawlor and M. Shaw, 'Too much too young? Teenage pregnancy is not a public health problem', *International Journal of Epidemiology* (2002) 31 (3): 552-4.
175. A. T. Geronimus, 'The weathering hypothesis and the health of African-American women and infants: evidence and speculations', *Ethnicity and Disease* (1992) 2 (3): 207-21.
176. A. T. Geronimus, 'Black/white differences in the relationship of maternal age to birthweight: a population-based test of the weathering hypothesis', *Social Science and Medicine* (1996) 42 (4): 589-97.
177. J. Hobcraft and K. Kiernan, 'Childhood poverty, early motherhood and adult social exclusion', *British Journal of Sociology* (2001) 52- (3): 495-517.
178. J. Rich-Edwards, 'Teen pregnancy is not a public health crisis in the United States. It is time we made it one', *International Journal of Epidemiology* (2002) 31 (3): 555-6.

179. S. Cater and L. Coleman, '*Planned' Teenage Pregnancy: Views and experiences of young people from poor and disadvantaged backgrounds*'. Bristol: Policy Press for the Joseph Rowntree Foundation, 2006.
180. K. Luker, *Dubious Conception*. The politics of teenage pregnancy. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.
181. J. Ermisch and D. Pevalin, *Who Has a Child as a Teenager?* ISER Working Papers, Number 2003-30. Institute for Economic and Social Research, University of Essex, 2003.
182. UNICEF Innocenti Research Centre, *A League Table of Teenage Births in Rich Nations*. Florence: Innocenti Report Card, 2001.
183. 183. S. J. Ventura, T. J. Mathews and B. E. Hamilton, 'Teenage births in the United States: trends, 1991-2000, an update', *National Vital Statistics Reports* (2002) 50 (9).
184. Alan Guttmacher Institute, *US Teenage Pregnancy Statistics Overall Trends, Trends by Race and Ethnicity and State-by-state Information*. New York: AGI, 2004.
185. K. E. Pickett, J. Mookherjee and R. G. Wilkinson, 'Adolescent birth rates, total homicides, and income inequality in rich countries', *American Journal of Public Health* (2005) 95 (7): 1181-3.
186. R. Gold, I. Kawachi, B. P. Kennedy, J. W. Lynch and F. A. Connell, 'Ecological analysis of teen birth rates: association with community income and income inequality', *Maternal and Child Health Journal* (2001) 5 (3): 161-7.
187. S. Ryan, K. Franzetta and J. Manlove, *Hispanic Teen Pregnancy and Birth Rates: Looking behind the numbers*. Washington, DC: Child Trends, 2005.
188. M. Dickson, *Latina Teen Pregnancy: Problems and prevention. Executive summary*. Washington, DC: Population Resource Center, 2001.
189. J. Bynner, P. Elias, A. McKnight, H. Pan and G. Pierre, *Young People's Changing Routes to Independence*. York: Joseph Rowntree Foundation, 2002.

190. H. Graham and E. McDermott, 'Qualitative research and the evidence base of policy: insights from studies of teenage mothers in the UK', *Journal of Social Policy* (2005) 35: 21-37.
191. J. Belsky, L. Steinberg and P. Draper, 'Childhood experience, interpersonal development, and reproductive strategy: an evolutionary theory of socialization', *Child Development* (1991) 62 (4): 647-70.
192. R. Gold, B. Kennedy, F. Connell and I. Kawachi, 'Teen births, income inequality, and social capital: developing an understanding of the causal pathway', *Health and Place* (2002) 8 (2): 77-83.
193. D. A. Coall and J. S. Chisholm, 'Evolutionary perspectives on pregnancy: maternal age at menarche and infant birth weight', *Social Science and Medicine* (2003) 57 (10): 1771-81.
194. T. E. Moffitt, A. Caspi, J. Belsky and P. A. Silva, 'Childhood experience and the onset of menarche: a test of a sociobiological model', *Child Development* (1992) 63 (1): 47-58.
195. 'American Academy of Pediatrics Committee on Adolescence: Adolescent pregnancy', *Pediatrics* (1989) 83 (1): 132-4.
196. B. J. Ellis, J. E. Bates, K. A. Dodge, D. M. Fergusson, L. J. Horwood, G. S. Pettit and L. Woodward, 'Does father absence place daughters at special risk for early sexual activity and teenage pregnancy?' *Child Development* (2003) 74 (3): 801-21.
197. J. Borger, 'Gunned down: the teenager who dared to walk across his neighbour's prized lawn', *Guardian*, 22 March 2006.
198. J. Allen, *Worry about Crime in England and Wales: Findings from the 2003/04 and 2004/05 British Crime Survey*. London: Research Development and Statistics Directorate, Home Office, 2006.
199. C. Hale, 'Fear of crime: a review of the literature', *International Review of Victimology* (1996) 4: 79-150.
200. H. Cronin, *The Ant and the Peacock*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
201. J. Gilligan, *Preventing Violence*. New York: Thames & C Hudson, 2001.

202. J. Gilligan, *Violence: Our deadly epidemic and its causes*. New York: G. P. Putnam, 1996.
203. R. Wilkinson, 'Why is violence more common where inequality is greater?' *Annals of the New York Academy of Sciences* (2004) 1036: 1-12.
204. M. Wilson and M. Daly, *Homicide*. Piscataway, NJ: Aldine Transaction, 1988.
205. M. Daly and M. Wilson, 'Crime and conflict: homicide in evolutionary psychological perspective', *Crime and Justice* (1997) 22: 51-100.
206. M. Daly and M. Wilson, 'Risk-taking, intrasexual competition, and homicide', *Nebraska Symposium on Motivation* (2001) 47: 1-36.
207. M. Daly, M. Wilson and S. Vasdev, 'Income inequality and homicide rates in Canada and the United States', *Canadian Journal of Public Health - Revue canadienne de criminologie* (2001) 43 (2): 219-36.
208. M. Wilson and M. Daly, 'Competitiveness, risk-taking and violence: the young male syndrome', *Ethology and Sociobiology* (1985) 6: 59-73.
209. D. M. Buss, *The Evolution of Desire: Strategies of human mating*. New York: Basic Books, 1994.
210. P. Fajnzylber, D. Lederman and N. Loayza, 'Inequality and violent crime', *Journal of Law and Economics* (2002) 45: 1-40.
211. C.-C. Hsieh and M. D. Pugh, 'Poverty, income inequality, and violent crime: A meta-analysis of recent aggregate data studies', *Criminal Justice Review* (1993) 18: 182-202.
212. United Nations Crime and Justice Information Network, *Survey on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems (Fifth, Sixth, Seventh, Eighth)*. New York: United Nations, 2000.
213. Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States*. Washington, DC: US Government Printing Office, 1990-2000.
214. M. Killias, J. van Kesteren and M. Rindlisbacher, 'Guns, violent crime, and suicide in 21 countries', *Canadian Journal of Criminology* (2001) 43: 429-48.
215. UN Commission on Crime Prevention and Criminal Justice, 'Criminal justice reform and strengthening of legal institutions

- measures to regulate firearms', in Secretary-General Report E/CN.15/1997/4. Vienna: United Nations, 1997.
- 216. M. Miller, D. Hemenway and D. Azrael, 'State-level homicide victimization rates in the US in relation to survey measures of household firearm ownership, 2001-2003', *Social Science and Medicine* (2007) 64 (3): 656-64.
  - 217. 'Behavioural Risk Factor Surveillance Survey. Survey Results 2001 for Nationwide: Firearms'. North Carolina State Center for Health Statistics. <http://www.schhs.state.nc.us/SCHS/brfss/2001/us/firearm3.html> (accessed 9 September 2008).
  - 218. D. Popenoe, *Life Without Father*. New York: Free Press, 1996.
  - 219. H. B. Biller, *Fathers and Families: Paternal factors in child development*. Westport, CT: Auburn House, 1993.
  - 220. S. R. Jaffee, T. E. Moffitt, A. Caspi and A. Taylor, 'Life with (or without) father: the benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior', *Child Development* (2003) 74(1): 109-26.
  - 221. M. Anderson, J. Kaufman, T. R. Simon, L. Barrios, L. Paulozzi, G. Ryan, R. Hammond, W. Modzeleski, T. Feucht and L. Potter, 'School-associated violent deaths in the United States, 1994-1999', *Journal of the American Medical Association* (2001) 286 (21): 2695-702.
  - 222. M. R. Leary, R. M. Kowalski, L. Smith and S. Phillips, 'Teasing, rejection, and violence: case studies of the school shootings', *Aggressive Behavior* (2003) 29: 202-14.
  - 223. C. Shaw and H. McKay, *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press, 1942.
  - 224. R. Sampson, S. Raudenbush and F. Earls, 'Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy', *Science* (1997) 277: 918-24.
  - 225. W. J. Wilson, *The Truly Disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
  - 226. Federal Bureau of Investigation, *Crime in the United States 2006*. Washington, DC: US Government Printing Office, 2006.

227. H. Boonstra, *Teen Pregnancy: Trends and lessons learned*. Guttmacher Report on Public Policy. Washington, DC: Alan Guttmacher Institute, 2002.
228. B. E. Hamilton, J. A. Martin and S. J. Ventura, 'Births: preliminary data for 2006', *National Vital Statistics Report* (2007) 56 (7).
229. R. V. Burkhauser, S. Feng and S. P. Jenkins, 'Using the P90/P10 Index to Measure US Inequality Trends with Current Population Survey Data: A View from Inside the Census Bureau Vaults', IZA Discussion Paper No. 2839, available at Social Science Research Network: <http://ssrn.com/abstract=998222> (accessed 9 September 2008).
230. C. Cantave, M. Vanouse and R. Harrison, *Trends in Poverty*. Washington, DC: Center for Political and Economic Studies, 1999.
231. Child Trends DataBank, *Children in Poverty*. Washington, DC: Child Trends, 2003.
232. A. Blumstein, F. P. Rivara and R. Rosenfeld, 'The rise and decline of homicide – and why', *Annual Review of Public Health* (2000) 21: 505-41.
233. Annie E. Casey Foundation, *KidsCount Databook*. Baltimore, MD. Annie E. Casey Foundation, 1995.
234. C. G. Colen, A. T. Geronimus and M. G. Phipps, 'Getting a piece of the pie? The economic boom of the 1990s and declining teen birth rates in the United States', *Social Science and Medicine* (2006) 63 (6): 1531-45.
235. D. Dorling, 'Prime suspect: murder in Britain', in P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs, D. Gordon and D. Dorling (eds), *Criminal Obsessions: Why harm matters more than crime*. London: Crime and Society Foundation, 2005.
236. R. Walmsley. 'An overview of world imprisonment: global prison populations, trends and solutions', United Nations Programme Network Institutes Technical Assistance Workshop. Vienna, 2001.
237. R. Walmsley, *World Prison Population List* (6th and 7th editions). London: International Centre for Prison Studies, King's College, 2005 and 2006.

238. A. Blumstein and A. J. Beck, 'Population growth in US prisons, 1980-1996', *Crime and Justice* (1999) 26: 17-61.
239. E. Chemerinsky, 'Life in prison for shoplifting: cruel and unusual punishment', *Human Rights* (2004) 31: 11-13.
240. M. Hough, J. Jacobson and A. Millie, *The Decision to Imprison: Sentencing and the prison population. Rethinking crime and punishment*. London: Prison Reform Trust, 2003.
241. D. Downes, 'The buckling of the shields: Dutch penal policy 1985-1995', in R. P. Weiss and N. South (eds), *Comparing Prison Systems: Towards a comparative and international penology*. Amsterdam: Gordon & Breach Publishers, 1998.
242. M. Mauer, *Comparative International Rates of Incarceration: An examination of causes and trends*. Washington, DC: Sentencing Project, 2003.
243. US Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, 'Incarceration rates for prisoners under State or Federal jurisdiction', File: corpop25.wki.<http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/data/corpop25.wk1> (accessed 30 March 2006).
244. W. S. Wooden and A. O. Ballan, 'Adaptation strategies and transient niches of one middle-class inmate in prison', *Psychological Reports* (1996) 78 (3, Pt 1): 870.
245. The Sentencing Project, *State Rates of Incarceration by Race*. Washington, DC: Sentencing Project, 2004.
246. R. Councill and J. Olagundoye. *The Prison Population in 2001: A statistical review*. Home Office Findings 195. London: Home Office, 2003.
247. Annie E. Casey Foundation, *KidsCount Databook*. Baltimore, MD: Annie E. Casey Foundation, 2008.
248. Leadership Conference on Civil Rights and Leadership Conference on Civil Rights Education Fund, *Justice on Trial: Racial disparities in the American criminal justice system*. Washington, DC: LCCR/LCCREF, 2000.

249. E. H. Johnson. ‘The Japanese experience: effects of decreasing resort to imprisonment’, in R. P. Weiss and N. South (eds.), *Comparing Prison Systems: Towards a comparative and international penology*. Amsterdam: Gordon & Breach Publishers, 1998.
250. J. O. Haley, ‘Confession, repentence and absolution’, in: M. Wright and B. Galoway (eds), *Mediation and Criminal Justice*. Newbury Park, CA: Sage, 1989.
251. Amnesty International, *Annual Report – United States of America*. London: Amnesty International, 2004.
252. Human Rights Watch and Amnesty International, *The Rest of Their Lives: Life without parole for child offenders in the United States*. New York: Human Rights Watch, 2005.
253. Human Rights Watch, *Cold Storage: Super-maximum security confinement in Indiana*. New York: Human Rights Watch, 1997.
254. Human Rights Watch, *Red Onion State Prison: Super-maximumsecurity confinement in Virginia*. New York: Human Rights Watch, 1999.
255. United Nations Committee against Torture, *Conclusions and Recommendations of the Committee against Torture: United States of America*. Geneva: United Nations, 2006.
256. J. Irwin, *The Warehouse Prison: Disposal of the new dangerous class*. Cary, NC: Roxbury Publishing Company, 2005.
257. Amnesty International, *Ill-treatment of Inmates in Maricopa County Jails, Arizona*. London: Amnesty International, 1997.
258. E. James, ‘A life again’, *Guardian*, 5 September 2005.
259. L. A. Rhodes. ‘Can there be “best practices” in supermax?’ in D.Jones (ed.), *Humane Prisons*. Oxford: Radcliffe Publishing, 2006.
260. The Commission on Safety and Abuse in America’s Prisons, *Confronting Confinement*. New York: Vera Institute of Justice, 2006.
261. P. Carter. *Managing Offenders, Reducing Crime. Correctional Services Review*. London: Prime Minister’s Strategy Unit, 2003.
262. Home Office, *Explaining Reconviction Rates: A critical analysis*. Home Office Research Study 136. London: Home Office, 1995.

263. S. Henry, 'On the Effectiveness of Prison as Punishment. Incarceration Nation: The warehousing of America's poor'. Ivy Tech State College, South Bend, Indiana: http://www.is.wayne.edu/stuarthenry/Effectiveness_of_Punishment.htm, 2003.
264. E. Currie, *Crime and Punishment in America*. New York: Henry Holt & Co, 1998.
265. Youth Justice Board, *Anti-social Behaviour Orders* (B289). London: Youth Justice Board for England and Wales, 2006.
266. NCH, *Tackling Anti-social Behaviour: Have we got it right?* London: NCH Children's Charities, 2006.
267. K. Beckett and B. Western, 'Governing social marginality', in D. Garland (ed.), *Mass Imprisonment: Social causes and consequences*. London: Sage, 2001.
268. D. Downes and K. Hansen, *Welfare and Punishment: The relationship between welfare spending and imprisonment*. London: Crime and Society Foundation, 2006.
269. J. Silverman, 'Does prison work?' ESRC Society Today: Spotlights. http://www.esrc.ac.uk/ESRCInfoCentre/about/CI/CP/Our_Society_Today/Spotlights-2006/prison.aspx?ComponentId=i6448&SourcePageId=i6475 (accessed 9 September 2008).
270. M. Tonry, 'Why are US incarceration rates so high?' *Crime and Delinquency* (1999) 45: 419-37.
271. J. Blanden, P. Gregg and S. Machin, *Intergenerational mobility in Europe and North America*. London: Centre for Economic Performance, London School of Economics, 2005.
272. L. Mishel, J. Bernstein and S. Allegretto, *The State of Working America 2006/7*. An Economic Policy Institute Book. Ithaca, NY: ILR Press, an imprint of Cornell University Press, 2007.
273. OECD, *Education at a Glance 2003*. OECD Indicators. Paris: OECD, 2004.
274. D. S. Massey, 'The age of extremes: concentrated affluence and poverty in the twenty-first century', *Demography* (1996) 33: 395-412.

275. P. A. Jargowsky, 'Take the money and run: economic segregation in U.S. metropolitan areas', *American Sociological Review* (1996) 61 (6): 984-8.
276. P. A. Jargowsky, *Poverty and Place: Ghettos, barrios and the American city*. New York: Russell Sage Foundation, 1997.
277. P. A. Jargowsky, *Stunning Progress, Hidden Problems: The dramatic decline of concentrated poverty in the 1990s*. The Living Cities Census Series. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2003.
278. D. Dorling, 'Why Trevor is wrong about race ghettos', *Observer*, 25 September 2005.
279. D. Dorling, *Human Geography of the UK*. London: Sage Publications, 2005.
280. D. Dorling and P. Rees, 'A nation still dividing: the British census and social polarization', *Environment and Planning* (2003) 35: 1287-313.
281. A. Berube, *Mixed Communities in England*. York: Joseph Rowntree Foundation, 2005.
282. I. Kawachi, 'Income inequality and economic residential segregation', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2002) 56 (3): 165-6.
283. S. Mayer, *How the Growth in Income Inequality Increased Economic Segregation*. The Joint Center for Poverty Research Working Paper 235. Chicago: Northwestern University/University of Chicago, 2001.
284. P. Lobmayer and R. G. Wilkinson, 'Inequality, residential segregation by income, and mortality in US cities', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2002) 56 (3): 183-7.
285. N. J. Waitzman and K. R. Smith, 'Separate but lethal: the effects of economic segregation on mortality in metropolitan America', *Milbank Quarterly* (1998) 76 (3): 341-73.
286. P. Bourdieu, *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge, 1984.
287. K. Fox, *Watching the English: The hidden rules of English behaviour*. London: Hodder & Stoughton, 2004.

288. J. Epstein, *Snobbery: The American version*. New York: Houghton Mifflin Company, 2002.
289. R. Sennett and J. Cobb, *The Hidden Injuries of Class*. New York: Alfred A. Knopf, 1972.
290. S. J. Charlesworth, P. Gilfillan and R. G. Wilkinson, 'Living inferiority', *British Medical Bulletin* (2004) 69: 49-60.
291. A. Marcus-Newhall, W. C. Pedersen, M. Carlson and N. Miller, 'Displaced aggression is alive and well: a meta-analytic review', *Journal of Personality and Social Psychology* (2000) 78 (4): 670-89.
292. R. A. Baron, J. H. Neumann and A. Geddes, 'Social and personal determinants of workplace aggression: evidence for the impact of perceived injustice and the Type A behavior pattern', *Aggressive Behavior* (1999) 25 (4): 281-96.
293. D. L. Horowitz, 'Direct, displaced and cumulative ethnic aggression', *Comparative Politics* (1973): 6 (1): 1-16.
294. H. Crawley, *Evidence on Attitudes to Asylum and Immigration: What we know, don't know and need to know*. Working Paper No. 23. Oxford: Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2005.
295. J. L. Ireland, *Bullying among Prisoners: Evidence, research and intervention strategies*. Hove: Brunner-Routledge, 2002.
296. P. Earley, *The Hot House: Life inside Leavenworth prison*. New York: Bantam, 1992.
297. J. Sidanius and F. Pratto, *Social Dominance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
298. K. E. Pickett and R. G. Wilkinson, 'People like us: ethnic group density effects on health', *Ethnicity and Health* (2008) 13 (4): 321-34.
299. J. Boydell, J. van Os, K. McKenzie, J. Allardyce, R. Goel, R. G. McCreadie and R. M. Murray, 'Incidence of schizophrenia in ethnic minorities in London: ecological study into interactions with environment', *British Medical Journal* (2001) 323 (7325): 1336-8.

300. J. Neeleman and S. Wessely, 'Ethnic minority suicide: a small area geographical study in south London', *Psychological Medicine* (1999): 29 (2): 429-36.
301. J. Neeleman, C. Wilson-Jones and S. Wessely, 'Ethnic density and deliberate self-harm: a small area study in south east London', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2001) 55: 85-90.
302. J. Fang, S. Madhavan, W. Bosworth and M. H. Alderman, 'Residential segregation and mortality in New York City', *Social Science and Medicine* (1998) 47 (4): 469-76.
303. L. Franzini and W. Spears, 'Contributions of social context to inequalities in years of life lost to heart disease in Texas, USA', *Social Science and Medicine* (2003) 57 (10): 1847-61.
304. C. M. Masi, L. C. Hawley, Z. H. Piotrowski and K. E. Pickett, 'Neighborhood economic disadvantage, violent crime, group density, and pregnancy outcomes in a diverse, urban population', *Social Science and Medicine* (2007) 65 (12): 2440-57.
305. K. E. Pickett, J. W. Collins, Jr., C. M. Masi and R. G. Wilkinson, 'The effects of racial density and income incongruity on pregnancy outcomes', *Social Science and Medicine* (2005) 60 (10): 2229-38.
306. E. M. Roberts, 'Neighborhood social environments and the distribution of low birthweight in Chicago', *American Journal of Public Health* (1997) 87 (4): 597-603.
307. L. C. Vinikoor, J. S. Kaufman, R. F. MacLehose and B. A. Laraia, 'Effects of racial density and income incongruity on pregnancy outcomes in less segregated communities', *Social Science and Medicine* (2008) 66 (2): 255-9.
308. A. M. Jenny, K. C. Schoendorf and J. D. Parker, 'The association between community context and mortality among Mexican-American infants', *Ethnicity and Disease* (2001) 11 (4): 722-31.
309. J. R. Dunn, B. Burgess and N. A. Ross, 'Income distribution, public services expenditures, and all cause mortality in US States', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2005) 59 (9): 768-74.

310. A. Deaton and D. Lubotsky, 'Mortality, inequality and race in American cities and states', *Social Science and Medicine* (2003) 56 (6): 1139-53.
311. D. K. McLaughlin and C. S. Stokes, 'Income inequality and mortality in US counties: does minority racial concentration matter?' *American Journal of Public Health* (2002) 92 (1): 99-104.
312. R. Ram, 'Income inequality, poverty, and population health: evidence from recent data for the United States', *Social Science and Medicine* (2005) 61 (12): 2568-76.
313. S. V. Subramanian and I. Kawachi, 'The association between state income inequality and worse health is not confounded by race', *International Journal of Epidemiology* (2003) 32 (6): 1022-8.
314. R. Ram, 'Further examination of the cross-country association between income inequality and population health', *Social Science and Medicine* (2006) 62 (3): 779-91.
315. J. Banks, M. Marmot, Z. Oldfield and J. P. Smith, 'Disease and disadvantage in the United States and in England', *Journal of the American Medical Association* (2006) 295 (17): 2037-45.
316. J. Banks, M. Marmot, Z. Oldfield and J. P. Smith, 'The SES Health Gradient on Both Sides of the Atlantic'. NBER Working Paper 12674. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2007.
317. D. Vagero and O. Lundberg, 'Health inequalities in Britain and Sweden', *Lancet* (1989) 2 (8653): 35-6.
318. D. A. Leon, D. Vagero and P. O. Olausson, 'Social class differences in infant mortality in Sweden: comparison with England and Wales', *British Medical Journal* (1992) 305 (6855): 687-91.
319. S. V. Subramanian and I. Kawachi, 'Whose health is affected by income inequality? A multilevel interaction analysis of contemporaneous and lagged effects of state income inequality on individual self-rated health in the United States', *Health and Place* (2006) 12 (2): 141-56.
320. M. Wolfson, G. Kaplan, J. Lynch, N. Ross and E. Backlund, 'Relation between income inequality and mortality: empirical demonstration', *British Medical Journal* (1999) 319 (7215): 953-5.

321. S. J. Babones, 'Income inequality and population health: correlation and causality', *Social Science and Medicine* (2008) 66 (7): 1614-26.
322. C. A. Shively and T. B. Clarkson, 'Social status and coronary artery atherosclerosis in female monkeys', *Arteriosclerosis and Thrombosis* (1994) 14 (5): 721-6.
323. C. A. Shively and T. B. Clarkson, 'Regional obesity and coronary artery atherosclerosis in females: a non-human primate model', *Acta Medica Scandinavica*, Supplement (1988) 723: 71-8.
324. M. Sahlins, *Stone Age Economics*. London: Routledge, 2003.
325. T. Hobbes, *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
326. K. Jensen, J. Call and M. Tomasello, 'Chimpanzees are rational maximisers in an ultimatum game', *Science* (2007) 318 (5847): 107-9.
327. J. Henrich, R. Boyd, S. Bowles, C. F. Camerer, E. Fehr, H. Gintis and R. McElreath, 'Overview and synthesis', in J. Henrich, R. Boyd, S. Bowles, C. F. Camerer, E. Fehr and H. Gintis (eds), *Foundations of Human Sociality*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
328. F. B. de Waal and F. Lanting, *Bonobo: The forgotten ape*. Berkeley: University of California Press, 1997.
329. E. A. D. Hammock, L. J. Young, 'Microsatellite instability generates diversity in brain and sociobehavioral traits', *Science* (2005) 308 (5728): 1630-34.
330. J. B. Lassner, K. A. Matthews and C. M. Stoney, 'Are cardiovascular reactors to asocial stress also reactors to social stress?' *Journal of Personality and Social Psychology* (1994) 66 (1): 69-77.
331. R. I. M. Dunbar, 'Brains on two legs: group size and the evolution of intelligence', in F. B. de Waal (ed.), *Tree of Origin: What primate behavior can tell us about human social evolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001.
332. C. Boehm, *Hierarchy in the Forest: The evolution of egalitarian behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
333. D. Erdal and A. Whiten, 'Egalitarianism and Machiavellian intelligence in human evolution', in P. Mellars and K. Gibson K. (eds),

Modelling the Early Human Mind. Cambridge: McDonald Institute Monographs, 1996.

334. R. G. Wilkinson, *The Impact of Inequality*. New York: New Press, 1005.
335. J. Woodburn, 'Egalitarian societies', *Man* (1981) 17: 431-51.
336. I. C. G. Weaver, N. Cervoni, F. A. Champagne, A. C. d'Alessio, S. Sharma, J. R. Seckl, S. Dymov, M. Szyf and M. J. Meaney, 'Epigenetic programming by maternal behaviour', *Nature Neuroscience* (2004) 7: 847-54.
337. S. Morris, 'Women laughed as they forced toddlers to take part in "dog fight", *Guardian*, 21 April 2007.
338. G. Rizzolatti and L. Craighero, 'The mirror-neuron system', *Annual Review of Neuroscience* (2004) 27: 169-72.
339. M. Kosfeld, M. Heinrichs, P. J. Zak, U. Fischbacher and E. Fehr, 'Oxytocin increases trust in humans', *Nature* (2005) 435: 673-6.
340. P. J. Zak, R. Kurzban and W. Matzner, 'The neurobiology of trust', *Annals of the New York Academy of Sciences* (2004) 1032: 224-7.
341. J. K. Rilling, G. A. Gutman, T. R. Zeh, G. Pagnoni, G. S. Berns and C. D. Kilts, 'A neural basis for social cooperation', *Neuron* (2002) 35: 395-405.
342. N. I. Eisenberger and M. D. Lieberman, 'Why rejection hurts', *Trends in Cognitive Science* (2004) 8: 294-300.
343. J. W. Ouwerkerk, P. A. M. van Lange and M. Gallucci, 'Avoiding the social death penalty: ostracism and cooperation in social dilemmas', in K. D. Williams, J. P. Forgas and W. von Hippel (eds), *The Social Outcast: Ostracism, social exclusion, rejection and bullying*. New York: Psychology Press, 2005.
344. World Bank, *World Development Indicators (WDI) September 2006*. Economic and Social Data Service International, Manchester: Mimas.
345. World Wildlife Fund, *Living Planet Report 2006*. Gland, Switzerland: WWF International, 2007.

346. R. M. Titmuss, *Essays on the Welfare State*. London: Unwin, 1958.
347. H. Daly, *Steady-state Economics*. Washington, DC: Island Press, 1991.
348. M. Bookchin, *The Ecology of Freedom*. Oakland, CA: AK Press, 2005.
349. R. G. Wilkinson, *Poverty and Progress*. London: Methuen, 1973.
350. H. C. Wallich, 'Zero growth', *Newsweek*, 24 January 1972.
351. R. H. Frank, *Falling Behind: How rising inequality harms the middle class*. Berkeley, CA: University of California Press, 2007.
352. S. Bowles and Y. Park, 'Emulation, inequality, and work hours: was Thorsten Veblen right?' *Economic Journal* (2005) 115: F397-F412.
353. D. Neumark and A. Postlethwaite, 'Relative income concerns and the rise in married women's employment', *Journal of Public Economics* (1998) 70: 157-83.
354. Y. Park, *Veblen Effects on Labor Supply: Male earnings inequality increases women's labor force participation*. New London, CT: Department of Economics, Connecticut College, 2004.
355. S. J. Solnick and D. Hemenway, 'Is more always better? A survey on positional concerns', *Journal of Economic Behavior & Organization* (1998) 37: 373-83.
356. T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
357. Planet Ark, *The Recycling Olympic Report*. Sydney: Planet Ark Environmental Foundation, 2004.
358. Vision of Humanity, *Global Peace Index: Methodology, results and findings*. Cammeray, NSW: Vision of Humanity, 2007.
359. G. B. Shaw, *The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism*. Edison, NJ: Transaction Publishers, 2007.
360. M. Bloom, 'The performance effects of pay dispersion on individuals and organizations', *Academy of Management Journal* (1991) 42: 25-40.
361. J. P. Mackenbach, 'Socio-economic inequalities in health in Western Europe', in J. Siegrist and M. Marmot (eds), *Social Inequalities in Health*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

362. OECD, *Social Expenditure - Aggregated Data*. Vol. 2008, OECD. Stat, 2001.
363. Tax Foundation, *State and Local Tax Burdens Compared to Other US States, 1970 – 2007*. Washington, DC: Tax Foundation, 2007.
364. Justice Policy Institute, *Cellblocks or Classrooms?* Washington, DC: Justice Policy Institute, 2002.
365. L. J. Schweinhart and D. P. Weikart, ‘Success by empowerment: the High/Scope Perry Preschool Study through age 27’, *Young Children* (1993) 49: 54-8.
366. World Bank, *The East Asian Miracle*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
367. J. M. Page, ‘The East Asian miracle: an introduction’, *World Development* (1994) 22 (4): 615-15.
368. R. M. Titmuss, ‘War and social policy’, in R. M. Titmuss (ed.), *Essays on the Welfare State* (3rd edition). London: Unwin, 1976.
369. L. McCall and J. Brash, *What do Americans Think about Inequality?* Working Paper. New York: Demos, 2004.
370. J. Weeks, *Inequality Trends in Some Developed OECD Countries*. Working Paper No. 6. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2005.
371. J. Benson, ‘A typology of Japanese enterprise unions’, *British Journal of Industrial Relations* (1996) 34: 371-86.
372. L. Osberg and T. Smeeding, “Fair” inequality? Attitudes to pay differentials: The United States in comparative perspective’, *American Sociological Review* (2006) 71: 450-73.
373. J. Finch, ‘The boardroom bonanza’, *Guardian*, 29 August 2007.
374. International Labour Organization, ‘Income inequalities in the age of financial globalization’, *World of Work Report 2008*. Geneva: ILO, 2008.
375. Institute for Policy Studies, *Annual CEO Compensation Survey*. Washington, DC: Institute for Policy Studies, 2007.
376. United Nations Conference on Trade and Development, ’Are transnationals bigger than countries?’ Press release: TAD/INF/PR/47.

- Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2002.
377. T. Paine, *The Rights of Man*. London: Penguin, 1984.
378. G. Alperovitz, *America beyond Capitalism*. Hoboken, NJ: Wiley, 2004.
379. W. Hutton. ‘Let’s get rid of our silly fears of public ownership’, *Observer*, 6 April 2008.
380. M. J. Conyon and R. B. Freeman, *Shared Modes of Compensation and Firm Performance: UK Evidence*. NBER Working Paper W8448. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research, 2001.
381. A. Pendleton and C. Brewster, ‘Portfolio workforce’, *People Management* (2001) July: 38-40.
382. G. Gates, ‘Holding your own: the case for employee capitalism’, *Demos Quarterly* (1996) 8: 8-10.
383. P. M. Rooney, ‘Worker participation in employee owned firms’, *Journal of Economic Issues* (1988) XXII (2): 451-8.
384. J. L. Cotton, *Employee Involvement: Methods for improving performance and work attitudes*. Newbury Park, CA: Sage, 1993.
385. National Center for Employee Ownership, *Employee Ownership and Corporate Performance: A comprehensive review of the evidence*. Oakland, CA: National Center for Employee Ownership, 2004.
386. J. Blasi, D. Kruse and A. Bernstein, *In the Company of Owners*. New York: Basic Books, 2003.
387. P. A. Kardas, A. Scharf and J. Keogh, *Wealth and Income Consequences of Employee Ownership*. Olympia, WA: Washington State Department of Community, Trade and Economic Development, 1998.
388. R. Oakeshott, *Jobs and Fairness: The logic and experience of employee ownership*. Norwich: Michael Russell, 2000.
389. M. Quarrey and C. Rosen, ‘How well is employee ownership working?’ *Harvard Business Review* (1987) Sep.-Oct.: 126-32.
390. T. Theorell, ‘Democracy at work and its relationship to health’, in P. Perrewe and D. E. Ganster (eds), *Emotional and Physiological*

Processes and Intervention Strategies: Research in occupational stress and well being, Volume 3. Greenwich, CT: JAI Press, 2003.

391. R. de Vogli, J. E. Ferrie, T. Chandola, M. Kivimaki and M. G. Marmot, 'Unfairness and health: evidence from the Whitehall II Study', *Journal of Epidemiology and Community Health* (2007) 61 (6): 513-18.
392. D. Erdal, *Local Heroes*. London: Viking, 2008.
393. D. Erdal, 'The Psychology of Sharing: An evolutionary approach'. Unpublished PhD thesis, St Andrews, 2000.
394. S. Milgram, *Obedience to Authority*. New York: Harper, 1969.
395. L. T. Hobhouse, *Liberalism*. London: Williams & Norgate, 1911.
396. D. Coyle, *The Weightless World*. Oxford: Capstone, 1997.
397. K. E. Kiernan, F. K. Mensah. 'Poverty, maternal depression, family status and children's cognitive and behavioural development in early childhood: A longitudinal study'. *Journal of Social Policy* 2009; doi: 10.1017/S0047279409003250: 1-20.
398. J. Bradshaw, N. Finch. *A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries*. Table 2.2. London: Department for Work and Pensions, 2002.
399. OECD. *Society at a glance 2009: OECD Social Indicators*. OECD 2009.
400. I. Kawachi, B. P. Kennedy, K. Lochner, D. Prothrow-Stith. 'Social capital, income inequality, and mortality'. *Am J Public Health* 1997-87(9): 1491-8.
401. E. Uslaner. *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
402. F. J. Elgar, W. Craig, W. Boyce, A. Morgan, R. Vella-Zarb. 'Income inequality and school bullying: Multilevel study of adolescents in 37 countries'. *Journal of Adolescent Health* 2009; 45(4): 3 51-9.
403. World Intellectual Property Organization. *Intellectual property statistics, Publication A*. Geneva: WIPO, 2001.
404. Personal communication, R. De Vogli, D. Gimeno 2.009.
405. R. G. Wilkinson, K. E. Pickett. *Equality and sustainability*. London: London Sustainable Development Commission, 2009.

406. J. Hills, T. Sefton, K. Stewart (eds). *Towards a more equal society? Poverty, inequality and policy since 1997*. Bristol: Policy Press, 2009.
407. P. Krugman. *The Conscience of a Liberal: Reclaiming America from the right*. London: Penguin, 2009.
408. L. Bamfield, T. Horton. *Understanding attitudes to tackling economic inequality*. York: Joseph Rowntree Foundation, 2009.
409. M. I. Norton, D. Ariely, 'Building a better America - one wealth quintile at a time', *Perspectives on Psychological Science*: in press.
410. D. Runciman, *London Review of Books* 2009, No. 29; 22 Oct. 2009.
411. J. H. Goldthorpe, 'Analysing Social Inequality: A Critique of Two Recent Contributions from Economics and Epidemiology', *European Sociological Review*, 2009; doi: 10.1093/esr/jcp046
412. N. Oreskes, E. M. Conway, *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. New York: Bloomsbury, 2010.
413. The Equality Trust. The authors respond to questions about *The Spirit Level's* analysis, <http://www.equalitytrust.org.uk/resources/respons-to-questions> 2010.
414. M. Daly and M. Wilson, 'Cultural inertia, economic incentives, and the persistence of "southern violence"', in *Evolution, culture, and the human mind*. Edited by M. Schaller, A. Norenzayan, S. Heine, T. Yamagishi and T. Kameda. New York: Psychology Press. (2010) Pp. 229-241.
415. F. J. Elgar, N. Aitken, 'Income inequality, trust and homicide in 33 countries', *European Journal of Public Health* 2010; doi:io.1093/ eurpub/ ckq068.
416. P. Saunders, *Beware of False Profits*, Policy Exchange, London 2010.
417. C. J. Snowdon, '*The Spirit Level Delusion*', Democracy Institute / Little Dice, London 2010.
418. S. Hales, P. Howden-Chapman, C. Salmond, A. Woodward, J. Mackenbach, 'National infant mortality rates in relation to gross national product and distribution of income', *Lancet* 1999; 354:2047.

419. N. A. Ross, M. C. Wolfson, J. R. Dunn, J. M. Berthelot, G. A. Kaplan, J. W. Lynch, 'Relation between income inequality and mortality in Canada and in the United States: cross sectional assessment using census data and vital statistics', *British Medical Journal* 2000; 320: 898-902.
420. P. Walberg, M. McKee, V. Shkolnikov, L. Chenet, D. A. Leon, 'Economic change, crime, and mortality crisis in Russia: regional analysis', *British Medical Journal* 1998; 317 (7154) : 312-8.
421. X. Pei, E. Rodriguez, 'Provincial income inequality and self-reported health status in China during 1991-7, *Journal of Epidemiology and Community Health* 2006; 60:1065-9.
422. Y. Ichida, K. Kondo, H. Hirai, T. Hanibuchi, G. Yoshikawa, C. Murata, 'Social capital, income inequality and self-rated health in Chita peninsula, Japan: a multilevel analysis of older people in 25 communities', *Social Science & Medicine* 2009; 69(4): 489-99.
423. S. V. Subramanian, I. Delgado, L. Jadue, J. Vega, I. Kawachi, 'Income inequality and health: multilevel analysis of Chilean communities', *Journal of Epidemiology and Community Health* 2003; 57 (11):844-8.
424. K. E. Pickett, R. G. Wilkinson, 'Child wellbeing and income inequality in rich societies: ecological cross sectional study', *British Medical Journal* 2007; 335 (7629):1080.
425. K. E. Pickett, O. W. James, R. G. Wilkinson. Income inequality and the prevalence of mental illness: a preliminary international analysis. *J Epidemiol Community Health* 2006; 60(7): 646-7.
426. J. Blanden, 'How much can we learn from international comparisons of intergenerational mobility', London: Centre for the Economics of Education, London School of Economics, 2009.
427. S. J. Babones, 'Income inequality and population health: Correlation and causality', *Social Science & Medicine* 2008; 66(7): 1614-26.
428. D. Collison, C. Dey, G. Hannah, L. Stevenson, 'Income inequality and child mortality in wealthy nations', *Journal of Public Health* 2007; 29(2): 114-7.

429. F. J. Elgar, 'Income Inequality, trust, and population health in 33 countries', *American Journal of Public Health*, doi: 10.2105/AJPH.2009.189134.
430. V. Hildebrand, P. Van Kerm, 'Income inequality and self-rated health status: evidence from the European Community Household Panel', *Demography* 2009; 46(4): 805-25.
431. A. J. Idrovo, M. Ruiz-Rodriguez, A. P. Manzano-Patino, 'Beyond the income inequality hypothesis and human health: a worldwide exploration', *Revista Salude Publica* 2010; 44(4): 695-702.
432. M. H. Jen, K. Jones, R. Johnston, 'Compositional and contextual approaches to the study of health behaviour and outcomes: using multilevel modelling to evaluate Wilkinson's income inequality hypothesis', *Health & Place* 2009; 15(1): 198-203.
433. M. H. Jen, K. Jones, R. Johnston, 'Global variations in health: evaluating Wilkinson's income inequality hypothesis using the World Values Survey', *Social Science & Medicine* 2009; 68(4): 643-53.
434. M. Karlsson, T. Nilsson, C. H. Lyttkens, G. Leeson, 'Income inequality and health: importance of a cross-country perspective', *Social Science & Medicine* 2010; 70(6): 875-85.
435. D. Kim, I. Kawachi, S. V. Hoorn, M. Ezzati, 'Is inequality at the heart of it? Cross-country associations of income inequality with cardiovascular diseases and risk factors', *Social Science & Medicine* 2008; 66(8): 1719-32.
436. A. Barford, D. Dorling, K. E. Pickett, 'Re-evaluating self-evaluation: A commentary on Jen, Jones, and Johnston (68: 4, 2009). *Social Science & Medicine* 2010; 70(4): 496-7.
437. D. Dorling, A. Barford, 'The inequality hypothesis: thesis, antithesis, and a synthesis?' *Health & Place* 2009; 15(4): 1166-9.
438. N. Kondo, G. Sembajwe, I. Kawachi, R. M. van Dam, S. V. Subramanian, Z. Yamagata, 'Income inequality, mortality, and self rated health: meta-analysis of multilevel studies', *British Medical Journal* 2009; 339:b4471.

439. A. Clarkwest, 'Neo-materialist theory and the temporal relationship between income inequality and longevity change', *Social Science & Medicine* 2008; 66 (9): 1871-81.
440. J. Holt-Lunstad, T. B. Smith, J. B. Layton, 'Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review'. *PLoS Medicine* 2010; 7(7):e1000316.
441. D. Dorling, 'Is more equal more green?' Lecture to the Royal Geographical Society; 2010; London, <http://sasi.group.shef.ac.uk/presentations/rgs/>.
442. R. G. Wilkinson, K. E. Pickett, R. De Vogli, 'A convenient truth', *British Medical Journal* in press.
443. J. T. Roberts, B. C. Parks, Climate of Injustice: *Global Inequality, North-South Politics and Climate Policy*. Boston: The MIT Press, 2006.
444. J. S. You, S. Khagram, 'Comparative study of inequality and corruption', *American Sociological Review* 2005; 70: 136-57.
445. I. Kawachi, B. P. Kennedy, 'Socioeconomic determinants of health: Health and social cohesion: why care about income inequality?' *British Medical Journal* 1997; 314: 1037.
446. B. Geysa, 'Explaining voter turnout: A review of aggregate-level research' *Electoral Studies*, 2006; 25(4): 637-663.
447. M. Iacoviello, 'Household debt and income inequality 1963 to 2003', *Journal of Money, Credit and Banking* 2008; 40:929-65.
448. OECD StatExtracts 2008, 2009 <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA> http://www.oecdwash.org/PUBS/ELECTRONIC/SAMPLES/natac_vol3_guide.pdf
449. D. Sington, *The Flaw*: Dartmouth Films, 2010.
450. B. Milanovic, 'Income inequality and speculative investment by the rich and poor in America led to the financial meltdown' Two Views on the Cause of the Global Crisis - Part I. *Yale Global Online*, 4 May 2009.
451. D. Moss, 'An Ounce of Prevention: Financial Regulation, Moral Hazard, and the End of "Too Big to Fail", *Harvard Magazine*, 2009; September-October 2009.

452. P. Krugman, 'Inequality and crises: coincidence or causation?' http://www.princeton.edu/~pkrugman/inequality_crises.pdf
453. D. Cameron, the *Guardian* Hugo Young Lecture, 10 November 2009.
454. E. Miliband, Victory speech, Labour Party Conference, Manchester 25 September 2010.
455. E. Miliband, BBC Radio 4, *Today*, 12 July 2010.
456. The Equality Trust. <http://www.equalitytrust.org.uk/pledge/signatories>

O AUTORU I AUTORICI

Richard Wilkinson igrao je ključnu ulogu u međunarodnim istraživanjima o uticaju društvenih faktora na zdravlje. Studirao je ekonomsku historiju na Londonskoj školi ekonomije a poslije se obučavao u epidemiologiji, te je profesor emeritus na Medicinskoj školi Univerziteta u Nottinghamu, počasni profesor na Univerzitetskom koledžu u Londonu i gostujući profesor na Univerzitetu u Yorku.

Kate Pickett je profesorica epidemiologije na Univerzitetu u Yorku i istraživačica na Nacionalnom institutu za zdravstvena istraživanja. Studirala je fizičku antropologiju na Cambridgu, nutricionističke nauke na Cornellu i epidemiologiju na Univerzitetu u Kaliforniji – Berkley.

Žive u Sjevernom Yorkshiru.

PRAVA KNJIGA U PRAVO VRIJEME

Knjiga *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger* je izazvala lavinu reakcija jer su autor Richard Wilkinson i autorica Kate Pickett iscrpnim i opsežnim istraživanjem uspjeli potvrditi ono što većina nas zna na intuitivnom nivou: da nejednakost razara društvenu zajednicu i da predstavlja najveću i najozbiljniju boljku modernog doba. Ovo je prvi put da se jedna studija na ovako ozbiljan način pozabavila problemom koji je postao osobito aktualan nakon finansijskog kraha 2008. godine kada su građani i građanke širom svijeta počeli iskazivati svoje nezadovoljstvo zbog sve većeg dispariteta u prihodima i jaza između bogatih i siromašnih.

Prevod ove knjige dolazi u pravo vrijeme. Dvadeset godina nakon Dejtona, Bosna i Hercegovina još uvijek je jedna duboko podijeljena zemlja, sa robusnim i neučinkovitim državnim aparatom i javnim politikama koje nisu sposobne riješiti velike i nagomilane socijalne, ekonomski i društvene probleme, sveprisutnom korupcijom i sve izraženijom i rastućom nejednakošću među građanima i građankama. Jednakost se mora vratiti u politički diskurs kao naš primarni politički cilj, a taj politički cilj se treba konkretizovati tako da se manifestuje u svakodnevničici žena, muškaraca i djece u cijeloj Bosni i Hercegovini. Politika jednakosti treba poboljšati materijalni standard velikog broja stanovništva našeg društva, ali također treba da obuhvata i druge aspekte jednakosti kao što su veća moć građana i građanki u odlučivanju i upravljanju društvom i javnim resursima, opšte blagostanje, veće mogućnosti i kvalitet međuljudskih odnosa.

